TOPLUMSAL

Tarih

256
NİSAN
2015

1915'te Jamanak Gazetesi
Aylin Koçunyan

Ortaçağda Kıbrıs

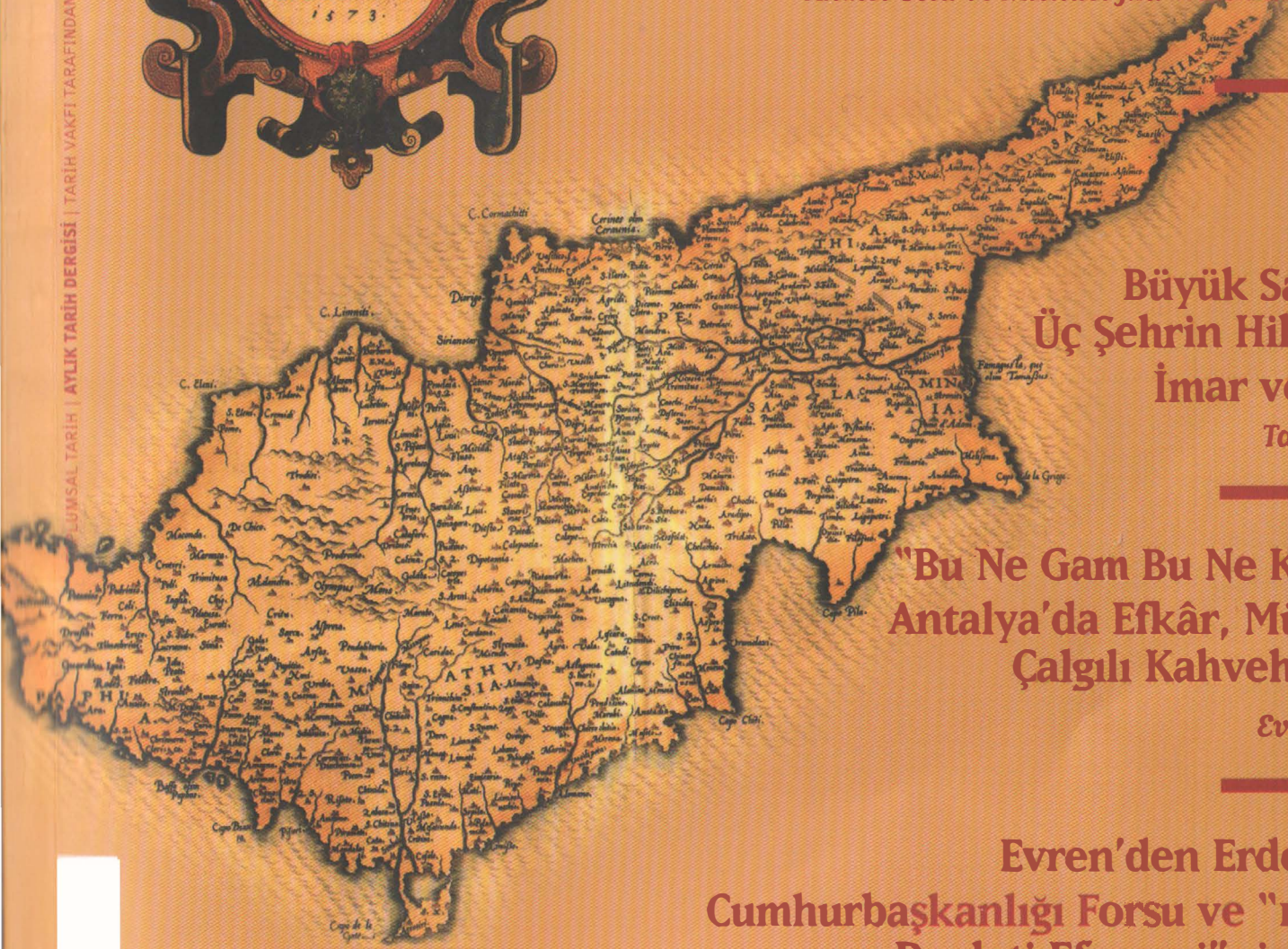
Adada Lusignan Krallığı döneminde farklı dini gruplar arasında sosyokültürel ilişkiler, deniz aşırı köle ticareti, avcılık ve 7. yüzyılda Kıbrıs'ta Bizans-Arap ilişkileri

Dosya Editörü: Ahmet Usta

Luca Zavagno, Seyit Özkutlu, Nicholas Coureas, Ahmet Usta ve Michael J.K. Walsh'un yazıları.

Sayfa 61

Büyük Savaş'ta Üç Şehrin Hikâyesi: İmar ve İmha

Taylan Esin

"Bu Ne Gam Bu Ne Keder!" Antalya'da Efkâr, Müzik ve Çalgılı Kahvehaneler

Evren Dayar

Evren'den Erdoğan'a: Cumhurbaşkanlığı Forsu ve "16 Türk Devleti Efsanesi"nin İhyası

Mehmet Öznur Alkan

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 10 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

"İçimizde ve kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan hacaletinin [utancının] ikinci bir safhasını görmekten ise burada ölmeği tercih etmeyenlerin bulunacağını kat'iyen kabul etmem."

Mustafa Kemal

ÇANAKKALE 1915

25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya dek Avustralya, Yeni Zelanda, Büyük Britanya ve Türkiye'den birlikler Gelibolu yarımadası için şiddetli bir mücadeleye girişti. İtilaf kuvvetleri Çanakkale Boğazı üzerinden Rusya'ya uzanan bir denizyolu geçidi oluşturmak ve Osmanlı'nın başkenti İstanbul'u ele geçirmek istiyordu. Daha fazla sayıda ve daha iyi teçhiz edilmiş birliklere sahip olmalarına karşın İtilaf kuvvetleri cesur ve işini bilen Türkler karşısında ağır kayıplar verdi. Savaşa katılan üç ülkeden üç yazarın uzman gözüyle ülkelerinin hikâyelerini ve muharebenin etkilerini anlattıkları Gelibolu kitabı Çanakkale Savaşı'na benzersiz bir yaklaşım sunuyor. Gelibolu Anzaklar için Anzak ruhunun doğum yeri, İngilizler için Winston Churchill'in neredeyse çöküşü, Türkler içinse Kurtuluş Savaşı'nın temellerinin atıldığı tarihi bir dönüm noktasıdır.

Kitaptaki tıpkıbasım belgelerden bazıları:

- Mustafa Kemal'in Kanlısırt'ta verdiği taarruz emri
- Türk seferberlik afişi
- Anzak cephesindeki çıkarma noktalarını gösteren açıklamalı çizim
- Kanlısırt'taki şiddetli çarpışmaya ilişkin bir anlatım

Dr. **Peter Pedersen** Avustralyalı askeri tarih uzmanı. Avustralya Savaş Müzesi Araştırma Merkezi'nin başkanlığını yürütmüş deneyimli bir tarihçidir. Birinci Dünya Savaşı üzerine altı kitap yazmış olan Pedersen pek çok televizyon ve radyo programına konuk olmaktadır. Tümgeneral **Julian Thompson** İngiliz Kraliyet Deniz Piyadeleri'nde 34 yıl boyunca görev yapmış ve Falkland Savaşı'nda Kraliyet Deniz Komandoları ile Hava İndirme Tugayı'nın iki taburuna komuta etmiştir. Emekliliğin ardından Londra'daki King's College'da misafir öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. *The 1916 Experience* ve *The Second World War in 100 Objects* kitaplarının yazarıdır.
Prof.Dr. **Haluk Oral**'ın kaleme aldığı kitaplar arasında *Arıburnu 1915 - Çanakkale Savaşından Belgesel Öyküler* de bulunmaktadır.

Çanakkale 1915
Haluk Oral, Peter Pedersen, Julian Thompson
çev. Emir Yener
64 sayfa, kutulu, kuşe, renkli, 28x23, 140 TL

Konya kitabevimiz açıldı.
İhsaniye Mah. Müneccimbaşı Sok. Konevi İş Merkezi No: 3/C Selçuklu - Konya
Tel: (0332) 351 16 07

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

2015 YILIN YAZARI aziz nesin

Nilüfer Belediyesi, 2015 yılını Aziz Nesin'in 100. yaşına armağan ediyor.

Çalışkanlığına, tükenmez umuduna, sonsuzluğuna hayranlık duyduğumuz Aziz Nesin'in 100. yaşını, yıl boyunca gerçekleştirilecek etkinliklerle kutluyoruz.

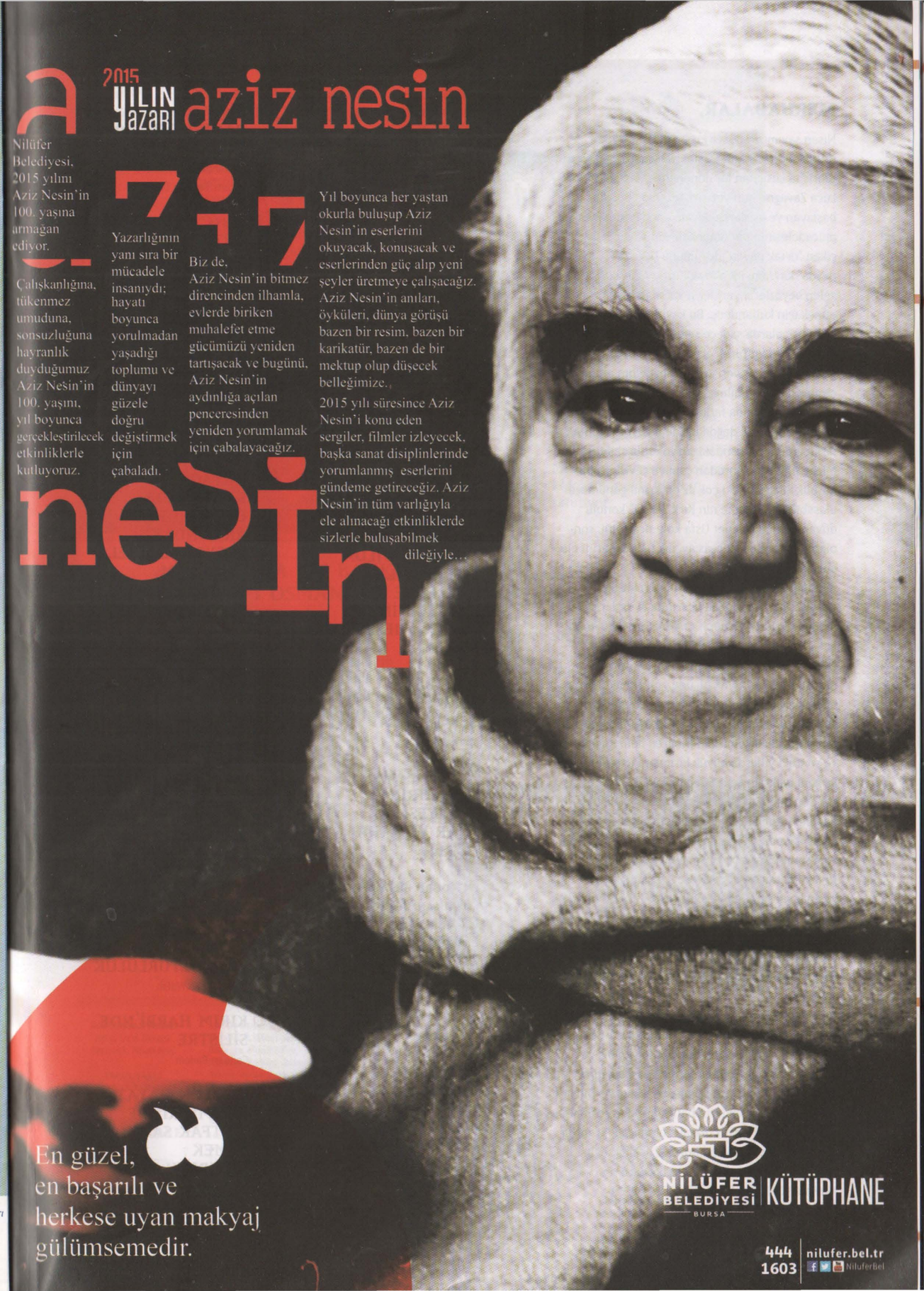
Yazarlığının yanı sıra bir mücadele insanıydı; hayatı boyunca yorulmadan yaşadığı toplumu ve dünyayı güzele doğru değiştirmek için çabaladı.

Biz de, Aziz Nesin'in bitmez direncinden ilhamla, evlerde biriken muhalefet etme gücümüzü yeniden tartışacak ve bugünü, Aziz Nesin'in aydınlığa açılan penceresinden yeniden yorumlamak için çabalayacağız.

Yıl boyunca her yaştan okurla buluşup Aziz Nesin'in eserlerini okuyacak, konuşacak ve eserlerinden güç alıp yeni şeyler üretmeye çalışacağız. Aziz Nesin'in anıları, öyküleri, dünya görüşü bazen bir resim, bazen bir karikatür, bazen de bir mektup olup düşecek belleğimize.

2015 yılı süresince Aziz Nesin'i konu eden sergiler, filmler izleyecek, başka sanat disiplinlerinde yorumlanmış eserlerini gündeme getireceğiz. Aziz Nesin'in tüm varlığıyla ele alınacağı etkinliklerde sizlerle buluşabilmek dileğiyle...

nesin

En güzel, en başarılı ve herkese uyan makyaj gülümsemedir.

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA | KÜTÜPHANE

444 1603 | nilufer.bel.tr NilüferBel

MERHABALAR,

Nisan sayımızın dosya konusu "Ortaçağda Kıbrıs", editör Ahmet Usta. Dosyadaki dört yazı Kıbrıs'ta Lusignan'lar dönemine odaklanırken Luca Zavagno'nun yazısı 7. yüzyılda bölgede başlayan ve asırlarca devam eden Bizans-Arap mücadelesinin pat olma hali sonucu ortaya çıkan "ortak payda" durumuna bakıyor. "Ortak payda" kavramı ilk olarak Kuzey Amerika'ya gelen beyazlarla yerlilerin karşılaşmasını tarif etmek için kullanılmış. Bu kavram böylesi karşılaşmalarda sadece savaş ve rakibi yenme arzusu değil kültürel, ekonomik ve benzeri alanlarda bir alışverişin de geliştiğinin altını çizmek için kullanılmış. Diğer yazılar da esasında ortaçağ Kıbrıs'ında farklı dinsel ve etnik grupların birbirlerine nasıl değdiklerine bakıyor. Seyit Ak farklı gruplar arasındaki sosyokültürel iletişimi, Micheal Walsh sonradan camiye çevrilmiş bir Katolik kilisesindeki çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiş "Sebaste'nin Kırk Şehidi" konulu duvar resmini, Ahmet Usta köle ticaretini, son olarak Nicholas Coureas avcılık faaliyetlerini ele alıyor.

Bilindiği gibi Nisan 1915'te, Talât'ın imzaladığı genelgeyle, İstanbul'da içlerinde aydınların da olduğu yüzlerce Ermeni, Anadolu içlerine doğru pek çoğu için sonunda ölüm olan yolculuğa çıkarılır. İstanbul'da ve Anadolu'da Ermeni nüfusunun çok büyük ölçüde yok olduğu Tehcir böyle başlar. İstanbul'dan ölüme gönderilen aydınlar arasında *Jamanak* gazetesinin yazarları da vardır. Bu sayımızdan itibaren hem 1915'te ve sonraki yıllarda büyük kırımlara uğrayan Ermeni halkının acılarını hatırlamak, hem de bu zor dönemde her şeye rağmen yayıma devam edebilen *Jamanak* gazetesi üzerinden dönemi daha yakından izleyebilmek için bir dizi başlattık. 2015 sonuna kadar her ay Aylin Koçunyan'ın *Jamanak*'tan seçip çevireceği makaleleri yayımlayacağız. Emel Seyhan'ın "Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay"ına paralel yayımlanacak Koçunyan'ın köşesi okurlara Osmanlıca yayın yapan gazeteler ile Ermenice yayın yapan *Jamanak*'ı mukayese etme fırsatı da verecek.

2015 sonuna kadar yayımlanmak üzere bir küçük köşemiz daha olacak: "Tehcir Anlatıları". Bu köşede Osmanlı Devleti'nde vazife yapmış ve/veya sonrasında Cumhuriyet'te kurucu kadro içinde veya yakın çevresinde yer almış ve Tehcir'i bizzat görmüş insanların hatıralarından seçilmiş paragraflar yorumsuz olarak yer alacak: Rıza Nur, Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edib Adıvar bunlardan bazıları.

Mayısta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
15 MAYIS 1909 KİLİKYA'DA ERMENİ KATLİAMI
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

10 **JAMANAK GAZETESİ 1915**
Hazırlayan: Aylin Koçunyan

12 **BİR FOLKLOR DERLEYİCİSİ OLARAK YAŞAR KEMAL**
M. Sabri Koz

18 **YÜZÜNCÜ YILDA SOYKIRIMLA YÜZLEŞME VE TARİHÇİNİN GÖREVİ MESELESİ**
Bülent Bilmez

20 **İŞTE BENİM ZEKİ MÜREN: SERGİ, KİTAP**
Ahmet Akşit

24 **BÜYÜK SAVAŞ'TA ÜÇ ŞEHRİN HİKÂYESİ: İMAR VE İMHA**
Taylan Esin

34 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-10
EVREN'DEN ERDOĞAN'A: CUMHURBAŞKANLIĞI FORSU VE "16 TÜRK DEVLETİ EFSANESİ"NİN İHYASI
Mehmet Öznur Alkan

48 "BU NE GAM, BU NE KEDER!"
ANTALYA'DA EFKÂR, MÜZİK VE ÇALGILI KAHVEHANELER
Evren Dayar

54 KIBRIS'TA İLK BANKA
BANK-I OSMANÎ-İ ŞAHANE
Alexander Apostolides
Lorans Tanatar Baruh

61 DOSYA
ORTAÇAĞ KIBRIS'INDA SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT
Editör: Ahmet Usta

62 GEÇ ANTİK DÖNEM İLE ERKEN ORTAÇAĞ ARASINDA
"ORTAK PAYDA" OLARAK KIBRIS (MS 650-850)
Luca Zavagno

68 **ORTAÇAĞ KIBRIS'INDA DİNİ GRUPLAR ARASINDAKİ SOSYOKÜLTÜREL ETKİLEŞİM**
Seyit Özkutlu

74 LUSIGNAN VE VENEDİK DÖNEMLERİNDE
KIBRIS'TA AVCILIK (1192-1570)
Nicholas Coureas

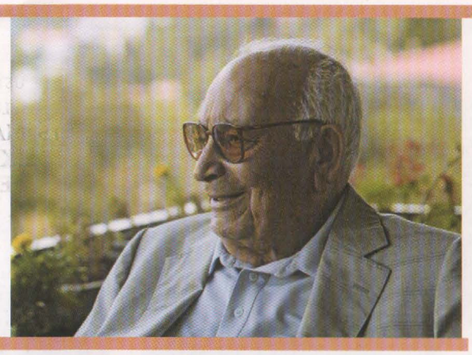
78 DOĞU AKDENİZ'DE ESARET
ORTAÇAĞ KIBRIS'INDA UZUN MESAFELİ KÖLE TİCARETİ VE TÜRK KÖLELER
Ahmet Usta

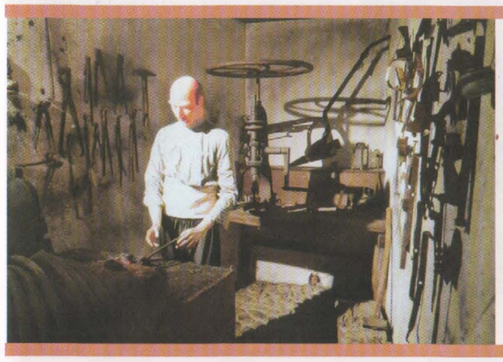
84 **ORTAÇAĞ MAĞUSA'SINDA DUVAR RESİMLERİ, YAZMALAR VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK**
Michael J.K. Walsh

90 **KIRIM HARBİ'NDE SİLİSTRE**
Candan Badem

92 **GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE MUTFAK SAHNELERİ, YEMEK HAZIRLIKLARI**
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

12 **BİR FOLKLOR DERLEYİCİSİ OLARAK YAŞAR KEMAL**
M. Sabri Koz, 28 Şubat 2015'te yitirdiğimiz usta edebiyatçı Yaşar Kemal'in folklor derleyiciliğini değerlendirirken, folklor ve halk edebiyatının onun eserlerindeki etkisine de değiniyor.

18 **İNEGÖL KENT MÜZESİ**
Akın Öge, Türkiye'nin tarihçilikte ve müzecilikte edindiği deneyimin ve bu alandaki paylaşım ortamının bir uzantısı olarak İnegöl Kent Müzesi'ni kuruluş süreci ve koleksiyonuyla birlikte tanıtıyor.

54 **KIBRIS'TA İLK BANKA: BANK-I OSMANİ-İ ŞAHANE**
Alexander Apostolides ve Lorans Tanatar Baruh, Osmanlı Bankası'nın Kıbrıs ekonomisinde oynadığı rolü şubelerinin kuruluş öyküleri ve faaliyetleriyle birlikte ele alıyor.

90 **KIRIM HARBİ'NDE SİLİSTRE MÜDAFAASI**
Candan Badem, Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın askeri tarihe katkı niteliğindeki *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası. 1853-54 Tuna Seferi* adlı eserini olumlu ve olumsuz yanlarına değinerek tanıtıyor.

92 **GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE YEME İÇME**
Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, yiyecek ve içeceklerin ele alındığı resimleri ekonomik, dinsel ve toplumsal meselelerin incelenmesinde birer kaynak olarak örnekleriyle inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 256, Nisan 2015

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Köseme

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Doğa Basım İleri Matbaacılık İ.O.S.B. Turgut Özal Cd. Çelik Yenal Endüstri Mrk. No: 117/2A-2B İkitelli / İSTANBUL
Tel: (0212) 407 09 00

BASKI TARİHİ
Mart 2015

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

15 MAYIS 1909

KİLİKYA'DA ERMENİ KATLİAMI

"Osmanlı Meşrutiyet Ordusu'nun başkumandanı Mahmud Şevket Paşa, İstanbul'da Beyoğlu semtinin sokaklarından at üzerinde geçiyor." Aslında burada resimlenmiş olan kişi Mahmud Şevket Paşa değil, Turgut Şevket Paşa'dır (?-1924). Fotoğraf, Galatasaray meydanından Hamalbaşı Caddesi'ne doğru bakarak çekilmiştir.

L'Illustration dergisinin 3455 sayı ve 15 Mayıs 1909 tarihli nüshasının büyük bir kısmı 31 Mart vakasından sonra Hareket Ordusu tarafından geri alınan İstanbul'daki olaylara ve özellikle Yıldız Sarayı'na ayrılmıştı. Bundan on sene kadar önce, dergimizin Şubat 2004 tarihli 122. sayısında ele aldığımız bu konulara ek olarak derginin aynı

nüshasında bir de "Adana olayları" olarak bilinen ve Nisan 1909'da Adana ve çevresinde ağırlıklı olarak Ermeni nüfusa karşı girişilen katliamları konu alan bir makale ve resimler de bulunmaktaydı. Ermeni soykırımının yüzüncü yılına denk düşen bu sayıda, 1909'da meydana gelmiş olan bu vahşet olaylarını hatırlamakta fayda olacaktır.[1]

ANADOLU KATLİAMLARI

Endişe verici bir eşzamanlılıkla İstanbul'da askerler Kanun-ı Esasi'ye karşı ayaklanırken, Anadolu ve Suriye'de Katolik, Ermeni ve Keldani Hıristiyanları hedef alan dehşet verici bir katliam başlamıştı.

Bu vahşet sahnelerinin tam olarak ne olduğunu anlamak, ölü sayısını da kabaca bile olsa tahmin etmek henüz mümkün değildir. Özellikle Adana, Lazkiye, Basit, Kesab, Antakya gibi bazı noktalarda korkunç katliamlar yaşandı. Kydnos (Berdan) Nehri'nin ağzında suların denize sürüklediği cesetleri gösteren dehşetengiz sayfamız bu karanlık yerlerde insanların karşılaştıkları görüntüler hakkında bir fikir vermektedir.

Kıyımın ilk haberleri üzerine Büyük Devletler, Doğu Akdeniz sularına savaş gemilerini sevk etti. Bize gelince, cumhurbaşkanının seyahatine hazırlık olarak Villefranche'ta bulunan Akdeniz filosunun dört birimine Suriye veya Anadolu sahillerine gidip Kürt çetelerinin peşine düştüğü zavallıların kurtarılmalarına yardım etme ve gerekirse asayişi tesis etme emri verildi. Zırhlı kruvazör *Victor Hugo* alelacele Mersin'e, zırhlı *Vérité* İskenderun'a, zırhlı kruvazör *Jules-Michelet* de İstanbul'daki sefirimizin emrine verilmek üzere Pire'ye yollandı. Amiral Pivet'nin kumanda ettiği *Jules-Ferry* ise 20 Nisan günü Beyrut'a doğru harekete geçti.

Amiral hedefine varır varmaz, başkonsolosumuzdan Beyrut'un 100 mil kadar kuzeyindeki Lazkiye kentinin yakınlarında sahilde katliamlar yaşandığını öğrendi. *Jules-Ferry* aynı akşam ayrılıp 23'ü sabahı Basit Körfezi'nin açığına geldiğinde, Türk eşkıya çetesinden kaçarak civar köy ve manastırlardan oraya gelmiş olan 2.200 Ermeni mülteciyi gemisine almış olan Messageries Maritimes şirketinin *Niger* yolcu gemisinin cesur süvarisine denk gelmişti. Diğer zavallılar ise dehşet içinde yere yapışmış bir şekilde ölümü bekliyordu. Kurusıkı birkaç top atışı saklandıkları yerlerden çıkmalarına yetti ve kısa bir sürede kumsalı kaplayan perişan kıyafetli korkmuş ve aç kalmış bir kalabalık yardımlarına yollanan filikalara doğru üşüştü.

Subay ve tayfanın gayret ve özverisiyle birlikte muhteşem bir hava sayesinde birkaç saat içinde, erkeklerin ekseriyeti zaten katledilmiş olduğundan çoğu kadın ve özellikle çocuktan oluşan 1.450 mülteci kurtarılabildi. Birkaç perişan giysiden başka bir şeyi bulunmayan bu insanlar *Jules-Ferry*'nin üst güvertesine olabildiğince rahat bir şekilde ve kaçışlarını düzenlemiş olan Fransisken misyonerlerin etrafında yerleştirildi. Sıcak çorba, ekmek, peksimet, çocuklar için süt tozu ve neredeyse annelerini aratmayacak bir bakım gibi, bu zavallıları teskin edip rahatlatmak için elden ne geldiyse yapıldı. Ertesi sabah, hepsi Lazkiye'de karaya çıkarılarak oranın mutasarrıfına emanet edilmişti. *Vérité* zırhlısı da İskenderun'da yararlı bir iş çıkartabilmişti.

Lazkiye'nin kuzeyinde Basit kumsalında gemiye binmek üzere sıralanmış Ermeni mülteciler.

Lazkiye'nin kuzeyinde Basit kumsalında mültecilerin açıkta demirli *Jules-Ferry*'nin filikalarına bindirilmesi.

Katliamın başlangıcından itibaren bu küçük kent, korkuya yenik düşmüş bir sürü gibi rengârenk ama içler acısı bir düzensizlik içinde her ırk ve mezhepten çok sayıda mültecinin akınına uğramıştı. Oradaki Fransız dini misyon, bu perişan kaçaklardan alabildiği kadarını kabul etmişti. Müsait olan bütün yerlerde üst üste misafir edildiler; koridorlarda, merdivenlerde, şapellerde ve sayıları arttıkça da muvakkat olarak hizmet dışı bırakılan ve bu nedenle pazar ayininin açık havada yapılmasını gerektiren mahalle kilisesinde bile.

İskenderun'daki Fransız misyonunun şapellerinden birinde mülteci kampı.

İskenderun'da mahalle kilisesine sığınmış Ermeniler.

DİPNOTLAR

1 Bu konuda bkz. Meltem Toksöz, "Adana Ermenileri ve 1909 'İğtişâşı'", Fahri Aral (der.), *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri. Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 153-162.

Anadolu'da Ermeni katliamları. Akıntıya kapılmış cesetler Mersin açıklarında demirli *Victor Hugo*'nun bordasının yanından süzülüyor.

"Üç bin Ermeninin cesetleri Adana'dan geçen Seyhun nehrine (eski Kydnos) atılmış. Bu nehir şu zamanlarda karların erimesinden dolayı çağlayarak aktığından cesetler karmakarışık bir şekilde 20 kilometre ötedeki denize doğru yuvarlanıyorlar. Sahil boyunca da akıntının etkisiyle yüzeyde süzüldüklerine şahit olunmaya başlanıyor ve Avrupa savaş gemilerinden bordalarının yanından bu parçalanmış ve şişmiş cesetleri görmek mümkün oluyor... Dört-beş yaşlarında bir küçük kızın cesedi fark edildi. Bir de kol ve bacakları kesilmiş, batından çenesine kadar kasapta hayvan gibi yarılmış bir erkeğinki... Köpekbalıkları bu dehşet manzaralarının izlerini silmekte gecikmeyecektir..." (*Journal* ve *Figaro* gazetelerine deniz subaylarının gönderdiği mektuplardan).

Müttefik Donanmanın Mağlubiyeti

1 NİSAN 1915
TANİN

Bir İtalyan gazetesinin mütalaası Osmanlı heyet-i istihbariyesinden: Roma'da intişar eden mühim bir İtalyan gazetesi düşman filosunun Çanakkale önündeki adem-i muvaffakiyeti üzerine satur-ı atiyeyi (aşağıdaki satırları) yazıyor:
"Mühlik fedakârlıklar neticesinde Çanakkale'yi geçebilmek kabil olup olmayacağına dair ne düşünülürse düşünülsün kat'i olan bir şey varsa o da ahiren İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından icra edilen hücumun düvel-i mezkûre için, efkâr-ı umumiyeye pek fena tesir eden şedid bir darbe olmasıdır. Bu muharebenin neticesinde birinci sınıf zırhlılardan üçü gark ve diğer üçü muhlik bir surette hasarzede oldu; Çanakkale'ye karşı en ufak bir muvaffakiyet ihraz edemeyen muhacimlerin en kavi iki düvel-i bahri olması ve gemilerin en büyük toplarla mücehhez bulunması efkâr-ı umumiyede hasıl olan fena tesirin şiddetini artırdı. Hiç olmasa manevi ve itibari bir muvaffakiyet beklenebilirdi. Güya ki Boğaz'ın dar mevkii hücumu boğdu.
Muhacimler zayi olan gemilerin Osmanlı toplarıyla değil tahtelbahir torpilleriyle gark olduğunu iddia ediyorlar. Son zamanlarda işbu torpilleri birer birer kemal-i itina ile topladıklarını iddia ve bu iddialarını tekrar etmeleri henüz hatırlardan çıkmadı; mamafih bu ancak adi ve pek fena bir teselli teşkil edebilir. Her halde Türkler bu kıymetli muvaffakiyetlerini toplarının şiddetli ve isabetli endahtlarına atfetmekte haklıdırlar. Telgraflar hücumdaki inkıtaı havanın bozukluğuna atfediyorlar; ne tuhaf te'vil! Demek ki hava bu husus için bozuluyor!"

Enver Paşa Hazretleri'ne Nişan

2 NİSAN 1915
İKDAM

Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı haşmetlu Franz Joseph hazretleri tarafından Harbiye nazırı ve başkumandan vekili Enver Paşa hazretlerine birinci rütbeden harp meziyet-i askeriye nişanı ihda buyrulmuş olduğu haber alınmıştır.

Bozcaada'nın İşgali

6 NİSAN 1915
TANİN

Düşman donanmasının Midilli ile Limni ve Bozcaada'yı işgal etmiş olduğu yazılmıştı. Limni'nin işgali şimdiye kadar resmen teeyyüd etmiş (doğrulanmış) ise de Bozcaada'nın işgal edilip edilmediği henüz tavzih ve tahakkuk etmemişti. Halbuki ahiren Atina'dan alınan malumat, Bozcaada'nın da İngilizler tarafından işgal edilmiş olduğunu resmen teyid etmiştir.
İngilizler bundan bir hafta mukaddem hükümet dairesini ve ferdası günü de telgrafhaneyi işgal eylemişlerdir. Yunan gazetelerinin verdiği malumata göre İngilizler Bozcaada'dan Avrupa'ya çekilen telgraflar üzerine şiddetli bir sansür tatbik etmektedirler. [....]

İngiltere'de Tatil-i Eşgal

8 NİSAN 1915
TANİN

Berlin– *Berliner Zeitung*'un Amsterdam'dan aldığı habere göre İngiltere'nin Birkenhead doklarındaki amelenin tatil-i eşgali devam etmektedir. 1500 amele iş görememektedir. Askeri terzi işçileri de tatil-i eşgal eylemişlerdir.
Berlin 6– *Times* gazetesi diyor ki: "Kral ile Lord Kiçner'in ispirtolu meşrubat istimalini men etmeleri Clyde tezgâhlarındaki işçiler için hiçbir tesir göstermiyor. Bunlar arasında ayyaşlık günden güne tezayüd ediyor.

Efrad-ı Askeriye Aileleri İçin

11 NİSAN 1915
SABAH

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden– Silah altında bulunan efrad-ı askeriye ailelerinin kanun-ı ahir ile Harbiye Nezaret-i Celilesi'nin talimatı mucibince 10 Mart 331 tarihinden itibaren hane kiralarının gerek İstanbul'da ve gerek taşrada tediyesi hususunu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti deruhte etmiştir. Cemiyetin istinatgâhı hamiyet-mendan ahalinin ianat-ı harbiyesinden ibarettir.
Bu Harb-i Umumi'de Osmanlıların halliyle meşgul oldukları meselenin hayat ve memat meselesi olduğunda artık kimsenin tereddüdü kalmamış olsa gerektir. Bu meselede muvaffakiyetimiz devletimizin taze hayat bulmasını intac edecektir.
Her fert kendi hayatına hail olan mevaki ve müşkülatı ref' ve iktiham ile idame-i hayata nasıl mecbur ise devleti terkib eden umum ahali de devletin hayatına kasdeden düşmanlara karşı o yolda hasr-ı mahasal vücut eylemeye mecburdur. Bu farz-ı aynı fiilen ifa eden kahraman askerlerimizin ailelerine iva ve iskân ve iaşe eylemek cihada fiilen iştirak edemeyenlerin uhdesine terakkub eden ayn-ı farzdır.
Muhterem ahalimizin bu vazaif-i vataniyeyi hakkıyla takdir ettiğini gören Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bu uğurda sarf olunmak üzere cibayetine ibtidar eylediği aidat-ı şehriyelerin muntazaman tediye olunacağına ve beheri beşer kuruşa tevzi olunacak olan cihadiye yüzüklerine umumen rağbet edileceğine emniyet-i kaviyye ile mütehassisdir.

Rusya'da İhtilal Emaratı

12 NİSAN 1915
SABAH

Rusya'da bidayet-i harpten beri birkaç ihtilal teşkilatı keşfolunduğunu evvelce yazmıştık. Bu kere Danimarka'da çıkan *Politikan* gazetesinden naklen Sofya gazetelerinde görüldüğüne nazaran Petersburg şehrinde pek vasi bir ihtilal teşebbüsü keşfolunmuş ve bu keşif neticesinde derhal yüz yirmiden fazla kişi tevkif olunmuştur. Bunlar meyanında Duma'nın Sosyalist Fırkası'na mensup olup "Çarskoeselo"da suret-i hafiyede ictima eylemekte olan bazı mebuslar da vardır. Bundan maada Odesa ve Moskova'da tevkifat icra edilmiştir. Moskova'da tevkif olunanlardan altısı darülfünun muallimlerindendir. Anlaşılan 1905 İhtilali'ni pek güzel vücuda getirmiş olan dalülfününlular şimdiki teşebbüsata da yabancı değillerdir.

İngiliz Amele Fırkası ve Harp

14 NİSAN 1915
TANİN

Berlin– İngiliz Amele Fırkası Reisi *Labor Leader* gazetesinde diyor ki: "Berri ve bahri siyasetimizi idare edenler münhasıran milyonerlerle sermayedarandır. İran'da, Mısır'da, Afrika'da, Hindistan'da ve Çin'deki İngiliz menafi memalik-i mezkûrede azim teşebbüsat-ı maliye ile tecelli etmektedir.
İngiltere'yi harbe sürükleyenler Almanya'nın dünyayı kaplayacak derecede ticaretini tevsi ve büyük mikyasta menafi-i istihsal etmesini bir hıyanet telakki ediyorlar.
Almanya ticaretine karşı İngiltere'yi bu hayat ve memat harbine sevk eden İngiliz matbuatının neşriyatı şayan-ı nefrettir.

Çanakkale Önünde Hezimet İngiliz Haysiyetine Karşı Ağır Bir Darbe

14 NİSAN 1915
TANİN

Viyana 12 Nisan– Viyana matbuatı Çanakkale'ye karşı icra edilen hareket-i askeriyenin duçar-ı akamet olduğunu gizlemek için İtilaf-ı Müselles tarafından yapılan sa'y ve gayretten bahseylemektedir. (*Neues Wiener Tagblatt*) diyor ki: Zaman-ı hazır, müttefik donanmayı mahv ve harab eden hilal istihkâmları tarafından vurulan darbe üzerine İngiliz haysiyet-i bahriyesinin bu kadar vahim bir surette sukut ettiğini görmemiştir. Müttefikler Çanakkale hücumuna ister devam etsinler ister etmesinler veyahut Boğazlar önündeki mağlubiyet üzerine kendilerini teselli etmek için İzmir veyahut Suriye sahilinde karaya asker çıkarmaya teşebbüsle iktifa eylesinler. İngilizler itibardan düşen haysiyet ve şereflerini bir daha eski hâline getiremeyeceklerdir; hakikat-i hâlde bundan böyle mağrur İngiltere'nin layetezelzel (sarsılmaz) kudretine hiç kimse inanmayacaktır. Fakat şayet müttefikler kendileri için bir cehennem mesabesinde olan Çanakkale Boğazı'nı yeniden zorlamaya teşebbüs edecek olursa, ne âlâ, gelsinler bir daha tecrübe etsinler, her hâlde Türkler ve onlarla beraber Almanya ile biz dahi istikbale bila endişe atf-ı nazar edebiliriz."

Amerika Amelesinin Sulhperverliği

20 NİSAN 1915
TANİN

Berlin 18– Londra'dan iş'âr olunuyor: Washington'dan *Morning Post*'ta bildiriliyor.
Amele cemiyetlerinin merkez-i umumisi New York'ta büyük bir ictima akdederek esliha ve mühimmat-ı harbiye imal eden fabrikalarda çalışan amelenin muharip devletlere silah ve cephane irsaline mani olmak için terk-i eşgal etmeye davet olunmasını taht-ı karara almıştır. Bu ictima esnasında Mösyö Wilson muharip memleketlere esliha, mühimmat ve mekûlat irsalini men için bitaraf devletlerden mürekkep bir konferans akdetmediğinden dolayı şiddetle muaheze (tenkit) olunmuştur.

Şark Müsameresi

23 NİSAN 1915
SABAH

Viyana 21 Nisan– Viyana Hilal-i Ahmer menfaatine tertip olunan "Şark Müsameresi" dün verilmiştir. Viyana'nın en birinci tiyatrolarına mensup namdar artistler bu parlak müsamereye iştirak eylemişler ve Avusturya asilzade sınıfına mensup zevat isbat-ı vücut eylemişlerdir. Hıdiv-i Mısır Abbas Hilmi Paşa, Viyana sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, Sefaret-i Osmaniye erkânı, Avusturya reis-i vükelâsı Kont Strog, Dahiliye nazırı Baron Heinold ve Almanya sefiri hazırun meyanında idiler. Bu parlak müsamere Türkiye'ye tevcih olunan har ve samimi alkışlar arasında hitam-pezir olmuştur.

Bozcaada Müftüsünü Asmışlar

23 NİSAN 1915
SABAH

Turan'ın hususi Selanik muhabiri bildiriyor:
Selanik'e varid olan malumata göre müttefikler, Adalar denizinde işgal ettikleri adalarda İslamlara karşı pek şedid tazyikat icrasına başlamışlardır. Bu cümleden olarak mevsukan vuku bulan istihbariyeye göre İngilizler Bozcaada müftüsünü asmışlardır.

Churchill'i Muâheze

25 NİSAN 1915
SABAH

Berlin 24 Nisan– *Morning Post* gazetesi "Çanakkale önünde müttefiklerin belahet (alıklık) ve hamakatı (beyinsizlik)" serlevhasıyla yazdığı bir makalede Churchill'i şiddetle muaheze etmekte ve umumiyetle mütehassısinin fikrine muhalif olarak Çanakkale Boğazı'nın yalnız donanma tarafından zorlanması neticesinde donanmanın duçar olduğu adem-i muvaffakiyetinden naşi bütün mesuliyeti Churchill'e tahmil etmektedir. Mezkûr gazete israf edilecek mühimmat ve feda edilecek bir çok asker bulunduğu takdirde böyle bir nümayişe tevessül edilebileceğini ilave etmektedir.

Tebliğ-i Resmi

27 NİSAN 1915
SABAH

13 Nisan 331 tarihiyle karargâh-ı umumiden tebliğ olunmuştur. Düşman, sefain-i harbiye himayesinde 12 Nisan sabahleyin Gelibolu şibh-i ceziresi garp sahilinde "Sığındere" mansıbına ve Kayatepe garbında Arıburnu ve Tekeburnu civarında dört noktaya

ve Kumkale civarına asker ihracına teşebbüs etmiştir.
Tekeburnu civarına çıkan düşman kıtaatı süngü hücumuyla denize dökülmüştür. Arıburnu civarına çıkıp ilerlemeye çalışan düşman kıtaatı kuvvetlerimizin taarruzu üzerine ricata mecbur olmuş ve sahile sürülmüştür. Bu civarda bir kısım kuvvetleri dün gece mütelaşiyane bir surette mavnalarına firara mecbur olmuştur. Bu gün dahi kıtaatımız bütün cephelerde muvaffakiyetle taarruzlarına devam ediyorlar.
Aynı zamanda bahren zorlamak üzere düşmanın bir donanması dün Boğaz'a takarrüb etmiş ve ateşimiz üzerine geri çekilmiştir. Bu sırada bir torpidosu batırılmış, ağır yaralanan diğer bir torpidosu sürüklenerek Bozcaada'ya götürülmüştür.
Boğaz'a karşı düşmanın bu gün bahren bir teşebbüsü görülmemiştir.

Şehrimizde İdman

17 NİSAN 1915
İKDAM

Geçen sene ibtidasında şehrimizde idman kulüplerinden Galatasaray, Altınordu, Anadolu Süleymaniye ve İdman Yurdu takımları arasında bir heyet teşkil etmişler ve heyete İstanbul Futbol Birliği namı vermişlerdi. Bu beş kulüp meyanında bulunan Altınordu, sene ortasında bazı esbabdan dolayı mezkûr birlikten çıkmış idi. Diğer dört kulüp mütebaki oyunları hitama erdirmişlerse de neticede Galatasaray ile Anadolu'nun sayıları müsavi olduğundan tekrar bir müsabaka icrası icab ediyordu. Bu son müsabaka dün Kadıköy ittihad Kulübü çayırında icra edilmiştir. Gerek Galatasaray gerek Anadolu Kulüp de oldukça muntazam bir takımla ortaya çıktılar. Oyun gayet heyecanlı olarak devam ediyordu. Heyet-i umumiyesi itibariyle oldukça muntazam olan bu oyunda Galatasaray üç, Anadolu ise iki sayı yapmış ve Galatasaray müsabakayı kazanarak bu beş kulüp arasında birinciliği ihraz etmiştir. Dün Makriköy'de Gürbüzler meydanında Gürbüzler Ocağı menfaatine idman müsabakaları tertip olunmuştu. Havanın kâh açılıp kâh bozulmasına ve ara sıra yağmur yağmasına rağmen müsabaka mahalli epeyce kalabalık idi.
Futbol müsabakası Gürbüzler takımı ile Tefeyyüz takımı arasında icra kılınmış, Gürbüzler iki sayıya karşı dört sayı ile galip gelmiştir.
Oyunu müteakip diğer bazı yarışlar, müsabakalar dahi yapılmıştır.
Dünkü müsabakalara her zaman olduğu gibi başta Beşiktaş kulübü olduğu halde yalnız dört kulüp iştirak etmiştir.
Ayda bir defa Gürbüzler meydanında Gürbüzler Ocağı tarafından müsabakalar icra olunacağını işittik. Ocağın gayet müfit olan bu teşebbüsünü takdir ederiz.

Saman Ekmeği

27 NİSAN 1915
SABAH

Lokal Angeliker gazetesinden naklen *La Turque*'de okunduğuna göre Berlin Darülfünunu muallimlerinden Doktor Friedental samandan ekmek imali yolunu bulmuş ve bu yoldaki ekmeğin pek mugaddi (besleyici) olduğunu keşfetmiştir. Saman unu 700 kalori muhtevi olup yüzde 1,3 albümin, 13 amidon, şeker, dekstrin, hamızat ve mühim miktarda emlah (tuzlar) vesair mevad-ı mugaddiyeden terekküb eylemektedir. Bu ekmeğin tabhında (pişirilmesinde) hazır bulunan meduvvin (davetliler) lezzetinin pek iyi olduğunu beyan etmişlerdir. Saman ekmeğinin elli kilosu ancak altı marka mal olacakmış.

Çanakkale Muzafferiyatının Tafsilatı

29 NİSAN 1915
İKDAM

Düşmanın 12 Nisan'dan beri karaya asker ihracı hakkındaki teşebbüsatı askerimizin dilirane (cesur) mukabelesi karşısında akim kalmıştır. Bu üç günlük muharebe hasımlarımıza zayiat-ı külliyeye mal olduğu halde şeref-i askeriyemizin bir kat daha alasına sebep olmuştur. Zabitan ve efradın hücum esnasında gösterdikleri şevk ve cesaret hakikaten tarihe geçecek maali-i milliyedendir.
Vech-i arslanlar iki gün bir gece bila aram (durmaksızın), bila istirahat mütemadiyen tazelenen düşmana savlet (hücum) etmişler ve bu müddet zarfında zerre kadar taab (yorgunluk) göstermeyerek düğünde imişler gibi neşe ile şevk ile çarpışmışlar, düşmanın taarruzunu akim bırakmışlardır. Şüheda ve mecruhumuzun adedi bunca fedakârlığa kıyas kabul edemeyecek derecede azdır. Muharebenin devamı müddetince düşman sefain-i kebire ve sagiresinden (büyük küçük gemilerinden) kırk elli parçası da aralarında Rusların mahut kruvazörü dahil olduğu hâlde Boğaz açıklarında tarassutta bulunmakta ve ara sıra Kumkale ve Seddülbahir cihetlerine ateş etmekte idiler. Bir kısım donanması kemal-i şiddetle karadaki askerini himayeye çalışıyordu. Bataryalarımız bunlara karşı da faaliyetini göstererek dün bir torpidosuyla bir nakliye gemisini, gark ve diğer bir nakliye gemisini hasarzede eylemiş, bu gün diğer bir nakliyesini batırmış ve bir kruvazörü başkalarının muavenetiyle çekilecek derecede hasarzede eylemiştir. Bundan maada düşmanın bir torpidosu dahi gark olmuştur. Netice-i zafer olarak bir çok esliha ve cephane igtinam olunmuş (ganimet olarak alınmış) ve bir hayli esir alınmıştır. Çanakkale ahalisi Çanakkale'yi tetevvüc eden (taçlandıran) şu muvaffakiyetin neşvesiyle (sevinciyle) ilan-ı şadmani etmektedir.

Rum Mekteplerine Coğrafya Dersi

30 NİSAN 1915
SABAH

Rum mekteplerinde coğrafya derslerinde talebeye memleketlerin isimleri Türkçe öğrettirilecek yerde Yunanca olarak bellettirilmekte olduğu tahkikat neticesinden anlaşıldığından ba'dema bu derslerde dağ, enhar (nehirler) isimlerinin bile Türkçe olarak telkini İstanbul Maarif Müdüriyeti'nden mezkûr mekâtip müdürlerine bildirilmiştir.

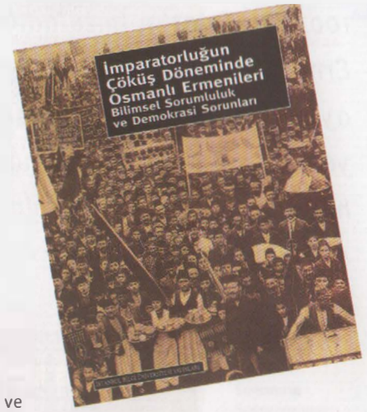
15.YIL
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

"Dünya hepimize yeter."
Sarkis Çerkezyan

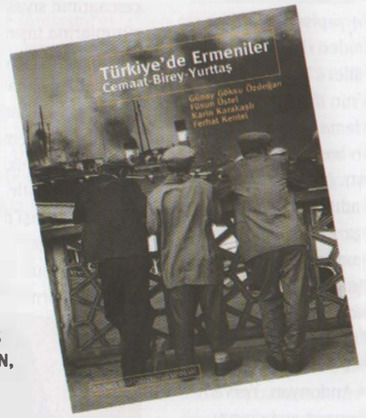
"TEHCİR VE TAKTİL" DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ ZABITLARI
İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN YARGILANMASI 1919-1922
VAHAKN N. DADRIAN, TANER AKÇAM
ISBN: 978-605-399-074-1
732 sayfa

Bu eserde çevrimyazıları sunulan ve Vahakn N. Dadrian ile Taner Akçam'ın beş ayrı makale ile değerlendirdikleri Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, yakın tarihimizin bugüne kadar unutulmuş, bilinmeyen bir sayfasını aydınlatıyor. Eserde dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi ve günlük gazetelerde yayınlanmış iddianameler, karar suretleri ve duruşma tutanakları tarihin tozlu raflarından iniyor.

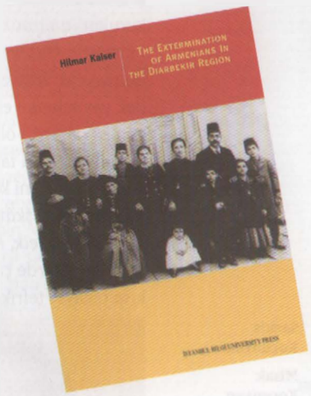
İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE OSMANLI ERMENİLERİ
BİLİMSEL SORUMLULUK ve DEMOKRASİ SORUNLARI
ISBN: 978-605-399-190-8
650 sayfa

2005 yılında düzenlenen ve o dönemde yaratmış olduğu değişik tepkilerle toplumun gündemini günlerce meşgul etmiş, sonuçta sadece Türkiye'de değil birçok başka ülkede de yankılar yaratmış ve toplumsal hafızalarda yer etmiş bir konferansın kitabı... Konferanstaki tüm sunumları derlemenin dışında, bir de Hrant Dink'in tarihi konuşmasının da yer aldığı DVD kitapla birlikte okurlara sunuluyor.

TÜRKİYE'DE ERMENİLER
CEMAAT-BİREY-YURTTAŞ
GÜNAY GÖKSU ÖZDOĞAN, FÜSUN ÜSTEL, KARİN KARAKAŞLI, FERHAT KENTEL
ISBN: 978-605-399-095-6
640 sayfa

Bu kitaba temel olan araştırma, Türkiye Ermenilerinin tarih boyunca süregelen kimlik inşa etme süreçlerinde, etken olan tüm unsurların ele alınarak; çok boyutlu ve karmaşık bir gelişim içinde "cemaat" üyesi ve yurttaş olarak kimliklerini nasıl kurguladıkları sorusuna cevap arıyor.

THE EXTERMINATION OF ARMENIANS IN THE DIARBEKIR REGION
HILMAR KAISER
ISBN: 978-605-399-333-9
464 sayfa

This book is a study based largely on neglected sources from Turkish and Armenian archives covering the years 1908 to 1915. It discusses the rise of the "Committee of Union and Progress," the nascent Kurdish nationalist movement, and the annihilation of the Ottoman Armenian population.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

JAMANAK GAZETESİ 1915

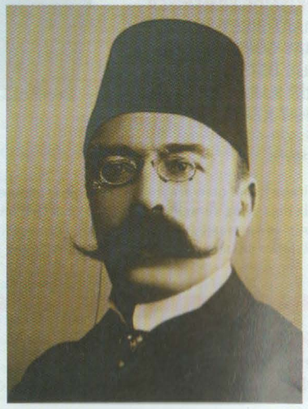
Bilindiği gibi 24 Nisan 2015 Osmanlı Dahiliye Nezareti'nin, Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, elebaşılarının tutuklanması ve her türlü belgelerine el konmasına dair aldığı kararların, bir başka deyişle Ermeni kırımının başlamasının 100. yılı. Talat'ın imzaladığı genelge sonrasında İstanbul'da ilk etapta yüzlerce Ermeni komite mensubu tutuklanarak Çankırı ve Ayaş'a gönderilir, bu rakam birkaç ay içinde hızla artar. Tutuklanıp ölüme gönderilenlerin arasında Jamanak gazetesinin yazarları da vardır. Aşağıda okuyacağınız sunuştan sonra, savaş sırasında yayın hayatını sürdürebilmiş olan gazetenin 1915 boyunca yayımlanan yazılarından seçtiklerimize her ay bir dizinin bölümleri olarak yer vereceğiz.

II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra, Ekim 1908'de, Osmanlı başkenti İstanbul'da Misak ve Sarkis Koçunyan kardeşler tarafından kurulan *Jamanak* (Ermenice "Zaman"), Türkiye'nin ve Ermeni dünyasının aralıksız olarak bugüne dek yayımlanan en uzun soluklu günlük gazetesi olmuştur. Misak Koçunyan veya takma adıyla Kasim, kendi gazetesini kurmadan önce *Manzume-i Efkâr*, *Arevelyan Mamul*, *Arevelk*, *Masis*, *Puzantion* gibi gazetelerde çalışmış; yazdığı kısa hikâye, tefrika ve romanlarla Batı ve Doğu Ermeni edebiyatında saygın bir konum edinmişti.

Sarkis Koçunyan.

Misak Koçunyan.

Osmanlı başkentinde 1840'larda şekillenmeye başlayan Ermeni basını, cemaat yapısının Batılı normlarla yeniden düzenlendiği 1863 tarihli Millet-i Ermeniyân Nizamnamesi'nin ilanıyla büyük bir patlama yaşamış, II. Abdülhamid'in baskıcı rejiminden nasibini almıştı. *Jamanak* yayın hayatına başladığında, belli başlı iki Ermenice gazete, *Arevelk* ve *Puzantion* okurlarına sesleniyordu. 1908 ihtilalinin bir ürünü olarak doğan *Jamanak* yeni bir ilgi odağı oldu. Misak Koçunyan entelektüel kişiliğiyle Zabel Yesayan, Krikor Zohrab, Aram Andonyan, Yervant Odyan gibi dönemin aydınlarını kurumu etrafında toplamayı başardı. Gazetenin 1908-1909 tarihli sayıları sadece II. Meşrutiyet'in ilanının Ermenilerde bulduğu yankı açısından değil, I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine bir retrospektif sunması ve iki dönem arasındaki devamlılık ve kopuşların izlenmesini sağlamasıyla da ilginçtir. II. Meşrutiyet'in ilanına rağmen, imparatorlukta halen beklenen demokratik ortamın hasıl olmaması ve taşra vilayetlerinde hüküm süren güvensiz ortam nedeniyle, *Jamanak* yazarları İttihad ve Terakki hükümetinin samimiyetini sorgulamış, *Tanin* gibi Osmanlıca gazetelerin gayrimüslimlere karşı takındığı milliyetçi çizgiyi eleştirmiş ve aydınlardan çiftçi halka kadar uzanan geniş bir yelpazede Ermeni cemaatinin siyasi taleplerini sütunlarına taşımıştır. Bu bağlamda, I. Dünya Savaşı yıllarına kadar *Jamanak* cemaat-geniş toplum, cemaat-devlet arasındaki ilişkilere veya Ermeni cemaatinin kendi içindeki dinamiklere eleştirel bir bakış getirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle gazetedeki bu yüksek eleştirel tonun yavaş yavaş inişe geçtiğini görmezden gelemeyiz. Bunda kuşkusuz, Misak Koçunyan'ın 1913'teki zamansız ölümüyle Sarkis Koçunyan'ın görevi devralması ve kurumda geçiş döneminin yaşanması belli bir rol oynar; ancak savaşın yarattığı panik ortamının, iki kardeş arasındaki üslup farklılıklarından daha etkili bir faktör olduğu açıktır. 2 Eylül 1914 tarihinden itibaren, bazı özel sayılar hariç, gazetenin hacmi dört sayfadan iki sayfaya iner. Genellikle cemaat yaşamının işleyişiyle ilgili aksaklıkların veya imparatorlukla ilgili gündemin imzalı yazarlar tarafından hararetle tartışıldığı ilk sayfada ton giderek yumuşar. Gazete yönetimi bu içerik değişikliği konusunda okurlarını şu satırlarla uyarır: "Gazetemizin kurucusu Kasim, *Jamanak*'ı yayımlarken, onu Ermeni halkının gazetesi haline getirmek istemiş ve bu niyetinde başarılı olmuştur. Onun ölümünden sonra da *Jamanak* kendi kurucusunun çizmiş olduğu yönde ilerlemeye devam etti ve halkın desteğine her zaman nail oldu. Herhangi bir grup veya partinin organı olmaksızın, altı yıl boyunca bağımsız şekilde milletin genel menfaatlerini gazete sütunlarına taşıdı. Mevcut savaş koşullarının bir sonucu olarak, diğer bütün gazeteler gibi biz de *Jamanak*'ın hacmini yarıya indirmek zorunda kaldık. Gazeteyi tehlikeye atmadan yayın devamlılığını sağlamak için başka izlenecek yol kalmıyordu."[1]

Bazı hatıratlarda, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte imparatorluk sokaklarındaki Fransızca dükkân tabelalarının kısa zamanda Almancaya dönüştüğünün bahsi geçer. Benzer bir durum *Jamanak* gazetesinin künyesinde de fark ediliyor. Yayımlandığı günden 1915'e kadar, gazetenin üst kısmında ortada yer alan Ermenice künye bilgisini, sağ ve sol kısımlarda yer alan Osmanlıca ve Fransızca künye bilgileri tamamlıyordu. 1915'in ikinci yarısında Fransızca künye bilgisinin çıkarıldığını ve Ermenice logonun üzerinde bir Osmanlıca logonun da belirdiğini gözlemliyoruz. 24 Nisan 1915'te sürgün edilen Ermeni aydınları arasında Yervant Odyan, Krikor Zohrab, Aram Andonyan, Teotik, Rupen Zartaryan, Rupen Sevag gibi pek çok *Jamanak* yazarı da bulunuyordu. *Jamanak*'ın 1915 yılı sayılarında, diğer pek çok gazetede olduğu gibi, ne Ermeni aydınların sürgün edilişi ne de dönemin Ermenice kaynaklarında "Medz Yeğern" veya "ağed" diye geçen ve bugün artık birçok mecrada soykırım olarak nitelenen büyük trajediden hiçbir bahis olmamasından, basına uygulanan sansür ve hissedilen korkunun boyutunu tahayyül edebiliyoruz. 12/25 Nisan 1919 tarihli *Jamanak* sayısı, yaşananlara dair bazı anı kesitleri sunar. 24 Nisan 1915 günü akşamüstü, gazetenin bulunduğu Cağaloğlu yokuşunda yazarlar sıra dışı bir hareketlilik olduğunu ve polislerin varlığını fark etmiş, onlarla birlikte birkaç partilinin götürüldüğünü görmüşlerdi. Ertesi gün öğlene doğru polisler Yervant Odyan'ı almak üzere *Jamanak* ofisine gelmişti; fakat kendisi o anda orada yoktu. Yine 25 Nisan sabahı, yazı işlerinden Hovhannes Boğosyan her şeyden habersiz çıktığı sabah yürüyüşünde, görüşlerini zaman zaman *Jamanak* gazetesi sütunlarında paylaşmış olan Gomidas'ın götürülme haberiyle sarsılmıştı. Sürgüne giden aydınlardan Yervant Odyan hayatta kalmayı başarmış ve 1919'da gazetedeki köşesine geri dönerek, yaşadıklarını "Anidzyal Dariner" (Lanetli Yıllar) başlıklı dizi yazısıyla okurlarla paylaşmıştır. İlk tanıklıklardan biri sayılan "Anidzyal Dariner" daha sonra kitaplaşmış, İngilizce ve Fransızcaya da çevrilmiştir.

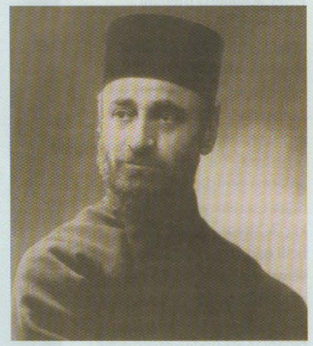
1915 yılının ikinci yarısına kadar, *Jamanak* yazarları her şeye rağmen ilk sayfada gerek savaş gerekse ülkedeki genel gidişatla ilgili görüşlerini aktararak bir yorum ve ifade alanı yaratmıştır; ancak yılın ikinci yarısından sonra bu alan da giderek zayıflamıştır. Yine de savaş sürecini Osmanlı basını ve yabancı basın ile Reuters, Havas gibi haber ajansları üzerinden yaptığı derlemelerle okuyucuya ileten *Jamanak* gazetesi, sansür engeline karşı bu çokboyutlu aktarım şeklini seçerek, bir bakıma anlatımdaki tek sesliliği ve tekdüzeliği aşmaya ve sınırlanan alanı esnetmeye çabalamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılının anıldığı bu dönemde, dünya tarihçileri küresel savaşın yerel tanıklıklarını irdeleyerek kapsayıcı bir tarih yazımı geliştirme çabasındalar. Bu bağlamda, gazetenin 1915 ve genelde Birinci Dünya Savaşı sayıları, küresel savaşın ve *power politics* olarak adlandırabileceğimiz güçler dengesinin bir cemaat gazetesinin penceresinden nasıl algılandığını izlemek açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Daha insani yönüyle düşünecek olursak, bu, savaş yıllarının yıkıcılığı karşısında mücadele veren bir cemaat kurumunun varoluş çabalarının gazete gibi düşünsel bir boyuta nasıl yansıdığının hikâyesidir.

Aram Andonyan.

Krikor Zohrab.

Soğomon Soğomonyan; Komitas (Gomidas) olarak da bilinir.

1 *Jamanak*, 15/28 Ekim 1914. Ayrıca bkz. Toros Azadyan, *Jamanak. Karasnamya Hişadaşaran, 1908-1948* (İstanbul: Becid Basımevi, 1948), s. 175.

BİR FOLKLOR DERLEYİCİSİ OLARAK

YAŞAR KEMAL

Yaşar Kemal, yamaçlarında öbek öbek bulutların salındığı dağlara benzer. Dağ başından duman eksik olmaz sözü onun için söylenmiş gibidir. Yazarak yaşamış, yaşayarak yazmış bir Homeroszade idi o, demek bana hiç de yanlış gelmiyor. İki anlatıcı, iki destancı, iki "yerli" ozan ile karşı karşıyayız. Birçok okuru gibi ben de Yaşar Kemal'i romanları, hikâyeleri, düşünce yazıları, röportajlarıyla hep bir "ozan" tavrıyla karşımda buldum, öyle gördüm, öyle anlamaya çalıştım.

M. SABRİ KOZ

Yaşar Kemal, asıl adı Kemal Sadık Göğceli (d. 1923, Hemite [Göğceli] köyü - 2015 İstanbul).

Yapı Kredi Yayınları Arşivi (Fotoğraf: Hakan Ezilmez).

Yayımlanan son eseri *Tek Kanatlı Bir Kuş*'u okuyup bitirdiğim zaman bende, hazindir, bir "Bitmemiş Senfoni" (Franz Peter Schubert) izlenimi bırakmıştı. Kurgudaki ustalık, insanoğlunun efsane yaratma ve bilinmezlik anlatılarına kapılma, zaman zaman da bunlardan ürküntü duyma halleriyle çok güzel örtüşüyor, Türkçenin anlatma genişliğindeki büyü diğer eserleri yanında bu küçük kitapta da kendini belli ediyordu. Onda, eski ve geleneksel anlatıcıların rahatlığını ve okuyanı, dinleyeni içine çeken gizemini bulanlar arasında yer aldığımı saklamayacağım ben de...

Onunla ilk tanışıklığım 1966 yılında Sivas Öğretmen Okulu dördüncü sınıf öğrencisiyken gizli gizli okuduğum *İnce Memed* ile oldu. Bu kitap ve ardından okuduğum *Gazap Üzümleri*, evinden, ailesinden ilk kez ayrılarak okumak için yollara düşmüş bir toy ve heveskâr delikanlı için kitabın ve okumanın yatılı okulda ne büyük bir avutucu, ne güvenli bir sığınak olduğunu anlamaya yeter mi? İşte o gün bugündür dilimden düşmez şu ilk cümlesi *İnce Memed*'in: "Toros Dağları'nın etekleri ta Akdeniz'den başlar." Kim bilir dünyanın kaç dilinde, nasıl izler bırakarak yankılandı bu sözler ve devamı. Ben yalnız Türkçesini biliyorum ve "Kıyıları döven ak köpükler..." hayalinin peşinde koşuyorum.

Ağıtlar, tekerlemeler, mâniler, halk hikâyeleri, söylenceler dünyasına ilk gençlik yıllarında (kendi ifadesine göre 1939) "Kemal Sadık Göğceli" olarak adım atan, yaptığı derlemelerle dikkatleri çeken ve 28 Şubat 2015'te "Yaşar Kemal" kimliği ve ardında bıraktığı eserlerle Türkçenin hatta dünya dillerinin sayılı romanlarını yazmış bir yazar olarak aramızdan ayrılan uluslararası bir kimlikle karşı karşıyayız.

1940'lı yıllarda gerçek adıyla yazılar yayımlamaktadır: Kemal Sadık Göğceli. Yaşar Kemal'in Adana Halkevi'nin dergisi *Görüşler*'de yayımlanan derlemeleri (1941); İhsan Hınçer'in Türkiyeli folklorcular için bir okul konumundaki *Türk Folklor Araştırmaları* (1949-1980, 366 sayı) dergisinde gün ışığına çıkan derleme ve araştırma yazıları (1952-1958); bir grup öğretmen tarafından çıkarılan *İmece* dergisinde yer alan yazıları (1961) derlemecilik yılları ve sonrasının izlerini taşır. Onun folklorla ve folklorcularla olan ilgi ve ilişkisi hiç kesintiye uğramadan sürmüştür.

Türk Dil Kurumu'nda ("Ağıtlar: Çukurova Ağızları Derlemeler", 1946 ve "Tekerlemeler I", 1946) ve Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'ndeki Pertev Naili Boratav Arşivi'nde ("Tekerlemeler") korunan derlemeleri de bu yılların gayretleri sonucunda bir araya getirilmiştir. Türk Dil Kurumu'ndaki ağıtlar, diğer ağıt derlemeleri ilk kitapçıkla birlikte *Ağıtlar* adıyla yeniden yayımlandı (1992).

1943 basımı kitaptan (*Ağıtlar I*), vaktiyle derlediğim ve elime geçen diğer ağıtları yayına hazırlarken yararlanmıştım. Milli Kütüphane imdadıma yetişmiş, Müjgân Cumbur'un (1926-2013) himmetiyle eski tip makinelerle çekilmiş bir fotokopisini temin etmiştim. Bu derleme uzunca bir yazıya dönüştü ve *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı 1975*'te yayımlandı. "Elbistan ve Adana Yöresinden Ağıtlar" Yaşar Kemal'in kitabından sonra yayımlanmış ilk oylumlu çalışma olma özelliğini taşıyor. Yaşar Kemal, nasıl kendisinden önce Çukurova Türkmenleri arasından ağıtlar da derleyen Béla Bartók'u (1881-1945) unutmayıp andıysa, ölünceye kadar bana da "bizim köylerden ağıt derleyen hoca" dedi, hep öyle hatırladı.

Yaşar Kemal'in *Ağıtlar* kitabı Türk halk şiirinin bu en eski türü için hazırlanmış ilk müstakil kitap olma özelliğini taşıyor ve 1943'ten 1992'ye kadar geçen elli yıllık bir suskunluk döneminin ardından diğer eserleriyle birlikte basılmaya devam ediyor. Bugün onun daha fazla ağıt derlensin, daha çok kitap yayımlansın dileği bir ölçüde gerçekleşti ve Anadolu ağıtlarıyla ilgili birçok kitap yayımlandı, üniversitelerde tezler hazırlandı, arşivlere yeni derlemeler katıldı.

100 ağıt metni var kitapta. Her ağıt çok kısa girişler ve söz açıklamalarıyla verilmiş. Başta Yaşar Kemal'in iki yazısı ile kendisinden çok şey öğrendiğini hiçbir zaman saklamadığı ressam Abidin Dino'nun (1913-1993) bir yazısı var. Dino'nun bu kitap için çizdiği desenler ise serpiştirildiği sayfalara güzellik katıyor.

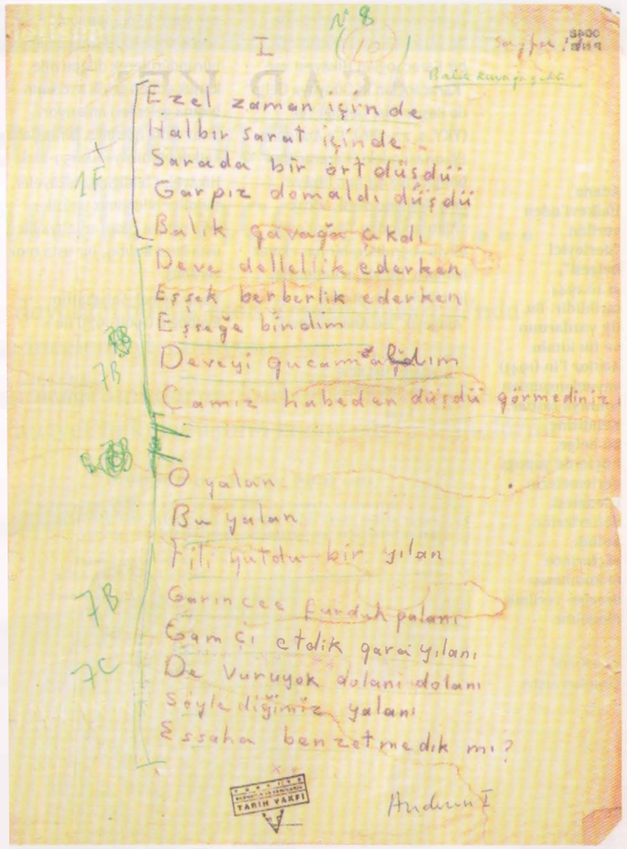
1992'de kendisiyle bu kitap üzerine bir söyleşi yapmıştım: *Dünya Kitap*, Aralık 1992. Bu söyleşide sorduğum ilk soruya verdiği cevapta yer alan şu sözler onun folklor derlemelerinin nasıl başladığını ve kimlerden destek gördüğünü gösteriyor: "On altı yaşlarında iken folklor çalışmalarına başladım. Şiir yazma maceram çok küçük yaşlarda başladı. Şiirden folklora geçtim. Ahmet Kutsi Tecer, Pertev Naili Boratav'la bu yıllarda yazıştım. Halk ürünlerini derleme bilgilerim oluşmuştu. (...) Ağıtları götürdüğüm Abidin Dino bunları okuyunca çarpıldı. (...)" (*Ustadır Arı*, YKY, s. 268)

Söyleşinin ilerleyen sorularında sözü Kürt ağıtlarına getirmiş ve aldığım uzunca cevabın sonunda şu satırlarla karşı karşıya kalmıştım: "Kürt ağıtları gereğince derlenebilirse, epopenin de temeline, yaratılışına belki varabiliriz. Ben epopeyle ağıt arasında yakın bir akrabalık buluyorum. İlyada Hektor'la Akhilleus'un ağıdı değil mi? Böyle bir araştırma insan bilimine, sözlü sanata çok olanaklar kazandırır. Nerede yüzlerce, binlerce Kürt ağıdını, halk ürünlerini derleyecek babayiğit..." (*Ustadır Arı*, YKY, s. 271).

1939'da vekil öğretmenlik yaparken karşılaşır ağıtlarla ve ilk tespit ve derlemeleri de bu yıllara rastlar. Adana Halkevi'nden verilen "derleyici belgesi", 21.10.1944 tarihlidir. Bu, ilk yazılarının ve ilk kitabı *Ağıtlar I*'in (1943) yayımlanışından sonraya rastlar. Kendisine bu belge, köylerde yaptığı derlemelerin izlenmesi, defterlerine kolluk güçlerince el konulması üzerine verilmiş olmalıdır. Belgede yer alan "lazım gelen kolaylığın gösterilmesi" ricası biraz da bu engellemelerle ilgili bir önlem alınmak istendiği izlenimi bırakıyor.

Sarı Defterdekiler, 1940'lardan kalma derlemelerin adı. Anasının sandığında nasılsa el konulmadan kalmış derlemelerinin yazılı olduğu bir sarı defter ve tek tek kâğıtları yayımlama izniyle Alpay Kabacalı'ya (1942-2014) armağan etmiş. Bu derlemelerin Kabacalı eliyle kitaplaşmış hali olan *Sarı Defterdekiler*'e (1997; YKY'de 3. bs) yazdığı kısa yazıya "Gençliğimin sekiz dokuz yılı folklor derlemeleriyle geçti" diye başlıyor ve polisin, jandarmanın engellemelerinden, el koymalarından yakınıyor. Bunlar 1940'lı yıllarda yaptığı derlemeler ve çoğunda kimden, nerede derlendiğine ilişkin notlar da var.

Kaynak kişilerin ağzından çıkanlar, ağız özelliklerine mümkün mertebe sadık kalınarak, aceleyle yazılmış bu defterlere, kâğıtlara... Kabacalı bunları teker teker çözmüş, tasnif etmiş ve kimilerinde başka kaynaklara göndermeler yaparak karşılaştırma olanağı sağlamış, hemen her yerde ağız özellikleriyle yazılmış sözleri, genel dildeki biçimleriyle vermiş, birçok yerde de yöreye ilişkin sözler için açıklamalar koymuş.

Kitap üçüncü kez basıma hazırlanırken okunması gerçekten güç bu defterler yeniden gözden geçirilmiş, karşılaştırmalar sonucu yeni düzeltmeler ve açıklamalar yapılmıştır.

Kitap, Karacaoğlan, Dadaloğlu gibi tanınmış âşıklar yanında, adları ilk kez bu kitapta duyulan Serbesti ve Dede Ünal gibi âşıklara ait deyişler, her biri yerel anlamda tarihsel ve toplumsal bilgiler aktaran destan, türkü, ağıt ve mâniler, bilmeceler, türkülü halk hikâyeleri ve bir de masal metni içeriyor. Bence, *Sarı Defterdekiler* Çukurova halkbilimiyle uğraşanlar için 1940'lı yıllardan kalma özgün bir kaynak, halk edebiyatı metinlerini okumayı sevenler içinse işlenmemiş cevher değerinde söz anıtları...

Bu kitapta şiirleri bulunan ve 20. yüzyılda yaşamış olan Serbesti adlı âşığı çok aradım, kimliğine ve başka şiirlerine ulaşamadım. Yalnızca bir dostumun armağan ettiği bir fotoğrafı var elimde, bir gün kim olduğunu öğrenir şiirlerine ulaşabilirsem bir çalışma yapacağım ve "Yaşar Ağabey"e ithaf edeceğim.

Üç Anadolu Efsanesi, Köroğlu, Karacaoğlan, Alaşeyik (1967; YKY'de 36. bs.: 2015) üç halk anlatısının yeniden yazımı aslında. Bütün halk hikâyeleri, kendilerini böyle yeniden yazacak ve bir çağdaş anlatı kimliğiyle buluşturacak sanatçılar beklermiş, bu kitaptakiler beklediğine kavuşmuş görünüyor.

Çukurova'da, buraya yakın çevrelerde örneğin Kahramanmaraş ve Gaziantep'te zengin Köroğlu kolları anlatılır. Bunların pek çoğunu, köy köy gezerek anlatan hikâyeci âşıklardan dinlemiş olmalı Yaşar Kemal. Araştırmacıların "ilk kol" adını verdikleri "Köroğlu'nun Meydana Çıkışı" bu kitabın Köroğlu bahsini oluşturuyor. (s. 7-90)

Yaşar Kemal'in *Sarı*

Yaşar Kemal'in elyazısından bir tekerleme.

Tarih Vakfı Arşivi, Pertev Naili Boratav Fonu, tekerlemeler.

Adana Halkevi'nden verilen "derleyici belgesi", 21.10.1944 tarihlidir. Bu, ilk yazılarının ve ilk kitabı *Ağıtlar I*'in (1943) yayımlanışından sonraya rastlar. Kendisine bu belge, köylerde yaptığı derlemelerin izlenmesi, defterlerine kolluk güçlerince el konulması üzerine verilmiş olmalıdır.

Yapı Kredi Yayınları Arşivi.

Defterdekiler derlemesinde de yarım kalmış ama otantik bir Karacaoğlan Hikâyesi var: "Karacaoğlan'ın Dünyaya Gelip de Başına Hal Geldiği Yer" (YKY, s. 271-286). *Üç Anadolu Efsanesi*'ndeki "Karacaoğlan" bölümü ise bir tam hikâye ama derleme değil, ancak anlatılanlardan Yaşar Kemal eliyle yoğrulmuş bir has ekmek hamuru. Diliyle, anlatımıyla, içeriğiyle... (s. 91-158)

"Alageyik" ise Anadolu'nun her yerinde bilinen ama Toroslar'da daha ete kemiğe büründürülerek dilden dile konuk edilen geyik avcısının başına gelenleri anlatıyor. Biraz daha işlenmiş, biraz daha katkılı bir hikâye. (s. 159-222)

Hikâyeler bildiğimiz hikâyeler, türküler bildiğimiz türküler ama ortaya çıkan anlatıya bir usta imza atılmış, bir usta renk verilmiş.

Yaşar Kemal, Sabahattin Eyuboğlu (1908-1973) ile

C.H.P.
ADANA HALKEVİ
İdare Heyeti Reisliği
1167

Adana
21/10/944

Adana Halkevi tarafından verilen vesikadır.

Halkevimiz elemanlarından olup bu defa folklör derlemesine memur edilen Kemal Sadık Güçeliye Kaza,Nahiye ve Köylerde lâzım gelen kolaylığın gösterilmesini saygılarımla rica ederim.

Adana Halkevi Reisi
Eczacı [illegible] Arsoy

Gökyüzü Mavi Kaldı (1978, YKY'de 6. bs., 2015) adlı "Halk Edebiyatı Seçkisi"ne yazdığı "Halk Edebiyatı Üstüne Birkaç Söz" başlıklı yazıda bugün de tartışma konusu olan konulara kendince çözümler getiriyor, bunlarla ilgili tespitlerde bulunuyor. Özellikle âşık şiirlerinin en ünlü ve en sevilen âşığa nasıl mal edildiğini öyle güzel, inandırıcı bir dille anlatıyor ki sanki o yıllardan bugüne "eş metin" ve "benzer metin" (varyant ve versiyon) sorunlarına kendiliğinden çözüm ya da anlama yolu önerilerinde bulunuyor.

Yaşar Kemal, âşıkların yaşadığı bölgeden uzaklaşıp da Çukurova'ya yaklaşıldıkça şiirlerinin Karacaoğlan'a mal edilmesini, günümüze yakın zamanlarda Karacaoğlan mahlasıyla şiirler söyleyen âşıkları, Alevî Türkmen köylerinde Pir Sultan, Sünnî Türkmen köylerinde Karacaoğlan adına derlenen deyişleri, Çukurova'da anlatılan Köroğlu kollarıyla Kars'ta, Azerbaycan'da anlatılanların nasıl farklı bir hâl aldıklarını o kadar güzel anlatıyor ki... Bu kısa yazı uzun ve soğuk bir inceleme yazısında da anlatılabilecek şeyleri şirin bir dille de anlatabilmenin mümkün olduğunu gösteriyor.

Gökyüzü Mavi Kaldı, iki dostun konuşu konuşa oluşturup yazıya döktüğü ve kitaplaştırdığı bir seçki, âşık deyişlerinden bilmece, mâni ağıt ve türkülere; atasözlerinden deyim, tekerleme ve masallara; Karagöz'den meddah, ortaoyunu ve türkülü hikâyeye kadar türlü metinlerden oluşan ve insana ben olsam daha farklı yapardım dedirten bir "özel" seçki.

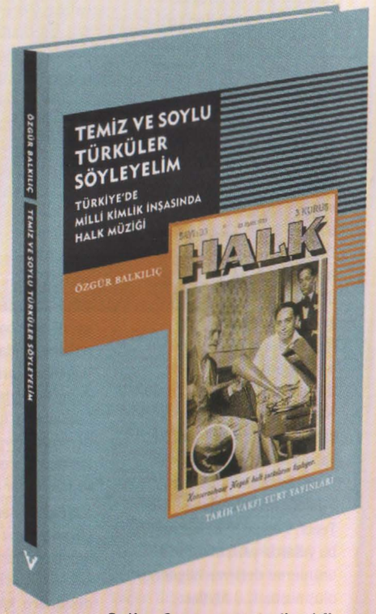
Yaşar Kemal'in folklorculuğu, Türk folklor ve halk edebiyatının onun tüm eserlerindeki etkisi, aslında birbirinden ayrılır şeyler değil. Bir anma vesilesi, bir selam benimkisi...

TEMİZ VE SOYLU TÜRKÜLER SÖYLEYELİM

TÜRKİYE'DE MİLLİ KİMLİK İNŞASINDA HALK MÜZİĞİ

19. ve 20. yüzyılda filizlenen ve gelişen milliyetçi hareketler, belirli bir nüfus topluluğundan "millet" yaratmak adına geleneksel halk şarkılarını "keşfetmeye" ya da "reforme etmeye" giriştiler. Milliyetçi hareketlerin halk müziği reformu Türkiye'de en yoğun bir şekilde, açık bir devlet politikası olarak 1922-52 arasında uygulandı. Genç Cumhuriyet'in "Türk millet" yaratma çabasının en önemli ayaklarından biri olarak halk müziği çalışmaları, siyasetçilerin, aydınların, müzikologların, sanatçıların, Halkevleri ve Radyo üyelerinin, öğretmenlerin, kısacası Cumhuriyet'in hayallerinin peşinde koşan birçok kimsenin oluşturduğu bir tartışma ortamında gerçekleşti. Dolayısıyla,

1922-52 arası halk müziği reformunun hikâyesi, Cumhuriyet'in ve Cumhuriyet kadrolarının başarı ve yenilgisinin öyküsüdür.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

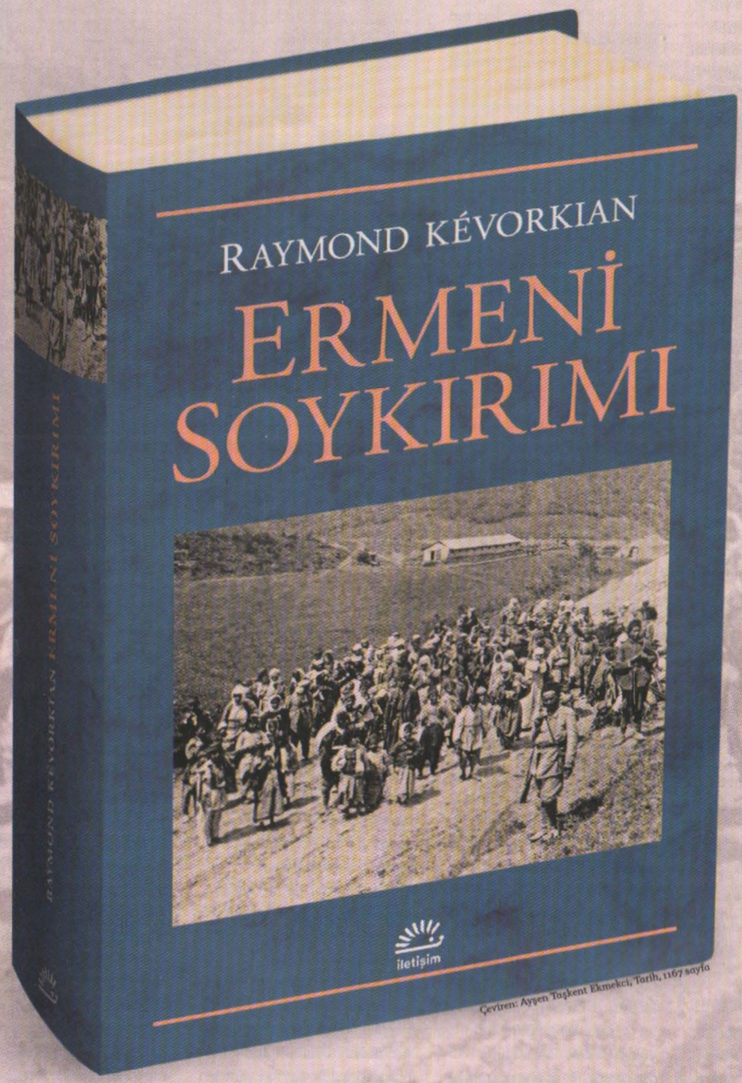
TARİH VAKFI

iletişim

Ermeni Soykırımı'na dair en kapsamlı inceleme...

Kévorkian, yıllar süren araştırmalara dayanan büyük eseri *Ermeni Soykırımı*'nda bu konuda yapılmış en geniş kapsamlı incelemeyi sunuyor.

Bu insanlık felaketinin nasıl yaşandığını, sorumlularını, kurbanlarının başına gelenleri, yapılan yargılamaları, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar süren safhalarını tüm yönleriyle ele alan bir başyapıt.

Çeviren: Ayşen Toşkent Ekmekçi, Tarih, 1167 sayfa

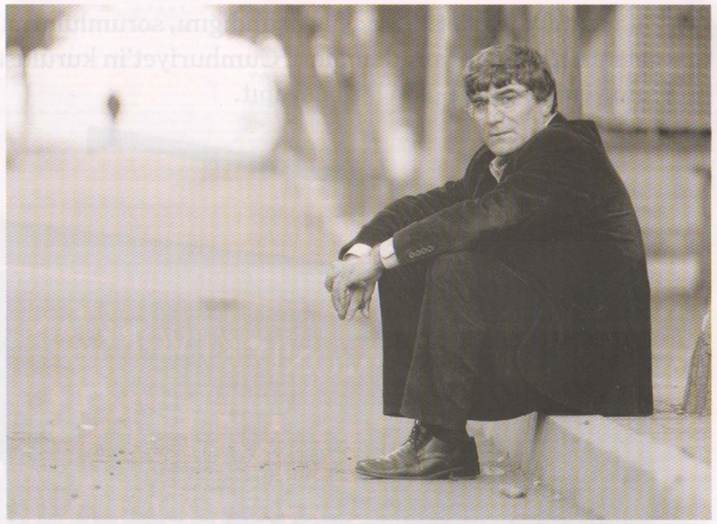
www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin Genel Dağıtım PUNTO

2015 YILINDA TEHCİR VE *MEDZ YEĞERN* KONUŞMAK

YÜZÜNCÜ YILDA SOYKIRIMLA YÜZLEŞME VE TARİHÇİNİN GÖREVİ MESELESİ

1915'te yaşanan Medz Yeğern'in üzerinden tam yüz yıl geçti. Türkiye'de sessizlik, inkâr ve çarpıtma yöntemlerini seçmiş savunmacı tarihçiliğin hâkim olduğu bir yüz yıl...

BÜLENT BİLMEZ
TARİH VAKFI BAŞKANI

1915'te yaşanan *Medz Yeğern*'in üzerinden tam yüz yıl geçti. Türkiye'de sessizlik, inkâr ve çarpıtma yöntemlerini seçmiş savunmacı tarihçiliğin hâkim olduğu bir yüz yıl...

Hrant Dink gibi insanlardan "kurtulmak" mümkün, ancak böyle insanların bu ülkede asla eksik olmayacakları ve hatta sayılarının her gün artacağı da belli olmuştur artık.

Ermenicede daha çok "Büyük Suç" anlamında soykırım için kullanılsa da genellikle "Büyük Felaket" şeklinde çevrilen *Medz Yeğern* kavramı kullanılınca Türkiye'de daha çok "tahammül edilebilecek" bir isimlendirmeyle dile getirilmiş olan, ama çoğu zaman eskiden olduğu gibi "tehcir" ve hatta "mukatale" isimlendirmesiyle inkâr edilegelen bu "insanlığa karşı işlenmiş suç"un özellikle hukuken soykırım olarak adlandırılıp adlandırılamayacağı gibi dar bir çerçevede, devleti koruma göreviyle gerçekleştirilen bu uğraşılar ve kullanılan savunmacı dil, entelektüel ve akademik dünyamızın üzerine kara bir bulut gibi çökerken, konuyu bağımsız aydın hassasiyeti, meslek ahlakı ve evrensel ilkeler çerçevesinde ele almak uzun süre olanaksız kılınmıştır.

Neyse ki kendini devletin memuru, avukatı, diplomatı veya temsilcisi olarak gören bu tarihçilik anlayışının yanı sıra, bilimsel akademik ahlak ve evrensel ilkelerden vazgeçmeyen bağımsız aydınlar da hep olmuştur bu ülkede... Bedeller ödenerek gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde bugün gelinen noktada bu konuda önemli bir mesafe katedilmiş olsa da, soykırım tartışmalarının ve bu konudaki araştırmaların akademyada ve genelde entelektüel kültürel dünyamızda rahatça gerçekleştirilen şeyler olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bazen linç kampanyaları, bazen dolaylı devlet müdahaleleri, bazen de açık ve dolaysız baskı sonucu bu faaliyetlerin kriminalize edilmesi ve engellenmesi hâlâ mümkün olabilmektedir.

Oysa gerçek toplumsal barış ve demokrasi için bu ülkenin öncelikli ihtiyacı, (özellikle akademyada) bilimsel araştırma-tartışma ve genelde düşünce özgürlüğüdür. Ancak tartışmayı savaş olarak gören ve bu yüzden farklı düşünceleri/tezleri siyasi, iktisadi ve sosyal silahlarla bastırmaya çalışan anlayış yerine, ortaya atılan her tezi belli bir seviyenin altına düşmeden tartışan, akademik araştırma-inceleme sayesinde bu tartışmaların kalitesini yükseletecek olgusal bilgi birikimini her gün artıran bir anlayış gereklidir.

Diğer yandan, bu özgürlüğü kısıtlama veya uygulatmama yönünde hiçbir çabanın hâkim sessizlik veya inkar rejimine karşı mücadeleyi tam olarak durduramayacağı da anlaşılmış olmalıdır artık...

Kendisini 1915 sonrası süreçte Ermenisizleştirilmiş olan Anadolu toprakları üzerinde kurulmuş ulus-devletin gerçek sahibi olarak gören, "çoğunluk" konumundaki Müslüman halkların ve aydınlarının içinde yaşadıkları bu sessizlik ve inkâr denizinde yaşamak, ne o halkların mutluluğuna yaramıştır ne de yaşanan soykırımı veya sorumlululuklarını unutturmuştur. Üstelik Cumhuriyet tarihinde devlet veya "çoğunluk" tarafından azınlıklara ve genelde mazlumlara yaşatılan haksızlıklar, mağduriyetler ve katliamlar da bu tarihin bir parçası olarak görülmüştür her zaman. Özellikle son birkaç onyılda, tarihin yeniden gözden geçirilmesi yönünde ürkek çabalardan, geçmişle gerçekten yüzleşmeye ve adalet arayışına kadar farklı arayışlar, Türkiye'de tarihçilik ve genelde entelektüel ve kültürel faaliyetler için ümit kaynağıdır. En önemlisi, ülkede gerçek barış ve demokrasi için kaçınılmaz bir adım olarak tarihle yüzleşme ve hesaplaşma, birincil gereklilik olarak her gün daha çok öne çıkmaktadır.

Elbette bütünlüklü bir yaklaşımla ele alınması icap eden ve son yüzyılın tüm tartışmalı meseleleri için geçerli olan bu gereklilik, en fazla Ermeni soykırımı için geçerlidir. Bu yüzleşme/hesaplaşma sürecinde dünyada ve Türkiye'de örnek alınacak çok sayıda aydın bulunduğu gibi, bizzat bu suçun işlendiği sırada birçok Müslümanın bu topraklarda sergilediği vicdanlı tavır da önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Bugün bu "ortak suç"la gerçek anlamda "yüzleşme", hiçbir şey olmamış gibi akıtılmış kanın ve el konulmuş zenginliğin üzerinde oturan ve koca bir medeniyeti yok etmenin günahıyla yaşayan bu halkların rehabilitasyonu, vicdanların temizlenmesi ve gerçek barış ve demokrasi için zorunludur.

Ancak 1915 ve sonrası süreçte insanlığa karşı işlenmiş bir suç söz konusu olduğundan, yüzleşme/hesaplaşma, asıl adalet için gereklidir. Bu adalet sonrasında ulaşılabilecek uzlaşı (*reconciliation*) ve barış sayesinde Türkiye'de gerçekten eşit ve kardeşçe bir yaşam ve Ermenistan'la gerçekten dostça ilişki mümkün olacağından, 1915 araştırmaları ve tartışmaları, bu adaleti amaç edindiği oranda anlamlıdır.

Diğer yandan, 1915'te yaşananların soykırım olup olmadığı kararının siyasiler tarafından tarihçilere bırakılması, hele bu amaçla iki ülkeyi "temsil edecek" tarihçilerden oluşacak bir komisyondan medet umulması, samimi bir yüzleşme ve hesaplaşmadan kaçmanın başka bir yoludur. Tarihçiler çok iyi bilir ki onların işi, tek ve mutlak anlatıyı (doğruyu) bulmak değildir. Üstelik o ana kadar edinilen bulgulardan yola çıkılarak, tarihçi tarafından belli bir anda doğru olduğu savunulan bir anlatının (tezin) doğru olduğu konusunda, herkesi her koşulda ikna edecek araçların mevcut olmadığı da çok iyi bilinir. Belgeler ve retorik sayesinde herkesin kabul edeceği, tek/mutlak doğru olarak kabul edilecek bir tarih anlatısını arzulayan naif tarihçiler de, baskıcı rejimlerde herkesin kabulünü devlet zoruyla almış olan resmi tarihçiler de bugün çok iyi bilirler ki bu "başarı", tamamen siyasi ve kültürel bir meseledir! Tarihçinin görevi, tarihi bir sorunu çözecek nihai veya gerçek anlatıyı bulmak olamaz. Bu bağlamda soykırım konusunda çözümü (en doğru anlatıyı) bulmakla görevlendirlemezler. Soykırım gibi bir konuda sorumluluk tarihçiliğe veya tarihçiler komisyonuna yüklenemez.

Tarihçilerin görevi, yaşanmış bu süreci tüm detaylarıyla ortaya çıkarma çabalarına katkı sunmak ve farklı bakış açılarıyla analiz etmektir. Uzun zaman sessizlik ve/ya inkâr cenderesine sıkışan Türkiye tarihçiliği, bir süre de yaşananın soykırım olmadığını kanıtlama yönünde misyoner tarihçilik faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. Telif ve çeviri eserlerle son birkaç onyıl içinde bu paradigmada önemli gedikler açan öncü akademisyenler, aydınlar, aktivistler ve sivil kurum-kuruluşlardan sonra, değişik dillerde özgün kaynaklar kullanarak bu süreci mikro ve makro düzeyde eleştirel gözle detaylı çalışmaya başlayan Türkiyeli genç bir akademisyen kuşak, ülke tarihçiliği için en büyük umuttur. Ancak bireylerin ve toplumların tarihi gerçekleri görmeleri için, en ikna edici belgelerden ve en sağlam tarihyazımından önce, kafa ve gönül açıklığı gereklidir. İyi tarihçiyi, iyi entelektüeli ve hatta iyi yurttaşı belirleyen özelliklerden biri de zihinsel ve duygusal körlüğün söz konusu olup olmadığıdır.

Bu konuda en önemli görev ise tarihçilerden önce siyasilere, medyaya, kanaat önderlerine ve sivil toplum aktivistlerine düşmektedir: Soykırımın konuşulabilmesi ve farklı anlatıların rahatça tartışılabilmesi için uygun ortamın (düşünce özgürlüğünün) sağlanması zaten siyasilerin bilinen görevidir ki bu görevin yerine getirildiğini söylemek mümkün olmadığı gibi, kafası ve yüreği açık bir toplum için gerekli olan samimi, barışçıl, insani, adil ve eleştirel zihniyetin yerleşmesi konusunda siyasilerin kendi üstlerine düşen görevi yerine getirdiklerini söylemek de maalesef mümkün değildir. Aynı olumsuz tablo (istisnalar dışında) maalesef medya, akademya ve kanaat önderleri için de geçerlidir. Bugün bu demokratik kültürün yerleşmesinde ve bu bağlamda Türkiye'de geçmişle yüzleşme konusunda söz konusu olacak küçük de olsa her kazanımda en büyük pay, sivil toplum aktivistlerine ve ne yazık ki bir avuç akademisyen ve aydına düşmüştür. Ancak eleştirel anlayış, vicdanlı birey ve geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma konusunda, tarihçiler başta olmak üzere akademisyenlere ve genelde kültür dünyasının tüm aktörlerine bugün her zamankinden daha fazla sorumluluk düşmektedir.

Sessizlikle veya sessizleştirmeyle de inkâr veya çarpıtmayla da soykırım kavramı etrafında hukuki söz cambazlıklarıyla da koca bir insanlık suçunun örtülemeyeceği görülmelidir artık. Yüzüncü yılında hükümet başta olmak üzere tüm siyasilerin omuzlarına yüklenen bu sorumluluktan, ne Çanakkale'nin yüzüncü yılı gibi önemli bir olayın vicdansızca araçsallaştırılmasıyla, ne Çanakkale anmalarının tarihleriyle oynamak gibi kurnazlıklarla, ne de bugüne kadarki resmi veya gayri resmi baskılar ve linç kampanyalarıyla kurtulmak mümkündür.

Geçmişle yüzleşmek isteyenleri ve/ya toplumu geçmişle yüzleşmeye davet edenleri hedef alan herhangi bir adım, gerçeğin peşinde olan veya vicdanlarının sesini dinleyen Hrant Dink gibi insanlardan "kurtulmak" veya toplumu bu anlatılardan uzak tutmak için etkili olabilir; ancak böyle insanların bu ülkede asla eksik olmayacakları ve hatta sayılarının her gün artacağı da belli olmuştur artık. Kendini "çoğunluk"un parçası olarak görenler de dahil olmak üzere, tüm Türkiyelilerin daha mutlu ve huzur içinde yaşaması için geçmişle yüzleşme/hesaplaşma, adalet ve uzlaşı önemli koşullardır. Gerçekten eşit yurttaşlar olarak yaşamak için zorunlu olan toplumsal barış ve demokrasi, ancak bu koşullar yerine getirildiği zaman inşa edilebilecektir.

TEHCİR ANLATILARI

"...İttihatçılar bize taarruzlarında Türk'ten gayrı ve vatan hainleri ecnebi unsurlar ile birleştiğimizi en büyük yüz karası olarak ileri sürüyorlardı. Bu tamamiyle hakikate zıd ve tezvirdi. Muhalefette Türk de, Arap da, Arnavut, Rum, Ermeni de vardı; fakat bu unsurlar kendilerinde de vardı. Hattâ Taşnaklar İttihatçıların o kadar hararetle partizanları idiler ki **Zehrâp** her vesilede onları müdafaa eder, **Vartekes** her müzakerede onlar lehine ve muhalefet aleyhine komiteci, gözleri dönmüş, ağır ve hakaretle sözler söyler, muhalefete eşkiya gibi saldırırdı. Zaten eşkiyalıktan gelme idi. Ben bunlara bilhassa **Pastırmacıyan**'a çok söyledim: "Hatâ ediyorsunuz. İttihatçılara hizmet etmeyiniz" dedim. Dinlemediler. Ama sonra cezasını hem de şahıslarında müthiş surette görmüşlerdir. Yani İttihatçılar tarafından katledilmişlerdir. Vakıa dâva Türklük ve Ermeniliktir ya... Ne ise... **Pastırmacıyan** malûmatlıca terbiyeli, efendiden bir adamdı. Severdim; fakat **Vartekes** kaba, âmiyane ve vahşi gibi bir adamdı. Türk aleyhine komitecilik ederken ayağından vurulmuş topallardı. Birgün mecliste müzakerede bir şeyler söylemiştim. Bu derhal İttihatçıları müdafaa etti. Yerine geldi. Sıralarımız yakındı. Bana oradan da laf atmaya başladı. Ben de söyledim. Üzerime yürüdü. Ben de yürüdüm. Az kaldı bir felâket oluyordu. Mebuslar, bilhassa **Pastırmacıyan** araya girdiler de bizi ayırabildiler. Bunlardan yalnız **Pastırmacıyan Talât**'ın katliamından kurtulabilmiştir..."

Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c. 2, Altındağ Yayınları, İstanbul, 1968, s. 331-332.

İNEGÖL KENT MÜZESİ

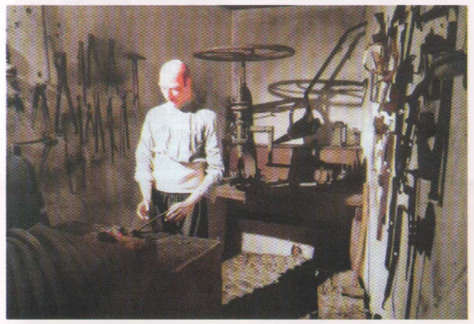
Görünen o ki Türkiye'nin tarihçilikte ve müzecilikte edindiği deneyim, tarihçiler ile müzecilerin bir araya geldiği toplantılar, yapılan yayınlar, düzenlenen geziler ve ziyaretler sayesinde paylaşılıyor. Böylece ortaya her tarihçinin ve müzecinin katkıda bulunduğu ve paylaştığı bir deneyim atmosferi çıkıyor. Sanırım İnegöl Kent Müzesi de bu deneyimden yararlanmış ve kendi örneği nispetinde artık bu deneyime katkıda bulunuyor.

AKIN ÖGE

2000'li yıllar dünyada birçok kent müzesinin kurulması ve yenilenmesine sahne oldu. Türkiye'de de bu dönemde kent müzelerinin art arda açılışlarına tanık olduk. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kadir Has Kent Müzesi 2003 yılında faaliyete geçti ve üç yılda yaklaşık üç yüz bin ziyaretçi ağırladı. İzmir ve Bursa kent müzeleri 2004 yılında açıldı.[1] 2011'e gelindiğinde artık Türkiye'de birçok il ve hatta ilçede kent müzeleri mevcuttu.[2] İnegöl Kent Müzesi de bu süreçte, 2009 yılında hizmete girdi ve iki buçuk yılda yaklaşık üç yüz yirmi bin ziyaretçi kabul etti.[3]

İnegöl Kent Müzesi'nin kuruluş çalışmaları belediye meclisinin 2005'te aldığı kararla başladı. İlk iş olarak, kez anlatılarak, müzenin kurulumuna katkı sağlanılması istendi. Köyler ve semtlere gidilerek müze için malzeme toplandı. Neticede dört yıllık bir çalışma sonucunda yaklaşık üç bin parçadan oluşan bir koleksiyon meydana getirildi.[4]

Bu koleksiyondan seçilen parçalar müze içerisinde oluşturulan bölümlerde tematik olarak sergileniyor. Gündelik yaşamı yansıtan sergilerin bulunduğu odalarda İnegöl'ün geleneksel işkollarını temsil eden canlandırmalar yapılmış, bu canlandırmalarda halktan toplanan orijinal materyaller kullanılmış. İnegöl Kent Müzesi görevlileri bu sergileri yaparken insan hikâyelerine de değinerek yerel tarihe katkı sağlamış. Her işkolunun son temsilcilerini anarak, çoğu kaybolmakta olan ya da kaybolmuş

İnegöl Kent Müzesi'nin ziyaretçileri kaybolmakta olan zanaatlar hakkında da fikir ediniyor.

gönüllülerden oluşan bir koordinasyon kurulu (Nedim Bayram, Serdar Rubacı, İsmail Hakkı Özak, Bayram İnaltekin ve Ali Osman Olgun), Bursa Kent Müzesi koordinatörü Ahmet Erdönmez, Uludağ ve Ankara Üniversiteleri'nden öğretim üyeleri ile alanlarında uzman kişilerden oluşan bir danışma kurulu oluşturuldu. Ardından İnegöl halkı ve ilçe dışında yaşayan İnegöllülere kent müzesi çalışması birçok durumdaki mesleklere dair bir duyarlılık göstermişler. Böylece bizler, örneğin birinci kuşak mobilyacılardan Ali Özyeşil'den, son semavercilerden Zeynel Metingür'den, semerci Cafer Duman'dan, demirci Celal Kartallı'dan ve daha birçok zanaatkârdan haberdar olabilmekteyiz.[5] Müzenin zanaatkârlara ilgisi bu kadarla sınırlı değil. Müze ekibinin bu zanaatların yaşaması için girişimlerde bulunma arzusunda olduğunu söyleyebilirim.

İnegöl'ün tarihinin anlatıldığı bölümler kentin tarihini eskiçağlardan bugüne tüm devirleriyle temsil etme duyarlılığı gözetilerek düzenlenmiş. Kadrosunda bir arkeolog da bulunan müzede İnegöl'de çıkarılan arkeolojik buluntuları görmek mümkün.[6] Duyarlılık gösterilen alanlardan biri de kentin kültür çeşitliliği. Tarihin birçok devrinde kitlesel göç alan bir kent olan İnegöl'ün bu özelliği müzenin tanıtım broşüründe şu ifadelerle anlatılıyor: "Son 150 yılı kapsayan yakın dönemde göç yoluyla oluşan farklı etnik yapı, İnegöl'e derin bir kültür zenginliği sağladı (...) Varlıkları Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dek uzanan aileler, İnegöl'de yükselen ulu çınarın adeta kökleridir. Göçler yolu ile gelerek İnegöl'e yerleşen aileler de göğeren dallar gibi, bu ulu çınara güç vermiştir."[7] Bu yaklaşım ülkemizde tarihe ve kültüre, küresel düzeyde ise göçmenlere bakıştaki güçlü dışlayıcı tavırdan farklı olması bakımından dikkat çekici.

Bence İnegöl'de, yerel tarihin kent halkına tanıtılması yolunda sergiler sayesinde önemli bir iş yapılıyor. Bu geçici sergileri ve daimi sergi odalarını ziyaret eden küçük büyük herkesin bilincinde, kentin tarihine, ailelerin kökenlerine, kentteki meslek yaşamına dair olumlu katkıların sağlanması muhtemel. Dahası, örneğin sergilenen fotoğraflar sayesinde kentte değişen mekânsal duruma ve değişimin doğasına dair yargılar oluşması ve bu değişimin sorgulanması mümkün. Tek tek farklı ellerde olan ve belki de kısa süre içinde yok olmaya aday tarihsel malzeme bir kurum içerisinde bir araya getirildiğinde ortaya bir resim çıkması ve bu resmin anlatabildikleri sayesinde, tarihsel malzemelerin de onların oluşturduğu resmin de kıymetinin daha iyi anlaşılabileceğini düşünüyorum. Müze ekibi ise amaçları arasında, özellikle kent kültürü ve kimliğinin ziyaretçilere ve gelecek nesillere aktarımı üzerinde duruyor.[8]

ARŞİV

Müzenin çeşitli kaynaklardan derlenerek oluşturulan arşivi, on beş bine yakın belge ve fotoğraftan oluşuyor.[9] Önemli bir kaynak da İnegöllülerin kendileri. Yerli halkla yapılan sözlü tarih görüşmeleri, arşivin değerli bir parçasını oluşturuyor.[10] Yine İnegöllülerin getirdiği fotoğraf ve kartpostalların bazıları Cumhuriyet öncesine ait. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tutulmuş evlilik ve okul kayıt defterleri ile İnegöl İdman Yurdu Sicil Defterleri sayesinde kentin nüfus yapısı, göç alınan yerler, mesleklerin dağılımı gibi birçok demografik ve kültürel veriye ulaşılabiliyor. Müzenin kitaplığı küçük; kütüphanesi de yapım aşamasında. Ancak kitaplık yine de İnegöl hakkında yayımlanmış olan zaten az sayıdaki kitaba ulaşma imkânı veriyor. Müze görevlileri yaptıkları çalışmayla İnegöl hakkında birçok yüksek lisans ve doktora tezini de arşivlerine eklemiş ve birçok yerel gazete kupüründen ve *Cumhuriyet*'te çıkmış İnegöl hakkındaki haberlerden oluşan bir gazete arşivi oluşturmuşlar. Kurulduğu günden beri onlarca sergiye ev sahipliği yapan müzedeki bu sergilerde müze arşivinden malzemeler de kullanılmış.

Bu kaynaklar dışında müzede, Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanı tarihçi Sinan Çuluk'un derlediği, İnegöl hakkında çok geniş bir Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi belgeleri koleksiyonu bulunuyor.[11] Üstelik belgeler listeler içerisinde açıklamalarıyla beraber sıralanmış. Dahası, birçok belgenin transkripsiyonu yapılmış. Transkripsiyonu yapılan bir başka tür materyal ise İnegöl'de yer alan eski yazılı mezar taşları. Yapılan çalışmayla İnegöl mezarlıklarında bulunan tüm mezar taşları incelenmiş ve eski yazılı olanlar okunarak Latin harflerine çevrilmiş. Ne yazık ki bazı mezarlıklar tümden ortadan kalkmış, yerinde duranlarda da birçok eski yazılı taş ya kırılmış ya da toprak altında kalmış. Bu yüzden, nüfusu her daim görece kesif olan bu kentte bugün sadece iki yüz civarında eski yazılı mezar taşı tespit edilebilmiş. Bunların bir kısmının da yine müze ekibinin de aralarında olduğu bir gönüllü faaliyet sonucu mezarlıklarda kenara atılmış bir haldeyken toplandığını belirtelim.[12] Müze ekibi tüm bu arşiv malzemesini ve materyali sadece sergilerde kullanmayıp, sayısı artması muhtemel yayınların hazırlanmasında da bunlardan yararlanıyorlar.[13]

YEREL TARİHÇİLİK VE MÜZECİLİKTE PAYLAŞILAN DENEYİMLER, OLUMLU GELİŞMELER

İnegöl Kent Müzesi'nde yaptığım kısa süreli araştırmada gördüğüm ve yukarıda aktarmaya çalıştığım tarihsel ve kültürel duyarlılıklar, ortaya konan işin başarısı, oluşturulan koleksiyon ve arşivin hacmi, müze görevlilerinin tarihe bakışlarındaki incelik ve bir materyali tarihlendirir ya da isimlendirirken birkaç kaynağa dayanma çabası ilk anda beni şaşkınlığa uğratmıştı. Sergi odalarında dekor oluştururken gerçeğe bağlı kalma gayretleri, bu uğurda her konunun uzmanına başvurma girişimleri gözden kaçmayacak gibiydi. Engelliler için, yerdeki taş döşeli zemine iki taraftan ek yaparak düz bir yol yapılması takdire şayandı.[14] İnegöl'den ayrılıp müze hakkında araştırma yapmaya başlayınca bu inceliklerin tesadüf olmadığını düşünmeye başladım. Bence bu inceliklerin altında, Türkiye'nin tarihçilikte ve müzecilikte edindiği deneyim yatıyor. Görünen o ki bu deneyim, tarihçilerin ve müzecilerin bir araya geldiği toplantılar, yapılan yayınlar ve düzenlenen geziler ve ziyaretler sayesinde paylaşılıyor. Böylece ortaya her tarihçinin ve müzecinin katkıda bulunduğu ve paylaştığı bir deneyim atmosferi çıkıyor. Sanırım İnegöl Kent Müzesi de bu deneyimden yararlanmış ve kendi örneği nispetinde artık bu deneyime katkıda bulunuyor.

İnegöl Kent Müzesi'nin belediye, çalışanlar ve gönüllülerden oluşan bileşenleri işlerini şevkle yaparken (yeni projeleri hakkında konuşurken duydukları heyecana bizzat tanık oldum), kent müzeleri alanında başarılı bir örnek olarak gösterilen Bursa Kent Müzesi'nin de katkıları sayesinde, bahsettiğim atmosfere dahil olmuş görünüyor. Bursa Kent Müzesi, kuruluş aşamasında İnegöl Kent Müzesi'nin danışma kuruluna bir koordinatör ve bir de sanat tarihçisi vermiş; birlikte çalıştığı öğretim görevlilerini de bu kurula katmış.[15] Dahası, tümü Bursa Araştırmaları Vakfı üyesi olan bu kadronun bazı üyeleri, Antalya Kent Müzesi projesi hakkında hazırlanan bir sempozyum kitabında gördüğümüz üzere, diğer kent müzesi girişimcileriyle de irtibat halinde. Tarih Vakfı'nın da katkıda bulunduğu bu toplantılarda kent müzesi öncüleri bir araya gelip deneyimlerini paylaşıyor.[16] Bu tür etkinlikler halen sürüyor ve tarihçiler ve müzeciler deneyimlerini paylaşmaya devam ediyor. Nitekim Tarih Vakfı, geçtiğimiz ay Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi'nin yıldönümü etkinliklerine geniş bir konuşmacı kadrosuyla katıldı.[17] Tüm bunların yanında yayınlarıyla da yerel tarihçiliğe katkı sağlamış gibi görünüyor; zira İnegöl Kent Müzesi'nin küçük kitaplığında bile birkaç Tarih Vakfı yayını kendine yer bulmuş. Kısacası ortada tüm bu bileşenlerin oluşturduğu bir ağın var olduğunu görmek mümkün. Kanımca İnegöl Kent Müzesi bu tür birlikteliklerin, yayınların ve paylaşımların yerel tarihçiliğe olumlu katkılar sağlamasına bir örnek. Müze ekibi de bu ortak deneyimlerin farkında olarak, bir makalenin son cümlesinde şöyle yazıyor: "Sonuç olarak, yapılan araştırmalarda, bilimsel sempozyum ve seminerlerde bahsedilen, Avrupa'daki müzecilik anlayışıyla örtüşen, gönüllü katılımcılık esasına dayanan projelerin ne derece hızlı, etkili ve verimli olduğu tezini biz İnegöl'de de kanıtladığımıza inanıyoruz."[18]

DİPNOTLAR

1 Orhan Silier, "Önsöz", *Kentler ve Kent Müzeleri: Kent Müzeleri Uluslararası Sempozyumu, 21-22 Nisan 2006, Antalya*, ed. Orhan Silier (Antalya: Tarih Vakfı, 2008), s. 2-3; Vacit İmamoğlu ve Haluk Pamir, "Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kadir Has Kent Müzesi", *age*, 50-52; Fikret Yılmaz, "İzmir Kent Arşivi ve Müzesi Deneyimi", *age*, 63; Ahmet Erdönmez, "Bursa Kent Müzesi", *age*, 65.

2 Kent müzeleri de dahil özel müzelerin bir listesi için bkz. "Türkiye Özel Müze Zenginı", *Sabah*, 14 Eylül 2011, www.sabah.com.tr/turizm/2011/09/14/turkiye-ozel-muze-zengini [16.03.2015]. Ayrıca bkz. Handan Dedehayır, Müge Değirmenci, *Kent Tarihi Müzeleri ve Arşivleri* (İstanbul: Çekül Vakfı, 2013), library.atilim.edu.tr/shares/library/files/e-kitap/KentMüzeleri-Ekitap.pdf [16.03.2015]. Bazı kent müzelerinin değerlendirilmesi için bkz. Ersoy Köse, "Uygulamalar Işığında Türkiye'de Kent Müzeciliği Kavramının Değerlendirilmesi", uzmanlık tezi (Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2010) http://aregem.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/31121,ersoykosepdf.pdf?0 [18.03.2015].

3 *İnegöl Kent Müzesi Tanıtım Broşürü*, İty, yyl.

4 *Age*.

5 Müze ekibi zanaatkârları başka platformlarda da tanıtmaktadır. Örneğin bkz. Ali Osman Olgun, "İnegöllü Semerci Cafer Duman ile Söyleşi", *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, s. 23 (Kış 2009), 37-40, http://www.dijimecmua.com/flash/index.php?id=2826page=19 [17.03.2015].

6 Müzenin "Doğa Tarihi" adlı bölümü ve bu bölümün oluşturulması amacıyla yapılan kazılar dahil yapılan çalışmalar hakkında, müze koordinasyon kurulu üyesi gemolog ve koleksiyoner İsmail Hakkı Özak'ın bir yazısı için bkz. İsmail Hakkı Özak, "İnegöl Kent Müzesi'nde Doğa Tarihi", *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, s. 23 (Kış 2009), 36, http://www.dijimecmua.com/flash/index.php?id=2826page=19 [17.03.2015].

7 *İnegöl Kent Müzesi Tanıtım Broşürü*.

8 Nedim Bayram ve Serdar Rubacı, "İnegöl Belediyesi Kent Müzesi: Hayalimiz Gerçek Oldu", *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, s. 23 (Kış 2009), 42-44. http://www.dijimecmua.com/flash/index.php?id=2826page=19 [17.03.2015].

9 "İnegöl Belediyesi Kent Müzesi", www.inegolkentmuzesi.gov.tr/hakkimizda?lang=tr [16.03.2015].

10 Müze koordinasyon kurulundan Bayram İnaltekin'in yaptığı bir görüşme yayımlanmıştır. Bkz. Bayram İnaltekin, "İnegöllü Semiha Buyruk ile Söyleşi", *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, s. 23 (Kış 2009), 41, http://www.dijimecmua.com/flash/index.php?id=2826page=19 [17.03.2015].

11 Çuluk, İnegöl hakkındaki arşiv belgelerini bir yazısında tanıtmaktadır. Bkz. Sinan Çuluk, "Osmanlı Arşivi'ndeki Belgelerin İnegöl Kent Müzesi'nde Kullanılması", *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, s. 23 (Kış 2009), 17-20, http://www.dijimecmua.com/flash/index.php?id=2826page=19 [17.03.2015].

12 İnegöl'deki eski yazılı mezar taşları üzerine çalışan Mustafa Çetinaslan'ın konu hakkında iki çalışması için bkz. Mustafa Çetinaslan, *Taşların Dili: İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları* (İnegöl, 2014); Mustafa Çetinaslan, "İnegöl Kavaklaraltı Mezarlığındaki Muhacirlere Ait Mezar Taşları", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, c. 2, s. 6 (2013), 158-197.

13 Müzenin sergileyemediği malzemeleri okuyuculara sunduğu *İnegöl Çınarlaraltı* adlı dergi maalesef yayına devam edememiş. Müze ekibinin hazırladığı bir kitap için bkz. Nedim Bayram vd., *İnegöl Tanıtım ve Kent Rehberi* (İnegöl, İty]).

14 İnegöl Kent Müzesi ekibinin çalıştığım süre boyunca gösterdiği misafirperverliğe ve yardımlarına değinmeden geçmek istemem. Bu vesileyle tüm müze ekibine teşekkür ederim.

15 Müze ekibi de Bursa Kent Müzesi'nin deneyimlerinden yararlandıklarını belirtiyor. Örneğin bkz. Bayram ve Rubacı, *age*, s. 44.

16 Bu bağlantı ve birlikteliklerin şu iki kaynaktan izlemek mümkündür. Bkz. Silier (ed.), *age*; *İnegöl Kent Müzesi Tanıtım Broşürü*.

17 "Tarih Vakfı, Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi'nin Yıldönümü Etkinlikleri Kapsamında VII. Çanakkale Müzeler Buluşması'na Katıldı", http://tarihvakfi.org.tr/HaberDetay/

İŞTE BENİM ZEKİ MÜREN
SERGİ, KİTAP

19 Kasım 2014-31 Ocak 2015 tarihlerinde Yapı Kredi Kültür Merkezi'nde açık kalan "İşte Benim Zeki Müren" sergisiyle birlikte, aynı adı taşıyan bir de kitap yayımlandı. Kitabın girişinde serginin küratörü Derya Bengi'nin "Hayat, Memat, Popart" başlıklı bir sunuş yazısı yer alıyor. Projeye Zeki Müren'in mirasını ve kişisel arşivini bağışladığı Türk Eğitim Vakfı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı'nın da desteği olmuş. Okuduğunuz yazı bu sergi ve kitabın düşündürdüklerinden ibarettir.

AHMET AKŞİT

Irving Berlin'in eski bir şarkısı vardı: "There is no business like show business... there is no people like show people." (Hiçbir iş sahne işine benzemez... Hiç kimse sahne insanlarına benzemez.) Sahne insanlarının böyle bir durumu var herhalde. Oraya çıkmak zaten bir cesaret işi; bütün bakışlar üzerinde yıllarını sahnede geçirmek de öyle... Zamanla sana bakanlardan farklı olmaya başlıyorsun. Hem zaten o kalabalık senden farklı bir şey görmek, dinlemek için oraya gelmiş. Zeki Müren de belli ki doğası ve içinde bulunduğu koşullar gereği böyle sıra dışı biriydi.

"İşte Benim Zeki Müren"i gezdikten sonra bu sergi niye beni bu kadar etkiledi diye epeyce düşündüm. Bir kere sergi başarılı ama Zeki Müren de başarılı. Zeki Müren hayatımızda o kadar çok yer tutmuş, o kadar aklımızda kalmış ki. Bence serginin esas başarısı bu etkilenmenin malzemelerini bulup karşımıza çıkarması. Bunu başaran bir serginin ilgi görmemesi zor, zaten ziyaretçi talebinden dolayı sergi süresinin uzatılması bu ilgiyi kanıtlıyor.

1996'da hayatını kaybeden Zeki Müren son on yılında eskisi kadar sık radyoya TV'ye çıkmaz olmuştu. Buna karşılık benim de şahit olduğum 1970'lerde TV'de bir konserle, sabahları radyoda şoförlere seslenirken veya şimdi aklıma gelmeyen başka bir şekilde neredeyse her gün varlığını hissettirirdi. Sergi kitapçığından okuyoruz, Cemal Süreya şöyle demiş: "Ülkemizde hem çok büyük görülüp hem pek ciddiye alınmayan tek kişi o belki de." İşte o yıllardan kalma ilgi ve tebessümle ama ciddiyetle sergiyi dolaşıyorum. Aklıma takılan esas soru şu: Nasıl oldu da Zeki Müren, Türkiye gibi kesif muhafazakârlığın egemen olduğu bir yerde daha önce görülmemiş dekoltesi, kendine has konuşması, eşcinselliğiyle onca yıl zirvede kaldı? Nasıl oldu da ekâbirden biri ona "haddini bildirmedi"?

Güçlü sesi, ağzından çıkan her kelimenin anlaşıldığı titiz icrası ve geniş repertuarıyla yaptığı radyo programlarının ona kısa zamanda geniş bir hayran kitlesi kazandırdığını düşünebiliriz. Zeki Müren ilk plağını 1950'de doldurmuş; İstanbul Radyosu'nun açtığı imtihanı kazanınca burada solo programlar yapmaya başlamış. Şöhretin bir aşamasından sonra onu itip kakmak kolay değildi herhalde. Sergide başlangıçta, yani 50'li yıllarda kıyafetlerini, saç modelini, makyajını sonraki yıllardaki apartman topuklara, "Paris geceleri" kostümüne vb göre çok daha ölçülü tuttuğunu görüyoruz; ama zirvedeyken bile seyircinin tepkisini kollamak durumunda kalmış. Örneğin 1970'te Taşlık Gazinosu'nda "Uğur Duvağı" adlı minisiyle sahneye çıksa da seyircinin tepkisinden çekinmektedir; işler ters giderse hemen pantolonu giyecektir. Zeki Müren'in siyasi dengeleri de kolladığı anlaşıyor: 27 Mayıs 1960 darbesi olduğunda Adana'dadır, sekiz gün sonra, 4 Haziran 1960'ta İstanbul Tepebaşı'nda 27 Mayıs'ın gayrı resmi marşı "Olur mu Böyle Olur mu (Osman Paşa)"yı mehter formuyla okur. Gazetelerde 12 Haziran'da "Tepebaşı Bahçesi sahnesinde her akşam Zeki Müren kahraman Türk ordusunun ve asil Türk gençliğinin hürriyet marşı vatan türküsü 'Osman Paşa' tablosunu mehter refakatinde takdim etmekle şeref duyar" ilanı çıkar. Ancak sıkıyönetim bu şarkıyı okumamasını tebliğ eder (İşte Benim Zeki Müren, s. 113)...

Sergilenen resimlerden birinde 1964'te Türk Milli Talebe Birliği üyeleriyle birlikte ziyaret ettikleri Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in elini öpmektedir... Artık ünü çoktan Türkiye dışına taşmışken 12 Eylül 1980 ertesinde de dengeleri kollamayı sürdürdüğü bilinir. Müren belki de bu dengeli tutumu sayesinde özel televizyonların olmadığı 1980'lerin ilk yarısında TRT'de yılbaşı eğlence programlarının en önemli konuğu olabildi.

Bunca zaman neden kimsenin ona ilişmediği sorusuna cevap ararken, *Toplumsal Tarih*'in 181. sayısında yayımladığımız "Karagöz'ün Adaptasyonu ve Değişimi" dosyasında Daryo Mızrahi'nin yazısında müstehcen unsurların da içinde yer aldığı bir Karagöz temsilinden sonra (Ubicini'nin bu diyaloğu aktardığı *La Turqie Actuelle* 1855'te yayımlanmış) Fransız gezgin Abdolonyme Ubicini ile Osmanlı arkadaşı arasında geçen bir diyalog aklıma geldi. Özetle Ubicini Karagöz'deki müstehcenlikten rahatsız olmuş ve durumu yadırgamıştır. Bu rahatsızlığını yanındaki Osmanlı arkadaşına söyler. Arkadaşı için cevap basittir: Perdede oynayanlar sadece birer tasvirdir. Bu algının, yani Türkiye'de geleneksel sahne kültüründe taşlamayla karışık müstehcenliğin bir yeri olmasının Zeki Müren'in sahnede kalmasına yardım ettiğini düşünüyorum. Zeki Müren de salonda zuhur eden canlı bir tasvirdi sanki; dekolte kıyafetler içinde, insanların akıllarından geçirmeye cesaret

Zeki Müren Osman Paşa kıyafetiyle.

Tepki toplayan mini elbisesiyle.

edemediği şeyleri sahnede söylüyor, ima ediyordu. 16 Ağustos 1970'te mini ve maksi etekle sahneye çıkması sonrasında gelişen tepkilere *Hafta Sonu*'nda yazılı bir açıklamayla cevap veriyor, açıklamanın ikinci maddesinde şöyle diyordu: "Artist sahnede her şey yapabilir... Ben yeniliklerimi caddede tatbik etmiyorum ki..."

Serginin en akılda kalıcı konularından biri kadınlar matinesi. Kitapta bu konu "Öpenler, Okşayanlar, Terini Silenler, Hayır Dua Edenler" başlıklı bölümde verilmiş. Panolardan birinde Sabahattin Eyüboğlu'nun "Türkiye'nin sosyolojisini anlamak için Maksim'de Zeki Müren'in izlemek gerek" dediği yazılı. Nezihe Aras da *Milliyet*'te şöyle yazmış: "Hayatlarında sadece tahayyül ettikleri, filmlerde seyrettikleri o şaşaalı, şehvetli, yasak hayatı burada onunla yaşıyorlar." Aynı bölümde Zeki Müren'in sahnesinde açık renk elbiseli bir hanımı görüyoruz, assolistin karşısında ne yapacağını şaşırmış ama belli ki çok eğleniyor. Hemen yandaki resimde aynı sahnede Zeki Müren'i bıçkın bir adamla görüyoruz, adamın girişkenliği Müren'e fazla gelmiş görünüyor (yanda).

Serginin düşündürdüğü bir nokta daha: Zeki Müren'in kendini dışavurumunda dikkat çekici bir karşıtlık vardı; onunla örneğin Bodrum'da karşılaşanlar bunu tecrübe etmiş olabilir. Müren radyoda ve televizyonda kendine has melodisiyle, belki biraz yapmacık ve yer yer Osmanlıca sayılabilecek çok düzgün bir Türkçeyle dinleyicilerine hitap ederdi. (Türkçesini hatırlayanlar sergide annesinin mektuplarını okuduklarında benzerliği fark etmişlerdir.) Birincilikle bitirdiği okullar, dönemin iyi hocalarından aldığı özel dersler gördüğü eğitimin kalitesini ve onun iyi bir talebe olduğunu ortaya koyuyor. Buna karşılık sergide yer almayan bir nokta var ki, yazıya geçmeye uygun değil. Bilindiği gibi Zeki Müren son yıllarını Bodrum'da geçirdi. Bodrum'da karşılaştığı insanlara sık sık, başka kimseden kolay kolay duymayacağınız kelimelerle, kişiyi utançtan kıpkırmızı edecek tekliflerde bulunurdu. Bu tomruklu dili sahne, özellikle de gazino hayatının bir parçası kabul etmek gerek herhalde; ancak söz konusu karşıtlık dikkat çekicidir. Dikkat çekicidir, zira radyodan duymaya alıştığımız Zeki Müren'in Türkçesi biraz yapay çınlasa da dinleyende iyi bir eğitim almış insan izlenimi bırakırdı. Böyle bir dille karşınıza çıktığında duyduğunuz utanca kuvvetli bir şaşkınlık eşlik ediyor; çünkü radyodaki, TV'deki ses sizi bu dile hazırlamıyor.

Sergi ve kitap ünlü yıldızın Bodrum yıllarına pek girmiyor, son on-on beş yılına neredeyse hiç yer verilmemiş. Bu belki eldeki malzemenin sınırlılığıyla ilgili bir tercih, çünkü kullanılan malzeme de ancak 1980'lerin ortasına geliyor. Son on-on beş yılın

Zeki Müren'in kadınlar matinesi.

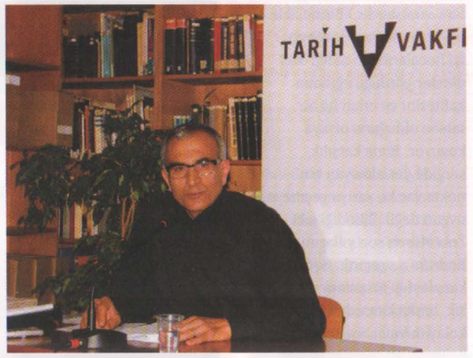

eksikliği 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasındaki dönemi anlamamızı kolaylaştırmıyor. Müren mirasını ve sergide gördüğümüz-görmediğimiz arşiv malzemesini TEV'e ve Mehmetçik Vakfı'na bağışlamış; askerle bir uzlaşmaya varmış gibi gözüküyor. Sergide bu uzlaşmanın koşullarına dair ipucu yok.

Dünyanın her yerinde sahne mevcut toplumsal koşullanmalar karşısında özerkliği olan bir yer olsa gerek, bu durum Türkiye'de de böyle. Zeki Müren bu alanı en geniş kullanan insanlardan biriydi. Bir anlamda hayatının sahnenin özerkliğini savunmakla geçtiği söylenebilir. Askeri darbe dönemlerinde veya içinden geçtiğimiz süreçte yaşasaydı muhtemelen daha ölçülü programlar yapardı. Ama bir yolunu bulup uygun bir kostüm, şarkı veya laf atmayla dinleyenlerini gülümsetirdi... belki.

PERŞEMBE KONUŞMALARI-MART

Tarih Vakfı Perşembe Konuşmaları'nın 5 Mart 2015 tarihli konuğu Nevzat Onaran "1915 Şifresi: Emval-i Metruke", Oya Gözel Durmaz da, 19 Mart 2015'teki "Kayseri Sancağı'nda Ermeni Emval-i Metrukesinin İadesi (1918-1920)" başlıklı sunumlarıyla, 1915'ten sonra Osmanlı Ermenilerinin terk etmek zorunda kaldıkları gayrimenkuller konusunu ele aldılar.

Nevzat Onaran ve Oya Gözel Durmaz.

"1915 ŞİFRESİ: EMVAL-İ METRUKE"

Nevzat Onaran konuşmasında öncelikle "emval-i metruke"nin taşıdığı anlam üzerinde durdu ve sahibi belirsiz mal anlamındaki bu tamlamanın mülkiyetin Türkleştirilmesi sürecinde "sahibinin üzerinde tasarruf yetkisinin olmadığı mal"a dönüştüğünü; bu malların da sahibinin elinden alma ya da yağmalama yoluyla ele geçirildiğini belirtti.

1915'teki ekonomi politikle Cumhuriyetçi dönemin ekonomi politiği arasındaki devamlılığın altını çizen Onaran devamla şu bilgileri aktardı: Emval-i metruke mevzuatının oluşturulduğu 1915'te 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ve 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu çıkarıldı. Bu iki kanunun yanında 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela kararı ve 10 Haziran 1915 tarihli talimatname önemli birer köşe taşıydı. 30 Mayıs 1915 tarihli kararda Talat Paşa hükümete bir tezkere göndererek Ermenilerin sürülmeye başladığını söylemiş, mallarıyla ilgili gerekli kararların alınmasını istemiş, bu talebe karşılık hükümet Ermenilerin sürülmesine devam edilip mallarına el konmasının, evlerine muhacirlerin yerleştirilmesinin, tasfiye edilen mallarla ilgili komisyonların kurulmasının öngörüldüğünü bildirmişti. Dolayısıyla kanun yürürlüğe girmeden once sürgün kararı alınmış durumdaydı. 10 Haziran'daki talimatnamelerde de Ermenilerin hangi şekilde sürüleceği ve geride kalan malların tasfiyesinin nasıl yapılacağı anlatılıyordu.

26 Mayıs 1915'te yürürlüğe giren Tasfiye Kanunu sürülen kişilerin mallarının hazine adına kaydedileceğini, mal satılırsa sürülen kişi adına mal sandığına yatırılacağını, taşınmaz malların muhacirlere dağıtılacağını bildiriyor ve tasfiye işleminin ayrıntılarını veriyordu.

Bu noktada, ilerleyen dönemde bu meselenin devamlılık arz ettiğini vurgulayan Onaran, emval-i metrukeye yönelik işlemlerin tamamlanmasıyla ilgili kanuni uygulamaların 1920'li yıllardan itibaren yapıldığının altını çizdi; bu konuda hazırlanan kararnameler ve Meclis'te bu yolda alınan kararlar hakkında bilgi verdi; bir imha politikasının ürünü olan resmi uygulamalarla değişen demografik yapıda, 1914 yılında Hıristiyan-Musevi nüfus oranı yüzde 20'ye yakınken tehcir ve mübadeleyle bu oranın 1930'larda yüzde 2,8'e indiğini, 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları, 1964 Rum sürgünü ve 1974 Kıbrıs krizinden sonra bugün gayrimüslimlerin nüfustaki oranının binde birden az olduğunu aktardı.

"KAYSERİ SANCAĞI'NDA ERMENİ EMVAL-İ METRUKESİNİN İADESİ (1918-1920)"

Oya Gözel Durmaz konuşmasının ana yapısını, 2014 yılında hazırladığı "A city transformed: War, demographic change and profiteering in Kayseri (1915-1920) (Bir Kentin Dönüşümü: Kayseri'de Savaş, Demografik Değişim ve Vurgunculuk [1915-1920]) başlıklı doktora tezi üzerine kurdu ve şu bilgileri aktardı: Osmanlı hükümetinin 10 Haziran 1915'te "Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlâk ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname"sine dayanarak mallarına el konan Ermeniler doğrudan Dahiliye Nezareti'ne başvurarak mallarının iadesini istemiştir. Söz konusu malların iadesi konusunda mutasarrıflıklardan gelen yazışmalara olumlu yanıtlar verilmesine karşın, mutasarrıflıkların iade talep eden kişilerin tayin ettiği Müslümanlara vekâletname verdiği; dul ve yetimlerin mallarını ellerinden almaya çalışan kötü niyetli kişilerin olabileceği varsayımıyla malların iadesine sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Bu tür yazışmalar sonrasında Dahiliye Nezareti nakdi ve gayri nakdi emval-i metrukenin vekillere değil de kişilerin kendilerine verilmesi konusunda görüş bildirmiştir. Yazışmaların gidişatından herhangi bir iade işleminin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Bu bilgilerin ardından Oya Gözel Durmaz, Emval-i Metruke Komisyonları ile Dahiliye Nezareti arşivlerinin kapalı olmasının konuyla ilgili derinlemesine araştırma yapılmasını zorlaştırdığını, Dahiliye Nezareti'nin emval-i metrukenin gerçek sahiplerine verilmesini istemesi samimi bir yaklaşım gibi gözükse de, amacın iade işini zorlaştırmak olduğunun sonuçlardan anlaşıldığını belirtti. Zaten yapılan yerleştirmeler, satışlar ve elde edilen gelirin kamu tarafından muhtelif amaçlar için kullanılması sonucu ortada iade edilebilecek bir şey kalmadığını söyleyen Durmaz, gelecekte yapılacak yeni araştırmalar ve bulunabilecek yeni belgeler ışında emval-i metruke konusunda daha sağlıklı bilgiler elde edileceğini ve olayın sosyal boyutlarının tüm çarpıcılığıyla ortaya çıkacağını vurguladı.

HABERLER

TARİH VAKFI BİLGİ BELGE MERKEZİ EMEK TARİHİ ARŞİVLERİNİ ARAŞTIRMACILARA AÇIYOR

Tarih Vakfı Arşivi bir süredir Emek Tarihi Arşivleri üzerine yoğunlaştı. Bu amaçla da ilk olarak Orhan Tuna ve Ziya Hepbir fonları tasnif edilerek katalogları hazırlandı.

6 Temmuz 1994 tarihinde İsmet Tuna tarafından bağışlanan 12 kutu 236 dosyadan oluşan Orhan Tuna fonu sendikalar ve çalışma yaşamına ait belgeleri içeriyor. Konu başlıkları genel hatlarıyla şöyle: Orhan Tuna'ya ait kimlikler, Türk-İş, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, toplu sözleşmeler, işçi ve işveren sendikaları belgeleri, sivil toplum örgütleri, Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Prodüktivite Merkezi, komisyon raporları, İş ve İşçi Bulma Kurumu, mahkemeler, kooperatifçilik, makaleler, anayasa, kanun ve yönetmelikler, çeşitli şirketlere ait belgeler ve süreli yayınlar. 22 Mayıs 1996'da vakfa bağışlanan 13 kutu 163 dosyadan oluşan Ziya Hepbir fonu da Türk-İş, Petrol-İş'e ait belgeler ve toplu iş sözleşmeleri ile sendikalar ve çalışma yaşamına ait kupürleri içeriyor. Tarih Vakfı arşivinde bulunan diğer emek tarihi arşivi fonlarını da tasnif etmeyi sürdürüyoruz. Emek tarihi araştırmacılarını Adalet Ağaoğlu okuma salonumuzda çalışmaya bekleriz.

TARİH VAKFI, VII. ÇANAKKALE MÜZELER BULUŞMASINA KATILDI

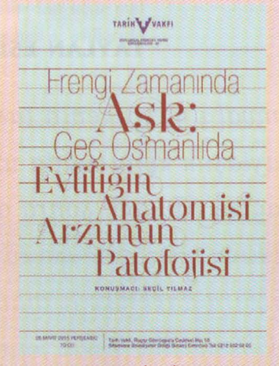
Çanakkale Kent Müzesi ve Arşivi'nin yıldönümü etkinlikleri kapsamında düzenlenen "Yerel Tarih Çalışmaları, Kent Müzeleri İlişkileri ve Yeni Arayışlar" konulu VII. Çanakkale Müzeler Buluşması 7 Mart 2015 Cumartesi günü Kent Müzesi toplantı salonunda gerçekleştirildi. Toplantıda Tarih Vakfı'ndan Özlem Çaykent, Vangelis Kechriotis, Güven Gürkan Öztan, Esra Danacıoğlu ve Deniz Ünsal'ın yanı sıra, Zeynep Güler, Ali Rıza Avcan, Funda Çelebi Demirtaş ve Cevat İnce birer sunum gerçekleştirdi.

Üç oturum, bir forum şeklinde gerçekleşen sunumların kavramsal çerçeve konulu birinci oturumunda Özlem Çaykent "Yerel Tarih Neden Önemlidir?" başlıklı bir sunum gerçekleştirdi. Vangelis Kechriotis, Skype ile yapılan bağlantıda "Tarihte Yerel Tarih Çalışmaları Kurumları ve Temel Konuları Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı sunumuyla, İngiltere'deki yerel tarih çalışmalarının evrelerini ve akademik dünyayla olan ilişkilerini örnekleri üzerinden konuklarla paylaştı.

İkinci oturumun ilk konuşmacısı Güven Gürkan Öztan, "Tarihi Savaşa Mahkûm Etmek; Çanakkale, Propaganda ve Çocuk Yazını" başlıklı sunumunda Çanakkale'nin ulusal ve uluslararası tanınırlılığının baskın okuması olan 1915 Çanakkale savaşlarının politikayla kurulan ilişkisi ve çocuk yayını üzerinden oluşturulan dilin "iktidar" söylemini perçinlemedeki rolünün altını çizdi. Zeynep Güler de "Çanakkale'de Anılardan Tarihe... Hafıza ve Mekân" başlıklı sunumunda özellikle savaş sonrası oluşturulan anı merkezlerinin 1930'lardan sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden gelişimine dikkat çekti. Savaş alanlarının yerel ve doğal izleri yerine savaşı tamamen araçsallaştırarak mekânla ziyaretçinin ilgisini kesen, ziyaretçi üzerinde tahakküm oluşturan dili, alandan örnekler vererek anlattı; bu baskın dilin günlük siyasi dille kaynaştırılarak özel tarihlerde icra edilen kutlamalara yansımasının Çanakkale'ye ve savaşa dair algıya oluşturduğu baskıya dikkat çekti.

Üçüncü oturumda Ali Rıza Avcan "İzmir'deki Yerel Tarih Arayışları", Esra Danacıoğlu "Yerel Tarih Grupları Deneyimi", Funda Çelebi Çetintaş "Çanakkale Yerel Tarih Çalışmaları Süreci Deneyimleri" üzerine konuştu. Oturumların ardından gerçekleştirilen forumda, moderatör Deniz Ünsal ve konuklarla yerel tarih konuşulurken, Cevat İnce, koordinatörü olduğu Kent Müzesi üzerinden değerlendirmeler yaparak müzenin kuruluşu öncesi başlayan yerel tarih çalışmalarının arşivlenmesinin yanı sıra, "Toplumla birlikte yeniden üretim süreçleri ne olmalıdır?" ve "Bu çalışmaları altında toplayacak çatı kurum nasıl olmalıdır?" sorularına yanıt aradı. Forum sonunda konukların yanı sıra yerel katılımcıların da sunduğu önerilerle, bir dizi toplantıyla bu sürecin genişleyen müzakerelere ihtiyacı olduğu ortaya çıktı. Bu kapsamda farklı ortaklıklarla İstanbul da dâhil olmak üzere yeni buluşmaların örgütlenmesinin, ulusal ve uluslararası deneyimlerle buluşmaların zenginleştirmenin öneminin altı çizildi. Gelecek seneki toplantılarda deneyimlerin zenginleşmesine dair temennilerle buluşma sona erdi.

TOPLUMSAL CİNSİYET TARİHİ MÜMKÜN MÜ? OLANAKLAR VE KISITLAR

Tarih Vakfı çatısı altında başlayacağımız yeni tartışma dizisi "toplumsal cinsiyet" kavramı merkezli bir bakış açısıyla bildiğimiz egemen tarih anlatılarının nasıl yeniden yazılabileceğini sorgulamayı amaçlıyor. Son yıllarda kadın tarihi üzerine çalışan araştırmacılar kadınların ekonomik hayatta, aile ilişkilerinde, hukuk sisteminde varlıklarını göz önüne serdi, pek çok kadının hikâyesini gün ışığına çıkarttı; özellikle de II. Meşrutiyet sonrası kadın hareketi ve kadın dergiciliği üzerinden kadınların politik varlık ve eylemliliklerini görünür kıldılar. Bizim de amacımız, "toplumsal cinsiyet" kavramının Osmanlı ve Türkiye özelinde nasıl analitik ve eleştirel bir kategori olarak ele alınabileceğini sorgulamak; toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin daha geniş anlamda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihçiliğine nasıl katkı yapabileceğini araştırmak; her şeyden çok toplumsal cinsiyet tarihçiliği yapmanın mümkün olup olmadığını tartışmaya açmak.

Tarihler:

26 Mart Perşembe, 19.00
(Konuşmacı: Seçil Yılmaz Tartışmacı: Gülhan Balsoy)

9 Nisan Perşembe, 19.00
(Konuşmacı: Hadi Hosainy Tartışmacı: Başak Tuğ)

7 Mayıs Perşembe, 19.00
(Konuşmacı: Ceyda Karamürsel)

BÜYÜK SAVAŞ'TA ÜÇ ŞEHRİN HİKÂYESİ: İMAR VE İMHA

TAYLAN ESİN

Emval-i metrukenin tasfiyesi Osmanlı kentlerinin çehresini iki yönde değiştirmiştir: Paylaşım konusunda uzlaşı olamayan yerlerde Hıristiyan mahallelerinin önce yağma edildiği, sonra da yakıldığı hipotezi dikkate alınmalıdır. Paylaşımın mümkün olduğu kentlerde ise türlü imar faaliyetine rastlanır. Bunlardan ilki Kastamonu ve Ankara'daki gibi İttihad Terakki kulüpleridir. İkincisi 1916-1917'de Ankara, Kastamonu, Trabzon, Hicaz vilayetleri ile Çanakkale, Urfa ve Eskişehir livalarında, hatta Biga kazasında inşasına/açılışına girişilen kütüphane binalarıdır.

Amasya yangın yeri (resmin solunda, ortadaki boşluk)

Amasya İl Yıllığı 2007, Amasya Valiliği, Amasya, 2007.

MESELE

Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Savaş ile aynı dönemdeki tehcir dalgalarının etkileri bir yönüyle paraleldi. Her ikisi de insan gücünün o dönemin başlıca üretim faaliyeti olan tarımdan çekilmesi sonucunu doğurdu. Bu ise barış döneminde zaten en kritik/kıt girdi sayılan işgücünün[1] tarımsal üretimi ülke ölçeğinde darboğaza sokacak düzeyde azalması anlamına geliyordu.

Orduya çağrılan asker sayısının zaman içindeki değişimine ilişkin net veriler yoktur.[2] Ancak hem 1914 Rum, kısmen de 1915 Ermeni tehcirinin tarımsal üretim üzerindeki etkilerini görmek mümkündür. 1914 Mart-Eylül ayları arasında Trakya ve Ege'den, sayıları bir iddiaya göre 130 bine varan Rumun[3] zorla göç ettirilmesi sonucunda tütün, zeytin, kuru üzüm gibi "ananevi ihraç maddelerinde bariz" düşüşler olur. Aynı şekilde "1915 yılında buğday ekilişinde 4 milyon dönüm [%10], mahsulde ise %30 nisbetinde bir eksilme kaydedilince, bidayette şehirlerde ve bilahare bütün memlekette darlık" başlamıştır."[4]

Savaş ile tehcirin bu paralel etkisi, öte yandan tam da bu durumun sonucu olarak kendi içinde çelişkili bir durum yarattı. Tehcirlerle beraber ortada göç ettirilenlere ait eşya ve emlaktan oluşan sahipsiz büyük bir servet kalmıştı. Özellikle Batı Anadolu'daki Hıristiyanlar yaşadıkları bölgelerde nüfuslarıyla orantısız bir sermayeyi kontrol ediyordu. Geride bırakılan bu servetin büyüklüğünü kestirmek zordur; ancak bazı ipuçları vardır: Örneğin 1916'da Osmanlı Hazinesi, Alman Merkez Bankası'na 5 milyon lira gönderir.[5] Bu, savaşa girerken kasasında 100 bin lira nakdi bile bulunmayan,[6] başlıca gelir kaynağı olan tarımdan da işgücü, araç/hayvan ve tohumluk gibi girdilerin kıtlığı nedeniyle mahrum olmuş bir ülke için şaşırtıcıdır. Kesin olan, 1915 Eylülünde ortaya "tuhaf" bir durumun çıktığıdır. Bir yanda sefalet ve açlık, diğer yanda terk edilmiş, sahipsiz bir servet. Bu, bekleneceği gibi merkezi ve yerel hükümetler, İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC), yörenin önde gelenleri, yerli halk ve göç ettirilenlerin ev ve toprağına iskân edilmek istenen mülteci/muhacirler arasında bir bölüşüm sorunu ortaya çıkardı. Dolayısıyla, imparatorluğun savaş dönemindeki cephe gerisi deneyimi, savaşan diğer ülkelerdekinden oldukça farklıydı: Tehcire tabi tutulanların üretimden çıkması sonucu, üretim ve iaşe sorununu daha ağır biçimde yaşamakla kalmayıp, diğerlerinden niteliksel açıdan farklı olarak, bir paylaşım mücadelesine de tanık olmuştu.

Mücadeleye konu olan emval-i metruke, menkul ve gayrimenkul olarak tasnif edilebilir. Gerek fiziksel gerekse kayıtlı (tapu, vs.) varlıkları nedeniyle,[7] el konan taşınmazların bölgelere göre envanterini çıkarmak ve el değiştirmeleri izlemek zor da olsa mümkündür. Ayrıca sahiplerinin iade ve ülkeye dönüş talepleri ile bunu engellemeye dönük yasal düzenlemeler zaman içinde süreklilik arz eder.[8] Ancak hemen tehcirin akabinde tasfiye edildikleri, yer, biçim ve sıkça el değiştirdikleri için taşınabilirlerin izini sürmek ve konu oldukları mücadelenin aşama ve "paydaş"larını belirlemek daha güçtür.

İşin yasal çerçevesini Kaiser özetler: 30 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu, tehcir edilenlerin mülklerinin emniyet altına alınmasını öngörüyor, bu amaçla 10 Haziran 1915'te mülklerin idaresi, kayda alınması ve muhafazası için özel komisyonlar kurulması koşulunu getiriyordu. Ancak Eylül 1915 itibariyle tasfiye fikri, "muhafaza ve idare"nin yerini almaya başlamıştı. Özellikle taşınabilirlerin tasfiyesinin hızlanması için, "08.11.1915'te Osmanlı hükümeti 26.09.1915 tarihli kanunun icrasıyla ilgili [bir] nizamname çıkardı. ...Taşınabilir malları mümkün olduğu kadar gerçek değerinden satmak için açık artırmanın yapılacağı uygun bir zaman seçmek zorundaydılar. ...Yeni nizamname böylece bu eşyaları sahiplerine ulaştırmak iddiasından vazgeçiyordu. ..."

Ancak fiili durum elbette farklıydı: Emval-i metruke "gülünç derecede düşük bedeller karşılığı" satılmış, örneğin "Adana, Bursa ve Trabzon vilayetlerinde[ki]... komisyonlar, Ermeni mülklerini gerçek değerinin çok altında bir miktarda tasfiye etmişler, muhacirleri ve bazı vatandaşları kayırmışlardı."[9] "[Urfa'dal genellikle bedava denebilecek fiyatlar verilen mezata sadece Müslümanlar katılabiliyordu."[10] "Bu uygulamanın özellikle büyük bir şevkle yapıldığı yerler, Bursa, İzmir-Aydın, Eskişehir, Adapazarı, Ankara ve Adana gibi, çok verimli olan, Rumlarla Ermenilerin büyük ölçüde etkin oldukları ve üstünlüklerinin kin duygusu yarattığı, Türklerde düş kırıklığına yol açtığı yerlerdi."[11] Birçok yerde ise, "Ermeni mallarının büyük bir kısmı açık artırmaya hiç çıkarılmadı veya satılmadı."[12]

Ankara yangın yeri Hisarönü'nden Balık Pazarı (Anafartalar) civarındaki yangın yeri.

Atila Cangır, *Cumhuriyetin Başkenti: Ankara*, AÜ Kültür&Sanat Yayınları, Ankara, 2007.

Tasfiyenin nihai hedefi Müslümanların elinde bir sermaye birikimi oluşturulmasıydı. 6 Ocak 1916'da Talat, Osmanlı ekonomisinin Müslüman bir ekonomi olacağını ilan etti. Tasfiye çerçevesi daha sonra o denli genişledi ki, kanun kapsamı dışında kalmış olan, Ermeni olmayan Hıristiyan ve tehcir edilmemiş Ermeni malları müsadere edildi ya da edilmek istendi.[13]

Pastanın paylaşımı tehcirin hemen ertesinden itibaren çetin mücadelelere neden oldu: Dahiliye Nezareti'nden Erzurum, Adana, Ankara, Musul, Van ve Zor ile sair vilayet, mutasarrıflık ve emval-i metruke komisyonu riyasetlerine 11 Ağustos 1915'te çekilen telgrafa göre, nakledilen Ermenilerin emval-i metrukelerinin pek ucuz elden çıkarıldığı ve "şuradan buradan toplanan erbab-ı ihtikârın" tekelinde kalıp yok pahasına satılarak "külliyen mutazarrır olduğu" söyleniyordu. Tahliye edilecek mıntıkalara "yabancı ve şüpheli" hiçbir kimsenin girmesine izin verilmemesi ve bunlardan ucuz mal almışlar varsa, "kıymet-i asıllarına ircaına gayret olunarak suret-i katiyede menafi-i gayri meşruya meydan verilmemesi..." istendi.[14]

Paylaşımın görece pürüzsüz olması için bazı ara formüller üretiliyordu. Bu maksatla Dahiliye'den Kale-i Sultani Mutasarrıflığı'na Kasım 1916'da gönderilen şifrede, "[Çanak]kale'den çıkan Ermenilerin emvali hakkında şimdiye kadar hiçbir muameleye teşebbüs edilmemiş olduğu ve bunlar hakikaten eşya-ı hasisiyeden lönemsiz eşya] ibaret bulunduğu takdirde bu eşyanın muhacirin-i müslimiyeye tevzii daha muvafıktır"[15] dendi.

Taşınabilirler giysilerden ev eşyalarına, oradan da kutsal emanetlere uzanan geniş bir yelpazeyi kapsıyordu: Örneğin 1916 Kasımında, savaş nedeniyle stratejik duruma gelen maddelerin tabi olduğu formalite gereği, Bakanlar Kurulu kararıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan Mübayaa Şirketi tarafından bu iki ülkeye 2 bin ton eski yün çorap parçası ve 1918 Mayısında 200 ton melbusat (elbise) ihraç edildi.[16] Bunlar emval-i metruke mi, yoksa "eşya-ı hasisiye" miydi?

Ayrı yöntemle, 1914-1918 arasında yine bu iki müttefike, ülkenin savaş öncesi üretimi dikkate alındığında ancak ve ancak ev eşyalarının toplanmasıyla ulaşılabileceği anlaşılan 5.000 tondan fazla (hurda) bakır satıldı.[17] Aşağıda adı geçecek olan, Ankara'nın 1915'teki Emniyet Müdürü Bahaeddin Bey'in halı ticareti yaptığına dair belgeler vardır.[18]

Öte yandan, mütareke basınında yer alan ve Alman Merkez Bankası'na yapılan transferin kaynağını açıklayabilecek bir habere göre, "Ermeni kiliselerinden alınmış olan altın ve gümüşten mamul eşya-yı ruhaniye... Darphane'de ısaga... ettirilmiş"ti.[19] Dolayısıyla, emval-i metruke için yürütülen mücadelenin bir ayağı, tehcir/katliam sonrası geride kalan ya da savaşın çeşitli aşamalarında gasp edilen ülke ölçekli bir taşınabilir stokunun paylaşımına yönelikti.

Yukarıda söz edilen eski çorap ihracat bedelinin %7,5'i Askeri Demiryolları ve Limanlar İdaresi'ne bırakıldı. İdare önceden Evkaf Nezareti'nin bünyesindeyken 1917'den itibaren Harbiye Nezareti'ne bağlandı ve başına Levazım Reisi İsmail Hakkı getirildi. Bakır ihracıyla ilgili ayrıntılardan da merkezi hükümetin savaşı bu şekilde finanse ettiği anlaşılır. Dolayısıyla, hükümet bu tasfiyenin nimetlerinden azami ölçüde yararlanmak istiyordu; ancak terazinin diğer kefesinde, emval-i metrukeyi yerel düzeyde paylaşmak isteyen aktörler vardı.

İstanbul ile taşra, alt ve üst düzey yöneticiler, İTC ile hükümet, muhacirler ile yerli halk vs. arasında taşınabilirlerin paylaşımına yönelik mücadele nasıl yürümüş, bu devasa ve George Bataille'ın deyişiyle "lanetli pay"[20] nasıl paylaşılmıştı? Elimizde olanlar elbette açık veriler değil ipuçlarıdır. Bu yazıda, yaşadıkları tehcir ve yangın felaketiyle ilgili bulabildiğimiz ipuçlarından yola çıkarak, önceki çalışmalarda konu ettiğimiz[21] Amasya, Ankara ve Kastamonu şehirlerini bu paylaşım açısından kıyaslamaya çalışacağız.

AMASYA

1915 Mayısının son günlerinde Amasya sokaklarını askerler doldurur;[22] 8 Haziran 1915 akşamı tellal ertesi gün Ermeni tehcirinin başlayacağını bildirir.[23] 21 Temmuz 1915'te çoğunlukla Hıristiyan mahallelerindeki yaklaşık iki bin evi tahrip eden büyük bir yangın çıkar. Amasya Tümen Komutanlığı'ndan gönderilen yazıya göre, yangının çıkış nedeni henüz anlaşılamamıştır. Yangından zarar görenler boş olan Ermeni evlerine nakledilmektedir.[24]

Ankara İT Kulübü (Meclis Binası).

Atila Cangır, *Cumhuriyetin Başkenti: Ankara*, AÜ Kültür&Sanat Yayınları, Ankara, 2007.

Sivas vilayetinde tehcir 1913-1916 arasında valilik yapan ve İngiliz belgelerinde "Sivas, Amasya, Tokat vb. illerin[deki] Ermeni nüfusun kökünü kazıyan kişi"[25] olarak tanımlanan Muammer (Cankardeş) tarafından yürütülür. Mütareke yargılamalarından anlaşıldığı kadarıyla, işin Amasya ayağında Jandarma Bölük Kumandanı Nuri, Tabur Kumandanı Tevfik, Amasya eşrafından Hasan Efendi ve tüccardan Hüseyin Efendi[26] ile birlikte Amasya tehcirinden yargılanan ve ardından beraat eden Mutasarrıf Sırrı (Tavat) vardır.[27]

Yangından altı ay sonra, 7 Ocak 1916'da, Muammer Bey 1914 Kasımından beri Amasya'da görev yapan Sırrı Bey'i yetersiz bulmaya ve nezarete şikâyet etmeye başlar: Sırrı, tohumluğu zamanında tedarik ve zer ettirmemiş, erzak sevkiyatı ve muhacir iskânında başarısız olmuştur.[28] 15 Şubat 1916'da "... Sırrı Bey'in zirai tohumluk tedarik ve tevziatında ve erzak-ı askeriye sevkiyatında ihmal ve bataet [yavaşlık] gösterdiği ve ahval-i sairesi tahkikat ve tedkikat-ı vakiden anlaşıldığı..." için bu durumda memuriyete devamının "gayricaiz" görülmüş olduğu ve bu nedenle yukarıda belirtilen tahkikat sonuçlandığında ortaya çıkacak hâle göre "hakkında muamele olunmak üzere azl..."[29] edildiği bildirilir. Sırrı'nın tahkikat/azil nedeni hangisiydi? Tohumluk dağıtımı, askeri erzak sevkiyatı ya da muhacir iskânının birer bahane olduğu tahmin edilebilir. Şikâyetler Sırrı'nın azlinin ardından da devam eder: 17 Nisan 1916 tarihli yazıya göre eski mutasarrıfın bu defaki hatası, Çaycızade Nuri Bey'le adamlarını insanların önünde darba cüret eden Jandarma Bölük Kumandanı Nuri Bey'in fiiline ortak olmasıdır.[30] Livada Sırrı ile beraber Ermeni tehcir ve katliamından sorumlu tutulan ikinci isim olan Kumandan Nuri'nin de gözden düştüğü anlaşılmaktadır.

Sırrı, açığa alındıktan iki yıl sonra 1918'de Çankırı mutasarrıflığına atanır. Mütarekeden sonraki suçlamalar ise bambaşkadır: Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne 2 Ekim 1918'de yazılan yazıda "... Sırrı Bey'in Amasya Mutasarrıflığı'nda bulunduğu sırada vuku bulan Ermeni tehciri esnasındaki suistimalat ve mezalimede ne dereceye kadar medhaldar olduğunun... mahallinden tedkik ettirilmesi"[31] istenir. Vilayetten Dahiliye Nezareti'ne 8 Aralık 1918'de gönderilen şifrede, "Sırrı Bey'in Amasya'da bulunduğu sırada bir piyanoyu dun [düşük] bedel ile sahibinden mübayaa [satınalma] ve bir şahıs jandarma tarafından darb edilir iken sükût etmiş olmak gibi celb-i nazar edecek ahvali mesmu [duyulmuş] ancak vilayetçe davadan beraat ettirildiğinin işitilmiş olduğu..."[32] yazılır.

Bütün bunlara rağmen Sırrı 1919'da ikinci kez Amasya mutasarrıfıdır. Dahiliye'den bu kez 23 Mart 1919'da Sivas'a çekilen telgrafta tehcir meselesiyle alakadar bulunduğu, hâlâ İttihatçı zihniyeti ile hareket edip insanları bu yönde telkin ve teşvik ettiği ve ahaliye silah dağıttığı İngiliz siyasi temsilciliği tarafından verilen notada bildirildiğinden, hemen işten el çektirilip tutuklanarak İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'sine gönderilmesi istenir.[33]

Mütareke faaliyetlerinden anlaşıldığı kadarıyla kararlı bir "İttihatçı zihniyeti"ne sahip olan Sırrı, tehcir emrini de yerine getirmesine rağmen neden Kumandan Nuri ile beraber gözden düşmüş ve bir dizi zayıf isnatla yangından altı ay sonra Amasya'dan uzaklaştırılmıştı? Birçok yönetici kariyerinin gösterdiği üzere, "Ermeni tehciri esnasındaki... mezalim" o dönemde tenzil değil terfi sebebi olduğuna göre geriye "suistimalat" seçeneği kalır ki bu, Sırrı'nın "bir piyanoyu düşük bedel ile sahibinden aldığı" bilgisini desteklemektedir.

Kastamonu Darüleytamı.

K.K. Eyüpgiller, *Bir Kent Tarihi: Kastamonu*, Eren, İstanbul, 1999.

Mutasarrıf ve beraber yargılandığı yerel unsurlar (eşraftan Hasan ve tüccardan Hüseyin Efendi), vali ve merkezin bilgisi dışında mı hareket etmiştir?

ANKARA

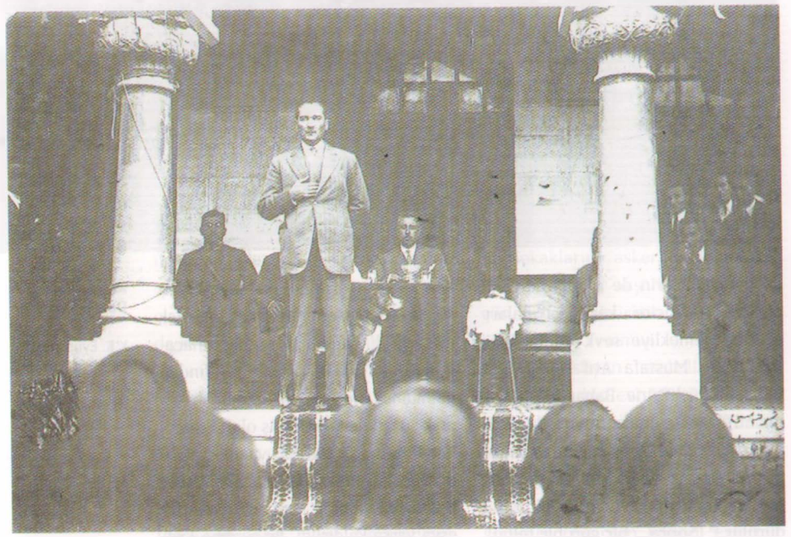
Ankara'ya tehcir emri Haziran 1915'te gelmiş olmalıdır. Vali Mazhar Bey, komutan, polis müdürü ve içlerinde dini liderlerin de olduğu kanaat önderleri tehcire karşı çıkmaları üzerine[34] emekliye sevk edilir. Vali vekilliğine Mustafa Atıf (Bayındır), polis müdürlüğüne Bahaeddin atanır.[35] Tehciri temmuzun başında yeni kadro başlatır. İlk aşamada Apostolik ve sonrasında Katolik erkekler tutuklanır, sürülür ve çoğu yolda öldürülür.[36] "Sonra... bir gün bir tellal, kocalarını görmek isteyen Ermeni ve Katolik kadınların hazırlanması ve kocalarının yanına gitmek için istasyona inmesi gerektiğini ilan etti. Bazısı inandı ve hazırlandı; çoğu ise... oyunu anladı ve değerli her şeyi yok etmeye başladı... Evlerinin balkonuna son derece pahalı servis takımlarını, aynalar, kristaller çıkarıp, düşüp bin parçaya bölünmesi için sokağa atan zengin Ermeni Katolik aileleri kendi gözlerimle gördüm."[37]

Kadınların tavrı, evler boşaldığı anda olup bitecekleri bildiklerini gösterir. Balalı Şehsuvarzade Hacı Osman'a göre, Atıf yağmada yer almaz ama Bahaeddin işin içindedir: "Polis müdürü Baha derhal bir beyanname neşrederek akşamları alaturka saat ikiden sonra fenerli, fenersiz sokağa çıkmak men edildi. Çıkanların idam olunacağı ilan olundu. Bu... polis tarafından balmumu üzerine bir mühür basılmak suretiyle kapatılmış olan Ermeni hane ve mağazalarının yağması içindi. Geceleri tabesabah [sabaha kadar] bu yağma yapıldı. Nerede kıymetdar eşya varsa kaldırıldı. Bu şirzime-i rezile [reziller çetesi] tarafından taksim edildi. Yapılacak İttihad Terakki Kulubü için o şekavet [soygun] ocağının tefriş ve tezyini için ne kadar kıymetdar halı, kilim, yemek ve çay takımlarıyla gümüş tatlı takımları varsa tefrik olunarak kulübe gönderildi. Polis müdürü Baha Bey'in İstanbul'a aşırdığı halı denkleri de başkadır. Vali vekili Atıf bütün cinayet ve şakavetle bu yağmagirliğe nasılsa iştirak etmedi. Ve hatta son zamanlarda şerik-i cinayeti [suç ortağı] olan Bahaeddin'i tevkif ve azl bile etti."

Yağma rotasyonla devam eder: "İstanbul'dan Çorum mutasarrıf-ı sabıkı Nureddin Bey'in riyaseti altında bir komisyon-ı mahsusa geldi

1916'da Osmanlı Hazinesi, Alman Merkez Bankası'na 5 milyon lira gönderir. Bu, savaşa girerken kasasında 100 bin lira nakdi bile olmayan, başlıca gelir kaynağı olan tarımdan da işgücü, araç/hayvan ve tohumluk gibi girdilerin kıtlığı nedeniyle mahrum olmuş bir ülke için şaşırtıcıdır.

de, bu gasıplar da çekildi. Fakat yine bu komisyona İttihad Terakki kâtib-i mesulu tarafından [Hacı Bayram Şeyhi] Şemseddin [Bayramoğlu], [Fincancıoğlu] Kara Mehmed, [Osmanlı Bankası müdür yardımcısı] Karaböbrek Hasan Efendiler memuren idhal olundu. Bunlar yine alttan alta işlerine, hırsızlıklarına koyuldular, İttihad

Kastamonu İT Kulübü.

K.K. Eyüpgiller, *Bir Kent Tarihi: Kastamonu*, Eren, İstanbul, 1999.

Terakki Kulubü tarafından Hammaloğlu'nun (?) konağında tesis edilen darüleytama sermaye ve darülmesai [çalışma mekânı] olmak üzere Potukyan Onnik Efendi'nin kumaş mağazası zabtedildi. Diğer mağazalardan da kumaş, kösele ve saire kaldırıldı. Bilahare darüleytam Maarif'e devr olundu."[38]

1915'te, muhtemelen Atıf'ın döneminde darüleytamla beraber, 1920'den itibaren meclis olarak kullanılan İT kulüp binasının yapımına da "ianat ile" başlanır.[39]

Ekim 1915'te Atıf vali olarak Kastamonu'ya atanırken, bir vekâlet ara döneminden sonra, Mart 1916'da Ankara'ya Diyarbakır Valisi Mehmed Reşid getirilir. Mehmed Reşid'in özelliği Diyarbakır'daki tehciri, merkezin istediğinden daha geniş (tüm Hıristiyanları kapsayacak şekilde) ve daha pervasızca (uluslararası baskılara kulak asmadan) uygulamasıdır.[40] 1916'da Ankara'da tehcire rağmen hâlâ 2000 Katolik[41] ve 1500 Ortodoksun yaşadığı bilinmektedir. Reşid'in gelişinden sonra, 1916 baharında Katolik-Ermeni mahallesine boş arabalar gelir ve bu kez evlerdeki eşyalar götürülür.[42]

1916 Eylülünde üç gün üç gece süren, Katolik-Ermeni ve Rum mahallelerindeki 8-12.000 Hıristiyan evini neredeyse tümüyle yok eden bir yangın çıkar. Kasıt şüphesi mütarekede hem yangınzedeler[43] hem de tahkikat komisyonları[44] tarafından sorgulanır. Görgü tanıklarına göre yangın, tulumbalara doldurulan gazyağının çatılara sıkılmasıyla çıkarılmıştır.[45] Evsiz kalan Ortodoks, Ermeni ve Katolikler başka kentlere göç ettirilir. Mehmed Reşid, Hıristiyan tehcirini bu şekilde sürdürmesine rağmen altı ay sonra azledilir.

Diyarbakır'dan Ankara'ya terfien tayin olan ancak yangından sonra bahtı değişen Reşid, 1917 Martında "iaşe ve ziraat işlerinde ibraz-ı faaliyet ettiği..." gerekçesiyle görevden alınır.[46] Bunun asli neden değil gerekçe olduğu, azil sürecinin yangının hemen akabinde başlatılmasından sezilebilir. Henüz 2 Ekim 1916'da Talat'a hitaben yazdığı şifredeki "Bendenizin Sıhhiye Nezareti Müsteşarlığı'na tayin ve Necmi [Selmen?] Bey'in buraya tayini burada şayi oldu. Zat-ı âlileri... marta kadar Ankara'da kalmaklığımı [ve] Meclis-i Mebusan'ca bütçe tasdik olunduktan sonra tayinimi tensib buyurduklarından..." ifadesi, Reşid'in azil kararındaki tehiri açıklar.[47]

KASTAMONU

Barış döneminde zayıf bir ekonomisi olan Kastamonu seferberlikte orduya çok sayıda asker verir. Buna bağlı olarak ekonomisinin daha da kötüye gitmesi beklenirken, 1915 Eylülünde tehcir dönemindeki Ankara vali vekili Atıf'ın valiliğe asaleten tayiniyle işler değişir. Kasım 1915'te valinin öncülüğünde, merkezde bir darüleytam ve bir kulüp binası yapılması amacıyla inşaat ve "cem-i iane" komisyonları kurulur. Komisyonda görev alanlardan biri de, aynı zamanda emval-i metruke komisyonu "gayri resmi" üyesi olan İT kâtib-i mesulü Hasan Fehmi (Turgal)'dır.[48]

Atıf, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 7 Kasım 1915 tarihli telgrafta Maarif Nezareti'nin yardımıyla merkezde açılması kararlaştırılan darüleytamın bina ve levazım tesisine sarf edilmek ve "karşılığı ianat ve teberruattan temin olunmak üzere" 100 bin kuruşun 1915 bütçesine konmasını ister. Hiç zaman kaybedilmeden 8 Kasım 1915'te çıkarılan bir irade-i seniyeyle söz konusu bütçe tahsis edilir.[49]

Kastamonu Ermenileri 1915'te, muhtemelen önceki vali Reşid Bey'in etkisiyle, henüz tehcir edilmemiştir. Reşid belki de bu nedenle eşraf ve Hasan Fehmi ile ihtilafa düşmüştür.[50] Ancak, Atıf'ın tayini ve bütçe tahsisinden sonra Kastamonu Hıristiyanları için zor günler başlar. Dahiliye'den gelen 8 Aralık 1915 tarihli yazıya cevaben Atıf, 3 Ocak 1916'da, "Vilayet dahilinde bulunan Ermeniler içinde hanelerinde silah zuhur edenlerden bazılarının silahlarıyla beraber Ankara Divan-ı Harb-i Örfisi'ne gönderilmiş... ve bazılarının da gerçi silahları mevcud ve kendileri de mevkuf ise de fotoğrafçı bulunmaması cihetiyle resimlerinin ahzı kabil olamamış..." olduğunu yazar.[51]

Ankara mahkemesine daha önce sevk edilenlerden biri, "Kastamonu'nun en muteber tüccarından" Haçatur Hanliyan'dır. Eşi ve kızı tarafından

Kastamonu Kütüphanesi.

M. Topçubaşı ve K.K. Eyüpgiller, "Kastamonu'da 19. yy. Kamu Yapıları", Lütfü Seymen (hz.), *Üsküdar'a kadar Kastamonu*, YKY, İstanbul, 2008.

Kastamonu Hapishanesi.

M. Topçubaşı ve K.K. Eyüpgiller, "Kastamonu'da 19. yy. Kamu Yapıları", Lütfü Seymen (hz.), *Üsküdar'a kadar Kastamonu*, YKY, İstanbul, 2008.

verilen dilekçede, "seferberlik ilanını müteakib güya hanemizde esliha ve cephane var imiş gibi ihbar edilerek taharri neticesinde kimin attığı henüz malum olmayan 5-6 fişenk için [Haçatur] Ankara Divan-ı Harbi'ne sevk edilmiş... [iki kişi] tehdid ü tahvif ile mağazadaki malları muvazaaten... sattığına dair sened almışlardı... [Tehcirden sonra] mezkûr hükümsüz ve mefsuh [geçersiz] sened[in]... muvazaaya tabi [yanıltmaya yönelik] olduğuna dair hüküm veren mahalli mahkemesine bilahare buradan göndermiş oldukları bir zatın nüfuzundan istifade ile aynı mahkemeye muvafık-ı kanun [yasaya uygunluk] verdirilerek [iki kişinin 200 bin lira değerindeki] bütün emval ve eşya ve nukud"larının "zabt ve gasb" eylendiği bildirilir.[52] Bu kişisel bir dava mı, yoksa "fişek tertibi" ve "İstanbul'dan gelen nüfuzlu zat" gibi ipuçlarından anlaşıldığı üzere "organize işler"den miydi?

Tüccar Toros Tataryan'ın eşi tarafından "gerek zevcesi ve gerek diğer Ermenilere icra kılınan mezalim hakkında" padişaha ve Dahiliye Nezareti'ne çekilmiş ve *Sabah* gazetesinde 1919 yılında yayımlanan telgraflar, Hanliyan'ın kaderini diğer Ermeni tüccarların da paylaştığını gösterir:

"Ankara'da vali vekâletinde bulunduğu sırada... Ermenilerin efrad-ı aileleriyle birlikte gayet feci surette katl ettirilmiş olmaları ve bilahare aynı fecaiyi Kastamonu vilayetine asalet tayininde dahi zevcelerimizi diyar-ı baideye [uzak] nakl ile katl ve bir kısmı mahal-i müretteblerine sevk ettirildikten sonra sefalet ve perişani içinde terk etmelerine ve bu münasebetle zevcem Toros Tataryanların ma-aile feci surette imha edilmelerine sebebiyet vermiş olan vali-i mazul Atıf Bey [ve]... Hasan Fehmi... ile avane-i saireleri tarafından gerek cariyelerinin ve gerek esnaf ve tüccarın ticarethaneleri gasb ve yağma edilmiş ve beşyüz lira kıymetinde bulunan ticarethanemle sair Ermenilerin ticarethaneleri, emtiası yağmaya tabi tutularak zimmet defterleri koparılmış ve aynı hal diğer ticarethanelerde de tatbik edilmiştir."[53]

Mahkeme tutanaklarına göre, kâtib-i mesul "Hasan Fehmi... Terk Edilmiş Mallar Komisyonu üyesi olarak, dükkânlara girerek adamları aracılığıyla dilediği ne varsa çuval ve küfelere doldurmuş... sonra dükkânların açılıp müzayedenin başlatıldığını ilan etmişti... Kimse onun hırsızlığını durdurmaya cüret edemedi."[54]

Atıf'ın başlattığı ve Hasan Fehmi'nin katıldığı "cem-i iane" kampanyası sonrasında, Kastamonu'da 1916-1917'de yüksek maliyetli binaların temeli atılır, eksik/yıkık olanlar tamamlanır veya onarılır; bir kısmının da yapımına başlanır ve inşaatlar kısa sürede bitirilir. Bunlar arasında İT Kulübü (sonradan Türk Ocağı),[55] Milli/Memleket Kütüphanesi (inşa: 1916-1924), tamir edilen kışla binası, sivil sağlık tesisleri, askeri hastahane (inşa: 1917-1921),[56] onarılan merkez hapishane ve tevkifhanesi, sanayi mektebi (inşa: 1912-1916),[57] yatılı okul ve yurtlar[58] ve 1915 bütçesinde yer alan yetimhane (açılış: 18 Aralık 1915, kapasite artırımı 1916)[59] bulunur.

Ermeni tehciri tasfiyeden sonra, 1916 Şubatında başlar. Kastamonu, emval-i metrukenin yağma ve tasfiyesinden elde edilen "iane"den bir kısmının kentlerin imarında kullanıldığını, hatta bütçe kayıtlarına bile resmen girdiğini gösteren bir örnektir.

ÇIKARIMLAR

Atıf dönemindeki Kastamonu ile Amasya, emval-i metrukenin tasfiyesi açısından birbirine tamamen zıt iki örnektir. Atıf'ın kente gelişinden itibaren, anlaşılan düzmece bazı belge ve dayanaklarla Ermeniler kentten uzaklaştırılmış ve mallarına el konmuştur. İane toplama ve tasfiye komisyon üyeleri beraber çalışmış, ele geçirilen malların nakde çevrilmesiyle kentte kamu binaları inşa edilmiştir. Valinin yetimhaneyi bütçelendirmesi tasfiyenin İstanbul'un denetimi altında olmasını istediğini düşündürür. Nitekim Dahiliye, eski vali Reşid'in münasebetsizlik ve küstahlığından şikâyetçi olduğu Hasan Fehmi'ye güvenmeyerek, tehciri Atıf'ın tayinine kadar ertelemiştir. Atıf hem tehciri başlatmış, hem de emval-i metrukeyi istenen biçimde paylaştırmış, daha doğrusu bir kısmını hizmet binalarının harcında "kamu"laştırmıştır.

Amasya'da ise tehciri muhtemelen vali ve merkezin istediği gibi yürüten mutasarrıf ve jandarma kumandanı, yangından sonra türlü vesilelerle suçlanmıştır. Mütareke dönemindeki

Kastamonu İT Kulübü.

K.K. Eyüpgiller, *Bir Kent Tarihi: Kastamonu*, Eren, İstanbul, 1999.

şüphe Sırrı'nın "tehcir esnasındaki suistimalat ve mezalimde ne derece-ye kadar" payı olduğu konusundadır. Sırrı'nın azli, öyle anlaşılıyor ki, mezalim değil suistimalden kaynaklanmıştır. Yangın belki de vali/İstanbul ile mutasarrıf/kumandan/eşraf bloku arasında bir ihtilafın tetikleyicisi veya göstergesidir.

Ankara ise ara bir noktada durur. Atıf'ın döneminde tehcir ve mağazaların tasfiyesi, anlaşılan, İstanbul'la eşgüdüm içinde yürümektedir. Atıf Bahaeddin'i azlettirse bile, Talat Paşa onu gözden çıkarmaz.[60] Ayrıca Ankara'da sorun Reşid'in kente gelmesi ve 1916 baharında Katolik-Ermeni mahallesindeki evlerin boşaltılmasından sonra başlar. Amasya'da ticarete konu olan piyanolar, Ankara yangını esnasında Refik Halid'in sokaklarda çokça rastladığı sahipsiz eşyalardandır.[61]

Talat Paşa ile yangının hemen arifesinde samimi bir iletişim içinde olan ve Dahiliye Nezareti müşavirliğine atanması beklenen Reşid'in yangından sonra azledilme dedikodularının dolaşmaya başlaması, zamanlama açısından "manidar"dır.

Hıristiyan emval-i metrukesi, tasfiyesinin nimetlerinden tüm "paydaş"ların azami ölçüde yararlanmak istediği bir pastaydı. Emval-i metrukenin gördüğü muamele muhafazadan tasfiyeye, oradan da müsadereye, hatta gaspa doğru evrilirken ortaya çıkan belirsizlikler şüphesiz suistimale açıktı. Başka bir deyişle, başlı başına bir suç olan bir sürecin, tıpkı fraktal geometri gibi, mikro düzeyde suistimallerle örülü olması şaşırtıcı değildi. Bu yapısal benzerlik nedeniyle, büyük desen ile parçaları arasında eşgüdüm kadar gerilim olması da doğaldı: Hükümet bu "artı ürünü" savaşın finansmanında ve kentlerin imarında kullanmak isterken, terazinin diğer kefesinde emval-i metrukeyi yerel düzeyde paylaşmak isteyen aktörler vardı. Durumdan istifade edenler arasında yerel esnaf/tüccar, Bahaeddin gibi orta ve Reşid/Sırrı gibi üst düzey devlet görevlileri vardı. Bunu, tasfiye komisyonlarının ve yerel yöneticilerin merkez tarafından ender de olsa deşifre veya azledilmesinden[63] ve hızlı bir rotasyona maruz kalmasından çıkarsamak mümkündür. Kent yangınlarının işlevselleştiği noktalardan biri tam da burasıdır: Merkezden izinsiz yapılan yağma ve tasfiyenin izlerini ancak küller kapatabiliyordu.

Hıristiyan emval-i metrukesi, tasfiyesinin nimetlerinden tüm "paydaş"ların azami ölçüde yararlanmak istediği bir pastaydı. Emval-i metrukenin gördüğü muamele muhafazadan tasfiyeye, oradan da müsadereye, hatta gaspa doğru evrilirken ortaya çıkan belirsizlikler şüphesiz suistimale açıktı. Başlı başına bir suç olan bir sürecin, tıpkı fraktal geometri gibi, mikro düzeyde suistimallerle örülü olması şaşırtıcı değildi.

kentteki her tasfiye komisyonu bir öncekinin kaldığı yerden devam etmiştir. Nakde çevrilen kaynak, tıpkı Kastamonu'daki gibi, darüleytam ile gösterişli bir yapı olan İT Kulübü'nün inşasına ve Ermeni-Katolik kadınların imha etmeye fırsat bulamadığı eşyalarla binaların tefrişine akmıştır. Atıf, Ankara ile Kastamonu arasındaki paralelliği sağlayan isim olsa gerektir.

Amasya ile Reşid dönemindeki Ankara'nın kaderindeki paralelliğe ilk dikkat çeken, Ankara'yı 1916 yangını sonrası terk ederek Amasya'ya göç etmek zorunda kalan Epeoğlu-Bakalaki'dir. Yazar, kitaplarında iki kent için de benzer söylentilerden bahseder.[62] Ermeni tehcirini "başarıyla" yürüten yerel yöneticilerin yangından sonra azli türlü bahane icadıyla olmuştur.

Dolayısıyla, emval-i metrukenin tasfiyesi Osmanlı kentlerinin çehresini iki yönde değiştirmiştir: İlk olarak, paylaşım konusunda uzlaşı olamayan yerlerde Hıristiyan mahallelerinin önce yağma edildiği, sonra da yakıldığı hipotezi dikkate alınmalıdır.

Paylaşımın mümkün olduğu kentlerde ise türlü imar faaliyetine rastlanır. Bunlardan ilki Kastamonu ve

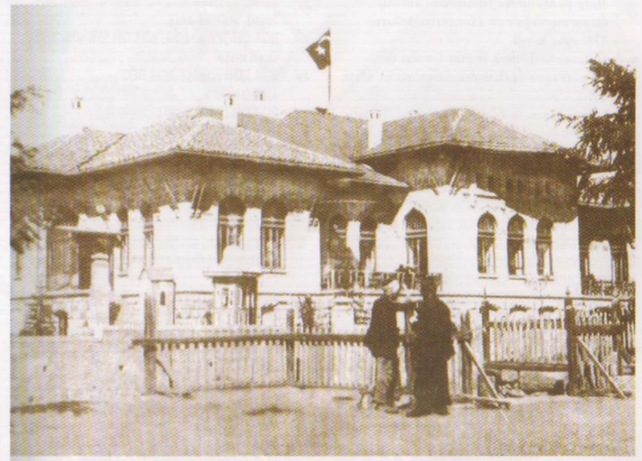
Ankara'daki gibi İT kulüpleridir. İkincisi, 1916-197'de Ankara, Kastamonu, Trabzon, Hicaz vilayetleri ile Çanakkale, Urfa ve Eskişehir livalarında, hatta Biga kazasında inşa ve açılışına girişilen kütüphane binalarıdır.[64]

Üçüncü olarak, bir Alman uzman nezaretinde yapılan "reform"la hapishaneler yenilenmeye başlanır: Osmanlı mahpuslarının sayısı toplam nüfusun sadece yüz binde 16'sıyken, savaş sürerken, 1916-1917'de hapishanelere ayrılan bütçenin büyüklüğü dikkat çekicidir. Faaliyet tehcirden sonra başlar. 1916'da İstanbul ve Üsküdar'da tevkifhanelerin yapımı sürerken İzmir, Adana, Mersin, Beyrut, Eskişehir, Samsun, İzmit, Kayseri, Yozgat ve Çanakkale'deki hapishanelerin inşasına başlanır.[65] Mayıs 1916'da Dahiliye Nezareti vilayetlerden, hapishaneye çevrilmeye elverişli metruk Ermeni binalarını araştırmalarını ister; ardından örneğin Maraş ve Antep'teki Katolik-Ermeni kiliseleri hapishaneye dönüşür.[66] Kastamonu hapishane/tevkifhanesi bu dönemde onarılmıştır.

Son olarak savaşın yaralarını sarmaya yönelik hastane ve yetimhaneler kurulur. Özellikle yetimhanelerin tarihçesi dikkat çekicidir: 1890 olaylarında yetim kalan, sayıları binlerle ifade edilen Ermeni çocukların misyoner okullarına yönlenme ve Ermeni yetimleri sorununun bir uluslararası siyaset malzemesi haline dönüşme ihtimaline karşı inşa ettirilmesi düşünülen darüleytamdan sonrasında vazgeçilmiş,[67] aynı şekilde Balkan Savaşları'ndan kısa bir süre önce kurulmaya başlayan darüleytamlar masraflı olacakları gerekçesiyle kısa süre sonra kapanmıştır.[68] Tehcirden sonra, 1916 bütçesinde darüleytamlar için ayrılan tahsisat 52 milyon kuruşa kadar yükselir. Bu miktar 1330 yılındaki Maarif ve Nafia Nezareti bütçelerine neredeyse eşittir.[69] Kastamonu ve Ankara'daki darüleytamların "oluşum" süreci bu meblağın kaynağına dair bir fikir verir. "Kaynak" iki sene içinde tükenmiş olacak ki, 1918'de darüleytam masrafları yeniden göze batmaya başlar; taşradaki yetimhaneler kapatılarak İstanbul'a taşınır; harcama, bina ve sığınmacı sayısı birdenbire düşer.[70]

Öncesinde mümkün olmayanların savaş sırasında yapılabilmesi izahı güç bir durumdur. Zira Zürcher, barış döneminde dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun emsalleriyle kıyaslandığında çok düşük oranda vergi toplayabildiğini göstermiştir. Örneğin 1909'da bütçe geliri 25 milyon liradır.[71] Maliye Nazırı Cavit Bey'in Şubat-Mart 1918'de Meclis-i Âyan ve Mebusan konuşmalarında verdiği bilgilere göre, Almanya ve Avusturya'dan savaş boyunca alınan borcun miktarı 200 milyon liradır.[72] Oysa savaşın maliyeti en az 300, bazı hesaplamalara göre ise 500 milyon olarak verilir.[73] Tarımsal hasıla ve dolayısıyla vergilerin savaş döneminde dibe vurmasına rağmen,[74] Osmanlı hükümeti Bağdat, Ankara-Erzurum ve Hicaz demiryolu inşaat ve onarımlarına da devam eder. Bu bilançoyu savaş sırasında ortaya çıkan ve gelirler hanesine yazılan büyük bir meblağ olmadan açıklamak zordur.

Tehcirin yaşandığı hemen her yerleşimde, terk edilen mallar yağmalanmış, bir kısmı dağıtılmış veya merkeze gönderilmiştir. Bazı yerlerde ise hapishane, kulüp gibi "kamu" hizmetine devredilme bahanesiyle el konan binalar, taşınabilirler (veya çevrildikleri nakit) ile imar ya da tefriş edilmiştir. Üç şehrin hikâyesi muhtemel yönlere işaret eder: İmar emval-i metrukenin paylaşımı açısından merkez ile yerel güçler arasındaki mutabakatın,[75] yangın ve ardından gelen ani yönetici değişimleri ise paylaşımdaki ihtilafların göstergesi olmalıdır.

Ankara İT Kulübü (Meclis Binası).

Ozan Sağdıç (tasarım), *Bir Zamanlar Ankara*, Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2002.

DİPNOTLAR

1 Parvus Efendi, "Almanya ve İngiltere'de arazinin dörtte biri, Avrupa Rusya'sında %40'ı, Asya-i Osmani'de ise... ancak %2,8'inin" ziraat edilebilmesini Osmanlı nüfusunun seyrekliğine bağlıyordu. ("Türkiye'de Ziraatin İstikbali", *Türk Yurdu*, c. 5-6, sayı 49 [Ankara: Tutibay, 2007] s. 22)

2 Şubat 1915'e kadar çağrılan 725.000 askere, Şubat-Temmuz 1915 arasında 1.200.000, 1918 sonuna kadar 850.000 kişinin daha eklendiği anlaşılıyor. (*TSK Tarihi. 1. Dünya Harbi İdari Faaliyetler&Lojistik*, c. 10 [ATASE, Ankara, 1985], s. 164-5; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi* [Ankara: TTK, 1994, s. 33]).

3 H. Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-14* (İstanbul: Libra, 2009), s. 372, 473-4.

4 Eldem, *age*, s. 34-7 (bkz. Taylan Esin, "Tehcir, Açlık ve Propaganda", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2015).

5 André N. Mandelstam, *La Société des Nations et les Puissances devant le Probleme Armenien* (Association Libraise des Universitaires Armeniens, 1970), s. 489-93.

6 Halil Menteşe, *Halil Menteşe'nin Anıları* (İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986), s. 164.

7 Sait Çetinoğlu, "Diyarbakır'da Ermeni Mallarını Kim Aldı?", Bülent Doğan (ed.), *Diyarbakır Tebliğleri* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı, 2013), s. 385-6 ve (http://www.birikimdergisi.com/guncel/ermeni-emval-i-metrukeleri-uzerine); Ümit Kurt, "I. Cihan Harbi Sonrası Ermeni Mallarının İadesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 251, Kasım 2014.

8 Taner Akçam, Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

9 Hilmar Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları", *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, E.J. Zürcher (der.) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 123-56, 137-43.

10 Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 679.

11 Harry Stuermer, *Konstantinople'da Savaşın İki Yılı* (İstanbul: Büke Yayınları, 2002), s. 131.

12 Kaiser, agm, s. 149.

13 Agm, s. 143-55

14 BOA.DH.ŞFR 54A/388

15 BOA.DH.ŞFR 69/252

16 BOA.MV 205/108; BOA.MV 211/194

17 Taylan Esin, "İDS'nda Tehcir ve Almanya-Avusturya'ya Bakır İhracı", *Toplumsal Tarih*, sayı 213, Kasım 2012.

18 Foreign Office 608/243, no. 8109; *Alemdar*, 15.12.1918.

19 "[*Jamanak*?] Gazetesi'nde okunduğuna göre Darbhane-i Amire'de kuyumculukla müstahdem bir Ermeninin şahadetine nazaran Ermeni kiliselerinden alınmış olan altın ve gümüşten mamul eşya-yı ruhaniye mezkür Darbhane'de asağa ve bunlardan eşya-yı beytiyye imal ettirilmiştir. Mezkür gazete Darbhane-i 'Amire gibi resmi bir dairede icra kılınan bu gibi muamelat hakkında tahkikat icra edilerek mesul ve müsebbiblerinin meydana çıkarılmasını talep ediyor" (*Yeni Gazete*, 4 Kânunuvvel 1334/1918, sayı 5-1569; Nurettin Birol, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Türk Basını&Yeni Gazete*, yüksek lisans tezi, Erzincan Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, 2011, s. 239).

20 Uğursuzluk getirdiği için, artı ürünün elden çıkarılması ve toplumda sermaye birikimi yerine bu şekilde bir hediye-mübadele ağının oluşumuna dair tartışmalar için bkz. Ahmet İnsel, "Armağanın Günümüz Ekonomisindeki Yeri", *Toplum ve Bilim*, sayı 68, 1995 ve önsöz (J. Godbout, *Armağan Dünyası* [İstanbul, İletişim, 2006]). Emval-i metruke, elbette rıza değil zora dayalı bir "edinim"dir.

21 Zeliha Etöz ve T. Esin, "Cem-i İane: Kastamonu'nun Büyük Savaş'ta İmarı", *Toplumsal Tarih*, sayı 241 ve *1916 Ankara Yangını* (İstanbul: İletişim, 2015).

22 M. Ajemian Ahnert, *Amasya'nın Dikenleri* (İstanbul: Belge Yayınları, 2009), s. 77.

23 Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış* (İstanbul: İletişim, 2005), s. 487.

24 BOA.DH.İ.UM 32/15.

25 Vartkes Yeghiayan, *Malta Belgeleri* (İstanbul: Belge Yayınları, 2007), s. 74.

26 Ahmet Demirel, "Baltalı Anıt ve Amasya'nın Dikenleri", *Taraf*, 20 Ocak 2014.

27 V.N. Dadrian ve T. Akçam, *Tehcir ve Taktil: Divan-ı Harbi Örfi Zabıtları* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 2008), s. 169; Ahmet Demirel, "Hayatın Akışı İçinde Kesişen Yollar", *Taraf*, 26 Ocak 2014 ve "Kaldırın O Heykeli", *Taraf*, 21 Ocak 2014.

28 BOA.DH.ŞFR 504/62; BOA.DH.ŞFR 506/81 (24 Ocak 1916).

29 BOA.İ.DH 1519/54; BOA.BEO 4399/329866.

30 BOA.DH.HMŞ 3/1-004.

31 BOA.DH.ŞFR 94/28.

32 BOA.DH.ŞFR 605/15.

33 BOA.DH.ŞFR 97/232.

34 Viscount Bryce, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire* (Londra: Hadder&Stoughton, 1916), s. 400-2.

35 Aram Andonyan, *Gomidas Vartabed ile Çankırı Yollarında* (İstanbul: Belge Yayınları, 2012).

36 Ayrıntılar için bkz. Etöz ve Esin (2015), Bölüm 6.

37 Ανδρονικη Καρασουλη-Μαστοριδου, Αναμνησεις απο τη Χαμενη μου Πατριδα: Η ζωή μου στην Άγκυρα, Αθηνα, 1966, s. 40.

38 "Ankara'da Emval-i Metruke Nasıl Yağma Edildi?", *Alemdar*, 15 Kânunievvel 1918. "İane" için bkz. Etöz ve Esin, agm.

39

40 Uğur Üngör, *A Reign of Terror: CUP Rule in Diyarbekir Province, 1913-1923*, yüksek lisans tezi, Amsterdam Üniversitesi, 2005; Raphael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)* (İstanbul: Yaba, 2008), s. 116.

41 Wolfgang Gust (der.), *Der Volkermord an de Armeniern 1915/16*, zu Klampen, Bahar 2005, 452-3.

42 Alice Odian Kasparian, "The 1915 Massacres of the Armenians in the State of Angora", *J of Armenian Studies*, c. 4, sayı 1-2, 1992, s. 119-36.

43 BOA.BEO 4556/341629.

44 "Ankara'da... gayr-i müslimlerin tehciri esnasında, onların emvalıne vaz-i yed etmek [el koymak] ve bu suretle nehb-ü garet [yağmal eylemek için sakin oldukları mahallelerin ihrak edildiği [yakıldığı] işitilmiş idi" (Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat&Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması* [İstanbul,Temel, 1998], s. 163).

45 Ευδοκια Επεογλου-Μπακαλη, Αναμνησεις απο τη Ζωη στην Αγκυρα, Βανιας, Θεσσαλονικη, 1997, s. 41-3.

46 BOA.DH.KMS 44-1/7, 22.3.1917; BOA.BEO 4461/334533, 26.3.1917.

47 BOA.DH.ŞFR 539/8.

48 BOA.DH.ŞFR 105/169 (belge özetinden); BOA. DH.ŞFR 656/6.

49 BOA.DH.UMVM 23/34.

50 BOA.DH.İ.UM.EK 15/35.

51 BOA.DH.EUM.2.Şb 16/14.

52 BOA.DH.EUM.2.Şb 67/1.

53 "Ankara fecaini kimler yaşadı?", *Sabah*, 5 Kânunievvel 1919.

54 Dadrian ve Akçam, *age*, s. 84.

55 M. Serhat Yılmaz, *Kastamonu Basınında Köroğlu Gazetesi*, yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1997, s. 23.

56 K.K. Eyüpgiller, *Bir Kent Tarihi: Kastamonu* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1999), s. 176-8, 209, 216.

57 M. Topçubaşı ve K.K. Eyüpgiller, "Kastamonu'da 19. yy. Kamu Yapıları", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*, s. 179-215, 187-9.

58 "Kastamonu İvilayeti genelindel 1914 yılında okullaşma oranı binde 79 iken bu rakam 1916 yılında binde 109'a yükselmiştir." (Yılmaz, *age*, s. 68).

59 Yılmaz, *age*, s. 71; Mustafa Eski, *Kastamonu Valileri 1838 2000* (Ankara: Kastamonu Valiliği, 2000), s. 90. Nisan 1917'de toplam 38 müstahdem ve 600 öğrencili iki darüleytam vardır (Ersin Müezzinoğlu, " ... Darüleytamlar", *History Studies*, c. 4, sayı 1, 2012).

60 Divan-i Harb'e sevk edilmişken takibattan kurtarılarak Talat tarafından Vehib Paşa'ya hususi şekilde tavsiye edilir. (Kocahanoğlu, *age*, s. 521-2).

61 Tehcir piyanolarının öyküsü dramatiktir. Tevontyan adlı muhtemelen bir Katoliğe ait piyano, Bursa tehciri sırasında önce Pazarcı Mustafa'ya, ondan Adapazarlı telefon müfettişi Aziz'e, sonra da Beyoğlu'nda oturan Yervant Zerdeciyan'a satılmış, ilk sahibinin mütarekeden sonraki hak iddiası muhtemelen sonuçsuz kalmıştır (BOA.DH.HMŞ 7/3-38).

62 "[Tehcirden] sonra, Türkler, sakinliklerini koruyarak dükkân ve evleri boşalttılar ve Hazine ile olan hesaplarını, bir kerede ve tümden mahsup etmek için ateşe verdiler. 'Yangın hiçbir şeyin kurtulmaması içindi.' Bu ana baba gününde Rum mahalleleri de temizlenmişti. Görüntüyü kurtarmak için, asgari sayıda Türk evinin de yanmasına izin verdiler." (Επεογλου-Μπακαλη, *age*, s. 42-3); Amasya'da ise "1915'teki Ermeni tehcirinin hemen ertesinde, diğer her yerde olduğu gibi, yapılan yağmayı İstanbul hükümetine karşı meşru göstermek için Ermeni mahallesi kundaklandı. Aksi takdirde, hükümet emval-i metrukeyi Hazine'ye aktaracaktı." (Ευδοκια Επεογλου-Μπακαλη, Η Αμασεια, Εκδοτικος Οικος Αφων Κυριακιδη, Θεσσαλονικη, 1988, s. 21).

63 Örneğin bkz. *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, c 5 (Ankara, ATASE, 2006), s. 3-5.

64 BOA.DH.UMVM 17/12; DH.UMVM 66/49; DH.UMVM 96/47; DH.UMVM 28/39; DH.UMVM 31/21.

65 Kent F. Schull, *Penal Institutions. Nation State Construction&Modernity in the Late Ottoman Empire, 1908-1919*, doktora tezi, Uni. of California, 2007, s. 102-5. Kitabına (*Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity*, Edinburgh Uni. Press, 2014) ulaşamadım.

66 U.Ü. Üngör, M. Polatel, *Confiscation&Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property* (Londra: Continuum, 2011), s. 82.

67 Nadır Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet* (İstanbul: İletişim, 2002), s. 240-6.

68 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 52; Müezzinoğlu, *age*.

69 Maliye Bakanlığı, *Osmanlı Bütçeleri 1909-18* (Ankara: Maliye Bakanlığı, 2000), s. 361, 420, 475.

70 Kıranlar, *age*, s. 58-66.

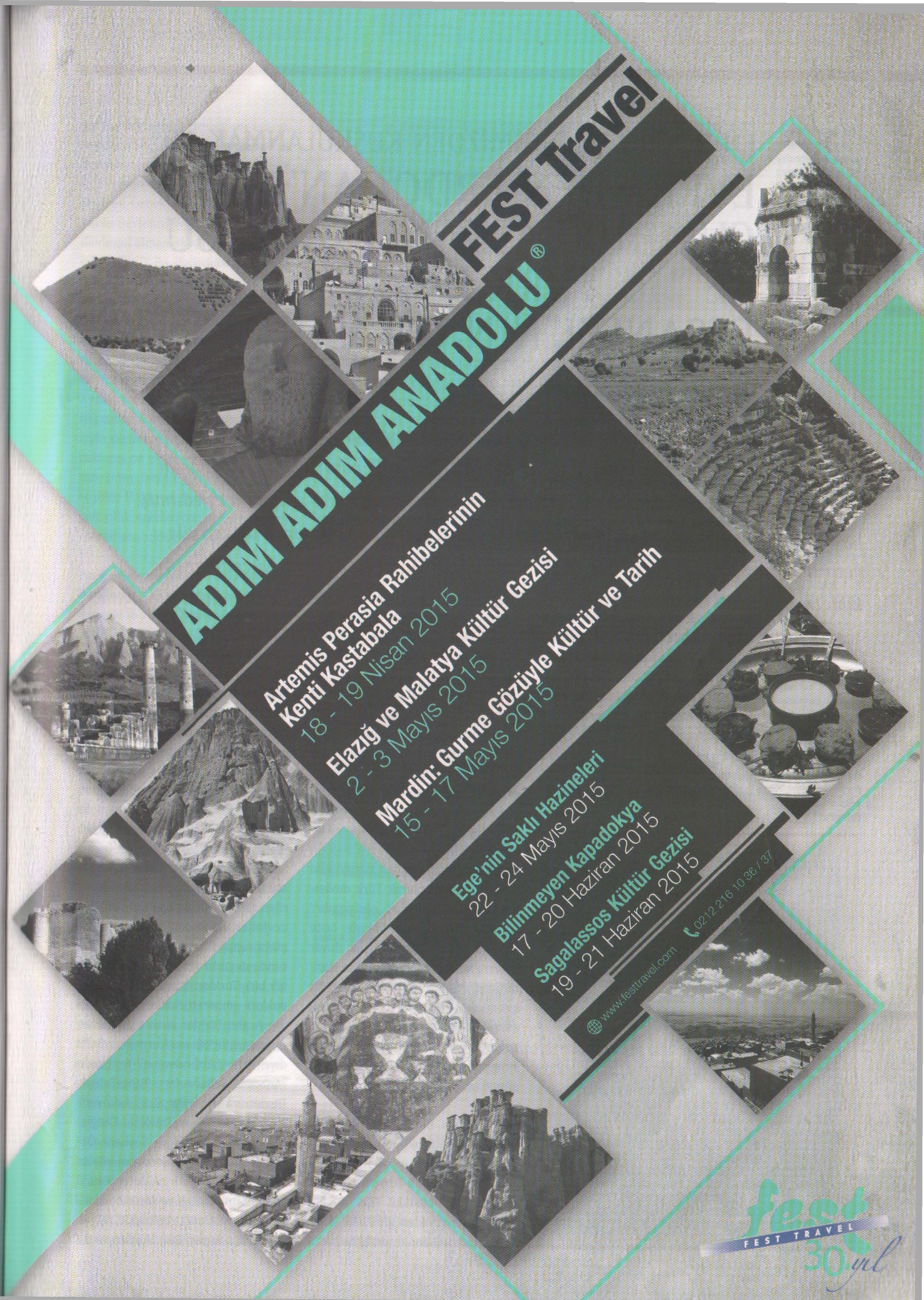
71 Erik Jan Zürcher, "Osmanlı İmparatorluğu 1850-1922", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), s. 63-79.

72 Nevzat Onaran, *Osmanlı&Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi* (İstanbul: Evrensel Yayınları, 2013), s. 131-5.

73 Philip Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa: Osmanlı Hükümeti ve Araplar* (İstanbul: Arba Yayınları, 1993), s. 163.

74 Savaşın ilk yılında bile gelirdeki düşüşün 7-8 milyon lira olması öngörülüyordu. (Faruk Yılmaz, *Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar* [İstanbul, Birleşik, 1996], s. 72).

75 Mehmed Reşid İstanbul'a gönderilip, Sırrı açığa alınırken, Atıf en erken 1918 Martına kadar görevde kalır.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-10*

EVREN'DEN ERDOĞAN'A: CUMHURBAŞKANLIĞI FORSU VE "16 TÜRK DEVLETİ EFSANESİ"NİN İHYASI**

MEHMET ÖZNUR ALKAN

Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgelerden de anlaşıldığı gibi Cumhurbaşkanlığı forsundaki "Güneş"in son müstakil Türk devleti Türkiye Cumhuriyeti'ni, 16 yıldızın ise tarihte kurulmuş müstakil 16 Türk devletini simgelediği 1966 yılında icat edilmiş, uydurulmuş ve forsun ilk kullanımından yaklaşık kırk beş sene sonra ilk kez dile getirilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ordunun kutsanması, devletin yüceltilmesi, komünizme karşı panzehir olarak kullanılan milliyetçilik ve yükselen Kürt milliyetçiliğine tepki olarak böylesi bir sembolleştirmenin yararlı görüldüğü tahmin edilebilir.

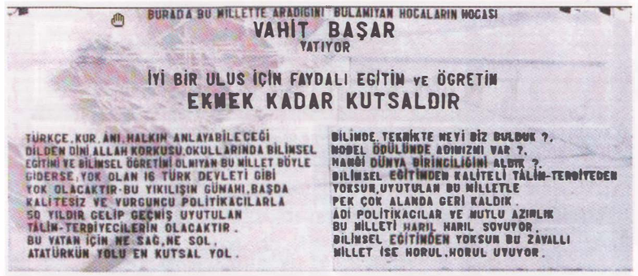
"TÜRKLER TARİHTE GERÇEKTEN 16 İMPARATORLUK MU KURMUŞTUR?"

1950'lerde öğrencilerin Cumhurbaşkanlığı forsu ile çektirdiği fotoğraf.

Cumhurbaşkanlığı (CB) forsunun 1922 yılından beri kullanılmakta olmasına rağmen, sembolleştirilmesi, yani "güneş"in son müstakil Türk devleti Türkiye Cumhuriyeti'ni, "16 yıldız"ın da tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devletini sembolize ettiği yolundaki icat 1966 yılında gündeme gelir. İlk yazımda saydığım nedenlere, tam o dönemde yükselen Kürt hareketi ve milliyetçiliğine tepkiyi de eklemek gerekir. Bir anlamda Kürtlerin yaşadığı bütün coğrafyaların eski ve yeni hâkimi olarak Türk devletleri vurgusu yapılmış olmaktadır.[1] Sonuçta MİT bir emrivakiyle önce 1969'da TRT'ye bastırttığı bir duvar takvimi ve ardından da 1973'te Harita Genel Müdürlüğü'ne bastırttığı bir kitapçıkla 16 Türk devleti efsanesini resmileştirmiştir. Ancak bu liste, hazırlanışından itibaren her CB seçimi sırasında gündeme gelecek ve tartışılacaktır.

Görev süresi biten Fahri Korutürk yerine cumhurbaşkanı seçiminin gündeme geldiği 1980 yılının başından itibaren CB forsu ve tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti efsanesi de yeniden gündeme gelir. Kamuoyunda benimsendiği, hatta bazı mezar taşlarında bile "16 Türk devleti sözü" geçtiği görülmesine rağmen[2] bu konu milliyetçi ve akademik çevrelerde sorgulanmaya ve eleştirilmeye devam etmektedir. Örneğin CB seçimi sürecinde radikal milliyetçi sağın temsilcilerinden R. Oğuz Türkkan'dan bir eleştiri gelir. "Tarihçilerimiz ve Cevapsız Kalmış Sorular" başlıklı yazısında Türkkan sayıları bazen 16 bazen 22 olarak verilen tarihte kurulmuş müstakil Türk devletleri konusunu yeniden tartışmaya açıp[3] "Cumhurbaşkanlığı forsunda 16 yıldız yer alır. Bu yıldızların her biri, Türklerin tarih boyunca kurdukları imparatorlukların simgesidir. Acaba Türkler tarihte gerçekten 16 imparatorluk mu kurmuşlardır?"[4] diye sorar. Ardından, 16'lık listede "Anadolu Selçukluları, Topa-Tabgaç Devleti ya da Siyenpiler, Akkoyunlular, Türk-Bulgar Devleti, Cengiz-Moğol İmparatorluğu, Şeybani Özbek Devleti..."nin olmadığını söyler ve şu eleştiriyi getirir: "Zaten listeyi yapanların mantığı ve ölçüsü akıl almaz bir şey: Hunlar bahsinde, Büyük Hunlardan kopan Batı Hunları ve diğer Hunlar tek tek 'devlet' sayılırken, Anadolu Selçuklularının neden sayılamayacağını tarihçiler söylemiyor (...) Kuman devletini, Türk-Bulgar ve Şeybani-Özbek devletlerini, Akkoyunlu devletini ve Anadolu Selçuklu devletini almamak için mantık mızıkçılığı olur."[5] Bu ifadeden sonra, kurulduğu söylenip övünülen devletler için verilen 16 veya 22 sayısının aynı zamanda 15 veya 21 devletin de batırılmış olması anlamına geldiğini, kurulan devlet sayısı arttıkça batırılan devlet sayısının da arttığını vurgular. Ayrıca fors için seçilen devletlerin hepsinin Türk olmadığını, dolayısıyla ölçünün belli olmadığını, bayrakların da eksik ve en azından beş tanesinin hayali olduğunu, üstelik 1938'de Hatay'ın, 1920 öncesi bir buçuk yıllık Azerbaycan'ın Türk devleti olarak unutulduğunu kaydeder.

"16 Türk devleti" efsanesini 1980 yılında bir mezar taşında görmek bile mümkündür.

Milliyet
5 Ekim 1980 s. 4

Bir süre sonra konu tekrar Ertan Ünal tarafından "Cumhurbaşkanlığı Forsundaki 16 Yıldız" başlığıyla gündeme getirilir ve milliyetçi sağın önemli isimlerinden, Türk tarihi üzerinde otorite kabul edilen Prof. İbrahim Kafesoğlu'na şu soru sorulur: "Orta Asya'dan başlayarak Avrupa'nın göbeğine kadar uzanan, 3 bin yıllık köklü bir geçmişi bulunan Türkler bu süre içinde yalnızca 16 devlet mi kurmuşlardır? Yoksa bunlar arasından seçilen 16'sı mı Cumhurbaşkanlığı forsuna işlenmiştir? Öyleyse bu seçimde ne gibi değerler kıstas olarak alınmıştır? Bu devletlere ait oldukları öne sürülen bayrakların gerçekle ilişkisi ne derecedeydi?"

Kafesoğlu Türklerin imparatorluk, devlet, hanlık, beylik türünden 100 kadar devlet kurduklarını söyler. CB forsundaki 16 devletin hangi ölçüyle yapıldığının belli olmadığını, seçimi yapanların zihninde bir kıstas da olmadığını belirtir. 16 devlet listesinde yer alan Altınordu Hanlığı'nın Türk toprakları üzerinde kurulmakla birlikte, yabancı bir sülale olan Moğolların idaresinde olduğunu, hükümdarlık ve teşkilat olarak da "Türk"ten farklı olduğu için Türk kabul edilemeyeceğini ifade eder. Ayrıca "Batı Hun Devleti" adı verilen devlete ilişkin tarihlerin yanlış olduğunu da söyler. Anadolu Selçuklularının listede yer almadığına, Hazar Hakanlığı ve Uygur Hanlığı'nın listede olmasının doğru olduğuna, ancak Kan-Çou, Turfan ile Bulgar Hanlıkları, Büyük Bulgarya, Tuna ve İtil Devletleri, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin de listede olmaları gerektiğine işaret eder. Cengiz'in Türk olmadığını ve en eski Türk devletinin hangisi olduğunun da bilinmediğini belirtir. Ayrıca 13 bayrağın renk ve amblem bakımından hayali olduğu, Büyük Hun bayrağında yer alan "ejder"in bir Çin motifi, Batı Hun İmparatorluğu'ndaki kartal tasvirinin de bir tahminden ibaret olduğu gibi eleştiriler yapar ve yalnızca Gök Türk, Selçuk ve Osmanlı bayraklarının doğru olduğunu belirtir.[6]

12 EYLÜL DARBESİ VE 16 TÜRK DEVLETİ EFSANESİ

Milliyetçi sağdan 16 Türk devleti efsanesine dair bu sert eleştiriler yapılırken, 12 Eylül darbesi olmuş ve Kenan Evren "devlet başkanı" sıfatıyla makam masasında tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devletinin bayraklarını bulundurmaya başlamıştır bile. Kenan Evren büyük bir hevesle 16 devlet efsanesine sarılmakla birlikte, meselenin doğruluğuna dair kuşku-

"Tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti"nin bayrakları. Bu bayrakların üçü dışında geri kalanının uydurma olduğu belirtilmektedir.

Metinde kullanılan alıntılarda yazım ve noktalamaya sadık kalınmıştır.

1984-1985-1986-1987 yıllarında PTT'nin her sene dört adedini yayınladığı 16 Türk Devleti seri-pulları.

9 Mayıs 1986'da kurulan Hür Demokrat Parti de "16 Türk devleti" efsanesinden etkilenmiş ve kendisine amblem olarak "16 köklü çınar ağacı"nı seçmiştir.

25 Eylül 2001'de kurulan Bağımsız Türkiye Partisi de hilalin etrafındaki 16 yıldızdan oluşan -CB forsuna çok benzeyen- bir amblem kullanır.

lar ortaya çıkınca bir araştırma başlatır. Öncelikle 16 devlet konusunun gerçek olup olmadığı, gerçekse bu devletlerin hangileri olduğu konusunda başta Türk Tarih Kurumu olmak üzere tarihçilerden icazet alma derdine düşer. Böylece eski 16'lık klasik Türk devletleri listesinin yanı sıra Genelkurmay Başkanlığı'nda bir liste daha hazırlanıp, Türk Tarih Kurumu başta olmak üzere bazı üniversitelerin tarih bölümlerine, çeşitli kurum ve kişilere görüş almak üzere gönderilir. Görüşü istenen kişilerden biri de DTCF Tarih Bölümü'nde görev yapmakta olan Mehmet Altay Köymen'dir.[7] "Ordu bu 16 Türk devletinin adlarını sıralamış ve bu hususta DTCF Tarih Bölümü'nün fikrini sormuştur" diye yazan Köymen, ordunun hazırladığı bu yeni Türk devletleri listesini de verir.[8] Hazırlanan yeni liste aslında eskisinin aynısı olmakla birlikte, yakından bakıldığında 6 numaradaki Avar İmparatorluğu yerine Peçenekler, Kumanlar veya Bulgar Türk devletlerinden birinin; 7 numaradaki Hazar İmparatorluğu yerine Türgeşler veya Karluklardan birinin; son olarak da 13 numaradaki Altınordu Devleti yerine İlhanlılar veya Çağatay devletlerinden birinin geçip geçemeyeceğinin sorgulandığı fark edilir. Köymen gelen liste hakkında "Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı" başkanı Prof. Dr. Bahaddin Ögel'in de fikrini alır. Ögel bu listeye Anadolu Selçukluları Devleti (1075-1309), Hindistan'da hâkim Gurlular Devleti (1206-1413) ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni (kuruluş 1923) ilave eder.[9]

Bu arayış ve sorgulamaların bir işe yaramadığı, yeni tartışmalara da yol açmamak için herhangi bir değişiklik yapılmadan sonunda yine eski listeye dönüldüğü PTT'nin 1984 yılından itibaren bastırdığı 16 Türk devleti pul serisinden de anlaşılmaktadır.

16 TÜRK DEVLETİNİN İHYASI: MÜFREDAT, SINAVLAR VE PULLAR...

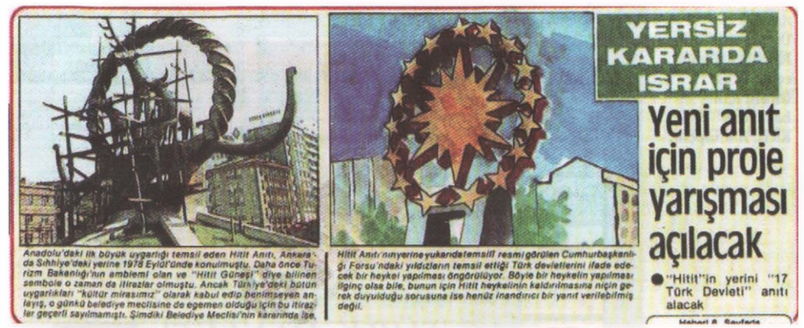
Darbe sonrasında 16 Türk devleti efsanesiyle ilgili çeşitli haberlere rastlanır. Örneğin Kara Harp Okulu son sınıf öğrencileri "O'nun Ulusu" adıyla sahneye koydukları oyunu, 16 Türk devletinin bayrakları arasında oynar. Hatta bu temsil televizyonda da yayınlanır.[10] Evren'in cumhurbaşkanı seçildiği 1982 yılından itibaren de 16 Türk devleti efsanesine yönelik ilgi ve rağbet artar. Ancak bu iş özellikle 1984 yılında resmi olarak teşvik edilir ve devlet dairelerine 16 Türk devleti bayrakları veya posterleri gönderilerek adeta efsane ihya edilir.[11] Evren, özellikle çocuk yuvalarını ve okulları ziyaret ettiğinde çocuklara 16 Türk devletiyle ilgili sorular yöneltmekte, bu devletlerin adlarını ezbere saymalarını istemektedir. Onun bu ilgisi Milli Eğitim Bakanlığı'nın önlem alması ve öğrencilere 16 Türk devletiyle ilgili bilgilerin ezberletilmesi anlamına gelmektedir![12] THY ise bu 16 devletin listesini ve bayraklarını bastırarak yolcularına dağıtmaya başlamıştır.[13] Ayrıca TV'de "16 Türk Devleti ve Bayrak Böyle Yükseldi"[14] gibi programlar yapılır.[15] *Milliyet* gazetesi de bu kampanyada geride kalmayacak ve *Tarihte Türk Devletleri* adıyla bir kitap bastırıp dağıtacaktır.[16] Daha sonra çeşitli baskıları yapılacak olan, Anıl Çeçen'in yayına hazırladığı kitapta tarihte kurulmuş bağımsız Türk devletlerinin sayısının 16 değil 116 olduğu iddia edilecektir.

"Tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti" müfredata girmekle kalmaz; devletlerin bayrakları ve kuruculanının çizimlerinin yer aldığı "16 Türk Devleti" seri pul olarak basılır. PTT 1984'ten[17] başlayarak 1985,[18] 1986[19] ve 1987[20] olmak üzere art arda dört yıl 20 Haziran günü, tarihte kurulmuş dört müstakil Türk devletine –ki toplamda 16 Türk devletine denk düşecektir– ilk gün zarfı ve pullarında yer verir.[21] En azından yayınlanan pullara bakarak 1984'te benimsenen listenin, MİT'in daha 1969'da belirlediği listeyle –birkaç tarih değişikliğiyle– aynı olduğu görülür.[22]

Tarihte kurulmuş 16 bağımsız Türk devleti efsanesi o dönemde kurulan partilerin seçtiği amblemleri de etkiler. Örneğin 1983'te parti faaliyetlerinin serbest bırakılmasıyla kurulan Bayrak Partisi kendisine amblem olarak üzerinde Türkiye haritası ve haritanın üzerinde 16 Türk devletini simgeleyen "16 küçük yıldız" bulunan bir çizimi seçmiştir.[23] Daha sonra 9 Mayıs 1986'da kurulan Hür Demokrat Parti ise ambleminde "16 köklü" çınar ağacına yer verir; ağacın kökleri 16 Türk devleti olarak izah edilir.[24] (16 Türk devleti efsanesinden etkilenme izleyen yıllarda da devam edecek, 25 Eylül 2001 tarihinde kurulan Bağımsız Türkiye Partisi de hilalin etrafındaki 16 yıldızdan oluşan –CB forsuna çok benzeyen– bir amblem kullanacaktır.)

MELİH GÖKÇEK VE ANKARA'DA HİTİT ANITI YERİNE "17 TÜRK DEVLETİ ANITI"

Tarihte kurulmuş müstakil 16 Türk devleti efsanesinin darbe sonrası ihyası, milliyetçi muhafazakâr sağda ilginç bir kampanyaya neden olur. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara'nın simgesi haline gelmiş olan Lozan Meydanı'ndaki Hitit güneşi anıtının yıkılarak yerine CB forsu ve dolayısıyla tarihte kurulmuş "17 Türk devletini" (16 Türk devleti ve 17. olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni) temsil edecek bir anıtın yapılmasını tartışarak karara bağlar. Ayrıca Hitit güneşi anıtının da imha edilmesine karar verilir.[25] Hitit anıtının kaldırılmasını isteyen ve Hitit medeniyetinin Türk medeniyetiyle hiçbir ilgisi bulunmadığını belirten kişi aslında tanıdık bir isim olan –ancak o zamanlar tanınmadığı için gazete haberinde eski Sağlık Bakanı Cengiz Gökçek'in kardeşi olarak geçen– Melih Gökçek'tir.[26] Hitit anıtının kaldırılması kararı kamuoyunda tepkilere neden olur, ancak Büyükşehir Belediyesi bu konuda geri adım atmadığı gibi, yapılması planlanan "17 Türk devleti anıtı" için yarışma açılmasına karar verir.[27] Hatta anıtın 29 Ekim 1984 Cumhuriyet Bayramına yetiştirilmesi için çaba gösterileceğini açıklar.[28] Anıtın muhtemel şekline basında yer verilir. Sonuçta artan tepkiler nedeniyle geri adım atılır ve Hitit güneşi anıtı yerinde kalır, "17 Türk devleti anıtı" da yapılmaz. Ancak hatırlanacağı gibi, Melih Gökçek'in 1994 yılında Ankara büyükşehir belediye başkanı seçildikten sonraki ilk icraatlarından biri, 1984 yılında kaldırtamadığı Hitit güneşi anıtını Ankara'nın ambleminden kaldırmak olmuştur. İhtimaldir ki Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı dönemindeki 16 Türk askeri fikri de onundur...

Melih Gökçek ve Ankara'da Hitit anıtının yıkılarak yerine "17 Türk devleti anıtı" yapılması haberi.

Milliyet, 2 Haziran 1984.

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUYLA SARSILAN EFSANE...

Sanırım 16 Türk devleti efsanesine en ağır darbeyi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) vurmuştur! Zira 15 Kasım 1983 tarihinde KKTC'nin bağımsızlık ilanı CB forsunun hikâyesini de alt üst edecek ve iki bakımdan sarsacaktır. Birincisi artık son kurulan müstakil Türk devleti yani 17. Türk devleti Türkiye Cumhuriyeti değil, çok açık olarak 18. devlet olarak KKTC'dir. Dolayısıyla CB forsundaki "güneş"in son kurulan müstakil Türk devleti olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni simgelediği ifadesi sorunlu hale gelecek ve güneşin hangi devleti temsil ettiği soru işareti olacaktır. İkinci olarak, tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti listesine KKTC dâhil edilecekse, bu durumda ya CB forsundaki yıldız sayısı 16'dan 17'ye çıkacak veya listeden bir devletin çıkarılması gerekecektir. Listeden hangi devletin çıkarılacağı bir süre sonra belli olmuş ve piyango Batı Hun İmparatorluğu'na vurmuştur! Panu'nun kurduğu ve 48-126 yılları arasında yaşamış olduğu kabul edilen bu "Türk devleti"nin artık CB forsunda yer almaması gerektiğini düşünenler vardır. Örneğin aşağıda söz edeceğim gibi, 1984-1985 öğretim yılı açılışı için Ankara Üniversitesi'nin hazırladığı kitapçıkta bu değişikliğin hızla yapıldığı görülür. Ayrıca basında da konuyu gündeme taşıyan makaleler çıkar.[29] Neticede 16 Türk devleti efsanesinin bozulmamasını, Türkiye Cumhuriyeti'nin "güneş" olarak sembolize edilmeye devam etmesini sağlamak ve yeni tartışmalara mahal vermemek için 16 Türk devleti listesine KKTC resmi olarak eklenmez, böylece listede herhangi bir oynamaya da gerek kalmaz. Ancak 1987 yılından itibaren basında tekrar bu konuda müstehzi yazılar çıkar. Örneğin "son Türk devleti" olarak övünülen Türkiye Cumhuriyeti efsanesinin de çöktüğünü, zira KKTC'nin kurulmuş olduğunu, dolayısıyla bu "16 Türk devleti savı/efsanesi"nin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini öne süren yazılar yayımlanır[30] ve bayraklar da tartışma konusu olur.[31]

KKTC resmen CB forsundaki tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devletleri listesine alınmayacaktır ama ilerleyen yıllarda KKTC'nin kendisi bu efsaneyi Kıbrıs adasına ithal etmiş, KKTC için hazırlanan devlet nişanında 16 Türk devleti efsanesi 16 okla sembolize edilmiştir.[32]

"ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ... SUNAR: 16 TÜRK DEVLETİ"

Özellikle 1984 yılında 16 Türk devleti rüzgârı daha da güçlenir; üniversite açılışlarında da tarihte kurulmuş 16 Türk devletinin bayrakları eksik olmaz[33] ki bunlardan biri Ankara Üniversitesi'dir. Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tarık Somer'in tercihi ve organizasyonuyla 1 Ekim

Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'nün 1984 açılış töreni için bastırdığı KKTC'li kitapçık.

kuzeyde, Avusturya hududundan, Polonya içlerinden, Karadeniz kuzeyi düzlüklerinden, Kafkaslardan, Azerbaycan'dan, Mısır ve Yemen'e kadar uzanan bu muazzam imparatorluk, Türk söz, irade ve siyasetini asırlarca dünyada hâkim kılmış ve en uzun süre yaşayan bir cihan imparatorluğu olmuştur.

Kaynak: Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılı Takvimi Üzerine Düzeltme ve Düşünceler, Türk Kültürü Araştırmaları XXI/1-2 (1979-1983), s.141-171.

Osmanlılar tarafından fethedilerek Türk topraklarına katılmış, Türk hakimiyetinde kaldığı üç asır boyunca âdil, bir yönetim altında Türk ve Hıristiyan toplumlar için bir huzur ve refah yeri olmuş, adaya her bakımdan Türk damgası vurulmuştur. 1878-1960 yılları arasında İngiltere'nin elinde kaldıktan sonra 1959-60 Zürih ve Londra Andlaşmaları ile Kıbrıs'ta bağımsız bir "Cumhuriyet" teşkil edilmiş ve bu devlet 1974 "Türk Barış Harekâtı"na kadar varlığını sürdürmüştür.

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

—KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'nin doğuşuyla birlikte (15 kasım 1983) tarihte kurulan Türk devleti zincirine yeni bir halka eklenmiş oluyor. Bilindiği gibi Kıbrıs 1570'de

Bundan sonra Kıbrıs Türkleri Federal bir devlet oluşturmuşlar. 15 kasım 1983'ten itibaren ise, bağımsızlıklarını ilân ederek KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'ni kurmuşlardır.

Rauf Denktaş (Doğ. 1928)'ın ilk Cumhurbaşkanlığına getirildiği ve Lefkoşe'nin başkentliğini yaptığı, bu yeni siyasî teşekkül dil, din, kültür ve etnik men e itibariyle Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Ankara Üniversitesi Sunar... Ankara Üniversitesi'nin bastırdığı ve KKTC 'yi 16 Türk devletine eklediği sayfada verdiği bilgiler.

1984'te açılış töreni yapılacak olan DTCF "tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti"nin bayraklarıyla süslenmiş, projeksiyonlu açıklamalar yapılmış, ayrıca *16 Türk Devleti* adıyla bir de kitapçık hazırlanmıştır.[34] Kitapçığın başında şu ibare okunur:

"Ankara Üniversitesi Rektörlüğü 1984-1985 Eğitim ve Öğretim Yılı Açılış Töreni Vesilesiyle Sunar. 16 Türk Devleti 1 Ekim 1984 Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi"

Kitapçığı açanlar, rektörün inisiyatifiyle CB forsunun değiştirilmesi için bir emrivaki yapılmış olduğunu ve 16 Türk devleti arasına KKTC'nin eklendiğini görür. Yukarıda söylediğim gibi bu eklemeyle listeden Batı Hun İmparatorluğu çıkmıştır.[35] Ancak hem Ankara Üniversitesi rektörünün yaptığı bu emrivaki hem de 16 müstakil Türk devleti efsanesi aynı yıl yine başta milliyetçi sağdan gelenler olmak üzere sert eleştirilere uğrar. Bunun üzerine rektör hemen çalışmalara başlar ve tarihte kurulmuş müstakil Türk devletleriyle ilgili çok geniş katılımlı ve adeta gövde gösterisine dönüştürülecek bir sempozyum düzenlenmesine karar verir. Gerçekten de ertesi yıl 20-22 Mayıs 1985 tarihlerinde Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde "Tarihte Türk Devletleri" başlığıyla bir sempozyum düzenlenir.[36] Sempozyumun bildirileri 1987 yılında *Tarihte Türk Devletleri* adıyla iki büyük cilt olarak bastırılır.[37] Rektör Tarık Somer kaleme aldığı önsözde "gerçeği ortaya çıkartmak ve Türk devletlerini tanıtmak amacıyla daha önce düzenlenen" sempozyuma 67 tarihçinin katıldığını ve 103 tebliğ sunulduğunu yazar. İki cilt halinde yayımlanan bu eserin İngilizceye de çevrilerek dünya kütüphanelerine dağıtılacağını belirtir.[38] Ancak aynı yıl CB'den 16 Türk devleti bayrakları kaldırılır.

Genelkurmay Başkanlığı'nın 1988 yılında bastığı kitaplardan biri.

16 TÜRK DEVLETİNE İTİRAZLAR VE CUMHURBAŞKANLIĞINDAN BAYRAKLARIN KALKMASI

16 Türk devleti efsanesinin icadından itibaren 16 rakamı milliyetçi sağ ve bazı Kemalist tarihçileri rahatsız etmiştir. Hatta bu icadın ortaya çıktığı 1966 yılından itibaren tarihçilerin bir kısmı ömrünü tarihte kurulan Türk devletleri meselesine vakfeder. Kaç devlet kurulduğu konusu tarihçiler arasında tartışma ve çekişme konusu olur. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1969 yılındaki bir toplantısını bu konuya ayırır ve 113 rakamı üzerinde uzlaşma sağlar. Örneğin Aydın Taneri tarihte kurulan Türk devletleri sayısının 113 olduğunu söylerken,[39] Anıl Çeçen 116 rakamını verir. Bunun dışında –çeşitli vesilelerde değindiğim gibi– 120, 123,[40] 125, 184 ve hatta 400 gibi rakamları görmek mümkündür.[41]

1984 yılında doruk noktasına ulaşan 16 Türk devleti efsanesi ve onun resmi olarak ihyası konusuna en sert eleştirilerden biri milliyetçi sağdan Abdülkadir Donuk'tan gelir.[42] Donuk, birbirinden farklı rakamların elde edilmesine imparatorluk, devlet, beylik, atabeylik, hanlık gibi siyasi yapıların sebep olduğunu, buna bir de cumhuriyet kategorisinin eklenmesiyle toplam devlet sayısının önce 108'e, (Azerbaycan, Batı Trakya, Hatay, Türkiye ve KKTC) cumhuriyetleri de ekleyince 113'e ulaştığını belirtir ve CB forsu için 16 Türk devletinin seçimini eleştirir.[43] Şu sözler ona aittir: "Vaktiyle kimin veya kimlerin bu seçimde hangi kıstaslara dayanmak suretiyle ileri sürdüğü ve sonradan da Cumhurbaşkanlığı forsunda yıldızlarla simgelenen meşhur 16 Türk Devleti diye bir mes'ele mevcuttur."[44]

Bu konuda önemli yazılardan biri de Kemalist isimlerden Coşkun Üçok'a aittir. *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanan "Onaltı Türk Devleti" başlıklı yazısında Üçok, 16 Türk devletini kimin belirlediğinin bilinmediğini, içlerinde Türklükleri kuşkulu olanlar olduğu gibi kurucularının "Türk" olmadığı bilinenler olduğunu, buna karşılık Türk olarak bilinenlerin ise bu listede yer almadığını, bu devletlerin hangi ölçüyle saptandığının açık olmadığını yazar.[45]

16 Türk devletini yeniden gündeme getirip ihya eden, hatta pullar bile bastırtıp müfredata girmesine sebep olan Kenan Evren, anlaşılan o ki bu konuda eleştirilerin artmasından rahatsızlık duyar ve Türk Tarih Kurumu'ndan (TTK) ve Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'ndan 16 Türk devleti ve bayraklarıyla ilgili "bilimsel" görüş ister. Ancak gelen görüşlerin "bilimsel" ve tatmin edici olmadığı, TTK üyelerinden gelen cevapların yetersiz olduğu basına yansır. Sonuçta 16 Türk devleti bayrağı Evren'in isteğiyle CB makamından kaldırılır.[46]

16 TÜRK DEVLETİNİ SAVUNANLAR

Bahaddin Ögel, üyesi olduğu TTK'nın "16 Türk Devleti" konusunda tatmin edici bir cevap vermediği yönündeki eleştirilerden rahatsızlık duymuş olacak ki kuruma gönderdiği görüşünü ayrıca 1987'de makale olarak yayımlar ve 16 Türk devletini "savunur". Hatta daha ileri gidip, olmayan bir kanuna atıf yaparak şu cümleyi kurar: "'16 Türk Devleti' ilkesi 1934'te, Atatürk tarafından kanunlaştırılmış, bir 'Atatürk ilkesi'dir. Cumhurbaşkanlığı Sancağı'ndaki yerini, yine Atatürk zamanında almıştır. Bunda hiçbir kuşkumuz olmasın."[47] Halbuki 1934 yılında değil böyle bir kanunu, hukuki düzenlemeyi bile bulmak mümkün değildir.[48] Ögel, tamamen hissi bir şekilde kaleme aldığı makalesinde 16 Türk devleti sorusuna cevap vermekten çok "Türk tarihi, bölünmez bir bütündür!", "Türk milleti, uzun ve şanlı geçmişi ile birlikte, bölünmez bir bütündür!" "Osmanlı Devleti'ne söğmeği de bu ilke önleyebilir", "ebedî Türk Devleti", "devlet ebed müddet inancı" gibi konuyla ilgisi olmayan ifadelerle 16 Türk devletinin varlığını savunur. Ayrıca 16 sayısının itibari olduğunu, değişebileceğini, bayrak çalışmalarının da iyi niyetli olduğunu belirtir. Bu konuyu savunanlardan Nuri Yazıcı da alaya varan üslupları eleştirerek, zımni olarak seçimin doğru olduğunu ve Atatürk döneminde yapılmış olduğunu ima eder. Hatta Tahsin Ünal'ın Muhafız Alayı Kumandanlığı'ndaki ilgili belgeyi gördüğünü ve 16 yıldızın "tarihte müstakil hâkimiyet kurmuş olan on altı büyük Türk devletini" temsil ettiğinin belgesi olduğunu yazar.[49] Halbuki bu araştırmanın başlarında değindiğim Tahsin Ünal'ın makalesinde böyle bir ifade yoktur.

BAŞBAKANLIK FORSUNDA VE MİT'İN YENİ AMBLEMİNDE 16 TÜRK DEVLETİ

16 Türk devleti hikâyesi resmi heyecanını 1985 yılından itibaren yitirmeye başlar; ancak 1990'a doğru Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde yeni Türk devletlerinin kurulacağı[50] beklentisi efsaneyi de yeniden canlandırır.[51] Bu sıralarda Malazgirt'te yapılmaya başlanan "Malazgirt anıtı"nda hem Malazgirt zaferini, hem Türklerin Anadolu'ya gelişini, hem de 16 Türk devletini açıklayan figürler işlenmektedir.[52] "Ertuğrul Gazi Şenlikleri" 1990 yılından itibaren daha gösterişli kutlanmaya başlar, 16 Türk büyüğünün büstlerine çelenkler konur.[53] Aynı yıl Konya'da da "Atatürk ve 16 Türk büyüğü anıtı" dikilir[54] ve açılışını Cumhurbaşkanı Turgut Özal yapar.[55] Ayrıca örneğin ABD'de düzenlenecek "Türk Haftası" için yürüyüşlerde kullanmak üzere 16 Türk devletinin bayrakları yaptırılıp gönderilir.[56]

Mesut Yılmaz'ın başbakanlık yaptığı dönemde basına yansıyan haberlerden, 16 Türk devleti bayraklarının Başbakanlık makamında kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır.[57] Başbakanlığa gelen Tansu Çiller'in fors olarak kullanılması için bir amblem tasarlanmasını istemesi üzerine, amblem 16 Türk devleti efsanesinden esinlenerek Türkiye haritası etrafında 16 yıldız, yani tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti şeklinde çizilir.[58] Ancak Çiller'in fiilen makam

Mehmet Uysal tarafından hazırlanıp Harp Akademileri Konumtanlığı'nın 1993 yılında bastırdığı kitap.

arabasında kullanmakta olduğu Türkiye haritası etrafındaki 16 yıldızlı Başbakanlık forsu da tartışma yaratmakta gecikmez. Basında çıkan yazılarda Danıştay onayı olmadan böyle bir forsun kullanılamayacağı belirtilir.[59] İlginçtir, CB forsundaki 16 Türk devletinin listesini Türkiye'ye mal eden MİT de, 2003 yılı başında kendi amblemindeki 16 yıldızın 16 Türk devletini simgelediğini açıklayacaktır.[60]

ASKER, 28 ŞUBAT VE 16 TÜRK DEVLETİ

16 Türk devleti konusu Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından adeta rafa kaldırılırken, özellikle asker tarafından canlı tutulmaya devam ettirilir. Örneğin Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından daha 1988 yılında yayımlanan *Türkiye Cumhuriyetini Kuran Türk Milletinin Tarihi*[61] adlı eserde, tarihte kurulan Türk devletleri uzun uzun anlatılır. Ayrıca 1990'ların başında Mehmet Uysal tarafından hazırlanan *Tarihte 16 Türk Devleti* adlı kitap Harp Akademileri Komutanlığı tarafından yayımlanır.[62] Bu kitap daha

Tartışılan fors

■ Başbakan Tansu Çiller'in 16 yıldızlı forsu için, protokol çevreleri "ancak Danıştay tescili olursa geçerli olur" diyor

Başbakan Tansu Çiller'in kullanmaya başladığı ve sonradan terk edilen 16 yıldızlı başbakanlık forsu.

Miliyet, 22 Aralık 1994.

önce MİT'in kesinleştirdiği ve ayrıca 1973'te Harita Genel Müdürlüğü'nün bastırdığı yayının benzeridir.[63] Harp Akademileri Komutanı Kemal Yavuz yazdığı sunuşta[64] Türkler 50'yi aşkın siyasi varlık kurmuş olmakla birlikte, kitapta –dolayısıyla CB forsunda– yer alan 16 devletin seçilme nedenini şöyle açıklar:

Necdet Alacaklıoğlu'nun 1995'te yayımlanan *Türklerin Tarihi* adlı kitabı.

"SUNUŞ

Kara Harp Akademisi öğretim elemanlarından Kur. Alb. Mehmet Uysal tarafından *Tarihte 16 Türk Devleti* adlı bir kitapçık hazırlanmıştır. Tarihte Türklerin kurduğu veya kurulmasında ve yaşamasında etkin oldukları elliyi aşkın devlet, beylik, sultanlık ve benzeri siyasi varlıklara rastlanmaktadır. Ancak bunlardan serbest tarihçilerin devlet olma kavramına uygun düşen, Türk Devletleri içinde adeta simgeleşmiş ve T.C.'nin Cumhurbaşkanlığı Forsunda bulunan 16 yıldızla temsil edilen 16 devlet seçilerek kitapçığa dahil edilmiştir.

Türkiye'nin diğer Türk devletleri ile ilişkilerinin artmakta olduğu dönemde hazırlanan kitapçık Harp Akademileri mensuplarının istifadesine sunulmuştur

Kemal Yavuz
Orgeneral
Harp Akademileri Komutanı"

1990'lı yıllarda yükselen milliyetçiliğin de etkisiyle çeşitli kitaplar yayımlanır. Necdet Alacaklıoğlu'nun *Türklerin Tarihi*,[65] Nuri Yazıcı'nın *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*,[66] F.E. Boray'ın *Cumhuriyetimizin 75. Yıl Anısı, Tarih Boyu Kurulmuş Türk Devletleri*[67] adlı kitapları piyasaya çıkar; ancak bu kitaplarda verilen listelerde 16 Türk devletinin kuruluş ve yıkılış tarihleri birbirini tutmaz. Ayrıca 16 rakamının kutsallığını boz-

mamak için alt kategoriler şeklinde ilaveler yapılmıştır.[68] Mustafa Yazıcı *Tarihte Kurulan Türk Devletleri ve Özellikleri (MÖ 220-MS 1996)*[69] adlı kitabında tarihte kurulan Türk devletleri sayıları için 117, 124, 128, 133 ve 150 gibi rakamlar vermektedir.[70]

Tam bu sırada 28 Şubat sürecinin rüzgârıyla Nişantaşı-Harbiye'de "16 Türk Devleti Büyükleri" adıyla bir park yapılır. Türk Büyükleri Parkı'nın tam da Harbiye'nin yanında olması manidardır. Parkın açılışını Mesut Yılmaz yapar.[71] Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, 2013 yılında Harbiye Müzesi içinde de "16 Türk Devleti" köşesi açılır.

İCAT EDİLEN ANLAM: TBMM GENEL KURULUNDAKİ AVİZELERİN SIRRI!

TBMM genel kurul salonundaki 16 avizenin 16 Türk devletini sembolize ettiği uydurması da 16 Türk devleti efsanesinin ortaya çıktığı zamana, yani 1966 yılı sonrasına denk düşer. Artık 16 kutsal bir sayıya dönüşmeye başlamıştır ve 16 ile ilgili sayılar 16 Türk devletine atfedilmektedir.

TBMM'nin bugün kullandığı bina Clemens Holzmeister'in projesidir. İnşaat araya giren İkinci Dünya Savaşı sebebiyle de uzamış, ancak bina 6 Ocak 1961 tarihinde hizmete açılabilmiştir. Genel kurul salonuna da 16 avize asılmıştır. TBMM'nin iç tezyinatı yapılırken de, avizelerin sayısı tespit edilirken de, avizeler yerlerine asılırken de hiç kimse bu 16 rakamını 16 Türk devleti olarak düşünmemiştir. Projede de böyle bir açıklama veya anlamlandırma bulunmaz. Bununla birlikte 1966'tan itibaren başlayan 16 Türk devleti uydurması TBMM üzerine yazılan bir tanıtım kitabında genel kurul salonundaki 16 avizenin ve 16 rakamının hikmetinin 16 Türk devletinden geldiğini yazacak, icat edecek ve hiç sorgulanmaksızın kabul edilen bu sembolleştirme izleyen yıllarda da aynen tekrarlanıp duracaktır. Halbuki elde Holzmeister'in ne avizelere ne de damlalı kapılara böylesi bir anlam yüklediğine dair bir kaynak vardır. Kendisiyle yapılan son söyleşide de bundan söz etmez.[72] Peki, bu uydurma atıf, anlam icadı nereden gelir? Benim görebildiğim kadarıyla bu konudan ilk söz edilişi, yani TBMM genel kurul salonundaki 16 avizenin 16 Türk devletini sembolize ettiği uydurması da efsanenin ortaya atıldığı aynı tarihlere denk düşer. Sacit Karaibrahimoğlu'nun 1968'de *Türkiye Büyük Millet Meclisi* adıyla yayımladığı kitapta aynen şu ifade yer alır:

"Salonun tavanında (16) adet büyük avize vardır. Avizelerin neden (16) adet olduğu hususunda her hangi bir yerde izahata rastlamadım. Fakat Tarih hocam sayın Haydar Ataseven, bu rakkamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 16. ıncı müstakil Türk devleti oluşuna bağladı; hocama, verdiği bu yeni dersten dolayı müteşekkirim."[73]

Karaibrahimoğlu bu bilgiyi doğruluğunu sınamadan olduğu gibi kabul edecektir. İnanması güç ama o günlerin 16 devlet efsanesi rüzgârına kapılarak yapılan bu tahmini açıklama hâlâ TBMM binasının tanıtımı üzerine yazılan, bizzat TBMM'nin bastığı resmi kitaplarda da hiç sorgulanmadan kullanılmaktadır. Üstelik yukarıdaki alıntıdan anlaşılabileceği gibi, Sacit Karaibrahimoğlu'nun hocası o günlerdeki 16 devlet konusunu yanlış anlamış ve öğrencisine yanlış aktarmıştır. Zira CB forsu efsanesine göre, tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti vardır ve Türkiye Cumhuriyeti güneş tarafından sembolize edilen 17. devlettir, yani Türkiye Cumhuriyeti 16. değil 17. devlettir. Ancak işte efsaneler böyle uydurmalarla başlar, gelenekler veya semboller böyle icat edilir; doğrulukları sorgulanmayıp tersine kutsallaştırılırlar.

AP İstanbul Milletvekili Tekin Erer de o dönemde okuduğu bu uydurma benzetmeden o kadar etkilenmiştir ki, genel kurulda bulunduğu zamanlarda başını yukarı kaldırıp 16 avizeye bakarak, tarihte kurulmuş Türk devletine daldığını (!) anlatan bir yazı yazmıştır. Bu araştırmanın ilk bölümünde Tekin Erer'in *Son Havadis*'teki bir yazısından söz etmiştim.[74] Hatta bu yazı üzerine Nihal Atsız'ın "16 Türk devleti"nin bir uydurmadan ibaret olduğunu anlatan bir yazı yazdığını da not etmiştim.[75]

Bu yazılardan sonra artık hiç kimse TBMM genel kurul salonundaki 16 avizenin 16 Türk devletini sembolize ettiğinden kuşkulanmayacak, bu sav olduğu gibi benimsenecek ve resmi yayınlarda da tekrarlanacaktır. Örneğin 1976 yılında yayımlanan bir haberde TBMM'deki büyük avizenin "16 Türk devletini" simgelediği kabul edilmiştir.[76] Hatta 1990'lı yıllarda TBMM genel kurulundaki avizelerden söz edilirken bile 16 Türk devletine atfen 16 adet avize olduğu ve bunların temizliği konusunda yolsuzluk yaşandığı haber olmuştur.[77] Bu efsane de öylesine benimsenir ki, mesela TBMM üzerine son yayımlanan eserlerde genel kurul salonunun tavanında bulunan, Holzmeister'in tasarladığı ve Bohemya kristalinden imal edilen 16 avizenin tarih boyunca yaşamış 16 Türk devletini sembolize ettiği yazılır.[78] Aynı şekilde "damlalı kapı" ya da "salkımlı kapı" adı verilen ve yalnızca TBMM başkanı ile cumhurbaşkanı girişine ayrılan iki kanatlı kapının her birinde 16 motif olmasının da (ki toplam 32 motiftir) 16 Türk devletini sembolize ettiği yazılabilmektedir.[79]

Tekin Erer'in yazısında kullandığı listenin o dönemdeki CB listesi olduğunu anlıyorum, zira avizelerden birini "İskit İmparatorluğu" olarak yorumluyor ve yeni yeni unsurlar katarak, 16 avizenin 16 Türk devletini sembolize ettiği uydurmasını efsaneleştirmeye devam ediyor. Yazının bir bölümü şöyle:

"Türkiye Cumhuriyeti, Türk tarihinin 16'ıncı büyük devletidir. Bundan dolayı reisicumhurun bayrağında 16 yıldız vardır (...)

Büyük ve yüce Türk milletine layık, 422 milyon liraya mal olmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi de yalnız bugünkü Türkiye Cumhuriyetinin değil, geçmişteki 16 Türk devletinin de son merhalesi ve tümünün temsilcisi hüviyetindedir. Bu temsilcilik görevini her an yapabilmek, milletvekillerine 16 imparatorluğun temsilcileri olduklarını her an hatırlatmak için Büyük Millet Meclisi Salonuna tek bir pencere yapılmamış, başka ışık kapısı açılmamış ve tavana 16 büyük avize konulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Büyük Salonu 16 Türk devletini temsil eden 16 avize ile aydınlatılmaktadır. Büyük Millet Meclisi Salonunda bundan başka ışık, bundan başka aydınlık yoktur.

***

Ne var ki, içinde oturanlardan kaç kişi bu 16 avizenin parlak ışıklarını görebiliyor ve bu 16 avizenin her an milletvekillerine seslenen mâna dolu sözlerini duyabiliyorlar? Kaç kişi hangi ışık altında oturduğunu hissedebiliyor? Kaç kişi mâziden gelen ve yukarıdan bakan o 16 nur'a değer veriyor? Kaç kişi o 16 avizenin:

'– Biz burada Türk tarihi olarak sizi kontrol ve murakabe ediyoruz! Her celsede bulununuz! Millet işlerinizi aksatmayınız? Birbirinize girmeyiniz! Türklüğü ebediyete kadar götürecek ve taşıyacak olan bu mukaddes çatı altında birbirinizi severek milletimize hizmet ediniz!' diye seslendiğini işitebiliyor?

Kaç kişi bu 16 avizenin:

'– Biz Türkler birbirimize düşmeseydik, birbirimizi kırmasaydık, şu anda başımızda ayrı ayrı 16 avize olmayacak, ortada çok daha büyük ve muhteşem tek avize bulunacaktı. Parçalandık, bölündük, neticede işte size küçük bir vatan bıraktık. Bize iyice bakın, bizden ders alın!' der gibi nasihat dolu parıltılarını görebiliyor?

***

Dört seneye yaklaşan Meclis hayatımda bu onaltı avizeden her birinin hangi devlet olduğunu ezberlemiş gibiyim:

İşte şu sağ baştaki: 'Büyük Türk-Hun İmparatorluğu', onun yanı başında 'Büyük İskit İmparatorluğu' (...) Nihayet son köşeyi tutmuş Büyük Atatürk'ün kurduğu devlet: 'Türkiye Cumhuriyeti'...

***

16 avizeden dökülen nurlu ışıklar, yalnız bir aydınlık vasıtası değil, Türk milliyetçiliğinin, Türk büyüklüğünün parıldayan sembolüdür!

Bu ışıklar altında ne beynelmilelcilik, ne aşırı sosyalistlik, ne de komünistlik yapılabilir. Bu takdirde o ışıklar ateş olur ve altında oturanları yakar! En azından İskit İmparatorluğu, Avar İmparatorluğu, Timur İmparatorluğu, Hun İmparatorluğu avizelerinden: 'Benim dünkü tebaama uşaklık mı edeceksiniz?' diye ışık yerine yıldırımlar çakılır. (...)"

CB FORSU VE 16 TÜRK DEVLETİ İÇİN "RESMİ İDEOLOJİYE VE TARİHE" MİLLİYETÇİ SAĞDAN ELEŞTİRİLER

1990'ların sonuna doğru yükselen milliyetçilik ve 2000'de Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanı seçilmesi CB forsunu yeniden gündeme getirir.[80] Bu sırada milliyetçi sağdan "resmi Türk tarih tezi"ne ve CB forsundaki 16 Türk devletine itiraz eden bir yazı daha yayımlanır. İtiraz ve eleştireler dört başlıkta toplanmakta, bir anlamda eski eleştirileri tek-

Mustafa Yazıcı'nın 1996'da yayımlanan *Tarihte Kurulan Türk Devletleri ve Özellikleri* adlı kitabı.

Emekli Albay Orhan Savaşeri'nin 1990'da yayımlanan *Atatürk ve 17 Türk Devleti* adlı kitabı.

Nuri Yazıcı'nın 1997'de yayımlanan *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri* adlı kitabı.

TBMM genel kurulundaki 16 avizeyi 16 Türk devletine benzeten ilk kaynak.

rar etmektedir.[81] Yazar özellikle 16 Türk devleti listesinde yer alan Hazar Hakanlığı'ndan çok daha önemli olan Bulgar Devleti'ne yer verilmemesini, Slavlaşmış Bulgarların "Türklükten ihraç edilmelerini" eleştirir. Bunu Balkan Savaşları etkisine bağlaması ilginçtir. Yazar sözlerini şu ilginç cümlelerle bitir:

"Sonuç olarak yukarıda anlatılan çelişik ya da eksik tarih örneklemelerine bakıldığında, Cumhurbaşkanlığı forsuyla anlamlandırılmaya çalışılan resmi Türk Tarih Tezinin bilimsellikten uzak ve yetersiz kaldığı görülmektedir (...) Tarihi kullanarak çoğu kez de çarpıtarak ulusal bilinç yaratma alışkanlığı, günümüzde de Türk dış politikasında hayalciliğe neden olarak sık sık acı sürprizlerle karşılaşılmasına yol açmaktadır. (...) Bu nedenle devletin resmî amblemi olan cumhurbaşkanlığı forsunun bilimsel tarih anlayışı esas alınarak, yukarıdaki eleştirilerin ışığında gözden geçirilmesi gerektiği inancındayız."[82]

CB forsunun ortasındaki güneş de 16 yıldız da kulaktan kulağa oynar gibi zaman içinde anlam da değiştirmeye başlamıştır. 2002 yılında yayımlanan bir yazıda "16 Türk devleti" efsanesi Atatürk'e mal edilmekte, "cumhurbaşkanlığı bayrağı" olarak söz edilen forsun Atatürk tarafından düzenlendiği ve "Türklük ülküsü ve şuuru bakımından onun en büyük eserlerinden biri" olduğu söylenebilmektedir. (Bunu daha önce Bahattin Ögel de hiçbir kaynak göstermeden zikretmiştir.) Yazar forsun anlamını açıklarken güneşi "Güneş ise bitmez tükenmez Türklük kaynağını ifade etmektedir" şeklinde izah eder; 400'den fazla Türk devleti kurulduğu, 16 devletin imparatorluk çağında büyük devletler olduğu gibi bir yanlışı yazar.[83]

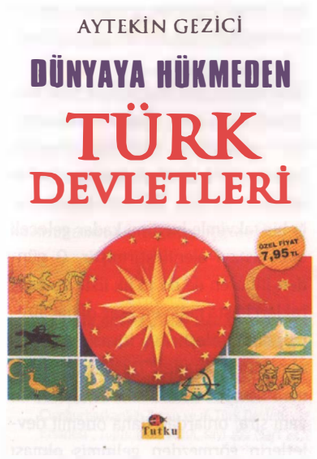

F.E. Boray'ın 1998'de yayımlanan *Cumhuriyetimizin 75. Yıl Anısı Tarih Boyu Kurulmuş Türk Devletleri* adlı kitabı.

2004 yılında CB forsu ve Türk devletleri meselesi yeniden tartışma konusu olur.[84] CB forsunu Atatürk'ün düzenlediği yanlışı başka bir makalede de sorgulanmaksızın tekrar edilecektir.[85] Murat Belge'nin yazısı tam bu sırada yayımlanır.[86] Benzer şekilde 2007 yılındaki CB seçiminde de bu tür yayınlar görülmeye başlar. İbrahim Şimşek'in *Tarihte Kurulan Ulusal Türk Devletleri, Çankaya'nın Yıldızları*[87] adlı kitabı da bilinenleri tekrarlamakla birlikte, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın da "bağımsız Türk devletleri" kategorisinde ele alınması gerektiğini söyler. Sayılar her zaman farklı olmakla birlikte Aytekin Gezici'nin birkaç yıl önce yayımlanan *Dünyaya Hükmeden Türk Devletleri* adlı eserinde 21'lik klasik listeye eklenen 104, 112 ve 127'lik listelere rastlamak mümkündür.[88] Bu konuda benim görebildiğim son kitap Adnan Köse tarafından *Tarihte 16 Türk Devleti* adıyla hazırlanmıştır.[89]

"EJDERLİ HUN DEVLETİ BAYRAĞININ İPTALİ HUSUSUNDA GEREĞİNİN YAPILMASI BİLGİ VE GEREĞİ SAYGIYLA ARZ OLUNUR"

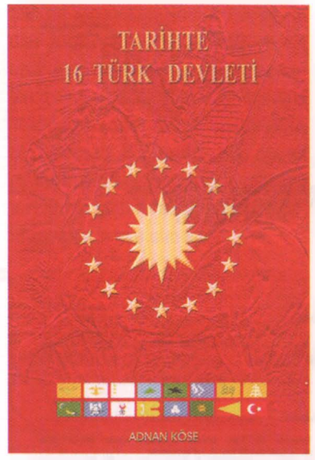
16 Türk devleti içinde birinci sırada yer alan Büyük Hun İmparatorluğu'nun sarı ipek kumaş üzerine ağzından ateşler saçan ve dört ayağı ve uzun bir kuyruğu olan ejderle temsil edilmesi rahatsızlık uyandırmıştır. Yerel bir araştırmacı olan Cezmi

Aytekin Gezici'nin 2013'te yayımlanan *Dünyaya Hükmeden Türk Devletleri* adlı kitabı.

İbrahim Şimşek'in *Tarihte Kurulan Ulusal Türk Devletleri Çankaya'nın Yıldızları* adlı kitabı.

Adnan Köse tarafından 2014'te yayımlanan *Tarihte 16 Türk Devleti* adlı kitap.

Yurtsever, 2001 yılında Türklere değil, Türkleri kötülemek için Yecüc-Mecüc kavmine ait olduğunu iddia ettiği ejderli bayrağın kullanılmasının kendi tarihi köklerimizin karalanması anlamına geldiğini Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e bir dilekçeyle ifade eder. Ejderli bayrağın Hun Türklerine ait olduğunu kanıtlayacak belgenin kendisine gönderilmesini ister. Sezer de başvuruyu TTK'ya gönderir. TTK Başkanı Yusuf Halaçoğlu imzasıyla kendisine bir yazı yazılarak, "Kurumumuz tarafından yürütülen bir proje çerçevesinde eski Çin kaynaklarının çevirisi yapılmaktadır. Çin kaynaklarının Hunlar kısmının da çevirisi yapılmıştır. Bu kaynaklara göre Hunlarda ejder motifinin mevcut olduğu görülmüştür. Başkentlerinin ismi 'ejderler şehri' diye geçmektedir. Çin kaynaklarının çevirileri tamamlandığı zaman Kurumumuz tarafından basılacaktır" şeklinde cevap verilir.[90]

Bunun üzerine Cezmi Yurtsever Cumhurbaşkanlığı'na şu dilekçeyi gönderir.

"Cumhurbaşkanlığı ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığına!

Mensubu olduğum Türk milletinin tarihinin bir parçası olan Büyük Hun Devleti'nin 1930'lu yıllarda tesbit edilen ejder şekilli bayrak ile ilgili kanıtlayıcı hiçbir belge ve eşya günümüze dek bulunamamıştır. Üstelik bahsi geçen bayrak, kutsal dini kitaplar, efsanelerin bize verdiği bilgilere göre kötülüğün ve/veya barbarlığın temsilcisi yecüc-mecüc kavmine aittir. Devletimizin tarihle ilgili kurum ve kuruluşları Hun Devleti'nin bayrağını doğrulayacak bilgi ve belgeleri kamuoyuna açıklar. Eğer bahsi geçen bayrağın bilimsel gerçeği olmadığı ortaya çıkarsa aradan geçen bunca zamandan sonra ejderli Hun Devlet bayrağının iptali hususunda gereğinin yapılması bilgi ve gereği saygıyla arz olunur.

23 Haziran 2004 / Adana"[91]

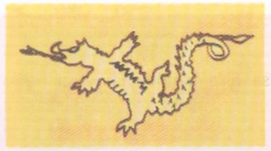
Ancak ne belgeler gönderilebilmiş, ne de kitap yayımlanmıştır.[92] Aynı konu 2010'ların hemen başında hem Cezmi Yurtsever tarafından yeniden dile getirilir, hem de uzman bir tarihçi olan Bülent Okay'dan sert eleştiriler alır. DTCF Doğu Dilleri ve Edebiyatları Sinoloji Anabilim Dalı Başkanı Bülent Okay "Hun Bayrağı mı Çin Bayrağı mı" başlıklı bir yazı yazar. Çin arşivlerinin öneminden ve ortalığın Çince bilmeyen tarihçilere kaldığından söz ettikten sonra şunları söyler:

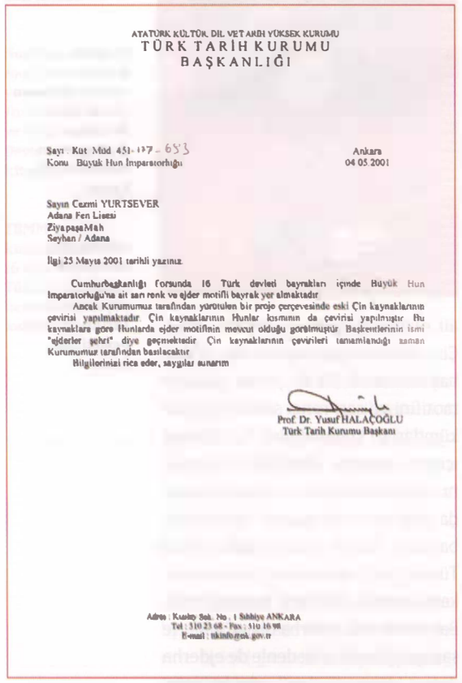
"Tüm okullarımızın ve de bazı resmi dairelerin duvarlarını süsleyen bir afiş bulunmaktadır. Bu afişte tarihten günümüze kurulmuş 16 Türk devletinin bayrakları yer almaktadır. Bu bayrakları kim çizmiştir? Hangi kaynağa dayanmışlardır? Kim onaylamıştır? 'Eski ve Yeni Türk Bayrakları' adını taşıyan bu afişteki ilk bayrak Büyük Hun Devleti'ne aittir. Böyle bir bayrak asla bir Türk devletine ait olamaz. Ejderha, Çinlilerin 'ata'sı Çin hanedanları sayılan bir totem hayvanıdır. (...) Eski Çin'de, ejderha motifini ve sarı rengi sadece Çin hükümdarları kullanabilirdi (...) Türkler için ise ejderha kötülüğü ve düşmanı simgelemektedir. Masallarımızda hep bu motif işlenir. Bazen yedi başlıdır, bazen dokuz başlıdır (...) Türkler tarih sahnesine çıktıklarında, karşılarında Çinlileri bulmuşlardır. Bayraklarında ejderha olan Çinlilerle savaşmışlardır. O nedenle de ejderha daima 'düşman' olarak görülmüştür. Bu bayrağı çizen ve onaylayanlara sormak gerekiyor. Hangi kaynağa dayanarak böyle bir bayrak çizdiniz? Hiç mi vicdanınız sızlamadı? Çocuklarımıza bu yanlış bilgiyi aktarırken hiç mi üzülmüyorsunuz?"[93]

CB FORSUNDA 2009 DEĞİŞİKLİĞİ, YENİ TARTIŞMALAR VE "DUŞAKABİNOĞULLARI"

CB forsundaki son değişikliklerden biri, Hayrünnisa Gül'e mal edilmiştir. Değişiklik 2009 yılında yapılmış ve 2010 yılından itibaren eşyalar üzerinde uygulanmaya başlanmıştır. Kartvizit dahil eşyalar üzerinde yer alacak fors kırmızı zemin üzerine değil, "mat gold (dora) zemin üzerine altın renginde varak" olarak değişir. 2010'un Ocak ayından itibaren kullanıma giren[94] değişiklik eleştirilere sebep olur ve CHP İzmir Milletvekili Canan Arıtman TBMM Başkanlığı'na bu konuda bir soru önergesi verir. Bu sıralarda yine Türk bayrağı konusu tartışmaya açılır. Yeni anayasa

Uydurma ve aslında Çinlilere ait olduğu, Büyük Hun İmparatorluğu'na ait olmadığı için itiraz edilen ejderhalı bayrak.

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU
BAŞKANLIĞI

Sayı : Kut Müd 451-127-653
Konu : Büyük Hun İmparatorluğu

Ankara
04.05.2001

Sayın Cezmi YURTSEVER
Adana Fen Lisesi
Ziyapaşa Mah
Seyhan / Adana

İlgi 25 Mayıs 2001 tarihli yazınız.

Cumhurbaşkanlığı forsunda 16 Türk devleti bayrakları içinde Büyük Hun İmparatorluğu'na ait sarı renk ve ejder motifli bayrak yer almaktadır.
Ancak Kurumumuz tarafından yürütülen bir proje çerçevesinde eski Çin kaynaklarının çevirisi yapılmaktadır. Çin kaynaklarının Hunlar kısmının da çevirisi yapılmıştır. Bu kaynaklara göre Hunlarda ejder motifinin mevcut olduğu görülmemiştir. Başkentlerinin ismi "ejderler şehri" diye geçmektedir. Çin kaynaklarının çevirileri tamamlandığı zaman Kurumumuz tarafından basılacaktır.
Bilgilerinizi rica eder, saygılar sunarım

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU
Türk Tarih Kurumu Başkanı

Adres : Kızılay Sok. No : 1 Sıhhiye ANKARA
Tel : 310 23 68 - Fax : 310 16 98
E-mail : tkinfo@tsk.gov.tr

Büyük Hun İmparatorluğu'na ait olmadığı için itiraz edilen ejderhalı bayrak hakkında TTK başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun açıklaması.

CB forsunun ilk kez 1922'de bir tür "devlet başkanı forsu" gibi kullanıldığı ifade edilir. Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçek anlamda CB forsu olarak kullanımı 1924 yılındadır. Havza Atatürk Evi'nde sergilenen CB forsunun ise Atatürk'ün, cumhurbaşkanı olarak 24 Eylül 1924 tarihli ziyaretinde Havza'ya armağan ettiği iddia edilmektedir.

tartışmaları ve anayasada "Türk"ün nasıl tanımlanacağı konusu da CB forsunun gündeme gelmesine vesile olur.[95] İzleyen tarihlerde de bu konudan zaman zaman söz edilir.[96]

Konu son olarak Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın karşılanması sırasında, arkasında merdivenlere dizilmiş, tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devletinin temsili kıyafetlerini giymiş askerlerle gündeme geldi.[97] Basit bir internet taramasıyla okunabileceği gibi basında bu görüntünün lehinde ve aleyhinde birçok yazı yazıldı, TV'lerde tartışmalar yapıldı. Zaten 16 Türk devleti ve bayrakları ciddi bir tartışma konusuyken bir de bu devletlerin askeri ve askeri kıyafetleri ortaya çıkmıştı. Elbette "Duşakabinoğlulları" veya "Bornozoğulları" şeklinde dalga geçilen askerlerin üniformasının hangi kaynaklara bakılarak tasarlandığı bir muammadır. Seçilen kıyafetlerin nasıl belirlendiği açıklanmamıştır. Örneğin Gazneliler Devleti askerinin kıyafetinin falanca kitabın filanca sayfasındaki gravür veya çizime dayandığını bir atıfla veya açıklamayla belirtmek gerekir. Aynı şekilde kıyafetlerde kullanılan kumaşı da buna uygun izah etmek gerekir. Örneğin Timur ordusu askerinin ipek giydiğini, bunun vücuda saplanan oku çıkarmayı kolaylaştırdığını, falanca bilimsel kitabın veya şu tarihte yayımlanmış falanca seyahatnamenin bunu böyle açıkladığını kaynaklarıyla, atıflarıyla açıklamak elzemdir.

SONUÇ YERİNE

Bizzat Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgelerden de anlaşıldığı kadarıyla CB forsundaki "güneş"in son müstakil Türk devleti Türkiye Cumhuriyeti'ni, 16 yıldızın da tarihte kurulmuş müstakil 16 Türk devletini simgelediği 1966 yılında icat edilmiş, kelimenin tam anlamıyla uydurulmuştur ve forsun ilk kullanımından yaklaşık 45 sene sonra ilk kez gündeme getirilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ordunun kutsanması, devletin yüceltilmesi, komünizme karşı bir panzehir olarak teşvik edilen milliyetçilik ve yükselen Kürt hareketine tepki olarak böyle bir sembolleştirme icadının yararlı görüldüğünü tahmin etmek güç değil.

Bu efsane bir kez icat edildikten sonra ortaya çıkan soru, "Hangi 16 Türk devleti?" şeklindedir. Kurumlar arasında yaşanan liste rekabeti sonrasında bir emrivakiyle MİT, TRT adına bastırttığı bir takvimle bugüne kadar gelecek olan listeyi alenileştirmiştir. O günden itibaren de bu 16'lık liste ve bayrakları başta milliyetçi sağ olmak üzere şiddetli eleştiri ve itirazlara sebep olmuştur. Listede "Türklüğü" tartışmalı devlet ve kurucuların olmasının yanı sıra, onlardan daha önemli devletlerin görmezden gelinmiş olması eleştirilmiştir. Ayrıca listeye "Hıristiyan Türk" devletlerinin alınmamasından başka, Sünni/Şafi devletlerin listeye alınmış olması, bir başka deyişle Şii Türk devletlerinin alınmaması da eleştirilerden bir diğeridir.

CB'nin bu listeyi 12 Mart sonrasında, 1972 yılında benimsediği anlaşılıyor. 16 rakamı icat edildikten sonra bir tür kutsal rakam muamelesi görmüş ve hem çeşitli kurumların amblemlerinde 16 rakamına atıf yapan semboller yer almış, hem de TBMM genel kurulu salonundaki avizelerin sayısı-

nın 16 olmasının hikmeti bile 16 Türk devleti efsanesine bağlanmıştır.

Efsanenin ikinci ihya dalgası 1980 darbesinden sonra başlar; ancak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması, ayrıca 1991 sonrası Türki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmaları 16 rakamı içinde hangi devletlerin yer alacağı gibi bir sorun yaratır. Sonuçta yeni bir tartışmaya yer vermemek için başta kabul edilen liste aynen devam eder. Kuruluş ve yıkılış tarihleri kadar, üçü dışında, Türk devletlerine mal edilen/uydurulan bayraklar da ayrı bir sorundur. Hele bu devletlerin kurucularının büst veya heykellerinin dikilmesi tam bir mizah konusudur. Birçoğuna dair görsel bir ipucu olmadığı halde, olsa olsa metoduyla ve muhtemelen çekik gözlüydüler düşüncesiyle "Türklerin atası" olarak sunulmaları bir tebessüm konusudur. Son olarak 16 Türk devleti askerinin karşılama töreninde kullanılması mizaha ve istihzaya da sebep olmuştur.

DİPNOTLAR

* İlk yazıya "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak-10" şeklinde numara vermiştim. Bu yazı bir önceki yazının devamı olduğu için yine "10" şeklinde aynı numarayı verdim. İlk yazı için bkz. "Icadından 12 Eylül'e, Cumhurbaşkanlığı Forsu ve 16 Türk Devleti Efsanesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 255, Mart 2015, s. 16-28.

** Bu araştırmanın hazırlanması sırasında bazı kaynaklara ulaşmamda yardımlarını gördüğüm Bilâl Nergiz ve Kıvanç Yiğit Mısırlı'ya teşekkür ederim.

1 Edip Yavuz; *Tarih Boyunca Türk Kavimleri* (Ankara: Kurtuluş Matbaası, 1968).

2 Mete Akyol, "Bir Mezar ve Bir Mezar Taşı", *Milliyet*, 5 Ekim 1980, s. 4.

3 R. Oğuz Türkkan, "Tarihçilerimiz ve Cevapsız Kalmış Sorular", *Yıllarboyu Tarih*, sayı 7, Temmuz 1980, s. 20-24

4 Türkkan, agm, s. 20.

5 "16 Devlet mi İmparatorluk mu?" alt başlığı altında ise şu satırlar okunur: "Eğer, sadece 'devlet' değil de imparatorluk kurmuş olmak ölçüsüne ve Akkoyunlular bunun için 16'lara alınmamışsa o zaman Uygurları da, Hazarları da saf dışı etmek gerekirdi. Yok, hükümdarlık kurmuş, başka bir idareye tabi olmamış toplumları 'devlet' deyip listemize almışsak, Hazarlara ve Uygurlara ilaveten, Kuman devletini, Türk-Bulgar ve Şeybani-Özbek devletlerini, Akkoyunlu devletini ve Anadolu Selçuklu devletini almamak için mantık mızıkçılığı olur. Bu listeye, Türk oldukları artık iyice anlaşılan Topa-Siyenpi devletini de katmak doğru olur. (Topa devletinin parlak çağı MS 386'da başlar.) Böylelikle sayımız 22'ye varır" dedikten sonra "devlet" ve "Türk devleti" ölçülerinin belli olmadığını vurgular. Bkz. Türkkan, agm, s. 20-21.

6 Ertan Ünal, "Cumhurbaşkanlığı Forsu'ndaki 16 Yıldız", *Yıllarboyu Tarih*, sayı 2, Şubat 1981, s. 33-37.

7 Mehmet Altay Köymen, "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihine Giriş ve Metodoloji", *Türk Kültürü Dergisi*, sayı 242, Haziran 1983, s. 400-401.

8
1- Büyük Hun İmparatorluğu	(MÖ 220-MS 48)
2- Batı Hun Devleti	(MÖ 220-MS 48)
3- Avrupa Hun Devleti	(48-216)
4- Ak-Hun Devleti	(375-454)
5- Göktürk Devleti	(420-562)
5- Göktür Devleti	(552-743)
6- Avar İmparatorluğu	(565-803)
a) Peçenekler Devleti	(889-1091)
b) Kumanlar Devleti	(1076-1091)
c) Bulgar Türk Devleti	(548)
7- Hazar İmparatorluğu	(651-983)
a) Türgeşler	(699-750)
b) Karluklar	(766-840)
8- Uygur Devleti	(744-1209)
9- Karahanlılar Devleti	(940-1040)
10- Gazneliler Devleti	(963-1183)
11- Büyük Selçuklu İmparatorluğu	(1040-1157)
12- Harzemşahlar Devleti	(1157-1231)
13- Altınordu Devleti	(1236-1502)
a) *İlhanlılar Devleti*	(1256-1344)
b) *Çağatay Devleti*	(1227-1447)
14- Büyük Timur İmparatorluğu	(1368-1501)
15- Babür İmparatorluğu	(1526-1885)
16- Osmanlı İmparatorluğu	(1299-1922)

9 Köymen, agm, s. 401 ve Nuri Yazıcı, "Tarihte Türk Devleti", *Türk Yurdu*, sayı 13, Şubat 1988, s. 23.

10 "O'nun Ulusu", *Milliyet*, 27 Ağustos 1981, s. 10.

11 CB forsunu da ilgilendiren bir yasal düzenleme bu sıralarda, "Türk Bayrağı Tüzüğü" adıyla 1985 yılında yapılmıştır. "Türk Bayrağı Tüzüğü", *Resmi Gazete*, sayı 18697, 17 Mart 1985, s. 1-14. CB forsu için bkz. s. 9 ve s. 14.

12 "Evren, Keçiören Atatürk Çocuk Yuvası'nı Bu Kez Beğendi", *Milliyet*, 24 Nisan 1984, s. 6 ve "23 Nisan'ı Kutladık", *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1984, s. 1. İnkılap Tarihi sınavlarında da soruluyordu. *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1984, s. 5.

13 Yalçın Pekşen, "Duyduk/Gördük: Havadan Kazanıp Havaya Harcamak", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1984, s. 7.

14 *Cumhuriyet*, 5 Mart 1986, s. 14.

15 Metin Toker, "On Beş Türk Devleti ve On Altıncısı", *Milliyet*, 30 Eylül 1984, s. 6.

16 Anıl Çeçen, *Tarihte Türk Devletleri* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1983). Bu kitabın diğer baskıları için bkz. *Türk Devletleri* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1986), *Türk Devletleri* (Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2003) ve *Türk Devletleri* (Ankara: Fark Yayınları, 2006 ve 2007).

17 16 Türk Devleti 1- (20 Haziran 1984) Büyük Hun İmparatorluğu-Batı Hun İmparatorluğu-Avrupa Hun İmparatorluğu-Ak Hun İmparatorluğu. Bkz. Erol Akkaya, "Pul Dünyası", *Milliyet*, 1 Aralık 1983.

18 16 Türk Devleti 2- (20 Haziran 1985) Göktürk İmparatorluğu-Avar İmparatorluğu-Hazar İmparatorluğu-Uygur Devleti. Bkz. Akkaya, "Pul Dünyası: 16 Türk Devleti", *Milliyet*, 11 Temmuz 1985, s. 3.

19 16 Türk Devleti 3- (20 Haziran 1986) Karahanlılar Devleti-Gazneliler Devleti-Büyük Selçuklu Devleti-Harzemşahlar Devleti. Bkz. Akkaya, "Pul Dünyası: 1985'ten Geri Kalanlar" *Milliyet*, 9 Ocak 1986, s. 2. 1986 yılında 16 Türk Devleti-3- basılacaktır. Akkaya, "Pul Dünyası", *Milliyet*, 16 Ocak 1986, s. 2.

20 16 Türk Devleti 4- (20 Haziran 1987) Altınordu Devleti-Büyük Timur İmparatorluğu-Babür İmparatorluğu-Osmanlı İmparatorluğu. Bkz. *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1987), s. 16.

21 Yavuz Ercan, "Posta Pullarında İşlenecek Tarih Konuları ve Tarihte Yaşamış Onaltı Bağımsız Türk Devleti Hakkında", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, c. 2, sayı 4-5, 1984, s. 10-12.

22
1- Büyük Hun İmparatorluğu-Mete	MÖ 204-MS 216
2- Batı Hun İmparatorluğu-Panu	48-216 (MÖ 48, 48 olarak değişmiş)
3- Avrupa Hun İmparatorluğu-Attila	375-454
4- Ak Hun İmparatorluğu-Aksunvar	420-562
5- Göktürk İmparatorluğu-Bilge Kağan	552-743
6- Avar İmparatorluğu-Bayan Kağan	565-803
7- Hazar İmparatorluğu-Hazar Kağan	651-983
8- Uygur Devleti-Kutlug Kül Bilge Kağan	744-1335
9- Karahanlılar Devleti-Bilge Kül Kadir Han	840-1212 (940-1040 olan tarih değişmiş)
10- Gazneliler Devleti-Alp Tekin	963-1183
11- Büyük Selçuklu İmparatorluğu-Selçuk Bey	1040-1157
12- Harzemşahlar Devleti-Muhammed Harzemşah	1157-1231
13- Altınordu Devleti-Batu Han	1227-1502 (İlk tarih değişmiş)
14- Büyük Timur İmparatorluğu-Timur	1368-1507 (1236-1502 olan tarih değişmiş)
15- Babür İmparatorluğu-Babür Şah	1526-1858
16- Osmanlı İmparatorluğu-Osman Bey	1299-1923 (1922, 1923 olarak değişmiş)

23 "Bayrak Partisi Bugün Kuruluyor", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1983, s. 7.

24 "Ve HDP Kuruldu", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1986, s. 1.

25 "Ankara'daki Hitit Anıtı İmha Edilecek", *Milliyet*, 31 Mayıs 1984, s. 6.

26 "Hitit'in Yerini '17 Türk Devleti' Anıtı Alacak", *Milliyet*, 2 Haziran 1984.

27 "Yeni Anıt İçin Proje Yarışması Açılacak", *Milliyet*, 3 Haziran 1984, s. 6.

28 "Hitit Anıtının Kaldırılması Kararını Ankaralılar İstediği İçin Aldık", *Milliyet*, 9 Haziran 1984, s. 7.

29 Rıza Kardaş, "İkinci Bağımsız Türk Devletinin Doğuşu: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", *Türk Kültürü*, sayı 248, 1983, s. 15-17.

30 Ali Sirmen, "İlk Türk Devleti", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1987, s. 3.

31 Bayrakların uydurma olmadığının kanıtlanmasını isteyen bir yazıdır. Oktay Akbal, "Evet-Hayır: Tarihçiler Açıklarsa", *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1987, s. 2 ve "Uydurma Bayraklar", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1987, s. 2 ve Abdülkadir Donuk'un yazısını konu eden bir yazıdır. Oktay Akbal, "Evet/Hayır: İşin Doğrusunu Aramak", *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1984, s. 2.

32 Haber şöyledir: 23 Kasım 2013 tarihinde KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın... Genel Sekreteri Prof. Dr. Ekmelettin İhsanoğlu'nu, ilk kez verilen devlet nişanı ile ödüllendirdi... İhsanoğlu'na verilen devlet nişanı, sekizgen bir yıldız şeklinde ve içinde tarihte kurulmuş 16 Türk imparatorluğu 16 okla temsil ediliyor. Nişanın en üstünde KKTC'nin ilan edildiği günden bugüne kullanılan güvercin ve zeytin yaprakları bulunan devlet amblemi yer alıyor", *Hürriyet*, Kasım 2013.

33 "Gençler Dikkat", *Milliyet*, 2 Ekim 1984, s. 6.

34 *16 Türk Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984).

35 KKTC'nin sona eklendiği liste şöyledir:
1- Büyük (Asya) Hun İmparatorluğu	
Motun	MÖ VII yy-MS 48
2- Batı (Avrupa) Hun İmparatorluğu	
Balamır	350?-469
3- Ak-Hun İmparatorluğu	
Akşunvar (veya Kunhas)	367?-560
4- Göktürk İmparatorluğu	
I. Göktürk Hakanlığı	
Bumın Kağan	552-581
II.Göktürk Hakanlığı	
II-Teriş Kağan	682-744

5- Avar (Apar,Abar) İmparatorluğu
Bayan Hakan 558-807
6- Hazar İmparatorluğu
Bir prens Yabgu 630-965
7- Uygur Devleti
Kutluğ Bilge Kül 744-1335
8- Karahanlı Devleti
Bilge Kül Kadir Han 840-1211
9- Gazneliler Devleti
Sebük-Tegin 969-1187
10- Büyük Selçuklu İmparatorluğu
Selçuk Sübaşı 1040-1157
11- Harzemşahlar Devleti
Kutbüd-din Muhammed 1097-1231
12- Altınordu Devleti
Cuci ve Batu 1227-1502
13- Timurlular Devleti
Timur 1370-1507
14- Babür (Hind-Türk) İmparatorluğu
Zahirüd-din Bâbür 1526-1858
15- Osmanlı İmparatorluğu Osman
Gazi 1299-1920
16- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Rauf Denktaş 15 Kasım 1983

36 *Ankara Üniversitesi Sempozyum Tarihte Türk Devletleri, 20-22 Mayıs 1985 Ankara-Tebliğ Özetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985).

37 *Tarihte Türk Devletleri I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987) (Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları).
Tarihte Türk Devletleri II (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987) (Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları).

38 Tarık Somer, "Önsöz", *Tarihte Türk Devletleri I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987), s. v.

39 Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı* (Konya, 1978) s. 10'dan zikreden Abdülkadir Donuk, "Tarihte Kurulan Türk Devletleri", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, sayı 249 (Ocak 1984), s. 20.

40 Köymen, "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihine Giriş ve Metodoloji", *Türk Kültürü Dergisi*, sayı 242 (Haziran 1983), s. 399.

41 Nuri Yazıcı, "Tarihte Türk Devleti", *Türk Yurdu*, sayı 13 (Şubat 1988), s. 23.

42 Donuk önce 26-30 Eylül 1983'te düzenlenen V. Milli Türkoloji Kongresi'ne "Tarihte 16 Türk Devleti Mes'elesi ve Türk Devletlerinin Karakteri" başlıklı bir tebliğ sunar, daha sonra bu tebliğ makale olarak yayımlanır. (Abdülkadir Donuk, "Tarihte Kurulan Türk Devletleri", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, sayı 249, Ocak 1984, s. 19-25). Ancak aynı makale, eksik ve hatalı çıkması sebebiyle iki sayı sonra 251. sayıda bir kez daha tekrar yayımlanır. (Abdülkadir Donuk, "Tarihte 16 Türk Devleti Meselesi ve Türk Devletinin Karakteri", *Türk Kültürü Dergisi*, sayı 22 (251), Mart 1984, s. 145-161).

43 Donuk eleştirilerini dört noktada toplar. Birincisi Türklüğü/Türk âlemini tek bayrak altında toplamak fikrinin hissi oluşu; ikinci olarak Türk tarihinin ilk yazılı vesikanın bulunduğu MÖ 318 tarihinden başlaması gerektiği; üçüncü olarak Çin kaynaklarında verilen bilgilerin ve okunuşların yanlış olduğu ve son olarak 16 Türk devleti için verilen amblem/bayrakların üçü hariç tartışmalı olması. Donuk bayrak bahsine de girmekte ve 16 Türk devleti ambleminde/bayrağından üç tanesi, yani Gök-Türk Hakanlığı'na ait olan kurt başlı sancak, Selçuklu İmparatorluğu'na ait (Kırık boyunun damgası) ok ve yay, son olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ait ay yıldızlı bayrak istisna, doğruluğunun tarihi belgelerle ispat edilemediğini söyler. Bkz Donuk, agm, s. 145.

44 Tarihte kurulmuş 113 bağımsız Türk devletinin listesini verdikten sonra şu eleştiriyi yöneltir: "Tarihi kaynaklarda adları belirtilen yukarıda sıraladığımız bu devletlerin varlığı inkâr edilemeyeceğine göre, hâlâ '16' rakamında ısrar edilmesinin sebebi anlaşılamamaktadır", Donuk, agm, s. 145.

45 Hunların Türk olarak kabul edilmesine de itiraz ederek, Türklerin Hun kütlesi içinde yer aldıklarını, ancak Hunlara Türk denemeyeceğini belirtir. Moğol kökenli Avarların Türk sayılamayacağını, buna karşılık Türk olan Tobgaç, Türgiş ve Sabar devletlerine yer verilmediğini belirtir. Gazneliler listeye alınırken Türk Memlük Devleti, Tulunoğlu Devleti ve Akşit Devleti'nin de listede olmaması eleştirilir. Altınordu'nun kurucusu Moğol halkının Türk olduğu, oysa İlhanlı Devleti'ne yer verilmediğini; Canoğulları, Mangıtoğulları, Buhara Hanlığı'ndan söz edilmediğini; Hive Özbek Hanlığı'nın da Türk Devletleri arasında sayılmamasının yanlış olduğunu belirtir. Türkleşmiş Timur'un beşinci göbekten torunu Babür'ün kurduğu Babür Hind İmparatorluğu Türk devletleri arasında sayılırken, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî Devleti'ni, Afşarlar ve Kaçarları da Türk saymak gerektiğini belirtir. Uygurların devamı Karahanlıların ayrı bir devlet sayılmasına rağmen Büyük Selçuklu'nun ardından Rum Selçuklu Devleti'nin listede olmadığını söyler. Ayrıca bayrakları da eleştirir. Bkz. Coşkun Üçok, "Onaltı Türk Devleti", *Tarih ve Toplum*, sayı 38, Ocak 1987, s. 32-35.

46 İlhami Soysal, "On Altı Türk Devleti", *Milliyet*, 4 Şubat 1987, s. 10 ve Üçok, agm, s. 32-33.

47 Bahaeddin Ögel, "16 Türk Devleti Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 4, 15 Nisan 1987, s. 53-54.

48 Aynı yanlışı, yani CB forsunun 1934'te kanunlaştığı yanlışını, son dönemde bu konuda en iyi yazıyı yazmış olan Kahraman Şakul de tekrarlıyor. Kahraman Şakul, "Kadim Türklerden Duşakabinoğullarına", *Tarih*, Şubat 2016, s. 88-93.

49 Nuri Yazıcı, "Tarihte Türk Devleti", *Türk Yurdu*, sayı 13, Şubat 1988, s. 22.

50 Yılmaz Öztuna, "2000 Yılına Doğru Türkiye Cumhuriyeti'nden Başka Birkaç Türk Devleti Daha Olacaktır", *Türk Yurdu*, c. 9, sayı 373, 1989, s. 22-24.

51 Orhan Savaşeri (Emekli Albay), *Atatürk ve 17 Türk Devleti (Ne Mutlu Türküm Diyene)*, (Ankara: Yıldırım Basım Evi, 1990), s. 33-34.

52 Ancak gecikmesi eleştirilere uğrar. Bkz. "Bitirilemeyen Anıt", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1989, s. 8.

53 "Ertuğrul Gazi Şenlikleri", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1990, s. 21.

54 "Semra Özal Servisi", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1990, s. 4.

55 "Özal'ın Konya Gezisi", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1990, s. 9.

56 *Milliyet*, 24 Mayıs 1991, s. 12.

57 "Yılmaz: Endişem Yok", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1991, s. 1.

58 Yalçın Doğan, "Devlet Yeniden Örgütleniyor", *Milliyet*, 3 Aralık 1994, s. 15.

59 "Tartışılan Fors", *Milliyet*, 22 Aralık 1994, s. 5.

60 "MIT Amblemindeki 6 Simge", *Milliyet*, 29 Kasım 2003, s. 15.

61 *Türkiye Cumhuriyetini Kuran Türk Milletinin Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).

62 Mehmet Uysal (Tp. Kur.Alb. K.H.A. Öğretim Elemanı), *Tarihte 16 Türk Devleti* (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, Nisan 1993) (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları).

63 Öte yandan bu kitapçıkta da "Türk" devletlerinin/imparatorluklarının kuruluşu ve batış tarihleri öncekilerden farklılıklar gösterir. Liste şöyledir:
1- Büyük Hun İmparatorluğu
METE MÖ-209-MS-151
2- Batı ve Kuzey Hun İmparatorluğu
Pu Nu (Pa Nu) YABGU 48-151
3- Avrupa Hun İmparatorluğu
Hakan BALAMIR 375-454
4- Akhun İmparatorluğu
AKŞAVAR (AKŞUNVAR) 350-563 (567)
5- Göktürk İmparatorluğu
BUMİN KAĞAN 1. (552-630) 2. (682-745)
6- Avar Devleti
BAYAN KAĞAN 565-805
7- Hazar Devleti
BULAN HAN 630-1016
8- Uygur Devleti
KUTLUĞ BİLGE KÜLKAĞAN 744-1335
9- Karahanlı Devleti
BİLGE KÜL KADİR HAN 840-1211
10- Gazneliler Devleti
ALPTEGİN 963-1186
11- Büyük Selçuklu İmparatorluğu
TUĞRUL BEY 1040-1157
12- Harzemşahlar Devleti
İL ARSLAN 1157-1231
13- Altınordu Devleti
BATU HAN 1241 (1260)-1502
14- Büyük Timur İmparatorluğu
TİMUR (TİMURKÜREKEN, TİMURLENK) 1368-1501
15- Babür İmparatorluğu
ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABÜR 1526-1857
16- Osmanlı İmparatorluğu
OSMAN BEY 1299-1922

64 Bu kitabı piyasada ve kütüphanelerde bulamadım. Mesela merkezi Ankara'da bulunan Emekli Subaylar Derneği Kütüphanesi'nde bir nüshasının bulunduğunu öğrendiğimde kitabın imha edildiği bilgisini verdiler. Milli Kütüphane'de bir nüshasının olduğu anlaşılıyor. Ancak eksiksiz mi bilmiyorum. Sonra bu kitapçığı yayımlayan kurum olan Harp Akademileri'ni arayıp bir kopya rica ettim. Hemen bir fotokopisini ulaştırdılar. Ancak "SUNUŞ" eksikti ki benim yaptığım türden bir çalışma için sunuşta ne yazdığını bilmek kitabın kendisi kadar önemlidir. Tekrar yaptığım görüşmede sunuşun bana gönderilmesinin uygun bulunmadığını, ancak istersem telefonda okuyabileceklerini söylediler. Burada verdiğim alıntı bana telefonda okunan metindir. İçindekilerden yola çıkarak bu metnin Romen rakamıyla (I)'de yer aldığını kaydetmeliyim. Bkz. Mehmet Uysal (Tp. Kur. Alb. K.H.A. Öğretim Elemanı); *Tarihte 16 Türk Devleti* (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, Nisan 1993), s. 1 (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları).

65 Necdet Alacaklıoğlu, *Türklerin Tarihi* (İstanbul: Zafer Matbaası, Şubat 1995).

66 *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri* (Konya, 1997).

67 *Cumhuriyetimizin 75. Yıl Anısı Tarih Boyu Kurulmuş Türk Devletleri* (İstanbul: Atölye Burak Matbaacılık, 1998).

68 Bu eserde de aynı sorun vardır. Genel olarak CB'nin listesi sahiplenilmekle birlikte, 16 rakamını bozmamak için alt kategoriler şeklinde birlikte ilaveler yapılmıştır.
1- Büyük Hun İmparatorluğu (M.Ö. 220-M.S.48)
2- Batı Hun Devleti (48-216)
3- Avrupa Hun Devleti (375-456)
4- Ak Hun Devleti (420-562)
5- Göktürk Devleti (552-743)
6- Avar İmparatorluğu (565-803)
a) Peçenekler (889-1091)
b) Kumanlar (1076-1091)
c) Bulgar Türk Devleti (548)
7- Hazar İmparatorluğu (651-983)
a) Türgeşler (699-750)
b) Karlıklar (766-840)
8- Uygur Devleti (744-1209)
9- Karahanlılar Devleti (940-1040)
10- Gazneliler Devleti (963-1183)
11- Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)
12- Harzemşahlar Devleti (1057-1231)
13- Altın Ordu Devleti (1238-1502)
a) İlhanlılar Devleti (1246-1344)
b) Çağatay Devleti (1227-1447)
c) Kırım Hanlığı (1466-1783)
14- Büyük Timur İmparatorluğu (1368-1501)
15- Babür İmparatorluğu (1526-1858)
16- Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922)

69 Mustafa Yazıcı, *Tarihte Kurulan Türk Devletleri ve Özellikleri (MÖ 220 - MS 1996)* (Ankara: Özel Basım, 1996) ve daha önce Mustafa Yazıcı, *Tarihte 128 Türk Devleti ile 318 Devlet- 356 Hükümet Başkanlarının Özellikleri, (MÖ 220- MS 1990)* (Ankara:

1990).

70 Yazıcı, *Tarihte Kurulan...*, s. 17-23 ve daha önce Yazıcı, *Tarihte 128 Türk Devleti...*

71 "Tarihte Kurulan 16 Türk devletinin başı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün büstlerinin yer aldığı Nişantaşı Habitat Parkı'ndaki sergi alanı dün Mesut Yılmaz tarafından açıldı"; "Merkezden Yönetim Kalksın", *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1997, s. 5.

72 Aydan Balamir, "Mimar Clemens Holzmeister Sergisi-Prof. Clemens Holzmeister ile Salzburg'da Yapılan Röportaj: Nazmi Kal, 1980)", *Mimarlık*, sayı 303, 2002, s. 14-18. Röportaj için s. 16-18.

73 Sacit Karaibrahimoğlu, *Türkiye Büyük Millet Meclisi* (İstanbul: Ege Matbaası, 1968), s. 294.

74 Tekin Erer, "Türklüğün 16 Avizesi!", *Son Havadis*, 6 Ocak 1969, s. 3. Erer'in bu yazısı, aslında hem 1969 yılı itibariyle tarihte kurulmuş 16 müstakil Türk devleti efsanesini alenileştiren hem de TBMM genel kurulundaki 16 avizeye yüklenen anlamı meşrulaştıran bir yazıdır. Tekin Erer'in de Sacit Karaibrahimoğlu'nun kitabındaki yanlışı olduğu gibi aldığı, konuyu tam anlamadığı açıktır. Zira "Türklüğün 16 Avizesi!" başlıklı ve "Sayın Senatör ve Milletvekillerine" hitaben yazdığı yazıda, güneşin etrafındaki 16 yıldıza Türkiye Cumhuriyeti'nin de dahil olduğunu zannediyor. Halbuki bilindiği gibi, yapılan sembolleştirmede böyle değil. Güneş 17. ve son Türk devletini, yani Türkiye Cumhuriyeti'ni simgeliyor; 16 yıldız ise tarihte Türkiye Cumhuriyeti'nden önce kurulmuş 16 müstakil Türk devletini.

75 [Nihal] Atsız, "16 Devlet Masalı ve Uydurma Bayraklar", Ötüken, sayı 5 (65) (Mayıs 1969), s. 3-5. Eleştirileri burada tekrar etmeyeceğim.

76 "Türk Devletleri ve Meclis Avizeleri", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1976, s. 19.

77 "Avize Asansörüne 9 Milyar Ödendi", *Milliyet*, 9 Ocak 1998, s. 16.

78 *Türkiye Büyük Millet Meclisi* (Ankara: TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi, 2013), s. 108.

79 *Age*, s. 107.

80 Bir yazı için bkz. "Ankara Cumhuriyeti Üzerine", *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1999, s. 6.

81 Birinci olarak 16 devletin tamamı için "devlet-uygarlık" ölçüsünün aynı anlama gelmediği, evrensel devlet tanımına uymadığını, bu gevşek devlet ölçüsü kabul edilirse Peçenekler, Tabgaçlar, Karluklar, Juan-Juan'lar, Yüeçi'ler, Kıpçaklar, Sakalar gibi birçok topluluğun da Türk devletleri sayısına ilave edilmesi gerektiğini belirtir. İkinci olarak 16 Türk devleti listesinde yer alan Hazar Hakanlığı'ndan çok daha önemli olan Bulgar Devleti'ne yer verilmemesini, Slavlaşmış Bulgarların "Türklükten ihraç edilmelerini" eleştirir. Bunu Balkan Savaşları etkisine bağlar (s. 37). Aynı şekilde Kuman ya da Kıpçak olarak bilinen Türk halkının sırf Müslüman olmadıkları için CB forsuna alınmamasını da aynı minvalde eleştirir. Benzer şekilde Avarlar ne kadar devlet ise Peçenekler de o kadar devlet oldukları halde forsta onlara yer verilmemesini eleştirilir. Üçüncü olarak resmi Türk tarih tezinin Moğol tarihiyle ilişkisini de çarpık bulur. CB forsunda Moğol İmparatorluğu'nun artçı devletlerinden Altın Orda Devleti'ne yer verilirken, aynı statüdeki İlhanlılar ve Çağatay Hanlığı'na yer verilememesinin çelişki olduğunu yazar. Altın Ordu nasıl Müslüman hanlığa dönüşmüşse diğerleri de dönüşmüştür. Çağatay Hanlığı forsta yoktur ama onun mirasçısı Timur İmparatorluğu'nun forsa alınmasının bir başka çelişki olduğunu yazar. Dördüncü eleştiri mirasçı devletlerle ilgilidir. Mesela Malazgirt Savaş sonrası Anadolu'nun çeşitli yerlerini ele geçiren Selçuklu komutanları kendi devletlerini kurar. Danişmendliler, Mengücükler, Artuklular bunlar arasındadır. Merkezi Konya olan Selçuklu Sultanlığı zamanla bütün Anadolu'yu ele geçirse de bu onların devlet olduğu gerçeğini değiştirmez. Aynı durum Anadolu Selçuklu Devleti'nin son döneminde de yaşanmış çok sayıda beylik ortaya çıkmıştır. Benzer bir durum Altınordu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Tatar Hanlıkları için de geçerlidir. Ayrıca "özbeöz" Azerbaycan, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri ile Osmanlı'yla tarihsel rekabeti (Şii-Alevi olmaları) nedeniyle Safevi Devleti de listede yer almaz. Yazarlar ayrıca 16 Türk devleti listesinin Türk Tarih Kurumu tarafından yapıldığını düşünmekiedir.

82 Mehmet Hasgüler-Bülent Uludağ, "Türk Tarih Tezi ve Cumhurbaşkanlığı Forsu", *Tarih ve Toplum*, sayı 197, Mayıs 2000, s. 39.

83 Yazar makalede "Şimdiye kadar tarihte yaşamış olan 16 büyük Türk devleti, 16 yıldız olarak ifade edilmektedir. Güneş ise bitmez tükenmez Türklük kaynağını ifade etmektedir" demektedir; oysa klasik efsanede güneşin Türkiye Cumhuriyeti'ni sembolize ettiği kabul edilir, Türklüğü değil! Ayrıca "Bu 16 büyük Türk devleti imparatorluk çapında büyük devletlerdir... Yoksa beş bin yıllık Türk tarihinde ufak çapta, küçüklü büyüklü dört yüzden fazla Türk devleti kurulmuştur" diye yazar ki ben ilk kez 400 rakamını gördüm! Şu ifadeler de yazara aittir: "Atatürk Çankaya'da yıllarca 16 yıldızlı güneş bayrağını görmekten daima büyük milli gurur ve milli zevk duymuştur (...) Çünkü Atatürk'ün bayrağı, 16 yıldızlı güneş forsu bütün Türk tarihini kaplamaktadır. Atatürk'ün ruhundaki Türklük aşkı bu müthiş bayrağı yaratmıştır. Atatürk'ün bu milli forsu 29 Mayıs 1936 tarihinde TBMM'de kabul edilerek kanunlaşmıştır. Bu milli fors Atatürk'ten sonra da diğer Türk cumhurbaşkanlarının forsu olmuştur. (...) Bu milli gelenek hala devam etmektedir."
Yazar "16 büyük Türk milletinin isimleri şunlardır" diye aşağıdaki listeyi verir, ancak bu listede 16 değil 15 isim vardır. Ak Hun İmparatorluğu atlanmıştır!
"Büyük Hun İmparatorluğu, Batı Hun İmparatorluğu, Avrupa Hun İmparatorluğu, Göktürk İmparatorluğu, Avar (Apar) İmparatorluğu, Hazar İmparatorluğu, Uygur Devleti, Gazneliler, Karahanlılar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Harzemşahlar İmparatorluğu, Altınordu Devleti, Büyük Timur İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu". Bkz. Mehmet Ateşoğlu, "Atatürk'de Türklük Aşkı ve Ülküsü", 75 Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, sayı 191, Kasım 2002, s. 27.

84 Murat Sezginer, "Türklük ve Türk Devleti Üzerine Tartışmalar", *Türk Yurdu*, c. 24, sayı 208, 2004, s. 15-22.

85 "Bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kullandığı, Türkiye Cumhur Başkanlığı bayrağını (kırmızı zemin üzerinde bitmez tükenmez Türklük kaynağını ifade eden güneş etrafında dizilen; şimdiye kadar Türk tarihinde kurulmuş olan on altı büyük Türk devletini-imparatorluğunu sembolize eden her biri, birer parlayan ve etrafını aydınlatan yücelerde yıldızlarla ifade edilen bayrak) bizzat M. Kemal Atatürk düzenleyerek, Türklük ülküsü ve tarih şuuru konularında ne denli bilgili ve duyarlı olduğunu, sanatsal olgulara dikkat ettiğini bir kez daha gösterecektir." Bkz. Mahmut Enes Soysal, "Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 42, 2010, s. 226.

86 Murat Belge, "Gelelim 16 Türk Devletine", *Radikal*, 26 Kasım 2005.

87 *Tarihte Kurulan Ulusal Türk Devletleri* Çankaya'nın Yıldızları (Ankara: Polat Kitapçılık, 2007), s. 10.
Verilen liste şöyledir: (Avrupa Hun İmparatorluğu çıkmıştır.)
Büyük Hun İmparatorluğu (MÖ 204-MS 216)
Batı Hun İmparatorluğu (48-454)
Ak Hun İmparatorluğu (420-562)
Göktürk İmparatorluğu (552-745)
Avar İmparatorluğu (563-803)
Hazar İmparatorluğu (650-985)
Uygur Devleti (744-1335)
Karahanlılar (840-1211)
Gazneliler (963-1186)
Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)
Anadolu Selçuklu Devleti (1075-1308)
Harzemşahlar Devleti (1157-1230)
Altınordu Devleti (1241-1502)
Timur İmparatorluğu (1368-1501)
Babür İmparatorluğu (1526-1858)
Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922)

88 Aytekin Gezici, *Dünyaya Hükmeden Türk Devletleri* (Ankara: Tutku Yayınları, 2013), s. 118-119 ve s. 226-232. 21'lik liste: Saka-Iskit, Doğu Gök Türk, Batı Gök Türk, II. Gök Türk ve ikinci Uygur Devleti eklendiği için 16 Türk devleti değil, 21 Türk devleti olmuştur.

89 Adnan Köse, *Tarihte 16 Türk Devleti* (İstanbul: Söğüt Yayınları/Yonca Yayınları?, 2014).

90 Cezmi Yurtsever, "Yusuf Halaçoğlu ve Resmi Tarihin 'Sonu' veya 'İflası'...", 24 Ekim 2012. http://cezmyurtsever-ukurovatrkmenlerive.blogspot.com.tr/2012/10/yusuf-halacoglu-ve-resmi-tarihin-sonu.html?view=magazine ve http://1.bp.blogspot.com/-dlX5rj9xA4w/UlhFZXKXqwI/AAAAAAAAITQ/ZUdNmqvArXQ/s1600/Scan0092.tif

91 Yurtsever, "Çin Bayrağı Nasıl Hun Türklerine Mal Edildi?", 31 Mart 2011. https://www.facebook.com/notes/t%C3%BCrkd%C3%BCnyas%C4%B1-bulu%C5%9Fmanoktas%C4%B1/%C3%A7in-bayra%C4%9F%C4%B1nas%C4%B1l-hun-t%C3%BCrklerine-mal-edildi-cezmi-yurtsever/10150540552285438

92 Yurtsever, "Yusuf Halaçoğlu...", 24 Ekim 2012. http://cezmyurtsever-ukurovatrkmenlerive.blogspot.com.tr/2012/10/yusuf-halacoglu-ve-resmi-tarihin-sonu.html?view=magazine

93 Bülent Okay, "Hun Bayrağı mı Çin Bayrağı mı", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sayı 1276, 2 Eylül 2011, s. 9.

94 Utku Çakırözer, "Köşk'ün Armasına First Lady Damgası", *Cumhuriyet*, 15 Aralık 2009, s. 1.

95 Avrupa Atatürkçü Düşünce Dernekleri Federasyonu Genel Başkanı Dursun Atılgan'ın cumhurbaşkanına yazdığı bir mektuba Yalçın Bayer "16 Türk Devleti Ne olacak?", *Hürriyet*, 1 Mart 2013; sonra da "Tereddüt Yok" başlığıyla 30 Mart'ta köşesinde yer verir. Sonra da Ertuğrul Özkök köşesinde "O Forsu Ne Yapacağız" başlığıyla irdeler; *Hürriyet*, 2 Nisan 2013. Ali Sirmen "'Türk' Var 'Türk' Var!" başlığıyla konuyu işler; *Cumhuriyet*, 4 Nisan 2013. Yalçın Bayer "16 Türk Bayrağı Uydurma mıdır" başlığıyla sorgulayıcı bir yazı yazar; *Hürriyet*, 7 Nisan 2013.

96 Örneğin Nihal Atsız'ın oğlu Yağmur Atsız'ın bubasının bu konuda 1969 yılında yazdığı yazısını aşaıalayan birine verdiği cevap için bkz. Yağmur Atsız, "Hodri Meydan, Tosunum!", *Star*, 12 Nisan 2013, s. 3. Bu konuda gerçekten ilginç bir yazı için bkz. Ayşe Hür, "Bir 'Kürt Devleti' Cumhurbaşkanlığı Forsu'na girebilir mi?", *Radikal*, 7 Nisan 2013. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/bir_kurt_devleti_cumhurbaskanligi_forsuna_girebilir_mi-1128390

97 12 Ocak 2015 tarihinde 16 Türk devletini simgeleyen askerler ve devletleri:
Büyük Hun İmparatorluğu (MÖ 204-MS 216)
Batı Hun İmparatorluğu (MS 48-216)
Avrupa Hun İmparatorluğu (MS 375-469)
Ak Hun İmparatorluğu (MS 420-552)
Göktürk İmparatorluğu (MS 552-745)
Avar İmparatorluğu (MS 565-835)
Hazar İmparatorluğu (MS 651-983)
Uygur Devleti (MS 745-1368)
Karahanlılar (MS 940-1040)
Gazneliler (MS 962-1183)
Büyük Selçuklu İmparatorluğu (MS 1040-1157)
Harzemşahlar (MS 1097-1231)
Altınordu Devleti (MS 1236-1502)
Büyük Timur İmparatorluğu (MS 1368-1501)
Babür İmparatorluğu (MS 1526-1858)
Osmanlı İmparatorluğu (MS 1299-1922)

"BU NE GAM BU NE KEDER!"

ANTALYA'DA EFKÂR, MÜZİK VE ÇALGILI KAHVEHANELER

EVREN DAYAR*

1920'li yıllarda Antalya'da çalgılı kahvehanelerde yaşanan şiddet vakaları, iki dünya savaşı arasında kalan dönemde bu mekânların yerli entelektüellerin yoğun tepkilerine hedef olmasına, hatta 19. yüzyılda efkâr ve keyif arasında kurulan ilişkinin değişmesine neden olmuş, tedrici olarak efkârı şiddetle özdeşleştiren bir düşüncenin gelişmesinin önünü açmıştır.

1886 yılının 16 Nisan gecesi Antalyalı Mehmed Ali Ağa, Kaleiçi'ndeki konağına bir çalgı takımı getirterek içki içmiş, daha sonra beraberinde bulunan Kamil Efendi ve çalgı takımıyla birlikte konağından dışarı çıkarak Kaleiçi'nde dolaşmaya başlamıştı. Mehmed Ali Ağa sarhoş bir vaziyette sokakta dolaşırken Aşar Müdürü Cemal Bey'in hanesinin önüne varmış ve burada –Cemal Bey'in de duyacağı kadar yüksek sesle– bir gün sonra onu vuracağını söylemişti.

Cemal Bey'e yönelik husumeti hakkında hiçbir bilgimiz bulunmayan Mehmed Ali Ağa tekinsiz tavırlarını ertesi gün de devam ettirmişti. 17 Nisan akşamı bu defa maiyetinde bulunan bir adamını Cemal Bey'in hanesine göndermiş, hasmına "Cemal Bey saat üçe kadar hazır olsun gelip vuracağım veyahud düelloya çıkacağım" diye haber iletmişti. Bu olaylardan sonra Cemal Bey, muhtemelen mütecavizinin pervasız tehditlerinden çekinerek –benzer bir tehditle karşılaşan her insanın yapacağı gibi– ondan şikâyetçi olmuştu.

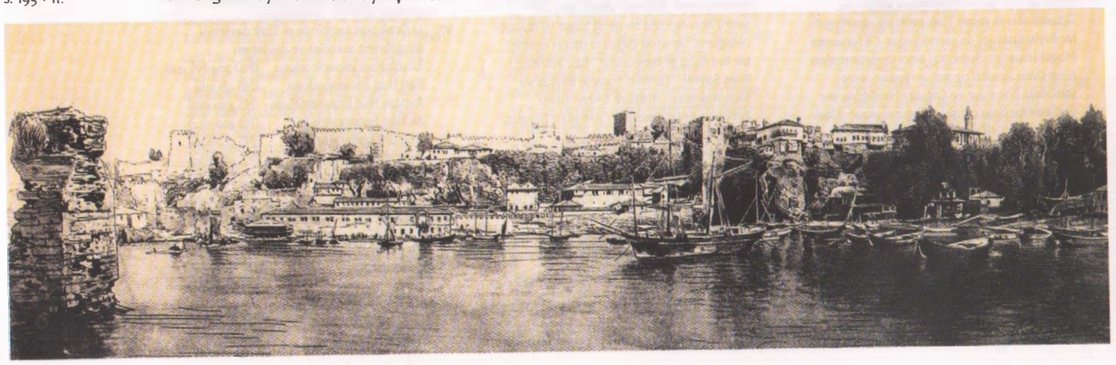
Bu ilginç düello davetinin ve Mehmed Ali Ağa'nın birkaç gün devam eden serkeşliğinin birden çok tanığı vardır. Sözgelimi Tahrirat Müdürü Nazif Efendi, 16 Nisan akşamı sokakta karşılaşıp konağına geri götürmek istediği Mehmed Ali Ağa'nın "Cemal Bey'in vücudu için bir revolver kurşunu sarf edeceğim" dediğini işitmiştir. Aynı gece Cemal Bey'in hanesinde misafir olarak bulunan Hasan Beyzade Hakkı Bey de Cemal Bey'le sohbet ederlerken dışarıdan bir çalgı sesi duyduğunu, merak edip baktığında çalgı takımının önünde Mehmed Ali Ağa'yı gördüğünü ifade etmiştir. Hakkı Bey'in iddiasına göre Mehmed Ali Ağa oğlunu Cemal Bey'in hanesine göndermiş ve onu sokakta mübareze etmeye çağırmıştır. 16 Nisan gecesi konakta yaşananlara şahit olan Antalyalı Kunduracı Kosti ise Mehmed Ali Ağa'nın o gece kendisini konağına çağırdığını ve çalgı çaldırıp içki içtiğini doğrulamış, hatta bir ara avlusuna çıkarak silah attığını anlatmıştır. Yanına varıp bunu neden yaptığını sorduğunda da şu yanıtı almıştır: "Efkârımdan ve keyfimden atıyorum, kadınlara söyleyin korkmasınlar!"[1]

19. YÜZYILDA SOKAĞA TAŞAN EFKÂR

19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Antalya ceza mahkemesi tutanakları efkâr duygusunun bu şekildeki dışavurumları hakkında oldukça değerli, aynı zamanda şaşırtıcı birçok

19. yüzyıl Antalya, liman ve kale.

Von Karl Grafen Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, Band: I, Wien, 1890, s. 195 • II.

örneği günümüze taşımıştır. Ceza mahkemesinin birkaç aylık mesaisinin ürünü olan bu dava tutanakları incelendiğinde –14 Mart 1886 ila 18 Ağustos 1886 tarihleri arasında kayda geçirilmişlerdir– Mehmed Ali Ağa'nın hüküm giymesine neden olan benzeri birçok olayla karşılaşmak mümkündür. Bu belgeler, bizatihi yer verdikleri ifadeyle sarhoş olup efkârlanarak "of diye türkü çığırdığı" ve şamatada bulunduğu için birçok kent sakininin hâkim huzuruna çıkarıldığına tanıklık eder.

Burada teker teker ele alınmayı hak edecek kadar ilginç olan bu efkâr davalarının ilkinde, 16 Mart 1886 tarihinde Kemiklik Mahallesi'nden Salih, İsmail ve Cemali yargılanmıştır. Sorgu yargıcının mahkemeye ilettiği dosyada Salih, İsmail ve Cemali'nin iskeleye giderken Tophane Yokuşu'nda gürültü yaptıkları ve bunun üzerine çavuşların "kendilerini tuttuğu" belirtilmiştir. Mahkemede üç isim de suçlamayı inkâr etmiştir. Ne var ki ifadesine başvurulan Osman, zanlılardan İsmail'in bir elinde bıçak diğer elinde şişesi, arkadaşlarıyla birlikte "türkü çağırıp of diye bağırdığı"na şahitlik yapmıştır.[2]

4 Ağustos 1886 tarihli davada elinde kebir bıçakla "of diye türkü çığırdığı" için taht-ı muhakemeye alınan kişi Eğdir Hasan Mahallesi'nden Sadık'tır. Sadık ifadesinde o gece kahvehaneden çıktığını ve sarhoş olduğunu kabul etmiş, fakat türkü çığırıp çığırmadığı sorulduğunda sükûtla yetinmiştir.[3]

8 Ağustos 1886 tarihli davada ise Şarampol Mahallesi'nden Arap Feyzi'nin sarhoş halde sokak aralarında ve elinde bıçakla "türkü çığırdığı" iddiası gündeme taşınmıştır. Arap Feyzi mahkemede verdiği ifadede sarhoş olduğunu kabul etmiş, "türkü çığırdığını" ise inkâr etmiştir.[4]

18 Ağustos 1886 tarihli bir başka davada Kayıkçı Hüseyin, Recep, Süleyman ve Salih mahkeme huzuruna getirilmiştir. Haklarında düzenlenen zabıta jurnalinde, zanlıların sarhoş bir halde ve fenersiz olarak sokak aralarında gürültü ve şamata yaptığı yazılıdır. Dört arkadaş olay gecesi önce kahvehanede bulunduklarını, oradan kayıklarına fenersiz olarak giderlerken yolda devriye memurları tarafından tutulduklarını, ancak sarhoş olmadıklarını belirtmiş, "türkü çığırdıklarını" da inkâr etmişlerdir.[5]

Mahkeme gündemine gelen son efkâr davasında ise Kemiklik Mahallesi'nden Mahmud, Demirci Süleyman Mahallesi'nden Memiş, Elmalı Mahallesi'nden İbrahim ve Makbule Mahallesi'nden Rıfat yargılanmıştır. Maznunlar, haklarında tutulan zabıta jurnali yüzlerine okunduktan ve şahitler dinlendikten sonra o gece sarhoş olduklarını kabul etmişler, ancak çok şamata yapmadıklarını, sadece "hafifçe türkü çığırdıklarını" belirtmişlerdir.[6]

Antalya Ceza Mahkemesi'nin beş aylık icraatının sonucu olarak mahkemeye taşınan bu efkâr davaları gerçekten de şaşırtıcıdır. Davaların kendisi dışında dikkat çeken en önemli nokta, suçlamanın sadece sarhoşluğa ilişkin olmaması, mahalle arasında "of diye türkü çığırma"nın da suçlama sebepleri arasında yer almasıdır. Bu nedenle mahkeme huzuruna getirilen zanlılar ya "türkü çığırdıklarını" inkâr etmiş ya da iddia edildiği kadar yüksek sesle "türkü çığırmadıklarını" söylemişlerdir. Şüphesiz, maznunları böyle bir savunma yapmaya iten sebep kendilerine yönelik suçlamanın esas nedenin efkârlanarak "türkü çığırmak" olmamasıdır, onlara yönelik ithamın esas nedeni gürültü yapmaları ve bu suretle mahalle halkının huzurunu bozmalarıdır.[7]

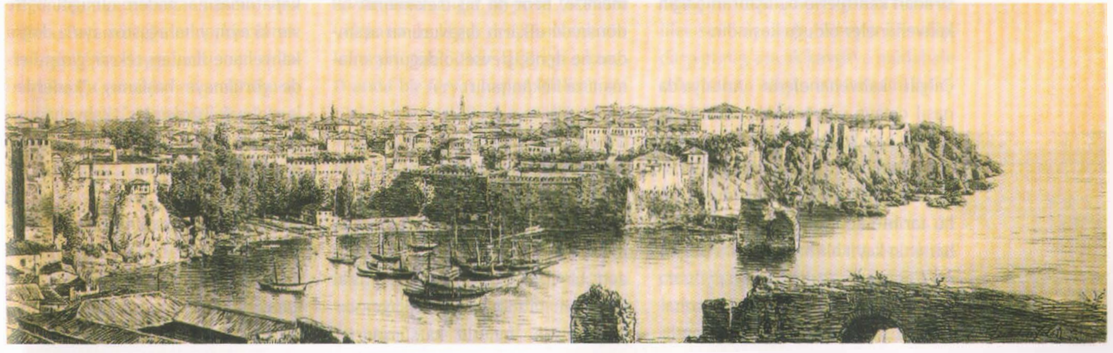
Öte yandan 19. yüzyılın hiçbir döneminde nüfusu otuz binin üzerine çıkmamış bir kentte,[8] sadece birkaç ay zarfında "of diye türkü çığırdığı" vurgulanarak mahkemeye çıkartılan zanlıların sayısının bu denli çok olması dikkate değerdir. Bu durum 19. yüzyıl Antalya'sı söz konusu olduğunda efkâr, sarhoşluk ve müzik arasında neredeyse mutat kabul edilmiş bir ilişkinin var olduğunu düşündürmektedir.

MEKÂNA TAŞINAN EFKÂR VE ÇALGILI KAHVEHANELER

19. yüzyıl Antalya'sında sıradan insanların efkârlarının dışavurumuyla ilgili mahkeme tutanaklarına yansıyan örneklerin önemli bir bölümü mahalle aralarında "of diye türkü çığırmakla" sınırlı kalmıştır; ancak efkârın açığa vurulması söz konusu olduğunda, bu dönemde yavaş yavaş efkârın sokaktan başka mekânlara taşındığını gösteren örneklere tesadüf etmek de mümkündür. Sözgelimi 8 Haziran 1886 akşamı İstrati'nin kahvehanesinde arkadaşlarıyla birlikte içki içip "türkü çığıran" Zanail-zade Yordan "rakı içerken keyfe gelip tabancayla havaya çakmış"tır.[9] Gerçi

19. yüzyıl Antalya iskelesinden bir görünüm.

Von Karl Grafen Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, Band: I, Wien, 1890, s. 195 • II.

Yordan kahvehane içinde silah atmış olmasını kanuna gösterdiği saygıyla izah etmiş ve bu suretle aleyhindeki suçlamadan ve kendisine verilecek cezadan –şehir, kaza ve kura dahilinde tabanca ve tüfek atanlara verilecek cezadan– kurtulmaya çalışmış olsa da, bu olay 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde efkârın dışavurumu için

19. yüzyılın ikinci yarısına ait Antalya Ceza Mahkemesi kayıtları, birçok kent sakininin, sarhoş olup efkârlanarak "oh diye türkü çığırdığı" ve şamatada bulunduğu için hâkim huzuruna çıkarıldığına tanıklık eder.

sokağın dışında bir başka mekânın ortaya çıktığını da göstermektedir. Zanailzade Yordan'ın hikâyesi ile Mehmed Ali Ağa'nın hikâyesi bir arada düşünüldüğünde, bu dönemde efkârın henüz bütünüyle olumsuz bir duygu olarak değerlendirilmediğini, hele ki I. Dünya Savaşı yıllarını takip eden dönemde iddia edildiği gibi bedbinlikle özdeşleştirilmediğini, kavramın "keyf" kavramıyla bir arada zikredilebildiğini söylemek de mümkündür. Ne var ki bu görece olumlu tutum, I. Dünya Savaşı'nın tetiklediği ahlaki endişeler efkâr kavramına atfedilen anlamı farklılaştırdığında değişecektir.

Antalya'da efkârın açığa vurulduğu mekân olarak çalgılı kahvehanelere yönelik tutumun zaman içinde değiştiği gerçek olmakla birlikte, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde kentlilerin efkârlarını yaşadıkları en önemli mekânın, esas olarak 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve müziği sıradan kentlilerle buluşturan çalgılı kahvehaneler olduğu kesindir.

Çalgılı kahvehanelerin Antalya'da nasıl ortaya çıktığı hakkında bildiklerimiz oldukça sınırlı; fakat kentteki kahvehanelerin sayısıyla ilgili ilk istatistiğin 1894'te yayımlandığını ve bu tarihte kentte mevcut 20 kahvehanenin kayıt altına alındığını biliyoruz.[10] Bu sayı 1904'te 52,[11] 1914 yılında 98 olacaktır.[12] Antalya'daki kahvehanelerin sayısındaki bu artışı, kentlilerin birlikte vakit geçirme arayışlarının sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Öte yandan ne *Konya Vilayet Salnamesi*'nin ilk defa olarak neşredildiği 1868'de ne de sonraki senelerde neşredilen istatistiklerde çalgılı kahvehaneler hakkında bilgi vardır. Çalgılı kahvehanelerle ilgili ayrıntılı bilgilere ancak 1920'li yıllara gelindiğinde dönemin gazeteleri aracılığıyla ulaşılmaktadır.[13] Bu gazeteler çalgılı kahvehanelerde şiddet ve efkârın nasıl buluştuğu hakkında da bir intiba edinmeye imkân tanır; çünkü 1920'li yılların Antalya'sında çalgılı kahvehaneler esas olarak bu kahvehanelerde yaşanan kavgalar nedeniyle gündeme gelmiştir.[14]

Antalya'daki çalgılı kahvehanelerde yaşanan en yaman kavgalardan biri 6 Mayıs 1924 akşamı Şerbetçi İsmail Çavuş'un oğlu Muharrem Efendi'nin Yenikapı'da açtığı mekânda, Ester'in çiftetelli eşliğinde dans ettiği sırada çıkmıştı. Dinleyiciler arasında bulunan Kunduracı Şakir şarkıcı Ester'i rahatsız etmeye başlayınca Ester'in dostu olaya müdahale etmiş, bu "müessif hadise" dönemin gazetesinde bütün ayrıntılarıyla ele alınmıştır. *Antalya* gazetesi muhabirinin kavgayla ilgili ayrıntılı tasviri hem 20. yüzyılın başlarındaki çalgılı kahvehanelerle ilgili canlı bir izlenim edinmemize, hem de bu mekânların bu dönemde efkârın dışavurumu açısından ne denli işlevsel olduğunu anlamamıza imkân tanır.

Gazete haberine göre Muharrem Efendi Kahvehanesi'nde on günden beri sahne alan incesaz takımı Antalyalıların büyük ilgisini çekmişti. Kahvehanenin yüzlerce müdaviminden bir bölümü ruhlarının musiki ihtiyacını tatmin ederken, diğer bir bölümü de "bulutlu kafalarını ikmal ediyor",[15] gece sabahlara kadar efkârlarını dağıtıyordu. Fakat 6 Mayıs akşamı Berber Süleyman oğlu Kunduracı Şakir tarafından atılan iki el silah kahvehanenin yüksek tavanını çınlatarak heyecana neden olmuş, olayın bir başka kahramanı Ester'in dostu Muammer Efendi ise revolveriyle Şakir'e karşı koymuş, bu arada kahvehanede büyük bir kargaşalık yaşanmıştı. Zabıtanın müdahalesiyle son bulan tartışmanın nedenleri gazetede bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır:

"Kunduracı Şakir, şarkıcı Ester'e âşıkmış. Ester'in büyüleyici sesi de Şakir'in aşkını büyütüyor, beyaz pudra yumuşaklıkları ile katmerleşen gerdanını kırarken âşık Şakir'i büsbütün çıldırtıyormuş. Bu şiddetli sevda içinde kendini kaybeden Şakir bir gün evvel karar vererek, 'Ne olursa olsun ben bu kadına sahip olacağım' demiş ve bu düşüncesini gerçekleştirmek için de bazı tertipler almış. Bu tertipler arasında en çok önem verdiği yarım okkalık şişesi olmuş. Bütün hasretini bu şişeden aldıktan sonra beline taktığı tabancasıyla kahvehaneye girmiş, Ester'in dans ettiği masanın tam önünde huşu ile oturmuş. Aşkla yanan gözlerini Ester'e dikmiş, fakat beklediği küçük bir iltifata ufak bir mukabele görmeyip müstehzi bakışların altında ezilince kan beynine sıçramış. Bu durum karşısında bütün iradesini kaybetmiş, silahını kuşağından çıkararak ateş etmiş. Ester'in dostu da Şakir'e karşılık vermiş: Dan, dan, dan!.."[16]

Bu kavga bir süre Antalya gündemini meşgul etmiş ve nihayetinde çalgılı kahvehanelerin geçici bir süre için kapatılmasına neden olmuştu.[17] Ne var ki aynı yılın ağustos ayına doğru kahvehane ilanları tekrar gazetelerde görülmeye başlamış, "kederden kurtulmak isteyenler" kahvehaneye ince saz müziği eşliğinde içki içmeye davet edilmiştir:

"Çok eski bir dostuma dün sokakta rast geldim. Mütemadiyen gülüyordu, şaşırdım. 'Azizim' dedim, 'dünkü gam ve keder ne idi, bugünkü neşe ne?' 'Bilmiyor musun azizim', dedi. 'Yenikapı'ya gittim, Muharrem Efendi'nin kahvehanesinde oturdum, içim açıldı. Serinledim, bir iki kadeh de bira çektim, neşem yerine geliverdi.' Kederden kurtulmak, sıcaktan kurtulmak istersen koş Yenikapı'ya Muharrem Efendi'nin kıraathanesine!"[18]

EFKÂR VE MÜZİK

Efkârın dışavurumu söz konusu olduğunda çalgılı kahvehanelerin bu şekilde kolayca şiddet olaylarıyla özdeşleştirilebilmesinde bu mekânlarda icra edilen müziğin önemli bir hissesi olduğu muhakkaktır.[19] Her şeyden önce, kahvehaneler müziğin yarattığı güçlü duygularla dinleyicilerini icraya dâhil etmeyi başarabilmişlerdir.[20] Bu satırların yazarı kentteki son erkek icracılarla ("hafızlar") yaptığı görüşmelerde iki dünya savaşı arasında kalan dönemde Antalya'daki mevcudiyetlerini henüz kaybetmemiş olan çalgılı kahvehaneler hakkında canlı bir intiba edinmiştir. Büyük bir çoğunluğunu kent yoksullarının doldurduğu çalgılı kahvehanelerde insanların şarkıcılara laf atarak efkârlarını açığa vurmaları âdettenmiş. Bu kahvehanelerde en duyarlı dinleyiciler belirli beklentilerini dile getirmek ya da beğenilerini belirtmek için sık sık yüksek sesle bağırarak icraya müdahale edermiş: "Çal bre!" ya da "Çek bir gazel bre!" Gerçekte bütün bu ifadeler övgü niteliğindeymiş ve bunlara kendinden geçmenin ifadesi olan nidalar eşlik edermiş: "Ah!", "Aman!", "Of!"[21]

Çalgılı kahvehanelerde saz takımlarının ya da tek tek icracıların duygu yoğunluğu yaratmaya yönelik müzikleri, Batı müziğinden farklı olarak, dinleyicilerin duygularını tam anlamıyla açığa vurmalarına aracı olmuştur. Bu niteliğiyle çalgılı kahvehaneler, duygusal aşırılıklar ve efkârın ani dışavurumları için uygun koşullar yaratabilmiş, "aman"lar ve "of"lar müziğin dinleyiciler üzerinde uyandırdığı sıra dışı etkiyi ifade etmiştir. 18 Şubat 1925 tarihinde Şarampol'deki bir çalgılı kahvehanede, kahvehane müdavimleri ve polis arasında yaşanan tartışma, çalgının sarhoş edici bu etkisine –gazetenin ifadesiyle "tesir-i tabîîsi"ne– çok açık olarak tanıklık yapmaktadır. 19 Şubat tarihli *Antalya* gazetesi bu olayı bütün ayrıntılarıyla sütunlarına taşımıştır:

"Bu sarhoşlar her rezaleti o anda tasavvur ve tasmîm ederek Şarampol'de Arap'ın Kahvehanesi'ne gelirler, esasen orada da çalgı çalınırmış. Çalgının tesir-i tabîîsi de sarhoşları daha başka bir mecrâ-yı tefekküre sevk edermiş. Nihayet gürültü büyür, mahalle bekçisi koşar, Şarampol Karakolu'na haber verir. Karakol Komiser Muavini Hamit Efendi refakatinde iki polis memuru ile gelir ve sarhoşlardan Ahmed isminde birine kalk emrini verir. Ahmed kalkar, fakat kasap Selim 'Otur bre' der ve Ahmed oturur. Bu defa Komiser Muavini Selim'e kalk emrini verir. Muavin, kanun namına emrini tekrar eder, bu defa Selim kalkar, fakat önündeki masayı Komiser Muavini'nin başına indirir. Muavin Efendi Selim'e hücum eder ve kıskıvrak tutar. Diğer iki polis tecavüze yeltenen iki kişiyi de yakalar, karakola götürmek üzere dışarıya çıkarır. O anda bir feryat kopar: 'Selim'i götürüyorlar bre!' Bu feryat diğer kahvehanelerdeki sakine üzerinde seri bir tesir yapar. Herkes toplanır, bu sefer iş aksi olur. Komiser Muavini Hamit Efendi'nin apoletlerini, bel kayışını koparırlar. Tabancasını da almak isterlerse o sırada yere düşmesi buna mani olur. Selim ve diğerleri firaridir."[22]

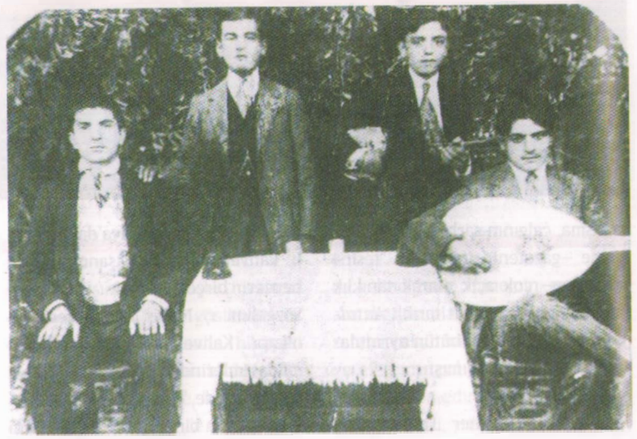
19. yüzyıl Antalya, limanı.

Von Karl Grafen Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, Band: I, Wien, 1890, s. 195 • II.

1920'li yıllarda Antalya'daki çalgılı kahvehanelerde yaşanmış buna benzer birçok örnek verilebilir. Sözgelimi 17 Mayıs 1924 gecesi Yenikapı Kahvehanesi'nde mekânın müdavimlerinden birkaç erkek, kahvehanede "icrâ-yı teganni eden" Victoria'dan bir iki şarkı söylemesini arzu etmiş, taleplerinin reddedilmesi üzerine kavga çıkmış, olayın büyümesi o esnada kahvehanede bulunan zabıtaların müdahalesiyle önlenebilmiştir.[23] Kemiklik Kahvehanesi'nde çalgı çalmaktan vazgeçen bir icracı (Emin), ısrarlara rağmen çalgısını eline almamış ve sırf bu nedenle sırtından bıçaklanmıştır.[24] 7 Haziran 1927 gecesi ise kentteki bir çalgılı kahvehanede –konuyla ilgili belgede mekân *cafe chantant* olarak tanımlanmıştır–[25] içki içen Giritliler, Safiye adındaki icracıya laf atmış, bu durumdan rahatsız olan mekân sahibi Ayanzade Hüseyin Efendi, Giritlilere "Böyle yapacaksanız Giritliler benim mekânıma gelmesinler" diyerek mukabelede bulunmuştur.[26] Bu sözler "Giritlilik vaziyeti taşıyanların hiddetlerini tahrik ettiğinden", Giritliler sandalyelerle Hüseyin Efendi'yi darp etmiş, ancak kavgaya müdahale eden zabıta olayın büyümesini önlemiştir.[27]

EFKÂRIN DIŞLANMASI VE ÇALGILI KAHVEHANELERİN GÜNBATIMI

Sayısı artırılabilecek daha birçok örnek 1920'li yıllar Antalya'sında çalgılı kahvehanelerin efkârın dışavurumu için oldukça işlevsel mekânlar haline

Antalyalı gençler eğleniyor. Fotoğraf 20. yüzyılın başlarında çekilmiş.

Geórgios Pechlivanidis, *Attáleia kai Attaleiótes: Pamfylía, Lykía, Pisidía, Kilikía* Tómos, Atina, A, 1989, s. 150.

geldiğini göstermektedir. Öte yandan 1920'li yıllarda yerel gazetelere de yansıyan ve bu suretle kamuoyunun yakından takip ettiği çalgılı kahvehanelerde yaşanan şiddet vakaları, iki dünya savaşı arasında kalan dönemde bu mekânların yerli entelektüellerin yoğun tepkilerine hedef olmasına, hatta 19. yüzyılda efkâr ve keyif arasında kurulan ilişkinin değişmesine neden olmuş, tedrici olarak, efkârı şiddetle özdeşleştiren bir düşüncenin gelişmesinin önünü açmıştır.

Çalgılı kahvehaneleri yerli entelektüellerin tepkisine mazhar kılan bir diğer gelişme de uzun savaş yıllarının entelektüellerin ahlaki endişelerini artırmış olmasıdır. Bu nedenle I. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada olduğu gibi Antalya'da da içki karşıtı bir düşünce yerli entelektüeller tarafından hararetle desteklenmiş,[28] 1920'li yıllarda içkinin ve sarhoşluğun fenalıklarıyla ilgili kanaat gazetelerin zabıta sütunlarında sık sık işlenmiş, sarhoşların neden olduğu olaylar bu dönemde yayımlanan gazetelerde geniş yer tutmuştur. Sarhoşlarla ilgili Antalya gazetelerine yansıyan bütün bu haberler vasıtasıyla yerel kamuoyu, sarhoşların evlere ve dükkânlara girmekte tereddüt etmediğine, çalgılı kahvehanelerde olay çıkarmaktan geri kalmadıklarına,[29] sokak aralarında "çılgınca naralar atarak" genel asayişi ihlal ettiklerine sık sık tanık olmuştur.[30] Haberlerde, rakının akla gelen her yerde –meyhanelerde, kahvehanelerde, mesire yerlerinde, şehri çevreleyen bahçelerde– çokça tüketildiğine değinilmiş,[31] Antalya'da içkiye olan rağbetin I. Dünya Savaşı'ndan sonra arttığı iddia edilmiştir.[32]

Bu dönemde benzer bir olumsuz tutum, çalgılı kahvehanelerin müdavimi bulunan ve efkârlarını şiddetle açığa vurmaya herkesten daha çok meyyal olan külhanbeylerine yönelik olarak da geliştirilmişti. Örneğin *Antalya* gazetesinde yayımlanan bir makalede, külhanbeylerinin İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmaları talep edilmişti:

"Akşamları orada burada ba-husus Kemiklik tarafında sarhoş olup manda gibi yuvarlanıyorlar, hayvan gibi öğürüyor, köpek gibi bağırıyorlar. Etraftaki halkın huzur ve sükûnunu ihlal ediyorlar. Vakıa zabıtamız bunlar hakkında lüzum gelen takibat ve tahkikatta bulunuyor. Hatta geçen gün polise karşı gelen iki edepsizin haddini bildirmek için şiddetle teşebbüste bulunduğunu memnuniyetle gördük. Mamafih bu gibi edepsizler hakkında idari muamele caiz değildir. Önümüzde eser de misal de var. İstiklal Mahkemesi böyle edepsizleri hususi surette muhakeme ediyor. Ve şayet yine edepsizlik edecek olan bulunursa bir ay sonra tekrar geleceğini beyan ediyor. Birkaç edepsiz şirret için İstiklal Mahkemesi'nin tabiî buraya kadar gelmesine lüzum yok. Fakat adi edepsizlikte bulunan böylelerini tutunca İstiklal Mahkemesi'ne gönderelim. Bunlar hakkında zabıtamızın çok şiddetli tavır almasını ve böylelerini Takrir-i Sükûn Kanunu'na istinaden ve İstiklal Mahkemesi'nin haklarındaki icraatı ile azasının beyanına iktizaen İstiklal Mahkemesi'ne gönderelim."[33]

Bu yıllarda sadece çalgılı kahvehanelerin müdavimi olan külhanbeyleri değil, bu kahvehanelerde icra edilen müzik de tepkilere hedef olmuştur. Entelektüeller kahvehanelerde icra edilen müzik ile efkâr ve şiddet kültürü arasında çok açık bir ilişki kurmuş, çalgılı kahvehaneleri karamsarlık, bedbinlik ve melankoliyle bir arada tutmuş, bu mekânlarda icra edilen müziğin (incesaz) içki içmeyi teşvik ettiğini sık sık vurgulamıştır. Öyle ki "içkinin verdiği intibah esnasında sarhoşların mutlaka incesaz işitmek istedikleri" iddia edilmiş ve bu "inleyen ve ağlayan nağmelerin" insanlara dinlettirilmemesi gerektiği birçok kere ifade edilmiştir.[34]

1920'li yıllarda çalgılı kahvehanelerin diğer muarızları ise âşıklar geleneğinin temsilcileri arasından çıkmıştır. Taşra geleneğinin son temsilcileri arasında yer alan ve semai kahvehanelerinin müdavimi bulunan söz konusu isimler çalgılı kahvehaneleri eleştirirken, çoğu icracının kadın olduğu bu mekânları "ahlaksızlık yuvası" olarak nitelemekten çekinmemiştir. Gerçekten de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Antalya âşıklarından Âşık Tahtalı Ali ya da Âşık Osman ile yapılan röportajlarda, taşra geleneğinin temsilcileri olan bu sanatçılar toplumsal hayatta yaşanan değişimi "çöküş" olarak nitelemişlerdi. Sözgelimi Âşık Osman, içinde yaşadığı dönemi ahlaksızlıkla suçlamış ve bu yıllarda toplumsal hayatta gözlemlediğini iddia ettiği "ahlaki çöküş" karşısında üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeye hazır olduğunu söylemiş, mesleğini de "gençleri daha ahlaklı kılmak" ve onları "bu ahlaksızlık yuvalarından uzak tutmak" olarak tanımlamıştı.[35]

Öte yandan yerli entelektüellerin ahlaki endişelerinin veya taşra geleneğini temsil eden âşıkların bütün bu olumsuz düşüncelerinin bir hakikati ifade ettiğini söylemek güçtür, hatta bu düşünceleri geçmişi idealleştiren birer fantezi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. 19. yüzyıl Antalya'sında efkâr ve içki kültürünün çok da yadırganmayan birlikteliğine tanıklık eden birçok örnek akla getirildiğinde, I. Dünya Savaşı'ndan sonra "ahlaki çöküş" ile içki arasında kurulan sözüm ona bu apaçık ilişkinin gerçekçi olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira Antalya 19. yüzyılda bile efkârın dışavurumuna aracılık eden pek çok mekâna sahip olmuştur. Hatta bu nedenle, 1 Mayıs 1861 tarihinde Konya valisi Ragıp Paşa'ya hitaben kaleme alınan bir şukkada, Antalya'da var olan birçok meyhanenin İslam mahallesi içinde olduğuna ve bu nedenle kapatılması gerektiğine değinilmiştir.[36] 1916 yılında kentte bulunan meyhanelerden kırk ikisinin ruhsatsız olarak açıldığına bakılacak olunursa, bu dönemde kentteki içkili mekân sayısının çok daha fazla olması muhtemeldir.[37] Dolayısıyla, içkiye olan rağbetin I. Dünya Savaşı'ndan sonra arttığını iddia etmek, çalgılı kahvehanelerde yaşanan aşırılıkları savaşın neden olduğu "ahlaki çöküş"e bağlamak hiç de gerçekçi görünmemektedir.

Bununla birlikte, yerli entelektüellerin sahip olduğu ahlaki endişelerin ve büyük savaşı takip eden dönemde kentin tanık olduğu ahlaki seferberliğin çalgılı kahvehanelerin Antalya'da tarih sahnesinden çekilmesinin en önemli nedenleri arasında yer aldığı gerçektir.[38] Ayrıca, bu sürece efkâr duygusunun –hiç değilse onun bazı dışavurumlarının– olumsuz karşılandığı bir kültürel ortamın eşlik ettiği de unutulmamalıdır. Gerçekten de 1920'li yıllardan itibaren içki karşıtı bir düşünce tüm Türkiye'de olduğu gibi Antalya'da da yaygınlık kazanmış, bu dönemden sonra efkâr duygusu geçmişe kıyasla çok daha fazla olumsuzlanmış, bu duygunun şiddetle iç içe geçmiş belirli dışavurumları karşısında çok daha hassas olunmuştur.

DİPNOTLAR

1 *Antalya sicil # 29/34* (13 Mayıs 1302/25 Mayıs 1886).
2 *Antalya sicil # 29/16* (24 Haziran 1302/6 Temmuz 1886).
3 *Antalya sicil # 29/72* (23 Temmuz 1302/4 Ağustos 1886).
4 *Antalya sicil # 29/65* (27 Temmuz 1302/8 Ağustos 1886).
5 *Antalya sicil # 29/92* (6 Ağustos 1302/18 Ağustos 1886).
6 *Antalya sicil # 29/101* (6 Ağustos 1302/18 Ağustos 1886).
7 19. yüzyıl Antalya'sında sokakta eğlenmenin mutat kabul edildiğine ilişkin verilebilecek birçok örnek vardır. Antalya ceza mahkemesi tutanakları bilhassa karnaval günlerinde kentli Hıristiyan ve Müslümanların sokakta bir arada eğlendiklerine tanıklık eder. Bu eğlenceleri mahkemenin gündemine taşıyan ise sokakta eğlenilmiş olması değildir, içkinin sınırsızca tüketildiği bu günlerde içkinin de tesiriyle yaşanan taşkınlıkların mahallelinin huzurunu bozmasıdır. Yoksa Ömer Ali, Kolsuz Bakkal Kosti, Pandeli Kaptan, Mahmud Çavuş, Yusufaki, Yorgi ve mahkemenin adını saymadığı "diğerleri"nin yargılandığı bir karnaval davasında da vurgulandığı gibi karnavalı sureti ile sokakta raks etmek suç değildir belki, fakat mahallelinin huzurunu bozacak kadar gürültü yapmak ve bu nedenle şikâyete sebep olmak suçtur. Bkz. *Antalya sicil # 29/28* (3 Nisan 1302/15 Nisan 1886). Öte yandan 20. yüzyılın başlarında dahi şehirdeki karnaval etkinlikleri oldukça şamatalı geçmeye devam etmiştir. Bu nedenle dönemin Antalya Mutasarrıfı'nın aldığı bir kararla 1912 yılında Paskalya dönemlerinde Antalya'da "öteden beri cari olan üç gün geceli gündüzlü silah atmak âdeti" yasaklanmış ve Paskalya günleri bu şekilde silah atanlar hakkında şehir dâhilinde silah atanlara tatbik edilecek cezanın uygulanacağı duyurulmuştur. Bkz. *Babalık*, 9 Nisan 1328/22 Nisan 1912.
8 Şehrin 19. yüzyıldaki nüfusuyla ilgili olarak şu istatistiklere bakılabilir. Bkz. *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 1*, Konya, 1285, s. 86; *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 2*, Konya, 1286, s. 112; *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 6*, Konya, 1290, s. 187; *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 10*, Konya, 1294, s. 154; *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 25*, Konya, 1310, s. 125; Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque-Province de l'Asie-Mineure*, c. 1 (Paris, 1892), s. 860; *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 28*, Konya, 1317, s. 199.
9 *Antalya sicil # 29/42* (5 Temmuz 1302/17 Temmuz 1886).
10 *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 26*, Konya, 1312, s. 115.
11 *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 29*, Konya, 1322, s. 150.
12 *Konya Vilayet Salnamesi Defʿa 30*, İstanbul, 1332, s. 649.
13 *Antalya* gazetesinin muhtelif nüshalarındaki ilanlardan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde kentteki Tophane Kahvehanesi, Derviş Efendi Kahvehanesi, Muharrem Efendi Kahvehanesi, Lara Kahvehanesi ve Hastane üzerindeki Yeni Kahvehane çalgılı kahvehane hüviyetindeydi. Bkz. *Antalya*, 10 Teşrinisani 1340/10 Kasım 1924; *Antalya*, 14 Ağustos 1340/14 Ağustos 1924; *Antalya*, 17 Mayıs 1340/17 Mayıs 1924; *Antalya*, 20 Ağustos 1340/20 Ağustos 1924; *Antalya*, 2 Temmuz 1341/2 Temmuz 1925.
14 19. yüzyılda da kahvehaneler birçok defa bu mekânlarda yaşanan kavgalar nedeniyle gündeme gelmiştir. Bkz. *Antalya sicil # 29/10* (24 Haziran 1302/6 Temmuz 1886), *Antalya sicil # 29/32* (7 Nisan 1302/19 Nisan 1886).
15 Gazete haberinde geçen bu ifade (Arapçası "bit'abri'r-re's"), genellikle esrar içmenin etkilerini ifadeetmek için kullanılır; ancak müziğin uyandırdığı sıra dışı etkiyi tarif etmek için kullanıldığı durumlar da vardır. Bkz. A. J. Racy, *Arap Dünyasında Müzik Tarab Kültürü ve Sanatı*, çev. Serdar Aygün (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), s. 86.
16 *Antalya*, 9 Mayıs 1340/9 Mayıs 1924.
17 *Antalya*, 24 Mayıs 1340/24 Mayıs 1924.
18 *Antalya*, 6 Temmuz 1340/6 Temmuz 1924.
19 Çalgılı kahvehanelerde, ağırlıklı olarak, klasik Osmanlı müziğinin bir devamı olan incesaz icra ediliyordu. Mahmut Raşıp bu müzik türünün Anadolu müziğinden farklı olarak kentlere mahsus olduğunu dile getirmiştir. Bkz. Cem Behar, *Musikiden Müziğe Osmanlı Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), s. 278 ve *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz: Geleneksel Osmanlı/Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s. 45.
20 Mesut Cemil, *Tanburi Cemil'in Hayatı* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1947), s. 119.
21 Kahire, Şam ve Halep'teki çalgılı kahvehanelerin sıradan insanlar üzerinde uyandırdığı sıra dışı etki (tarab) için bkz. A.J. Racy, *age*, s. 77-83 ve Jonathan H. Shannon, "Emotion, Performance and the Temporality in Arabic Music: Reflections on Tarab", *Cultural Anthropology*, c. 1, sayı 18, 2003, s. 75.
22 *Antalya*, 19 Şubat 1341/19 Şubat 1925.
23 *Antalya*, 18 Mayıs 1340/18 Mayıs 1924.
24 *Antalya*, 21 Teşrinisani 1341/21 Kasım 1925.
25 *Cafe chantant*'lar 19. yüzyıl Paris'inde müziğin sıradan kentlilere erişimini sağlayan mekânlardı. Bkz. Jacques Attali, *Gürültüden Müziğe: Müziğin Ekonomi Politiği Üzerine*, çev. Gülcigil Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), s. 95-100. *Cafe chantant*'lar, 20. yüzyılda Yunanistan'da kafe amanların, Küçük Asya'nın Ege ve Akdeniz kentlerinde ise çalgılı kahvehanelerin oynadığı rolün bir benzerini Fransa'da oynamışlardı.
26 BCA.CHP.K. 490.01-1903.1/130.
27 BCA.CHP.K. 490.01-1903.1/132.
28 Birinci Dünya Savaşı'nın tetiklediği içki karşıtlığı için bkz. Paul Boyer, *Urban Masses and Moral Order in America, 1820-1920*, London, 1992; David T. Courtwright, *Forces of Habit: Drugs and the Making of the Modern World*, London, 2000; Gregory M. Thomas, *Treating the Trauma of the Great War: Soldiers, Civilians, and Psychiatry in France, 1914–1940*, Baton Rouge, 2009; Neil Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR: The 1920s Campaign against Illegal Spirits", *Soviet Studies*, c. 38, sayı 3, Temmuz 1986.
29 *Antalya*, 3 Kânunuevvel 1340/3 Aralık 1924, *Antalya*, 25 Eylül 1341/25 Eylül 1925.
30 *Antalya*, 17 Teşrinisani 1340/17 Kasım 1924; *Antalya*, 3 Şubat 1341/3 Şubat 1925; *Antalya*, 4 Temmuz 1926; *Antalya*, 27 Kânunisani 1927/27 Ocak 1927.
31 *Resmi Antalya*, 11 Nisan 1930; *Resmi Antalya*, 26 Eylül 1930.
32 *Antalya*, 24 Şubat 1340/24 Şubat 1924.
33 *Antalya*, 6 Teşrinisani 1341/6 Kasım 1925.
34 Cemal Ünlü, *Git Zaman Gel Zaman Fonograf-Gramofon-Taş Plak* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2004), s. 316-319.
35 *Tenvir*, 25 Haziran 1340/25 Haziran 1924.
36 BOA.HR.MKT. 375-86 (20 Şevval 1277/1 Mayıs 1861).
37 BOA.DH-I.UM. 35-1 (22 Mayıs 1332/4 Haziran 1916).
38 Çalgılı kahvehanelerin eski itibarlarını yitirmelerinde 1930'lu yıllarda kullanımı yaygınlaşan gramofon da etkili olmuş, gramofonun kahvehanelere girmesiyle birlikte dinleyicilerin efkârını açığa vurmakta çok daha işlevsel olan, dinleyicilerine müziğin icra sürecine dâhil olma fırsatı sunan canlı performanslar, yerini gramofon plaklarına bırakmıştır. Bkz. Yiannis Zaimakis, *Katagógia Akmdzonta' ston Lákko Irakleíou: Parékkliси. Politisimiki Dimiourgía. Anónymo Rempétiko* (Atina, 2008), s. 122 vd.

KIBRIS'TA İLK BANKA

BANK-I OSMANÎ-İ ŞAHANE*

ALEXANDER APOSTOLIDES - LORANS TANATAR BARUH

Bu kısa yazı Avrupa Bankacılık ve Finans Tarihi Birliği'nin bir üyesi olan Alexander Apostolides'in daveti üzerine Kıbrıs'a yapılan bir ziyaretin sonucunda hazırlandı. Bir haftalık ziyaretin sonrasında kaleme alınan bu metin Osmanlı Bankası'nın Kıbrıs'taki varlığına kısa bir bakış olmanın ötesine geçemez. Yapılacak yeni araştırmalar Osmanlı Bankası'nı Kıbrıs'ın tarihine ve toplumsal hafızasına geri getirmekle kalmayıp, Doğu Akdeniz'in dinamiklerinde ve Kıbrıs'ın 19. ve 20. yüzyıldaki ekonomik ve sosyal tarihinde yerini bulmasını da sağlayacaktır.

Ticari bir banka olarak kurulan ve daha sonra bir devlet bankasına dönüşen Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin benzersiz bir tarihçesi vardır. Banka bir yandan idari açıdan Paris ve Londra'ya bağlıyken, imtiyazını ve varlığını Osmanlı Devleti'ne borçlu olan ama esas olarak özerk bir finans kurumuydu.[1]

4 Şubat 1863'te imzalanan sözleşmeyle kurulan Bank-ı Osmanî-i Şahane, Osmanlı hükümetinin talepleri doğrultusunda üç işlevi yerine getirmekteydi. Bunlardan birincisi süregelen mali düzensizliği ortadan kaldıracak bir merkez bankası görevi yapmak, bunun için de Avrupa'daki örneklerinden esinlenerek devlet hazinesinin işlev ve gözetimini üstlenmekti. İkinci işlevi mali keşmekeşin bir sonucu olarak gündeme gelen parasal kargaşaya son vermekti. Kırım Savaşı'nın finansmanı için yüksek miktarda ihraç edilen kaimelerin piyasadan çekilmesiyle başlayan sürecin, halkın güvenini kazanabilecek sağlıklı bir finansal yapıya kavuşma yolunda ilerlemesi istenmekteydi. Son ve belki de en önemli işlevi de, 1854'te başlayan dış borçlanma sürecini daha sağlam bir yapıya oturtmaktı. Bankanın kurulmasıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu itibar ve güvenilirliğini artıracak, Batı fonlarını daha ucuza temin edebilecekti.[2]

LARNAKA ŞUBESİ

Osmanlı ekonomisinin gelişmesinde, toplumun değişmesinde ve siyasal ortamın olgunlaşmasında Osmanlı Bankası önemli bir rol üstlendi. En yaygın şube ağına sahip olan banka, aynı zamanda en geniş müşteri portföyünü elinde bulunduruyordu; Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı coğrafyasında yüzden fazla şubesi vardı.[3] İlk şubelerden biri, 19. yüzyılın sonunda 7.693 nüfuslu[4] Kıbrıs'ın önemli liman kenti olan Larnaka'da açıldı.

Mayıs 1864'te kurulan Osmanlı Bankası Larnaka şubesi, Beyrut ve Mısır'a yakınlığıyla stratejik bir konumda bulunan adanın ilk bankası oldu ve o dönemde pek önemsenmeyen Kıbrıs tarihi için bir dönüm noktası oluşturdu.[5] Bankanın bu kararı almasında, 1856'da İngiltere'deki aile evini terk edip Beyrut'ta bir şirkette çalışmaya başlayan Hamilton Lang'in raporu etkin rol oynadı. O dönem Osmanlı Bankası'nın genel müdürü, daha sonra Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin genel müdür yardımcısı olacak Edward Gilbertson'un Lang'ın çalıştığı şirketin sahibiyle yakınlığı, bu ikilinin tanışmasına ve sonradan yakın bir dostluk kurmasına vesile oldu. Gilbertson, Lang'den Kıbrıs'a gittiğinde bir şube açılması için uygun bir zemin olup olmadığını araştırmasını istedi ve 1862'de, Kıbrıs'ta bir şube açılması konusunda olumlu görüş bildirdi. Bankanın 1863'teki yeni yapılanmasının hemen ardından da Larnaka şubesi açıldı. Kendi çalıştığı şirkete ortak olan Lang, aynı zamanda bankanın temsilcisi sıfatıyla Larnaka'ya yerleşti. Görevi adanın gelirlerini toplamak ve paranın en kazançlı yolla İstanbul'daki genel müdürlüğe ulaştırılmasını sağlamaktı.[6] Osmanlı ve İngiliz dönemlerinde, diğer uluslararası bankaların bu işi elde etmek için yaptığı tüm girişimler sonuçsuz kaldı ve Bank-ı Osmanî-i Şahane bu işlevini hep elinde tuttu. Öte yandan, Larnaka şubesi küçük bir şubeydi ve Kıbrıs ekonomisi de çok büyük umut vaat etmiyordu. Yine de bir bankanın varlığı, adanın üretmiş olduğu keçiboynuzu ve temel gıda ürünlerinin ticarileşmesinde önemli rol oynadı. Dikkatli bir yönetim de küçük ama sürekli kârların elde edilmesini sağladı.[7]

Berlin Kongresi'nde 1 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan anlaşmayla İngilizler, Ruslara karşı Osmanlıları desteklemelerinin karşılığında Kıbrıs'ı yönetimleri altına aldı. Ada, 1914'te ilhak edilene kadar Osmanlılara ait olmakla birlikte İngilizlerin denetiminde kaldı. Bu ikili durumdan ve İngilizlerin Süveyş Kanalı'nda kontrolü ele geçirmesinden dolayı stratejik önemini kaybetti ve büyük ölçekli yatırımları çekmeyi başaramadı. Diğer yandan İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'na ödemesi gereken vergiler toplanmasına rağmen, bu para hiçbir zaman Babıâli'ye ödenmedi; İngilizlerin garantörü olduğu 1855 Osmanlı borçlanması tahvillerinin anaparasının değil, yalnızca faizlerinin ödenmesi için kullanıldı.[8] Osmanlı Devleti adanın yönetimini İngilizlere vermesinin karşılığında hiçbir ödeme alamamıştı ve İngiliz hazinesi bu meblağı tahvil sahiplerine ayırmanın yanında öngörülmeyen harcamalarının karşılanması için de kullanıyordu. Alınan vergiler adanın gelişimini sekteye uğratıyor, "hükümet mekanizmasının ... yavaş işlemesine"[9] neden oluyordu.

İngiliz hükümeti, Kıbrıs'a ayak basmadan önce, adada on bir sene yaşamış olan ve İngiliz konsolosunun yardımcılığını yapan Hamilton Lang'den Dışişleri Bakanı Lord Salisbury ile Avam Kamarası Başkanı Sir Stafford Northcote'a adada uygulanan vergi sistemi hakkında bilgi vermesini istedi. Ayrıca Kıbrıs'ta yönetimi ele almadan önce, Kıbrıslıların nasıl tepki vereceğine dair kendisinden görüş aldılar. Yönetimin İngilizlere geçmesi neticesinde Babıâli'nin finansal kaybını karşılamak üzere anlaşmayla belirlenen yıllık 92.799 sterlinlik bir ödemenin İngiliz hazinesine aktarılması ada yönetimini zorluyordu; ancak 1907'de, 50.000 sterlinlik devamlı bir ödeneğin ayrılmasıyla kısmen rahatlık sağlandı. Bu verginin ödenmesi adanın 1914'te ilhak edilmesinden ve 1925'te İngiliz kolonisi olmasından sonra da devam etti. Zira İngiliz hazinesi, Kıbrıs'ın teknik olarak 1914'e kadar Osman İmparatorluğu'nun bir bölümü olduğunu iddia ediyor ve Osmanlı Devleti'nin borçlarındaki kendi payını ödemesi gerektiğinde ısrar ediyordu.[10]

LEFKOŞA VE LİMASOL'DA OFİSLER

İngilizlerin adaya gelişi ilk aşamada refah seviyesinin artacağı umuduyla sevinçle karşılandı.[11] Ana liman kentinde açılmış olan Bank-ı Osmanî-i Şahane şubesinin yanı sıra, İngiliz makamlarının isteği üzerine, öncelikle İngilizlerin yerleştiği başkent Lefkoşa'da ve daha sonra da uluslararası deniz ticaretinde Larnaka'nın yerini alacak Limasol'da 1879 yılında birer ofis açıldı. İki sene sonra da Mısır'da şube ağı olan İngiliz Bankası Anglo-Egyptian Bank,[12] Larnaka'da ilk şubesini açtı, Lefkoşa'da yeni bir şube, Limasol, Paphos ve Girne'de de ofisler buna eklendi.[13] Bu şubeler Kıbrıs'ın Mısır'la ticaret hacminin büyümesinin bir sonucu olarak açılmıştı; fakat 1882'de, ada ticaretinde hâkimiyetini korumakta olan Bank-ı Osmanî-i Şahane işlemlerin %75'ini gerçekleştiriyordu.[14] 1890'da Anglo-Egyptian Bank'ın şubelerinin tümünü devralındı.[15] İkinci Dünya Savaşı'na kadar söz konusu olan bazı yerel banka girişimleri ise küçük ölçekte kaldı. Bank-ı Osmanî-i Şahane ada ekonomisi ve yaşamında en az seksen yıllık bir süre boyunca finans piyasasına hâkim olarak faaliyetlerini sürdürdü.

Kıbrıs'ın ekonomisi tarıma dayanıyordu. Deniz aşırı faaliyet gösteren diğer İngiliz bankaları gibi, Bank-ı Osmanî-i Şahane için de tarımsal üretim yerine ticareti finanse etmek öncelikliydi.[16] Kıbrıs'taki İngiliz hükümetinin resmi bankası olmasına rağmen kâr oranları düşük kalıyordu. Aralık 1897'de, o dönemki genel müdür Hamilton Lang, Limasol ve Lefkoşa şubelerini kapatmak durumunda kaldı ve kâr etme şansı olan Larnaka şubesiyle devam etme kararını aldı. Yönetim kurulu tutanaklarında, diğer iki şubenin açık kalabilmesi için İngiliz hükümetinin şube giderlerini beşte dört veya üçte iki oranında karşılaması gerektiğinin de notu düşüldü.[17] Şubelerin kapanması Kıbrıs'ta özellikle tüccarlar arasında bir protestoya neden oldu. Hükümete Bank-ı Osmanî-i Şahane'ye ödenek ayrılması için baskı uygulandı, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.[18] Yine de kısa zaman içinde, 1899'da öncelikle Lefkoşa ve bir sene sonra da Limasol şubeleri müşteri kabul etmeye başladı. 1901 Kasımının sonunda Larnaka şubesinin İstanbul'a göndermiş olduğu rapora göre, bu şubeler kendi giderlerini karşılamış

Banque Impériale Ottomane
Agence de Larnaca, Chypre.

Larnaca le 7 Juillet 1868
N° 1456. Première
Au 30 Septembre prochain payez par cette première de Change (la 2ème n'étant pas) à l'ordre de Mons.r J. B. Burgstaller la Somme de Cent Florins, valeur d'Autriche —
Valeur reçue de D. Pieridès —
Bon pour Fl.ns 100. v.A —
à Monsieur
Amb.e di Hof. Ralli,
A Trieste.
Le Gérant de l'Agence
Enc.t 2 —

Osmanlı Bankası Larnaka Şubesi'nin ilk çek örneklerinden, 7 Temmuz 1868.

Bank of Cyprus Cultural Foundation, Boiii.

Sir Hamilton Lang, Osmanlı Bankası Genel Müdürü, 1897-1902.

SALT Araştırma, Osmanlı Bankası Arşivi.

Osmanlı Bankası Lefkoşa Şubesi Personeli,

Bank-ı Osmanî-i Şahane Personel Albümü. 1895. SALT Araştırma, Osmanlı Bankası Arşivi.

ve hatta biraz kâr etmişti, ama asıl önemlisi, Larnaka şubesinin piyasa payının artmasına da katkı vermişlerdi.[19]

MAĞUSA ŞUBESİ

Bank-ı Osmanî-i Şahane yöneticileri Mağusa'daki limanın inşasını ve 1905'te Lefkoşa'ya yapılan tren bağlantısını yakından takip ediyordu. Kentteki iş hacminin artması ve Yüksek Komiser'in bu konudaki ısrarları sonucunda, banka Nisan 1906'da Mağusa'da bir şube açmaya karar verdi.[20] Şubenin tren istasyonunun yanı başında ve İngiliz yönetiminin binalarının hemen yakınında olması kuşkusuz tesadüf değildi. Ticaret adanın kuzeyine kaymaya başlamış olsa da, banka merkez şubesini bu aşamada Larnaka'dan Lefkoşa'ya taşımayı istemedi[21] ve Ocak 1907'de İstanbul'daki yönetim, binasını bankaya kiralamayı kabul eden Abdülvahid Efendi'den Larnaka şubesinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mimari proje talep etti. Sonraki yıllarda merkez şube Lefkoşa'ya taşınsa bile, Larnaka şubesinin faaliyetleri aynı binada devam edebilecekti.[22] Bu arada, İngiliz hükümeti Lefkoşa'da Mağusa'dan trenle gelecek mallar için bir gümrük alanı oluşturmayı planladı. Ticaret erbabının yurtdışındaki muhabirlerinden malları Larnaka yerine Mağusa'ya göndermelerini talep edecekleri ve bu durumun da Larnaka'nın ithalatını %75 düşüreceği tahmin edilmekteydi.[23] Larnaka şubesinin müdürü İstanbul'daki yönetime, merkezin Lefkoşa'ya taşınmasının daha uygun olacağı ve Lefkoşa şubesinin vakıflara ait bir arsada[24] inşa edilebileceği konusunda görüş bildirdi. Yönetim kurulu, karar almadan önce Kıbrıs'a gönderilen müfettişlerin raporunun kendilerine ulaşmasını bekliyordu.[25] Proje bir süre askıya alındı. Temmuz 1909'da Larnaka şubesinin müdürü İstanbul'a Lefkoşa şubesinin kullanacağı bir binanın yapımı için Evkaf İdaresi'yle anlaşmaya varıldığını yazdı. Yıllık kira daha önce ödenenden 36 sterlin daha fazla, yani 84 sterlin olacaktı.[26]

Kıbrıs'taki Bank-ı Osmanî-i Şahane, kuruluşundan itibaren Kıbrıs hükümetinin bankası olarak işlev görüyordu. Bankanın önerisi üzerine 1880 yılında bir para reformu yapıldı ve altın standardı kabul edildi. Kıbrıs lirası İngiliz sterlinine eşdeğer oldu; 1 Kıbrıs lirası da 180 Kıbrıs kuruşuna karşılık geliyordu. Bakır ve gümüş paralar piyasadaki sınırsız tedavül statüsünü kaybetti, bozuk paraya indirgendi ve altın ile aralarındaki acyo ortadan kaldırıldı.[27] Bank-ı Osmanî-i Şahane, Kıbrıs'ta finansal işlemlerde iyi bir hizmet ve menkul değerler için istenen garantiyi verebilecek tek bankaydı. 1920'lerde yeni gelişen, asbest ile bakır sülfat ihraç eden yabancı maden şirketlerinin de bankası oldu ve Kıbrıs'ın uluslararası ticaretine ivme getiren en önemli banka olarak öne çıktı.[28] 1921'de Kıbrıs'taki şube ağına Paphos ve Troodos'u ekledi.[29] Troodos şubesi, yaz aylarında ofislerini dağlık kesime taşıyan İngiliz hükümetine hizmet verebilmek için açılmıştı.

Piyasanın küçük olmasına ve Osmanlı Bankası'nın yerleşmişliğine rağmen, Kıbrıs'ın Mısır'a yakın olması ve Kıbrıs yönetiminin bankada tutmuş olduğu yüksek miktarda sterlin cinsinden paranın varlığı rekabeti körüklüyordu. Osmanlı Bankası bu rekabetin önünü almak için Kıbrıs hükümetinden geri ödemeler üzerine bazı garantiler aldıktan sonra, tarım kredileri işine girmek zorunda kaldı. 1925'te Osmanlı Bankası ve hükümet tarafından ortaklaşa kurulan banka, çiftçilere kredi veren tarım kredi kooperatiflerine kredi sağlıyordu; ancak ipotekli kredilerin geri ödenmemesi sonucunda ciddi bir maddi sıkıntıya düştü. 1927 yılında Kıbrıs piyasasına yeni giren Ionian Bank[30] hükümete daha avantajlı şartlar sundu, ancak Kıbrıs İdaresi'nin bankası olmayı başaramadı.[31] Osmanlı Bankası hem şartlarını gözden geçirdi, hem de hükümetin tek bankası olma özelliğini kaybettiği durumda Kıbrıs Ziraat Bankası'nın varlığının tehlikeye gireceği uyarısını yaptı.[32] Sonuç olarak, adanın yönetimi parasını Osmanlı Bankası'nda tutma kararını aldı, ancak Ioanian Bank'ın vermiş olduğu oranları da pazarlık unsuru olarak kullandı. Osmanlı Bankası aynı zamanda bankaların bankası olma işlevini görüyordu. Bank of Cyprus'ın rezervleri burada tutuluyor, bunun yanı sıra Kıbrıs bankalarının veya uluslararası bankaların Kıbrıs keşideli takas çekleri hizmeti veriliyordu.[33]

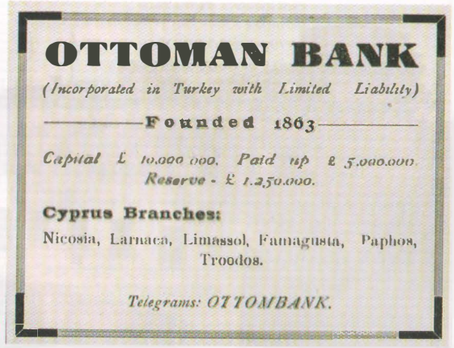
Osmanlı Bankası Limasol Şubesi Personeli.

Bank-ı Osmanî-i Şahane Personel Albümü. 1895. SALT Araştırma, Osmanlı Bankası Arşivi.

Osmanlı Bankası Larnaka Şubesi Personeli.

Bank-ı Osmanî-i Şahane Personel Albümü. 1895. SALT Araştırma, Osmanlı Bankası Arşivi.

Bugün avukatlık ofisi olan kullanılan Osmanlı Bankası Mağusa Şubesi, 19 Mayıs 2014. Tren istasyonu sol tarafında idi.

Osmanlı Bankası ilanı, Kıbrıs Yıllığı 1936. Görsel Christodoulos Hadjichristodoulou, Bank of Cyprus Cultural Foundation tarafından temin edilmiştir.

Sırasıyla 1910 ve 1913 yıllarında kurulan Bank of Athens ve Bank of Cyprus[34] ile piyasayı paylaşan Osmanlı Bankası, büyük buhran döneminde maden ihraç eden şirketlerin önemli ticari kayıplarla karşılaşması nedeniyle piyasa kaybı yaşadı. Aynı zamanda yerel bankaların yükselen Kıbrıs orta sınıfının mevduatlarını toplamaya muvaffak olması sonucunda 1920'lerdeki %62'lik pazar payı, 1938'de %30'a düştü.[35]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paris'le birlikte, aynı tüzel yapı altında ancak özerk bir banka gibi işleyen Osmanlı Bankası Londra Komitesi'nin Guildhall Library'de korunan arşivlerinde Kıbrıs'taki faaliyetlerle ilgili kayıtlar elimizde bulunmuyor.[36] Ancak aynı arşivden günümüze ulaşan 2 Eylül 1958 tarihli bazı notlar, bankanın iyi bilinen ve Kıbrıs'ta da kullanılmış olan zeytin ağacı logosuna dair bilgiler veriyor.

ZEYTİN AĞACI LOGOSU

Bankayla özdeşleşen logonun hikâyesi 1947 tarihine uzanır. Kuruma özgü bir logo isteyen Londra Komitesi, ünlü pul ve para tasarımcısı oryantalist Edmund Dulac'a başvurdu. Çeşitli fikirlerin ve tasarı önerilerinin tartışılmasının ve uyarlanmasının neticesinde zeytin ağacı kabul gördü. Bu logonun seçilmesinin nedenleri muhtelifti. Öncelikle zeytin ağacı bankanın faaliyette olduğu coğrafyadaki tüm ülkeler için yerel bir ağaçtı; ikinci olarak, ağacın meyvesi üretime, gölgesi korumaya, yaprakları barışa, kökleri ve gövdesi sağlamlık ve uyuma gönderme yapıyordu; üçüncü olarak da üç kök, bankanın İstanbul, Londra, Paris üçlü yapılanmasına işaret ediyordu. Aynı zamanda ağacın dallarının gövdeden dışa doğru uzanması ile bankanın dallarının, yani şubelerinin de yurtdışında olması arasında bir koşutluk oluşturmak mümkündü. Son olarak da ağacı çevreleyen eşkenar dörtgen bir "çerçeve" Arap ve İran sanatının halı, minyatür, dantel ile iç ve dış mimari detaylarında çeşitlemeleri görülen bir motifti ve Ortadoğu coğrafyasına işaret ediyordu.[37]

Osmanlı Bankası kendini temsil etmek için zeytin ağacını benimsemişti, fakat bu logo muhtemelen tüm şubeler tarafından eşzamanlı kullanılmaya başlanmadı. Bankanın İstanbul arşivlerinde Türkiye'deki ilk kullanımını konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmadıysa da, İhap Hulusi'nin 1950'lerdeki Osmanlı Bankası broşürlerinin tasarımlarında bu logoya yer verdiği görülüyor.[38] Buna karşılık Londra ağına bağlı şubeler logoyu hemen kullanıma soktu. Tasarım ve seçim süreçlerine bizzat katılmış olan Londra Komitesi'nin Sekreteri Vassal Adams'ın 1948 basımı *Ottoman Bank in the Middle East* kitabının ön sayfasına da bu logo basıldı.[39]

Ağacın meyvesi üretime, gölgesi korumaya, yaprakları barışa, kökleri ve gövdesi sağlamlık ve uyuma gönderme yapıyordu.

Yerel bir esnafta bugüne kadar korunan Osmanlı Bankası Lefkoşa Şubesi'nin Amblemi, 21 Mayıs 2014.

Orestis Tringides ve Demetris Demetriou tarafından Şubat 2014'te

Askeri bölgede harap halde duran Osmanlı Bankası Lefkoşa Şubesi, 19 Mayıs 2014.

Lefkoşa'da düzenlenen bir fotoğraf turu esnasında bulunan amblem de tahminen 1940'ların sonunda yerel bir sanatçı tarafından yapıldı. Şube kapısının dışına asılan iki taraflı amblem Türkler ile Rumlar arasındaki ihtilafların bankanın durumunu etkilediği 1963 yılına kadar kullanıldı.[40] Bu tarihte banka buradaki şubesini kapayıp şehrin güneyine taşındı. Bina 1974'te oluşturulan askeri bölgenin sınırları içinde kaldı; o tarihten itibaren de harap halde varlığını korumaktadır.[41] Osmanlı Bankası'nın bu amblemi, 1974'te Türkiye'den adaya göç eden ve Evkaf Müdürlüğü'nden bankanın karşısında bulunan dükkânı kiralayan bir şahıs tarafından bulundu; üzerinde kurşun izleri bulunan amblem, Arabahmet Mahallesi'nde askeri bölgenin hemen sınırında yer alan dükkânda bugüne kadar saklandı.[42]

Yeni restore edilmiş Osmanlı Bankası Larnaka Şubesi, 22 Mayıs 2014.

Bugün kahve dükkânına dönüştürülen Osmanlı Bankası Limasol Şubesi

Fotoğraf: Nadina Paphitou, 19 Ağustos 2014.

Osmanlı Bankası Londra Komitesi'nin Ortadoğu ve Afrika'daki şubeleri millileştirme, birleşme ve yeniden düzenlemeyle karşı karşıya kaldı. Bunun sonucunda 1969 yılında Londra, Kıbrıs, Sudan, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri, Doğu Afrika ve Rodezya şubeleri Grindlay's Bank'e devroldu.[43] Kıbrıs'ta Osmanlı Bankası'ndan bugüne çok fazla iz kalmadı. Larnaka'daki şube restorasyon sonrasında bir kültür merkezine,[44] Limasol'daki şube de kahve dükkânına dönüştürüldü. Mağusa'daki bina ise avukatlık bürosu olarak kullanılmaktadır. Günümüze ulaşabilenler, az sayıda kalmış çalışanlarının veya müşterilerinin hafızalarında saklı anılar ile Lefkoşa ve Girne'deki milli arşivlerde, Lefkoşa'daki Evkaf Müdürlüğü'nde ve 1983'te Grindlays Bank'in tüm şubelerini devralan Laiki Bank ile birleşen Bank of Cyprus'ta bulunan bazı belge ve dosyalardır. Bir yüzyıldan fazla Kıbrıs'ta bulunan ve günlük yaşamın bir parçası olmuş Osmanlı Bankası'nın toplumsal hafızada ne kadar az yer tuttuğunu görmek şaşırtıcıdır.

SONUÇ YERİNE

Bu kısa yazı Avrupa Bankacılık ve Finans Tarihi Birliği'nin bir üyesi olan Alexander Apostolides'in daveti üzerine Kıbrıs'a yapılan bir ziyaretin sonucunda hazırlandı. Bir haftalık ziyaretin sonrasında kaleme alınan bu metin Osmanlı Bankası'nın Kıbrıs'taki varlığına kısa bir bakış olmanın ötesine geçemez. Her türlü yerel kaynağın ve belgenin yanı sıra Kew'deki İngiliz Milli Arşivi'nde bulunan, İngiliz Kolonisi'nin Kıbrıs yönetimine dair belgelerin ve Osmanlı Bankası arşivlerinin çalışılmasıyla daha ayrıntılı bir tarih yazımına ihtiyaç vardır. Yapılacak yeni araştırmalar Osmanlı Bankası'nı Kıbrıs'ın tarihine ve toplumsal hafızasına geri getirmekle kalmayacak, bankanın Doğu Akdeniz'in dinamiklerinde ve Kıbrıs'ın 19. ve 20. yüzyıldaki ekonomik ve sosyal tarihinde yerini bulmasını da sağlayacaktır.

ALEXANDER APOSTOLIDES
EUROPEAN UNIVERSITY OF CYPRUS EKONOMİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ
LORANS TANATAR BARUH
SALT ARAŞTIRMA VE PROGRAMLAR YÖNETİCİSİ

DİPNOTLAR

* 1856'da Osmanlı Bankası olarak kurulan, devlet bankası olduktan sonra Bank-ı Osmanî-i Şahane adını alan banka, 1924'te tekrar ilk adını kullanmaya başlamıştır. Metindeki kullanımda be kronoloji esas alınmıştır.

1 Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine, Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler, Osmanlı Bankası*, Kasım 1997, s. 18.

2 *Age*, s. 17. Bankanın finansal rolü ve işlevleri için bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Bankası, 2000).

3 Osmanlı Bankası'nın tüm şube ve ofislerinin listesi için bkz. André Autheman, *Bank ı Osmanî-i Şahane* (Istanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002), s. 264.

4 OBA Londra, LA24035002, Description of the Branches of Imperial Ottoman Bank [Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin Şubelerinin Tasviri], Nisan 1899.

5 Kate Phylaktis, *The Banking System of Cyprus. Past, Present, Future* (Londra: Macmillan Press, 1995).

6 Sir Robert Hamilton Lang KCMG, A preliminary draft copy of the private print out of Information from the Thelwall Family, Thelwall Family History, John Thelwall, 2009.

7 Autheman, *age*, s. 56.

8 "Osmanlı vergisi" üzerine dataylı bir araştırma için bkz G.S. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus* (Lefkoşa: Cyprus Research Centre, 1979).

9 G.S. Georghallides, *Cyprus and Governorship of Sir Roland Storrs: The Causes of the 1931 Crisis* (Lefkoşa: Cyprus Research Centre, 1985), s. 181.

10 Georghallides, *A Political...*, s. 36. Georghallides, *Cyprus...*, s. 57. Lang yazmış olduğu *Cyprus: Its History, Its Present Resources and Future Prospects* (Macmillan, 1878) adlı kitapta, Osmanlı yönetiminin son yıllarının şartlarına dair bir tanıklık olmasının yanı sıra ada yönetiminin nasıl iyileştirilebileceğine ve potansiyelinin kullanılmasına ilişkin görüş ve önerilerini kaleme alır.

11 Rolandos Katsiaounis bu iddiayı *Labour. Society and Politics in Cyprus during the Second Half of the Nineteenth Century* (Lefkoşa: Cyprus Research Center, 1996) adlı kitabında tartışıyor.

12 Agra and Masterman's Bank'in himayesinde 1864 kurulmuş olan ve deniz aşırı faaliyet gösteren Anglo Egyptian Bank'in Mısır ve Malta'da şubeleri vardı. Adrian E. Tschoegl, "Financial Integration Dis-integration and Emerging Re-integration in the Eastern Mediterranean, c. 1850 to the Present", *Finance Markets Institttions & Instruments*, 2004, c. 13, sayı 5, s. 252.

13 *Banker's Almanac and Year Book*, 1880; *the Cyprus Blue Book*, 1888. Phylaktis, *age*, s. 6.

14 Autheman, *age*, s. 93. 1880 ve 1882 mali yıllarının raporları.

15 "The Cypriot Banks and Their Banking Activities", *Cyprus Lefkoma Zenon, Year B*, 1918, s. 53. Ayrıca bkz. *Voice of Cyprus*, 3/15 Mart 1890. Bankanın adadaki faaliyetlerinin Osmanlı Bankası'na geçmeden önce azaltılmış olduğu anlaşılmaktadır. Phylaktis, *age*, s. 16.

16 İstanbul Komitesi'nin tutanakları, Larnaka şubesinin köylülerden ödenmemiş borçların tahsilinde karşılaşılan sorunları ve borçlu kişilerden mülklerini devir almadaki zorlukları dile getirmektedir. CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1903-1904. 30 Ağustos 1904 tarihli tutanak, s. 153-154. Ayrıca Phylaktis, *age*, s. 7-8. Ziraat Bankası Kanunu, tarımın ve tarım ürünlerinin ticaretinin finansmanı konusunda yeni bir dönem olarak değerlendirilebilecek olan düzenlemelerin hemen ardından 1925'te kabul edilmişti. Banka hükümet ile Osmanlı Bankası'nın ortak bir girişimiydi. Phylaktis, *age*, s. 10.

17 OBA, CDPV006, Yönetim Kurulu Tutanakları 1897-1989, 9 Aralık 1897 tarihli tutanak, s. 248.

18 *The Voice of Cyprus*, 25-26 Şubat 1899, Phylaktis, *age*, s. 6.

19 OBA, CDPV010, Yönetim Kurulu Tutanakları 1901-1902, 7 Kasım 1901 tarihli tutanak, s. 35-36.

20 OBA, CDPV013, Yönetim Kurulu Tutanakları 1905-1907, 2 Nisan 1906 tarihli tutanak, s. 163-164. Paris Komitesi ile yapılan yazışmalar 1905-1906, CDCPCA00901933, Genel Müdürlük'ten Paris Komitesi'ne, 4 Nisan 1906 tarihli yazışma. Paris Komitesi tarafından 14 Nisan 1906 tarihinde onaylanmıştır. CDCPCP00801497, Paris Komitesi'nden Gelen Yazışma, 14 Nisan 1906.

21 OBA, CDPV013, 16 Ekim 1906, s. 398-399.

22 OBA, CDCR01200561, Yönetim Kurulu Tutanaklarının Haftalık Raporları 1907, 12-18 Ocak 1907 tarihli tutanaklar, s. 2-3.

23 OBA, CDPV013, 29 Ekim 1906 tarihli tutanak, s. 413-414.

24 19. yüzyılda Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından yönetilen vakıf mülklerine yakından bakmak gerekir. Doğrudan hayır amacıyla yapılan ve müessesat-ı hayriye kapsamına giren cami, hastane, okul gibi kamu malı olan yapılar ticari amaçlarla ve kişilerin şahsi menfaatleri için kullanılamaz. İkinci bir kategori ise üçüncü şahıslara kiralanabilecek ve elde edilen gelir ile vakıf mülklerinin tamir ve bakım işlerini karşılayabilecek mülklerden oluşmaktadır. Kırsal alanlarda bulunan bağlar, bahçeler veya para, bir mesleği icra etmek için ihtiyaç duyulan araç gereç gibi taşınabilir mallar veya gedik, binalar ya da çatısı olan herhangi bir mülk kısa süreli kiraya verilmekte veya bir ücret karşılığı kullanıma verilmekteydi. Üçüncü kişilerce kullanılabilecek vakıf mülklerinin 19. yüzyıldaki hukuki durumları ve uygulamaları için bkz. Lorans Tanatar Baruh, "The Transformation of the 'Modern Axis' of Nineteenth-Century Istanbul: Property, Investments and Elites from Taksim Square to Sirkeci Station", Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, 2009, s. 25-31.

25 OBA, CDPV013, s. 413-414.

26 OBA, CDCR01400690, Yönetim Kurulu Tutanaklarının Haftalık Raporları 1909, 3-9 Temmuz 1909 tarihli tutanak, s. 4.

27 Autheman, *age*, s. 93.

28 Ionian Bank Arşivi, London School of Economics. Dosya 6/64 "Cyprus Branches", genel müdürden Luard'a gönderilen yazışma, 11 Şubat 1927.

29 Autheman, *age*, s. 264. Arşivdeki bir belgeye göre, Paphos şubesi 1 Mayıs 1918 tarihinde faaliyete başladı. Troodos ve Paphos'un yanı sıra 28 Ekim 1946'da Morphou'da bir ofis açıldı. Marphou ofisi her hafta pazartesi, çarşamba ve cuma açık olacak, Lefka ise salı, perşembe ve cumartesi hizmet verecekti. Lefkoşa Milli Arşivleri, British Colony 1910-1949, Imperial Ottoman Bank 37/11/B, Imperial Ottoman Bank, Opening Branch at Troodos 960/21 ve Ottoman Bank Cyprus branch (opening of branch at Paphos) 698/18. Belgeleri inceleyen ve içeriğini özetleyen Alexis Antoniou'ya teşekkür ederiz.

30 Ionian Bank, merkezi Londra'da olan ve Yunanistan, Türkiye ve Mısır'da faaliyet gösteren bir bankaydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bu ülkelerin bağımsızlıkları konusundaki hassasiyetlerinin bir sonucu olarak yabancı bankalara olan baskıların artması nedeniyle, Ioanian Bank'in geleceği belirsiz oldu. Kıbrıs'ın bir İngiliz kolonisi olması, bankayı faaliyet gösterdiği diğer ülkelerde zora sokan ekonominin millileştirilmesi konusunun gündeme gelmemesi ve İngiliz iş çevrelerinin çıkarlarını koruyacak bir yönetimi olması anlamına geliyordu. Alexandros Apostolides ve Athanasios Gekas, agm, s. 183-185.

31 Agm, s. 185.

32 Apostolides, "Foreign Banking Entry in Cyprus: History Lessons in Strategy", Proceedings of the 25th EABH conference: The Critical Function of History in Banking and Finance, (Ashgate yayınevi tarafından basılacak), s. 18.

33 Phylaktis, *age*, s. 44.

34 1899'da kurulan ve 1913'te Bank of Cyprus adını alan ilk Kıbrıs bankası Nicosia Savings Bank, ikincisi ise 1901'de kurulan Savings Bank of Limassol'du. 1907'de National Bank of Greece deniz aşırı ilk şubesini Kıbrıs'ta açtı. Tschoegl, *age*, s. 252. 1893'te kurulan Bank of Athens, 1953'te National Bank of Greece tarafından alınana kadar Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de faaliyet gösterdi. Bank of Athens'in Osmanlı Bankası ile rekabeti için bkz. CDCR01800879A001, Yönetim Kurulu Tutanakları Haftalık Raporları 1912, 17-29 Şubat 1913 tarihli rapor, s. 2.

35 Bkz. Tablo 1.1, Kıbrıs'taki ticari bankaların piyasa payı, 1878-1959 (toplam mevduatın oranı). Phylaktis, *age*, s. 11.

36 Guildhall Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü'nün Osmanlı Bankası Londra Arşivleri kataloğunda Kıbrıs'a dair tek kayıt Ms. 24.041 kodlu Limasol şubesinin 1882-1883 yıllarına ait günlük kasa defteridir.

37 OBA Londra, LA 2404, The Ottoman Bank Emblem [Osmanlı Bankası Amblemi], 1958. Ayrıca bkz. Edhem Eldem, "The (Imperial) Ottoman Bank, Istanbul", *Financial History Review*, sayı 6, 1999, s. 85-95.

38 OBA, ECDIV00001, İhap Hulusi'nin afiş ve broşür tasarımları, 1958. Ayrıca bkz. Edhem Eldem, "Osmanlı Bankası Reklam Kampanyaları (1956-1959)", *Toplumsal Tarih*, Ağustos 2000, s. 8-17.

39 J. Vassal Adams, *The Ottoman Bank in the Middle East* (Londra: Waterlow&Sons Limited, 1948).

40 Bu bilgi Paphos Kapısı'ndaki Osmanlı Bankası Lefkoşa şubesinde çalışan Demetris Demetriou'nun teyzesi tarafından verilmiştir.

41 Tuncer Hüseyin Bağışkan'a şubenin yerini göstermiş olduğu için teşekkür ederiz.

42 Demetris Demetriou ile Lefkoşa'daki dükkânında yapılan ziyaret esnasında Zihni Selvi ile görüşme, 21 Mayıs 2014.

43 Andrée Autheman, *History of the Ottoman Bank* (Istanbul: Osmanlı Bankası, 1988), s. 32.

44 Lorans Tanatar Baruh'u Larnaka'ya götüren ve kendisini önceki belediye başkanı yardımcısı Alexis Mihaliedes'le tanıştıran Nadina Paphitou'ya teşekkür ederiz. Alexis Mihaliedes, Osmanlı Bankası Larnaka Şubesi'ne ve çevresine dair hatırladıklarını anlatmanın yanı sıra restorasyon sürecine ve bugünkü kullanımına dair bilgi verdi. 22 Mayıs 2014.

1988'den beri yol arkadaşınız,
çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

Ortaçağ Kıbrıs'ında Sosyal ve Kültürel Hayat

DOSYA EDİTÖRÜ: AHMET USTA

Kıbrıs Adası, Akdeniz'in en doğusunda Anadolu'dan koparak sürüklenmişçesine uzanan ve kaderini bekleyen bir kara parçası. Yüzlerce yıl Afrodit efsanesi başta olmak üzere çeşitli efsane ve söylentilerin odağı olmuş, birbirinden farklı uygarlık ve toplumlara ev sahipliği yapmış, günümüzde hâlâ sıkıntıları devam eden ve çözüm bekleyen stratejik bir toprak...

Son yıllarda Kıbrıs merkezli çok sayıda akademik çalışma yapılmakta ve pek çok proje hayata geçirilmekte. Genelde akademik çalışmalar adanın stratejik konumu ve mevcut etnik yapısına odaklanıyor. AB ve Türkiye menşeli projeler de son zamanlarda Kıbrıs karasularında bulunan enerji kaynağı ve kullanımını merkezine alıyor. Dosyamızın ise daha farklı bir perspektifi var: Adanın modern tarihinin yanında çoğu zaman dikkat dahi edilmeyen ortaçağ tarihine ve bu dönemdeki zengin etnik yapısına, kültürel ve sosyal hayatına dikkat çekmeyi amaçlıyoruz.

Aslında bu zengin yapıyı anlamak için yaklaşık 1350 yıl öncesinden, İslam fetihlerinin tetiklediği Kıbrıs dışından gelen ilk yerleşim hareketlerinden başlayarak adanın geçirdiği süreci incelemek gerektiği düşüncesindeyim. Ortaçağ Akdeniz'inde İslam fetihlerine kadar Bizans hâkimiyetinde kalan Kıbrıs, 688 yılında Bizans imparatoru II. Ioustinianos ile İslam halifesi Abdülmelik b. Mervan arasında yapılan antlaşmayla yaklaşık üç yüz yıl sürecek olan *condominium* dönemine girmiştir. Antlaşmaya göre Bizans İmparatorluğu'nun toprağı olmayı devam ettiren adada bir Arap garnizonu kurulmuş ve yerleşim alanı oluşturulmuş, yönetimde ve vergilerin toplanmasında iki devletli ortak bir sistem getirilmiştir. 965'te kontrolü tekrar ele geçiren Bizans'ın bu başarısı 1185'te adaya gelerek bağımsızlığını ilan eden İsaakios Dukas Komnenos'a kadar ancak sürebilmiştir. Kısa süreli İsaakios Komnenos yönetiminin ardından III. Haçlı Seferi için Kutsal Topraklar'a giden İngiltere kralı I. Richard'ın 1191'deki zaptı gelmiş, bu başarısız haçlı seferinden sonra bölgeden ayrılan Richard adayı 40.000'i peşin 100.000 dinara Tapınak Şövalyeleri'ne satmıştır. Bu topraklarda çok fazla barınamayan ve yerli halkla problemler yaşayan şövalyelerin iade ettiği ada yine Richard tarafından 1192'de Kutsal Topraklar'daki mağlubiyetten sonra bölgede kalma savaşı veren Lusignanlara (Lüzinyanlar) devredilmiş, yaklaşık üç yüz yıl sürecek Kıbrıs Krallığı kurulmuştur. Lusignan hanedanına mensup Kıbrıs kralları, Batı Avrupa ve Ortadoğu'dan soyluları, şövalyeleri, tüccarları ve zanaatkârları da ihtiva eden bir nüfusu adaya yerleşmeye teşvik etmiştir. Böylelikle adada nüfus bakımından çoğunluğu oluşturan Rumların dışında Latinler ile Ortadoğu'dan gelen Maruni, Ermeni, Yakubi ve Nasturi topluluklarının yerleşmesi sağlanmıştır.

Doğu'dan ve Batı'dan gelen bu etnik ve dini grupların mecburiyet ya da menfaat doğrultusunda bir arada yaşaması, yakın ticari ilişkilerinin yanı sıra sosyal, kültürel ve dini anlamda da birbirlerinden etkilenmelerini ve bir arada yaşamalarını hızlandırmıştır. Böylelikle bugün hâlâ izlerini ortaçağdan kalma mimari eserler başta olmak üzere birçok arşiv belgesinde gördüğümüz çokkültürlü toplumun temelleri atılmıştır. Bizim de amacımız Kıbrıs gibi böylesine önem arz eden bir yerin ortaçağdaki durumunun, sosyoekonomik ve kültürel hayat eşliğinde daha yakından anlaşılmasına fırsat vermek. Dosyada beş önemli konu işlendi. Luca Zavagno, geç antik dönemden ortaçağ Kıbrıs'ına Bizans ile Müslümanlar arası ilişkileri, Amerika'nın keşfinin ardından yerlilerle beyazların karşılaşmasıyla ilişkilendirerek "ortak payda" terimi üzerinden anlattı. Seyit Özkutlu, Lusignan dönemi Kıbrıs'ında dini gruplar arasındaki münasebetleri, etkileşimi ve Latin dinadamlarının din dışı faaliyetlerini yazdı. Nicholas Coureas, Lusignan ve Venedik dönemlerindeki avcılık faaliyetlerine odaklandı. Ahmet Usta, ortaçağ Kıbrıs'ında deniz aşırı köle ticareti ve Ceneviz noter kayıtlarında isimleri geçen Türk köleleri ele aldı. Michael J.K. Walsh ise Mağusa şehrinin çokkültürlü hayatını duvar resimleri ve dönemin yazma eserleri üzerinden ortaya koydu.

Önemli birkaç noktayı belirtmeden geçemeyeceğim. İlk olarak çalışmaların tamamında genel konteksti bozmamak adına Mağusa ve Lefkoşa şehirlerinin diğer isimleri olan Famagusta ve Nicosia'nın da her bir makalede beraber verilmesi uygun görülmüştür. İkinci olarak ortaçağda adada yaşayan Ortodoks ve Bizans Yunancası konuşan yerli halk için, o dönem kullanılan isimlerden biri olan Rum, kullandıkları dil içinde Yunanca ifadeleri tercih edilmiştir. Son olarak ortaçağ Kıbrıs'ında kullanılan para birimlerinden biri olan ve sıkça geçen *bezant (bisancium album)* hakkında daha fazla bilgi için Seyit Özkutlu'nun makalesinden faydalanılabileceğini hatırlatmak isterim.

GEÇ ANTİK DÖNEM İLE ERKEN ORTAÇAĞ ARASINDA

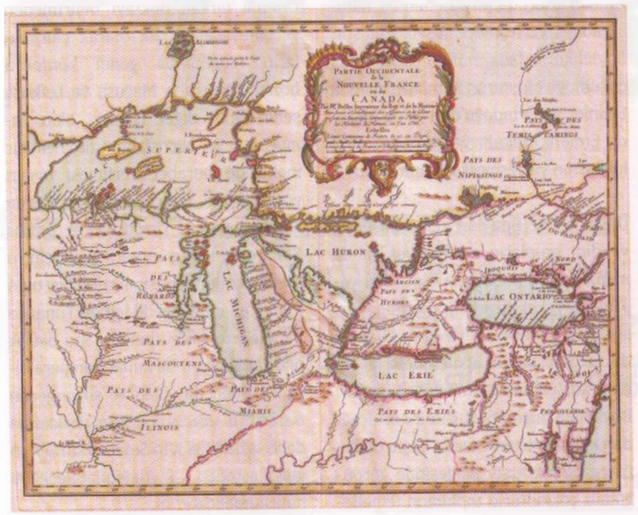
"ORTAK PAYDA" OLARAK KIBRIS (MS 650-850)

LUCA ZAVAGNO

*"Yerli-beyaz adam ilişkilerinden genellikle karmaşık hikâyeler ortaya çıkmamıştır. Yerliler kaya, Avrupalılar deniz, tarihse daimi bir fırtına olarak betimlenir bu hikâyelerde. Bundan iki sonuç ortaya çıkar: Deniz savaşır ve kayayı ya çözer ya da aşındırır, ancak onun yıpranmış kalıntılarını tamamen yok edemez. Birincisi işgal ve asimilasyon, ikincisi kültürel karşı koyma hikâyeleri üretir. Lakin bu tarz hikâyeleri anlatanlar büyük bir süreci ve hakikati gözden kaçırır: Deniz ile karanın buluşması, bir şeyleri yıktığı kadar yeni bir şeylerin ortaya çıkmasını da sağlar."**

ÇEVİRİ: KAAN ÜÇSU

Makaleye Richard White'ın meşhur kitabı *Middle Ground. Indians, Empires and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815*'ten bir alıntıyla başlamak yerinde olacaktır.[1] White eserinde *American myth of frontier*'de sıkça değinilen "işgal ve direniş hikâyeleri"ni ve yerlilerin vahşi bir asimilasyon sonucunda beyazların bir parçası haline getirildiği karşılaşma masallarını yeniden değerlendirip yorumlamıştır. Kitap coğrafya, iklim, sosyal yapı, ekonomik altyapı, kültürel değerler ve dini inançlar açısından Bizans ve ortaçağ Doğu Akdeniz'ininkine benzer bir dünyayı anlatmakta, aynı zamanda ortak payda (*middle ground*) kavramını derinlemesine tanıtmaktadır. Akademik hayatın pek çok dalından araştırmacıya olayları daha kompleks bir anlatıda bir araya getirmesi için zaman ve mekânın dışına çıkma imkânı sağlayan "ortak payda" kavramı, aynı zamanda bu tür anlatılarda birincil hedef olan, düzensiz parçaları bir araya getirme ve tarihsel süreçte insanların eski ve yeni mantığını harmanlayarak yeni bir düzen oluşturma girişiminin önemli bir parçasıdır. Bu yüzden metodolojik ve bilimsel anlamda bu kavramı göz ardı etmek neredeyse imkânsızdır.[2]

Jacques Nicolas Bellin, Map of the *Pays d'en Haut*, New France, 1755.

(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9c/1755_Bellin_Map_of_the_Great_Lakes_-_Geographicus_-_GreatLakes-bellin-1755.jpg)

PAYS D'EN HAUT "YÜKSEK TOPRAKLAR"

Ortak payda kavramı Avrupalılar ile Yerlilerin *pays d'en haut* "yüksek topraklar" denen bölgede (Kuzey Amerika'da Büyük Göller çevresi) karşılaşmasını anlatmanın yanında, iki kültürel grup arasındaki uzlaşma sürecini, ortak bir takas sisteminin oluşumunu ve sürecin kendisinden doğan tarihsel uzamı tanımlamak için de kullanılagelmiştir.[3]

Ortak paydada insanlar farklılıklarını "yaratıcı, genellikle yardımcı, anlayışlı ve anlayışsız bir sürece uyarlar."[4] Bu, arada bir yerde gelişir: Kültürler ile insanlar arasında ve farklı kimliklerin, inançların ve insanların kolaylıkla var olabilmelerine rağmen birbirlerinde mezcedilebildikleri; "genellikle azınlık temsilcilerinin, müttefiklerin ve hatta periferide bulunan öznelerin rotasını belirlediği" (hegemonik) imparatorluklar arasında bir yerde[5]... Sürecin kendisinin zamanda ve uzamda yinelenebilir olarak tasvir edilmesi, White'ın kitabında ortaya koyduğu model tam olarak takip edilmese bile, erken ortaçağ Kıbrıs'ının da ortak payda olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusunu gündeme getirebilir.

BİZANS VE ARAPLAR

Bu soruyu cevaplayabilmek için White'ın, bazı altyapısal şartların bir araya gelmesiyle mümkün olan ortak payda vurgusundan işe başlamak gerekir. Bu şartlar "katı bir güç dengesi, diğerinin sahip olduğuna ihtiyaç duyma ve karşı tarafı değişmeye zorlamanın olanaksızlığı"dır.[6] Sorudaki şartların izi —farklı zaman ve mekânlarda en azından kısmen tekrarlanabildiği için— adanın kendini Bizans İmparatorluğu ile yeni ortaya çıkan Emevi Devleti sınırında bulduğu, geç antik dönemden erken ortaçağa (yak. 650-yak. 850) geçiş dönemi Kıbrıs'ında sürülebilir.

Aslına bakılırsa geleneksel tarih yazımı çoğunlukla adanın bu iki devlet arasında tarafsız bir bölge haline dönüşmesini vurgulamayı tercih ederek, var olan kültürel ve politik etkileşimin önemini azaltmaktan başka bir şey yapmamıştır. Kıbrıs'ın sözüm ona tarafsızlaştırılması muhtemelen 649-653 arasındaki Arap akınlarına, adanın vergi gelirlerini Bizanslılar ve Arapların paylaşacağını söyleyen 686-688 tarihli anlaşmaya ve yerli nüfusun 691'de Nea Justinianoupolis'e (Hellespont) ve birkaç yıl sonra da Suriye'ye nakline dayanmaktadır. Başka bir deyişle Kıbrıs'ı Bizans İmparatorluğu'nun Emevilerle daha sonra da Abbasiler ile sınırını oluşturan, denizdeki uzantısı olarak gören "yıkıcı" bir tarih yazımı yaklaşımıyla karşı karşıyayız. "Sınırı oluşturan Toroslar ve Aladağlar, ekonomik faaliyetler için çoğunlukla uygunsuz bir alan oluştursa da sadece birkaç giriş ve çıkış noktasıyla etkili bir fiziksel bariyer oluşturduğundan akıncılar tarafından tercih edilmiştir."[7]

Bu noktada bu yazı "yapıcı" ve yaratıcı bir yaklaşım öne sürerek, iki imparatorluk arasındaki "katı güç dengesi"nin önemini göz ardı etmeyecektir. Kıbrıs Araplar tarafından birden fazla kez kuşatıldı (örneğin 745 ve 806 yıllarında) ve karasuları Bizans ve Araplarca düşman donanmalara karşı yapılacak saldırıların tertiplenmesi için kullanıldı; fakat bu durum adanın askeri harekâtlardan sadece olumsuz anlamda etkilendiğini göstermemektedir. Aslında White ortak paydayı barışçıl bir süreç olarak görmemeyi önerir; zira güç ve şiddetin de bu sürecin inşası ve sürdürülmesinde yeri olduğundan söz eder.[8] "Denizlerde ardı ardına gelen" başarıları, stratejik ilerleme ve gerilemeleri, "düşmanı yıkmayı amaçlayan bir mücadelenin sonucu olarak"[9] görmektense, iki tarafın birbirini güç aracılığıyla alt etmesinin olanaksızlığı üzerinde durmayı teşvik eder. Bu da Doğu Akdeniz tarihinin gelgitlerini takip eden tarafların karşı karşıya gelme aşamalarını bir bağlama oturtmaktadır: Halifeliğin etkisi 7. yüzyılın ikinci yarısında daha kuvvetlidir;[10] ada 7. ve 8. yüzyıllarda Emevi hâkimiyetindeki Levant ile kuvvetli ticari ilişkisini sürdürürken Bizans ekonomisinin bir parçası olmaya da devam etmiştir.[11] Böylece Bizans İmparatorluğu adadaki idari ve dini egemenliğini 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar neredeyse hiç rahatsız edilmeden sürdürmüştür.

Gerçekten de Doğu Akdeniz'de yol alan gemilerin asli rotaları üzerinde bulunan Kıbrıs'ın iki imparatorluk tarafından da arzu edilen ancak asla tek biri tarafından belirlenemeyen, 10. yüzyılda Mukaddesi ve İbn Havkal gibi Arap coğrafyacılar tarafından da övülen[12] ekonomik önemi, verimliliği ve stratejik konumu *de facto* bir ödül olarak algılanmasını sağlamaktadır. Üstelik Kıbrıs (Toroslar ve Aladağlar sınırındaki gibi) daimi bir Arap varlığını engellemek için birkaç müstahkem kalenin yer aldığı boş bir alanın aksine Araplarla Bizanslıların yan yana var oldukları bir yerdi. Bu durum döneme ait materyal ve belgelerle kanıtlanmaktadır. Adanın güneybatı ucundaki Baf'ta bulunan, üzerinde Arapça yazılar yer alan amforalar ile 7. yüzyılın sonundan 8. yüzyılın sonuna kadar geçen dönemi kapsayan üç farklı kronolojik evreye ait, bazıları Arapça olan mezar kitabeleri limandan iki yönlü taşıma işi yapan Arapların isimlerini vermektedir. Ayrıca ilginçtir ki Baf'ta bulunan Limeniotissa Bazilikası civarındaki arkeolojik kazılar, devşirme yöntemiyle yapılan birkaç mütevazı yapıda[13] da Arapça yazılar bulunduğunu göstermiştir. Bu kanıtların dışında Kourion, Baf (Saranda Kolones) ve Salamis-Constantia'da yapılan kazılarda Arap-Bizans sikkeleri (Emevi Halifeliği tara-

Arap-Bizans sınırı.

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arab-Byzantine_frontier_zone.svg]

Bilingual (ikidilli) bakır sikke serisi, Baalbek basımı.

(Dumbarton Oaks Research Library and Collection'ın izni ile çoğaltılmıştır.)

fından Bizans sikkeleri örnek alınarak basıldı) ile reform sonrası İslam sikkelerinin (Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın [685-705] sikkelerde reform girişimi; halife tarafından 696 yılında yeni ve benzersiz sikkelerin bastırılması) aynı anda bulunması o dönemde Kıbrıs'ta kullanımda olduklarını göstermektedir.[14]

Aya Varvara Kilisesi (VIII. yüzyıl) Emevi motifli fresk (kuzey sırakemerin alt yüzeyi) (Yazarın kişisel arşivinden).

Adada yerleşik bir Müslüman topluluğun var olduğu farklı Arap kaynaklarıyla desteklenmektedir: 9. yüzyıl coğrafyacısı el-Belazuri'ye göre, Suriye'nin Emevi valisi (daha sonra halife) Muaviye, Baalbek'ten bir grup koloniciyi bir şehir kurmaları için Kıbrıs'a yerleştirdi. El-Belazuri'den bir süre sonra başka bir coğrafyacı İbn Havkal, Müslümanların adada muhtemelen idari amaçla bir emir ve vali bulundurduğunu belirtmektedir.[15]

Her ne kadar Arap yazılı kaynaklarının "tarihi olayların gerçekleşmesinden bir süre sonra kaleme alınmaları ve klişelerin etkisinde olmaları sebebiyle güvenilirlikleri"[16] konusunda soru işaretleri bulunsa da, adada bir Arap topluluğunun varlığı Bizans kaynaklarıyla da doğrulanmaktadır. 10. yüzyılda yazan VII. Konstantinos Porphyrogennetos (905-959), 691 yılında II. İustinianos'un yeni kurulan Nea Justinianoupolis'i iskân etmek için[17] aralarında bazı Arapların da bulunduğu bir kısım Kıbrıslıyı buraya naklettiğini belirtir.[18] Patrik Nikolaos Mystikos'un (901-907, 912-925) 10. yüzyılın başında Halife Muktedir'e yazdığı bir mektup da adada Arapların yaşadığını vurgulamaktadır.[19]

Yukarıda sunulan kanıtların da gösterdiği gibi, Kıbrıs askeri veçhesi olan alelade karşılaşmalara ev sahipliği yapan basit bir alan olmaktan öte Arap ve Bizans ilişkilerinin geliştiği önemli bir noktadır. Bir tarafın "düşman"ını saf dışı ederek tam kontrolü ele geçirememesi sebebiyle, Doğu Akdeniz'in başka bir noktasında zor bulunabilecek bir dizi özgün şart sayesinde ortak payda olarak temayüz etmektedir. Başka bir deyişle Kıbrıs ortak paydası tarihi bir mekândır. Aynı zamanda, 17. yüzyılda "yüksek topraklarda" yan yana yaşayan "iki topluluğun özenli bir sosyal ağ, kültürel ve ekonomik bağ kurmasıyla"[20] oluşmasına benzeyen yaratıcı bir sürecin yan ürünüdür.

Yerel elitler, mülteciler, tüccarlar, zanaatkârlar ve hatta dinadamları bu yaratıcı süreçte yer almıştır. Örneğin Halife el-Velid'in çoğu Kıbrıslıyı Suriye'ye naklettiği meşhur olayın ardından Bizans İmparatoru'nun el-Velid'in halefi Yezid'e[21] gönderdiği heyette bir imparatorluk temsilcisinin yanı sıra *Phangoumeis*[22] olarak adlandırılan üç Kıbrıslı aristokratın da bulunduğu belirtilmektedir. Bu aristokratlar çoğunlukla "kültürler arası temasların karmaşık hikâyelerine odaklanan"[23] kültürel aracıların özgün figürleri olarak ortaya çıktıklarından paradigmatik bir önem üstlenmişlerdir. Kültürel aracılar iki farklı dünyada yaşayan belirsiz figürlerdir; zira varlıkları, iki etkili güç arasında kalmalarından doğan güç meselesini vurgulamaktadır. Sıklıkla tercümanlarla özdeşleştirilirler, ancak doğrusu sadece faal kavramları açıklama, canlandırma ve tercüme etmeyle değil, aynı zamanda kültürleri yeniden şekillendiren olguları işleyerek kültürel ve sembol sistemleri arasında uzlaştırıcı olarak yer alırlar. Ayrıca yukarıda bahsedilen *Phangoumeis* gibi birçok aracı, toplumlarına öncülük ettiler.[24]

PHANGOUMEİS

Aktardığımız bilgiler çerçevesinde *Phangoumeis*'in, 7. yüzyılda Müslüman Arapların hâkimiyetindeki Suriye'den kaçıp inancını değiştirerek Amathos'ta ikamet eden Yahudi köle, 8. yüzyıl başlarında Mısır ve Suriye-Filistin'de önemli mesafeler kat edip Ölü Deniz'i ziyaret eden Kıbrıslı keşiş Sinalı Anastasios veya VII. Ekümenik Konsil'de yer alan, muhtemelen tüccar olan Kıbrıslılar gibi, daha "geleneksel" ve kültürler arası bir seyyah rolü üstlendiğini düşünmek mümkündür.[25] Çünkü aracılar sadece diplomatik ve politik durumları yorumlamakla değil, kültürler arasındaki ticari ilişkiler ve buluşmaları kolaylaştırmakla da görevliydi.[26] Bu bağlamda ortak paydanın farklı insanlar arasındaki diplomatik ilişkiler ve günlük hayatın bir ürünü olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır.

Aracıların bu işlevleriyle, gerçek bir tarihi uzam olarak Kıbrıs ortak paydasının altyapısını oluşturmaya katkıda bulunduğunu söylemeye gerek yok. Bu uzamın olmazsa olmaz unsurları sadece iki imparatorluğun karşılaşmasından değil, aynı zamanda eleştirel, yaratıcı ve süreğen bir aracılık eyleminden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle bunlar, örneğin, daha önce bahsedilen Arap-Bizans sikkelerinin dolaşımı ve ayrıca kiliselerin dekorasyonunda çalışan yerel zanaatkârlar aracılığıyla adaya ulaşan İslami motiflerden anlaşılabileceği üzere ortak paydanın oluşmasında temel etken olarak görülmelidir.

İki gücün coğrafi ve tarihi süreçleri boyunca[27] bu sosyal aktörler, Müslümanların kontrolündeki Kutsal Topraklar'a giden yollar üzerinde Kıbrıs'ı ziyaret eden seyyahlar ve hacılar (8. yüzyılda Willibald ve 9. yüzyıl başlarında Keşiş Epiphanios ve Atroalı Peter gibi) ile 9. yüzyılın başlarında Kudüs'te tekrar inşa edilen Kutsal Kabir Kilisesi için kereste bağışlayan Kıbrıslılar tarafından oluşturulan sınırlar boyunca, süreğen bir insan ve mal akışını sağlayan iletişim sürecinin kolaylaştırılmasına yardımcı oldu. Kudüs'teki inşaatla alakalı olarak el-Belazuri ve kısmen el-Mukaddesi 8. yüzyılın başlarında Şam'da yapılan Büyük Cami'nin inşaatında kullanılması için Kıbrıs'tan katırlara yüklü altın ve gümüş ile muhtemelen İstanbul'dan Bizanslı zanaatkârların yollandığını belirtmiş olması ilginçtir.[28]

Maddi kültür daha ayrıntılı incelendiğinde ne miktarda İslami çömleğin Mısır ve Suriye'den Kıbrıs'a getirildiği ve dolaşıma sokulduğu ya da Kıbrıs yapımı ne kadar eşyanın Levant'a ihraç edildiği gösterilebilir. Müslüman Mısır ve Suriye-Filistin ile Bizans Ege'si ve Güney Anadolu'yu içeren iki ekonomik sistemin kesiştiği Kıbrıs Adası'nın durumunu anlayabilmek için arkeoloji biliminden yararlanmak faydalı olacaktır.

Kıbrıs'ın bölgesel ve alt-bölgesel ekonomilerde ortak payda rolünü oynadığını söylemek yanlış olmasa gerek. Bu rolü oynamasının en önemli nedenlerinden biri iki toplumu bir adada aynı anda misafir etmesidir.[29]

Sunulan kanıtların da gösterdiği gibi, Kıbrıs askeri veçhesi olan alelade karşılaşmalara ev sahipliği yapan basit bir alan olmaktan öte Arap ve Bizans ilişkilerinin geliştiği önemli bir noktadır.

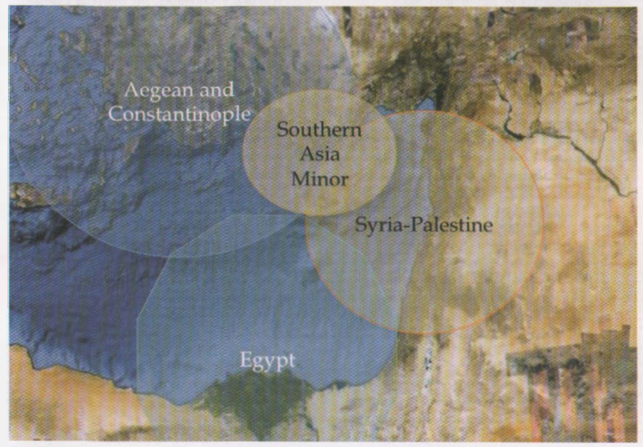
Daha açık bir ifadeyle Bizans ve Emeviler arasında ortak bir payda oluşturmuş olmasıdır. Bununla birlikte sadece iki toplum arasında ortak payda oluşturmadı, buna paralel olarak da Müslümanlar tarafından yeni fethedilmiş Levant ile Bizans hinterlandı arasında bir köprü görevi gördü.

YABANCILARIN GÖZÜYLE

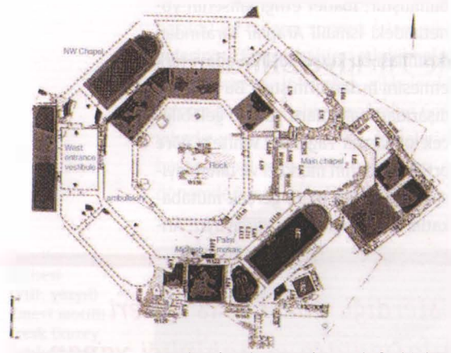
Aynı zamanda bu yaratıcı süreç yeni durumlarda normal teamülleri izleme girişimlerinden doğmuş ve bu sebeple "yabancılar" için muğlak kalmıştır. Dahası yeni kültürel ağ ve sosyal değişim "alışılmışın dışında" dini uygulamalara aksetmiştir. 10. yüzyılda Bizans Anadolu'sundan, Aziz Konstantinos - Yahudi (Vita Constantini Iudaei)[30] isimli bir hacı ziyaret ettiği Kıbrıs'ı kendine özgü aynı zamanda huzursuz bulmuştur; ibadet ettiği kilisenin yönetimdeki İsmaili Araplar tarafından basılması bu kutsal kişinin adayı terk etmesini hızlandırmıştır.[31] Bu noktada dışarıdan bakanlara gülünç gelebilecek olmasına rağmen, White'a göre ortak paydanın merkezi ve tanımlayıcı yönlerinden olan, gerçek mutabakatlardan biriyle karşı karşıyayız. Ancak, Aziz Kostantinos'un skandal bir karışıklık olarak gördüğü şey Suriye-Filistin'den ithal, bölgenin Bizans'tan Emevi kontrolüne geçtiği "yumuşak geçiş" denen döneminin dini yaşam tarzına özgü bir durumdu. Gerçekten de yazılı kaynaklar Şam'daki Vaftizci Yahya Katedrali'nde (8. yüzyılda yerini Büyük Cami aldı) Hıristiyan ve Müslümanların yan yana ibadet ettiğini söylerken, son arkeolojik kazılar da Kathisma Kilisesi'nin aynı anda hem kilise hem de cami olarak kullanıldığına dair kanıtlar sağlamıştır.[32]

SONUÇ

Sonuç olarak, ortaya koyduğum belgelere dayanan, edebi ve arkeolojik kanıtlar Kıbrıs'ı geç antik dönemden erken ortaçağa geçiş sürecinde Araplar ile Bizanslılar arasında bir ortak

Erken ortaçağın kesişen ekonomilerinin merkezi olarak Kıbrıs (yazarın çizimi).

Kathisma Kilisesi'nin planı (Rina Avner'in izniyle çoğaltılmıştır).

payda olarak tanımlayarak farklı bir yorum sunan tarihyazımı odağımızı ayarlamamıza yardımcı olabilir. Ortak payda sıradan bir süreç olsa da, farklı insanlar arasındaki yaratıcı ilişkilerin temeli olduğu tarihsel uzamların yaratılmasında daha az sıradandır; sürecin kati olduğu, ancak uzamın ortaya çıkamadığı örnekler de vardır.[33] Neyse ki Kıbrıs bunlar arasında yer almamıştır. Daha önce bahsedildiği üzere, bahsedilen dönemde Doğu Akdeniz'de sıra dışı bir olgu olarak iki gücün birbiri üzerinde tam bir askeri ve politik hâkimiyet kuramaması ve adanın iki imparatorluğun farklı ekonomilerini birbirine bağlama ve ilişkilendirmede oynadığı mühim rol bize Arap saldırıları sonucunda Kıbrıs'ı tarafsız bölge addeden geleneksel düşünceyi reddetme olanağı verir. Yabancılarla bağ kuran Algonkinlerle kıyaslandığında bunun sebebinin varsayıldığı gibi Fransız zenginliğinden medet uman fakir ve tükenmiş insanların ikna edilmesi, kandırılması veya zorlanması olmadığı görünür. Kıbrıs'ta olduğu gibi "yüksek topraklar"da da bağ kurmanın temelinde daha ziyade tarihi tesadüfler ve çatışmaların tanıdık ve ödünç alınmış kültürel, hatta dini formlar aracılığıyla uzlaştırılması yer almaktadır. Aracıların faaliyetlerine dayalı olan mutabakatlar: (Batı gölleri bölgesinde) farklı yerli kabile ve klanlar kadar Fransız yerel yöneticiler, misyonerler ve kürk tüccarları, Kıbrıs'ta ise Arap tüccarlar, göçmenler ve yöneticiler kadar yerli Bizans aristokratları, tüccarlar ve hatta rahipler. Böylelikle tarafsız ve çorak bir toprak, işgal ve karşıtlıkla tanımlanan boş bir bataklık yaratmaktan ziyade 17. yüzyılda "yüksek topraklar"da ve 7-8. yüzyılda Kıbrıs'ta güç ilişkilerinin eşitliği, verimli bir politik, ekonomik ve kültürel belirsizlikler adasını doğurur; bu dalgaların ve toprağın —makalenin başına dönersek karaların ve denizin— karşılaşmasından doğan bir ada olarak, aynı zamanda çapraz sosyal durumlardaki güçlerin işleyişlerinin yeni kuramları için, sadece fiziksel değil kültürel ve ideolojik güçleri de açıklamaya çalışacak ideal bir yuva olarak algılanmalıdır.[34]

DOÇ.DR. LUCA ZAVAGNO
KIBRIS DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SANAT, BEŞERİ VE SOSYAL BİLİMLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu makale, İsviçre'nin Bern kentinde 5-7 Eylül 2013 tarihlerinde düzenlenmiş olan "MedWorlds V: Conference of Mediterranean Worlds"te sunduğum tebliğden mülhemdir.

1 R. White, *Middle Ground. Indians, Empires. and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815* (Cambridge, 2011), s. xxv.

2 *Age*, s. xi.

3 White, "Creative Misunderstanding and New Understandings", *The William and Mary Quarterly. Third Series*, c. 63, sayı 1, 2006, s. 8-14.

4 White, *age*, s. xxvi.

5 *Age*, s. xxvi, xxviii.

6 White, agm, s. 11.

7 J. Haldon, *Byzantium. A History* (Briscombe Port, 2000), s. 30.

8 White, agm, s. 10.

9 T. Lounghis, *Byzantium in the Eastern Mediterranean: Safeguarding East Roman Identity (407-1204)* (Lefkoşa, 2010), s. 11.

10 R-J. Lilie, "Zypern Zwischen Byzantinern und Arabern (7-10. Jarhundert)", ed. J. Deckers, M-E. Mitsou ve S. Rogge, *Beiträge zur Kulturgeschichte Zyperns von der Spätantike bis zur Neuzeit. Symposium, Munchen 12.13. Juli 2002* (New York-Berlin, 2005), s. 61-89; A. Beihammer, "Zypern und die byzantinisch-arabische Seepolitik vom 8. bis zum Beginn des 10. Jahrhunderts", ed. Y.Y. al-Hijji, V. Christides, *Aspects of Arab Seafaring. An Attempt to Fill in the Gaps of Maritime History* (Atina, 2002), s. 41-62.

11 L. Zavagno, "At the edge of two Empires. The Economy of Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages (650s–800s CE)", *Dumbarton Oaks Papers* 65&66, (2011-12), s. 121-156; bkz. T. Papacostas, "The Economy of Late Antique Cyprus", *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity. Proceedings of the Conference of Sommerville College Oxford, 29th May 1991*, ed. S. Kingsley ve M. Decker, (Oxford, 2001), s. 107-128; G.W. Bowersock, *The International Role of Late Antique Cyprus (The Bank of Cyprus Cultural Foundation, 14th Annual Lecture on the History and Archaeology of Cyprus)* (Lefkoşa, 2000).

12 Al-Muqaddasī, *Kitāb Aḥsan al-Taqāsīm fī Ma'rifat al-Aqālīm*, çev. C. Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus* (Cambridge, 1908), s. 5; Ibn Hawqal, *Kitāb ṣūrat al-ard*, çev. J.-H. Kramers ve G. Wiet, *Configuration de la terre*, 2 c. (Beyrut, 1964), 1, s. 184.

13 F. Maier ve V. Karageorghis, *Paphos. History and Archaeology* (Lefkoşa, 1984), s. 300.

14 Salamis için bkz. O. Callot, *Salamine de Chypre. XVI. Les monnaies. Fouilles de la ville, 1964-1974* (Paris, 2004), s. 123-124; Saranda-Kolones için bkz. D. Metcalf, "Byzantine, Islamic and Crusader Coins from Saranda Kolones, Paphos", *Numismatic Chronicle*, sayı 16 (2003), s. 215-217 ve Metcalf, *Byzantine Cyprus 491-1191* (Lefkoşa, 2009). s. 213-18; Kourion için bkz. H. Brown, "Islamic coins", A.H.S. Megaw, *Kourion*, s. 422-423; Metcalf, agm, s. 211-212.

15 Bkz. Zavagno, agm.

16 Yazarların şahsi düşünceleri ve hissiyatları için bkz. V. Christides, *The Image of Cyprus in the Arabic sources* (Nicosia, 2006), s. 123-4.

17 *Chronique de Michel le Patriarch Jacobite d'Antiochie 1166-1199*, ed. J.B. Chabot, c. 2 (Paris 1899-1910), s. 470 (bundan sonra Michael Syrian, *Chronicon*); konu hakkında özellikle bkz. B. Englezakis, *Cyprus. Nea Justinianoupolis* (Kıbrıs, 1990); Charles Stewart, *Domes of Heaven. The Domed Basilicas in Cyprus*, yayımlanmamış doktora tezi, Indiana University, 2008, s. 78-81; Metcalf, *age*, 2009, s. 450-55; Kyrris, *History of Cyprus* (Lefkoşa, 1985), s. 165-6.

18 Ancak, Dr. Matthew Harpster'ın (kendisine yorumları için müteşekkirim) işaret ettiği gibi, bu durum bahsedilen Arapların mutlaka Müslüman oldukları anlamına gelmez. Bunlar 7. ve 8. yüzyılda Suriye-Filistin'de yaygın olan Hıristiyan mezheplerden birine mensup göçmenler veya mülteciler olabilirlerdi. Bu konuda bkz. S. Griffiths, *The Church in the Shadow of a Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam* (Princeton, 2008).

19 Nicholas Mystikos, *ep.* 102, ed. R.H.J. Jenkins ve L.G. Westerink, *Nicholas I. Patriarch of Constantinople: Letters*, CFHB 6•DOT 2 (Washington, D.C., 1973), s. 525-26.

20 White, agm, s. 33.

21 al-Balāzuri, *Kitāb*, cit., XIII, s. 238.

22 *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik ve R.J.H. Jenkins, (Washington D.C., 1993), s. 224-5; (bundan sonra DAI). *Phangoumeisler* kendi bölgelerinde istifade ettikleri konum, görev ve yüksek statülerinin bir sonucu olarak, daha sonra Orta Bizans döneminin hizmet elitleri olarak önem kazanmış bölgesel klanların ve ailelerin üyeleri olabilirlerdi.

23 E. Hinderaker, "Translation and Cultural Brokerage", *A Companion to American Indian History*, ed. P.J. Deloria ve N. Salisbury (Oxford, 2004), s. 360.

24 *Acteurs des transferts culturels en Méditerranée médiévale (Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris. Band 9.)*, ed. Rania Abdellatif, Yassir Benhima, Daniel König ve Elizabeth Ruchaud (Münih: Oldenburg Verlag, 2012).

25 Bu konuda bkz. Metcalf, *age*, s. 445.

26 Hinderaker, agm, s. 370.

27 Agm, s. 360.

28 Yukarıda bahsedilen birincil kaynaklara ilişkin detaylı atıflar için bkz. Zavagno, agm.

29 White'ın (*age*, s. xxvi), bir grubun diğerine somut kültürel davranışları ödünç alarak benzemesi ve baskın bir grubun alt gruba doğru davranışı geniş çapta dikte edebileceği koşullarda sürdürmesini varsayan kültürel etkileşimden açıkça ayırdığı bir süreçtir.

30 *Life of Constantine the Jew*, A.A.S.S., Nov. IV, s. 635-8.

31 *Age*, s. 638.

32 R. Avner, The Church of the Kathisma on the Jerusalem-Bethlehem road: Archaeological, Art Historical and Historical Studies: http://www.doaks.org/research/byzantine/byzantine-fellowship-reports/the-church-of-the-kathisma-on-the-jerusalem-bethlehem-road-archaeological-art-historical-and-historical-study; [01.09.2013].

33 White, agm, s. 10.

34 P. Deloria, "What is the Middle Ground anyway?", *The William and Mary Quarterly*, c. 63, sayı 2, 2006, s. 22.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2000'de Türkiye Bilimler Akademisi'nin başkanlığına seçilen Engin Bermek, sekiz yıllık görev süresini merkeze aldığı bu kitabında, Akademi'nin kuruluş aşamasından başlayarak, kendi döneminde yürüttüğü faaliyetlerden, evrim konusunda aldıkları tepkilerden, evine düzenlenen bombalı saldırıdan ve Akademi çevresinde yaşanan çatışmalardan bahsederken dönemin genel atmosferini de çarpıcı bir biçimde yansıtıyor.

2013 Bahar Döneminde, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Kulübü, düzenlediği *Sosyal Bilimler "Ne İşe Yarar"?* başlıklı atölyede, farklı disiplinlerin kendi eleştirisini yapmasına imkân vermiş ve disiplinlerarası bir eleştirinin mümkün olup olmadığını araştırmıştı. Aynı isimli kitapta felsefe, tarih, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, iktisat ve edebiyat bölümünden akademisyenlerin sunumları ve yapılan tartışmalar yer alıyor.

İLETİŞİM | BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
bupress@boun.edu.tr
Telefon/Faks: 0212 257 87 27
www.bupress.org

SİPARİŞ | www.pandora.com.tr Telefon/Faks: 0212 230 09 62-63
www.bupress.org
www.idefix.com
www.prefix.com.tr

ORTAÇAĞ KIBRIS'INDA DİNİ GRUPLAR ARASINDAKİ SOSYOKÜLTÜREL ETKİLEŞİM

SEYİT ÖZKUTLU

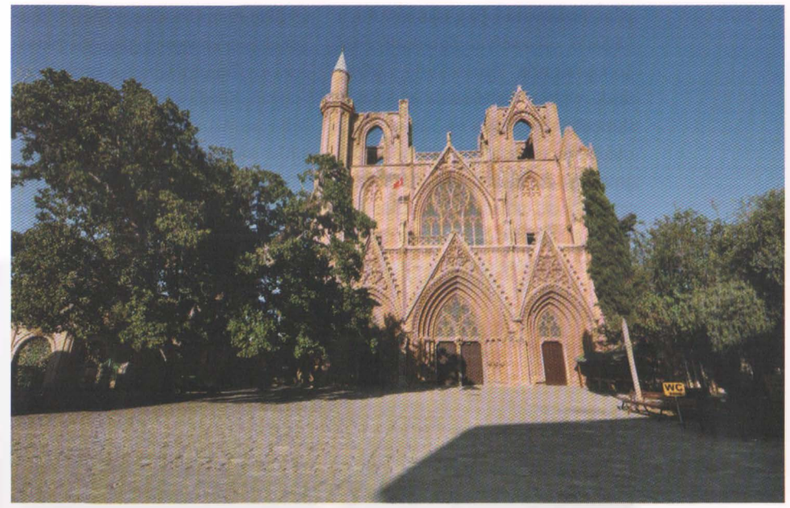
Ortaçağ Kıbrıs'ında Latin ve Ortodoks kiliselerinin tüm çabalarına rağmen dini gruplar arasındaki sosyal ve kültürel alışveriş önlenemez bir hal almış ve birçok etnik grubun aynı şehirde yaşamasının kaçınılmaz sonucu olan kültürel etkileşim Mağusa'da farklı bir boyuta ulaşmıştı. Latin kilisesinin "pagan ritüelleri" olarak adlandırdığı ve Rum "Ortodoks" halka ait olan cenaze törenlerinde, kiliselerde veya mezarlıklarda ağıt yakıp flüt çalma âdeti Katolik cenazelerinde de görülmeye başlanmış ve kilisenin tüm yaptırımlarına rağmen dönemin seyyahları Katolik ve Ortodoksları aynı kilisede dua ederken gördüklerini notlarına eklemiştir. Bu makalede adadaki farklı etnik gruplar arasındaki kültürel etkileşime ve Katolik dinadamlarının kumar, kavga, illegal ticaret ve evlilik gibi yasa dışı veya Latin kilisesi tarafından yasaklanmış faaliyetlerine bakacağız.

Uzun bir dönem Doğu Roma kültürü etkisinde kalan Kıbrıs, 12. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Latin hâkimiyetine girerek köklü ve tedrici bir değişim süreci geçirmiştir. Aslan Yürekli Richard, 1191'de zaptettiği adanın hâkimiyetini kısa süre sonra Templier (Tapınak) şövalyelerine para karşılığı devretmiş, ancak Templier hâkimiyeti bastırılamayan sivil ayaklanmalar sebebiyle çok kısa sürmüştür. Bir sonraki yıl eski Kudüs Kralı Guy de Lusignan ve kardeşi Aimericus'un yönetimi devralmasıyla, adada 1473'e kadar sürecek Lusignan hâkimiyetinin temelleri atılmıştır. Lusignan (Lüzinyan) dönemi geçmişe kıyasla ticari ve ekonomik büyümenin, yanı sıra Latin kilisesinin Kıbrıs'taki yükselişini de sembolize eder. Bu dönemin başlarında ve özellikle Akka'nın 1291'de Müslümanlar tarafından fethinden sonra dönemin Kıbrıs krallarının da teşvikiyle adaya hatırı sayılır miktarda göç olmuştur. Suriye, Kudüs ve Akka'da toprak ve unvanlarını kaybeden soyluların, şövalyelerin ve Hıristiyan halkın büyük bölümü Kıbrıs'a göç etmiş, burada yeniden toprak sahibi olmuş ve eski unvanlarıyla Lusignan krallarına hizmet vermeye devam etmiştir. Bu süreçte adanın çeşitli etnik ve dini unsurları barındıran mevcut sosyal ve kültürel yapısı Latin nüfuzu ve etkisiyle daha da zenginleşmiştir.[1]

Kudüs Krallığı'nın yıkılmasının ardından Lusignanların Kudüs kralı olarak taç giyeceği adada Latin kilisesinin kurulması çok uzun sürmemiştir. Papa tarafından tanınan ve destek verilen bir Latin kilisesinin varlığını elzem gören Lusignan Kralı Amalricus (1194-1205), 1195'te Lazkiye "başdiyakoz"u ve yardımcısını Roma'ya papayla görüşmeye göndermiştir. Uzun görüşmeler neticesinde, 3 Aralık 1196'da Papa III. Celestinus yeni Latin kilisesinin Kıbrıs'ta kurulduğunu resmen duyurmuş ve böylece adada dini açıdan yeni bir dönem başlamıştır.[2]

Latin kilisesinin kuruluş amacı ve işlevi o dönemin politik ve sosyokültürel dinamiklerini anlamak açısından önemlidir. Özellikle Kıbrıs'ta

St. Nicholas Katedrali, Mağusa (Fotoğraf Ali Özüak)

kurulan kilise, Lusignanların politik gücünü sembolize etmekle beraber, ilerleyen dönemlerde Batı ile Müslümanlar arasındaki ticari ilişkilerin şekillenmesinde de bizzat etkin rol oynamıştır. Daha önemlisi Latin kilisesi Bizans döneminde dini otorite olan Ortodoks kilisesinin yapamadığını yapmış, farklı etnik ve dini grupları bir araya getirmeyi başarmıştır. Fransiskenler, Maruniler, Ermeniler, Yahudiler, Nasturiler, Yakubiler, Gregoryenler, Dominikenler, Karmelitler gibi farklı dini gruplar politik ve mali açıdan destek görmüş, Rum Ortodoks manastırlarının sayısı Bizans döneminde yaklaşık otuzken bu dönemde elli ikiye kadar yükselmiştir.[3] Politik ve ekonomik desteğe ek olarak, 13. ve 14. yüzyıllarda Fransisken ve Dominiken dinadamlarının Latin kilisesi adına önemli diplomatik roller üstlendiği de bilinmektedir.[4]

MAĞUSA'DA GÜNLÜK YAŞAM

Latin dönemindeki çokkültürlü etnik ve dini yapılanmadan en çok nasibini alan şehirlerin başında şüphesiz Mağusa (Famagusta) ve Lefkoşa (Nicosia) gelir. Dönemin önemli ticaret antrepolarından Mağusa ve başkent Lefkoşa ruhban sınıfının ikamet ettiği, politik açıdan da Katolikler için hayati önem taşıyan merkezlerdir. Günümüzde bütün ihtişamıyla ayakta duran Mağusa'daki Aziz Nikola (Saint Nicholas; günümüzde Lala Mustafa Paşa Camii) ve Lefkoşa'daki Ayasofya (Saint Sophia; günümüzde Selimiye Camii) katedralleri Lusignan döneminde bu şehirlerin Katolikler için ne derece önemli olduğunu anlamak için yeterlidir.[5] Fransisken ve Dominikenler dışındaki tüm dini gruplar genellikle Mağusa ve Lefkoşa şehirlerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle Mağusa'da inanılanın tam aksine birbirlerinin kültür ve dini öğretilerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir.[6] 1335 yılında hac yolculuğu esnasında Mağusa'yı ziyaret eden Katolik keşiş James Verona bu şehirde birçok farklı mezhepten insanın yaşadığını ve her mezhebin kendine ait kilisesi olduğunu rapor etmiştir. Daha da ilginci şehirdeki Yakubilerin Rum Ortodoks âdetlerine göre vaftiz edildiğini, Ermenilerin ise gerçek bir Hıristiyan gibi ibadet ederken, kilise ayinlerini Ortodoks Rumlar gibi yaptıklarını belirtmiştir. Nasturilerin de aynı şekilde toplu ayinlerini Ortodoks âdetlerine göre yaptığını, fakat öğretilerinin Ortodokslardan farklı olduğunu notlarına eklemiştir. Katolik keşiş daha sonra, adadan ayrılmasının hemen öncesinde Mağusa'da ikamet eden zengin bir Katoliğin cenaze törenine davet edildiklerini ve cenaze evine girdikleri esnada iki Rum Ortodoks kadının merhumun yanı başında flüt çalıp Yunanca ağıt yaktığını gördüklerini şaşkınlıkla ifade etmiştir.[7] Karşılaştığı bu durum Latin kilisesi tarafından defalarca rapor edilmiş, hatta Katolik halk arasında çeşitli tartışmalara da yol açmıştır. 13. yüz-

Abraham Ortelius'un 1573 tarihli *Cypri Insulae Nova Descript* isimli Kıbrıs haritası.

yılın ortalarında Başpiskopos Hugh Fagiano, Ayasofya Katedrali'ndeki konuşmasında cenazelerde, kiliselerde veya mezarlıklarda ağıt yakıp flüt çalmanın Pagan ve Yahudi âdeti olduğunu ve Latin kilisesinin bu uygulamayı yasakladığını duyurmuştur; ancak genel anlamda bu yasak dini gruplar üzerinde çok bağlayıcı olmamıştır.[8] Aynı sorunu 22 Eylül 1298'de tekrar gündeme getiren bir diğer başpiskopos Gerard, cenazelerine flüt çalan veya ağıt yakan Ortodoks kadınları davet eden herkesin Latin kilisesi tarafından aforoz edileceğini duyurmuştur.[9] Bir başka deyişle Latin kilisesinin bu tehdit ve baskıları işe yaramamış, dini topluluklar arasındaki sosyokültürel etkileşim 14. ve 15. yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

St. Sophia Katedrali, Lefkoşa (http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/14498AF8FD38A4F6C225729000369D6E/$file/IMG_0668-C.jpg?OpenElement)

Latin kilisesini bu denli rahatsız eden dini grupların sosyal ve kültürel alışverişi sadece cenaze törenlerinde "pagan ritüelleri" olarak adlandırdıkları faaliyetlerle sınırlı değildi. Toplumsallaşma süreci ve birçok etnik grubun aynı şehirde yaşamasının kaçınılmaz sonucu olan kültürel etkileşim Mağusa'da daha farklı boyutlara ulaşmış, Latin ve Ortodoks kiliselerinin tüm çabalarına rağmen önlenemez bir hal almıştı. Kıbrıs ziyareti sırasında James Verona'nın diğer tüccar, denizci ve Hıristiyan hacılarla birlikte Rum Ortodoks kilisesini ziyaret ettiklerini yazdığı gibi, 1394 yılında hacca giderken Kıbrıs'ta konaklayan İtalyan Nikolas Martoni, Mağusa'da bulunan Azize Maria Kilisesi'nde Latinler ve Ortodoksların beraber dua ettiğini notlarına eklemiştir.[10] Bu durum her ne kadar ziyaretçi konumundaki gezgin ve keşişlerde şaşkınlık yaratsa da Kıbrıs için olağanüstü bir durum değildi. Katolik ve Ortodoks halk arasındaki kültürel alışveriş ve sosyal yardımlaşma noter kaynaklarında defalarca kayıt altına alınmış, hatta dini gruplar arasındaki etkileşime ışık tutabilecek birçok vasiyetname günümüze kadar muhafaza edilmiştir.

VASİYETNAMELER

Vasiyetnameler ve kiliselere yapılan bağışlar hem dini gruplar arasındaki ilişkileri, hem de dönemin seyyahlarının yaptığı gözlemlerin doğruluğunu anlamak açısından büyük önem taşır. Bunlardan ilki 1363 yılında Venedikli noter Simeone'nin kayıt altına aldığı Mağusa'da ikamet eden Michael Caibach'a ait vasiyetnamedir. Costa de Candia'nın oğlu olan Michael, babasının adından da anlaşıldığı üzere büyük ihtimalle Girit'ten Kıbrıs'a göç etmiş Rum bir ailenin çocuğudur. Vasiyetinde Aziz Sabbas Kilisesi'ne gömülmek istediğini belirtmiş, aynı zamanda Azize Catherina de Sinai Manastırı ve Mağusa'daki bir Rum Ortodoks kilisesi olan Aya Yorgi Kilisesi'ne 400 *bezant*[11] bağışta bulunmuştur. Cenaze masrafları, karısının çeyizi ve diğer Ortodoks kiliseleri için yaptığı bağışların toplamı, büyükbaş hayvanlar ve mücevherler hariç 4000 bezantı bulmaktadır. Diğer vasiyetnamelerle karşılaştırıldığında, yaptığı bağışların miktarı Michael Caibach'ın soylu bir ailenin ferdi olduğunu göstermektedir. Aslında Ortodoks kiliselerine ve yakın çevresindeki insanlara yaptığı bağışların yanı sıra, vasiyetnamesindeki en ilginç ayrıntı Venedik "komün"üne yapmış olduğu bağıştır. Her ne kadar babasının adı ve Ortodoks kiliselerine yapmış olduğu bağışlar bizi Michael'ın Girit kökenli bir Rum olduğunu düşünmeye itse de Venedik "komün"üne yapmış olduğu bağış, zayıf bir ihtimal de olsa Latin kökenli bir tüccar olabileceğini akla getirmektedir. Her iki ihtimalde de vasiyetnamesi Kıbrıs'ta farklı etnik gruplar arasındaki kültürel etkileşimi anlamak için yeterlidir.[12] O yıl içerisinde hazırlanan bir diğer vasiyetname de aynı şekilde toplumsal dinamiklerle alakalı önemli kanıtlar sunmaktadır. Venedik kökenli olup Mağusa'da ikamet eden Fetus, vasiyetnamesinde Mağusa'da bulunan Ortodoks Aya Epiphanios Kilisesi'ne gömülmek istediğini belirttikten sonra, Katolik kilisesi Aziz Nikola ve Rum manastırı Aya Yerasimos'a hatırı sayılır derecede para bağışlamıştır. Yukarıda bahsedilen Michael kadar, hatta belki daha da zengin olan Fetus'un aile fertlerine, kölelerine ve farklı kiliselere dağıtılmak üzere en az 24.794 bezant bağışta bulunduğu belgelerle sabittir. Fetus'un Venedikli zengin bir tüccar olup Ortodoks kilisesinde gömülmek istemesi bir yana, vasiyetnamedeki en ilginç ayrıntı, Venedik "komün"üne 100 bezant bağışta bulunurken Rumların Aya Yorgi Kilisesi'ne 1000 bezant bağışlamasıdır.[13] Rum Ortodoks kiliselerine gömülmeyi vasiyet eden Latinlerin yanı sıra Aziz Augustine Kilisesi'nin mezarlığında 13. ve 14. yüzyıllara ait beş Rum mezarının bulunduğunu da belirtmekte fayda vardır.[14]

KİLİSENİN YASAKLARINA RAĞMEN

Öte yandan, 1480 ve 1483 yıllarında Dominiken keşiş Felix Faber'in adayı ziyareti esnasında yaptığı gözlemler, dini gruplar arasındaki kültürel etkileşim ve diyaloğun 15. yüzyılda da devam ettiğini göstermektedir. Faber'e göre Latin rahipler Rum kadınlarla evlenebilmek için Ortodoks ayinlerine katılıyor, aynı zamanda Latin rahiplerin yararlandığı ayrıcalıklardan yararlanmaya devam ediyorlardı.[15] 15. yüzyılda yapılan bu gözlem 13. ve 14. yüzyıllarda Latin kilisesini en çok meşgul eden konuların başında gelmiştir. Rum kadınlarla yasadışı yollardan evlenen Katolik dinadamlarını önlemek için zaman zaman yasalar çıkarılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, Rum kadınlar ile Latin rahiplerin evlenmesi veya Latin rahiplerin bu tarz evliliklerde (*clandestine*) aracı rolü oynamasının cezası ağırdı. Latin kilisesinin kayıtlarına bakacak olursak, Latinler ve Ortodokslar arasındaki gizli evlilikler 13. yüzyılın ikinci yarısında daha da yaygınlaşmıştır. Öyle ki Latin Başpiskopos Hugh de Fagiano bu tarz evlilik yapan veya buna göz yuman tüm rahiplerin kiliseden aforoz edileceğini duyurmuş, hatta bunu Latin kilisesinin yasaları arasına eklemiştir.[16] Bu durumdan büyük rahatsızlık duyan dönemin başpiskoposu Hugh de Fagiano, hangi kiliseye bağlı olduğuna bakılmaksızın Hıristiyan olan herkese bu tarz evlilik yapan rahipleri yakalayıp Latin kilisesine teslim etme yetkisini vermiştir. Bunlara ek olarak, 1283 yılında başpiskopos olan Ranulph, Rum kadınlarla evlenenlerin yanı sıra, bu tarz evliliklerin seremonilerinde bulunan veya bahsi geçen çiftleri kutsayan rahiplerin de aforoz edileceğini ve en ağır şekilde cezalandırılacağını belirtmiştir.[17] Bu kurallar kısmen değiştirilerek 1298 yılında tekrar ilan edilmiş olmasına rağmen bu tarz evliliklerin önüne geçilemeyeceği anlaşılınca, 1350 yılında Başpiskopos Philippe Chamberlhac Latinlerle evlenmek isteyen Rum Ortodoks kadınların mezhep değiştirmesi şartıyla evliliklerinin kilise tarafından tanınacağını duyurmuştur.[18]

Kiliseye ait belgeler tek taraflı incelendiğinde Latin kilisesi otorite sahibi ve katı kuralları olan bir kurum gibi görünse de işin aslı öyle değildir. Noter kayıtlarına göre Latin rahipler sadece kilise kurallarını hiçe sayıp Ortodoks kadınlarla evlenmekle kalmamış, hatırı sayılır sayıda rahip neredeyse yasadışı olan ve kilise tarafından yasaklanmış her işe bulaşmıştı. Buna en çarpıcı örnek Ekim 1428'de Bisarra adlı bir kişiyle rahip Anthonius Mansour arasında çıkan kavgadır. Mahkeme kayıtlarına göre rahip Anthonius kilise tarafından defalarca yasaklanmasına rağmen Mağusa'daki bir tavernaya gitmiş ve bilinmeyen bir sebepten dolayı tartıştığı Bisarra'yı bıçaklayıp ölümüne sebep olmuştu. Yetkili otoriteler tarafından yakalanan Anthonius, rahip olduğu anlaşılınca Latin kilisesine teslim edilmiş, yargılanamadan kilisenin elinden kurtulup Roma'ya kaçmayı başarmıştı. Roma'da yargılandığı mahkemede Bisarra'yı kasıtlı öldürmediği gerekçesiyle serbest bırakılan rahibin daha sonra tekrar Mağusa'ya geldiği de kayıtlarda yer almaktadır.[19] Rahip Anthonius ve Bisarra arasında yaşanan bu sıradışı olay mevcut kayıtlarda önümüze çıkan tek vaka olmasına rağmen, dinadamlarının tavernalarda görülmesi 15. yüzyıla has bir durum değildi. Öyle ki 13. ve 14. yüzyıllarda rahiplerin tavernalara gitmesi kilise tarafından yasaklanmış, hatta 1313 yılında papanın elçisi Petrus, Ayasofya Katedrali'ndeki toplantıda bu soruna değinerek, tavernalara gidip orada alkol alan ve kumar oynayan tüm rahiplerin aforoz edileceğini duyurmuştu.[20] Latin kilisesine ait bu belgeler dönemin tavernalarının sadece bölge sakinleri ve gezginlerin ziyaret ettiği mekânlar değil, aynı zamanda bazı rahiplerin kumar oynayıp zaman geçirdiği yerler olduğunu üstü kapalı olarak belirtmesi açısından çok önemlidir. Buna ek olarak, 22 Eylül 1298'de Başpiskopos Gerard'ın aforoz edilecekler listesine "evinde kumar oynatan tüm rahipler"[21] ibaresini eklemesi, akıllara rahiplerin sadece tavernalarda değil evlerinde de bir araya gelip kumar oynamış olduğu ihtimalini getirmektedir. Maalesef, mevcut belgelerin azlığı ve tekdüzeliğinden dolayı bu türden örnekleri (cinayet, içki ve kumar) çoğaltmak, en azından şimdilik, mümkün değildir.

1302 tarihli bir belgede bahsedilen pamuğun da Suriye veya Mısır'dan gelme olasılığı çok yüksektir. Belgede adı geçen Viviano Ginnembaldo'nun tüm yasaklara rağmen Mısır ve Suriye ile ticaret yaptığı ve yakalanması üzerine kilise tarafından aforoz edildiği noter belgeleriyle sabittir.

TİCARİ FAALİYETLER

Her ne kadar tavernaların rahipler tarafından ne sıklıkta ziyaret edildiği

Aya Yorgi Kilisesi (Fotoğraf: Ahmet Usta)

veya papaz Anthonius vakasının bir istisna olup olmadığıyla alakalı kesin sonuçlara varılamasa da, Latin rahiplerin kilisenin yasakladığı bir diğer faaliyet olan ticaretle uğraştığını gösteren belgeler oldukça fazladır. Ticari faaliyetleri ve diğer tüccar ailelerle olan ilişkileri, rahiplerin yasadışı ticari faaliyetlerde oynadıkları önemli rolü anlamak açısından önem taşımaktadır. Bilindiği üzere Müslümanların 1291'de Akka'yı fethetmesiyle papa ve Batılı devletler Müslümanlara bir dizi ticari ambargo uygulamış, özellikle demir ve kereste gibi silah yapımında kullanılabilecek her türlü araç gerecin Suriye ve Mısır'a satılması yasaklanmıştır.[22] Tüm bu yasaklara rağmen Latin tüccarlar Suriye ve Mısır'da ticaret yapmaya devam etmiş ve yakalananlar kilise tarafından aforoz edilerek belli bir miktar para cezasına çarptırılmıştır.[23] Tahmin edilebileceği üzere, ticari ambargo ve yasaklar sıradan tüccarlar için bağlayıcı olsa da, soylu ve politik güce sahip aileler Suriye ve Mısır ile ticaret yapmaya devam etmiştir. Bu dönemde İran, Mısır ve Suriye'den baharat, pamuk ve şeker gibi Batı'da rağbet gören mallar genellikle Latin tüccarlar tarafından Kıbrıs'a ithal edilmiş, buradan da Avrupa pazarlarında yerlerini almak üzere büyük şirketler tarafından İtalya, Fransa, İspanya, İngiltere gibi ülkelere taşınmıştır. Görünen o ki bazı rahipler kilisenin ilan ettiği ambargoya rağmen ticari faaliyetlerde bulunmaya devam etmiş, hatta içlerinden bazıları tanınmış tüccarlarla ortak iş yapmaktan bile çekinmemiştir. Aslında, kilisenin dinadamlarına ticaretle uğraşmayı yasaklaması Akka'nın düşüşünden çok daha öncesine rastlamaktadır. Başpiskopos Hugh de Fagiano 13. yüzyılın ortalarında dinadamlarına ticari tüm faaliyetleri yasakladığını duyurmuş ve 1283 yılında Latin kilisesi ticaret yapan diyakoz ve rahiplerin aforoz edileceğinin özellikle altını çizmiştir.[24] Fakat önceden de belirtildiği gibi, ne kilise ne de yetkili otoriteler Latin ve Müslüman tüccarlar arasındaki ticaretin önüne geçebilmiş, hatta bazı durumlarda kilise yasa dışı ticari faaliyetlerde bulunan rahiplere göz yummuştur. Bunlardan biri de Cenevizli rahip Guglielmo Quercio'dur. 30 Ekim 1297 tarihli noter belgesine göre rahip Guglielmo, Ambrogio Camulo adlı bir Cenevizliye 400 bezant ödeme yapmıştı. Kaynakta belirtildiği üzere rahip Guglielmo, Kıbrıs'ta tanınmış Rubeus ailesinin bir ferdi olan Giacomo'nun vekilliğini yapıyordu. İlginçtir ki, 3 Aralık 1297 tarihli belge ikinci kez Giacomo Rubeus adına bu sefer de Schiva Tabaria'ya 2600 bezant ödeme yaptığını göstermektedir.[25] Noter kayıtları Giacomo'nun Schiva Tabaria'ya neden ödeme yaptığı konusunda herhangi bir bilgi vermese de, rahip Guglielmo'nun her iki kaynakta da Giacomo'nun vekili olarak karşımıza çıkması rahipler ve tüccarlar arasındaki ticari ilişkileri anlamak adına önemli bir bulgudur.

Aynı şekilde 14. yüzyıl noter kayıtlarına bakıldığında durumun bir önceki yüzyıldakinden farksız olduğu görülür. 8 Mayıs 1302 tarihli belgeye göre, Mağusa'da ikamet eden tanınmış baharat tüccarı Berthozius Latinus bir diğer tüccar olan Nicolino'ya yüklü miktarda baharat satmış ve Nicolino'nun isteği üzerine tüm mallar Limasol şehrine gönderilmişti. Fakat kayıtlardaki asıl önemli ayrıntı satılan malın cinsi veya miktarı değil, Nicolino'nun vekilliğini yapan Faragius ve Homodeus'un gerçekte kim olduklarıyla alakalı ipuçlarıdır. Nicolino, Limasol'da ikamet ettiği için Faragius ve Homodeus'u baharatların kalite ve değerini kontrol etmek için görevlendirmiştir. Aynı belge Homodeus'tan bir rahip olarak bahsetmektedir. Faragius hakkında bilgi olmasa da, Homodeus gibi onun da rahip olma olasılığı yüksektir. Daha da önemlisi, bu kişilerin satılan malı teftiş etmek ve değerini belirlemek için görevlendirilmesi uzun zamandır ticari işlerle uğraştıklarını göstermektedir.[26]

Son olarak noter sözleşmelerinin onaylandığı yerler incelendiği zaman konu daha da ilginç bir hal alır. Bilindiği üzere ortaçağda noterler kendilerine ait ofislerin yanında, zaman zaman da *stacio*, *commerzium*, *volta*[27] gibi vergi kontrolü yapılan veya tüccarların geçici süre konakladığı mekânlarda hizmet vermiştir. Bunlara ek olarak kimi kez rahiplerin evlerini ve kiliseleri kullandıkları da noter kayıtlarıyla sabittir. 1299 yılında Andriolo Spinola'nın satın aldığı baharatlar karşılığında Marsilyalı Giofredo Corvieria adlı bir kişiye yapmış olduğu ödemeyi gösteren noter belgesi buna en güzel örnektir. Bahsi geçen belgede bu işlemin gerçekleştiği yer, adı belirtilmeyen bir rahibin evidir.[28] 1297 yılında Sicilya kralının amirali olan Rugero de Lorea'nın Venedik'e pamuk, keten bezi ve şap taşımak için kiralattığı geminin noter işlemleri ise Aziz Nikola Kilisesi'nde yapılmıştır.[29] Bunların arasında 27 Mayıs 1299 ve 23 Temmuz 1302 tarihli belgeler en ilginç olanlarıdır. 27 Mayıs günü Hospitalierlerin kilisesinde onaylanan noter akdinde Arnaldo ve Guglielmo isimli şahısların kırk çuval Halep pamuğunu Barselona'ya götürmek üzere *San Nicola* isimli bir gemiye yüklediği, 1302 tarihli noter akdinde ise Manuel isimli bir şahsın Viviano Ginnembaldo'ya belirtilmeyen miktarda pamuk karşılığında 2200 bezant ödediği belirtilmektedir.[30] Taraflar arasındaki antlaşmaların kiliselerde yapılmış olması bir yana, ilk örnekteki kırk çuval pamuğun açıkça ticaret yapılması yasak olan Suriye'den gelmiş olduğunun belirtilmesi ilginçtir. Aynı şekilde 1302 tarihli belgede bahsedilen pamuğun da Suriye veya Mısır'dan gelmiş olma ihtimali çok yüksektir. Belgede adı geçen Viviano Ginnembaldo'nun tüm yasaklara rağmen Mısır ve Suriye'yle ticaret yaptığı ve yakalanması üzerine kilise tarafından aforoz edildiği noter belgelerince sabittir.[31]

SONUÇ

Tüccarların tüm ambargo ve yaptırımlara rağmen Suriye ve Mısır'dan getirdikleri malları açıkça yaptıkları ticari anlaşmalarda belirtip noterlere onaylatmaları o dönemki otorite eksikliğine örnektir. Öte yandan, kilisenin uyguladığı maddi ve manevi yaptırımların rahipler tarafından çok da ciddiye alınmadığı, hatta tam aksine göz ardı edilemeyecek sayıda dinadamının ticaretle uğraştığı noter kayıtlarında görülmektedir. Bu dönemde Suriye ve Mısır gibi ülkelerden getirilen malların rağbette olması ve değerinin üzerinde satılabilmesi sadece tüccarları değil, ek gelir elde etmek isteyen rahipleri de cezbetmiştir. Diğer yandan farklı etnik gruplar arasındaki sosyokültürel etkileşim yasaların ve kuralların önüne geçmiş ve kilisenin tüm yaptırımlarına rağmen ruhban sınıfı da bu etkileşimden nasibini almıştır. Buna en güzel örnek, Latin rahipler ile Rum Ortodoks kadınlar arasındaki evliliklerdir. Dahası Katoliklerin vasiyetlerinde Rum kiliselerine gömülmek istediklerini belirtmeleri, Katolik kiliselerinde Rum mezarlarının bulunması ve Latinlerin Rum kiliselerinde dua etmesi ortaçağ Kıbrıs'ında etnik gruplar arasındaki diyaloğun ne kadar güçlü ve sınır tanımaz olduğunu göstermektedir. Tahmin edilebileceği üzere 13. ve 15. yüzyıllar arasındaki sosyokültürel ve dini dinamikler sadece bu kadarıyla sınırlı değildir. Özellikle daha önce hiç çalışılmamış bir alan olan Latin rahiplerin sosyal hayatları ve günlük faaliyetleri, hem Latin kilisesinin ruhban sınıfı üzerindeki yaptırım gücünü hem de farklı dini gruplar arasındaki kültürel alışverişi anlamak açısından çok önemlidir. Yapılacak daha geniş kapsamlı arşiv araştırmaları ve özellikle İtalyan arşivlerinde keşfedilmeyi bekleyen noter kayıtlarının incelenmesi ortaçağ Kıbrıs'ının sosyokültürel ve dinsel tarihine ışık tutacaktır.

SEYİT ÖZKUTLU
BIRMINGHAM ÜNİVERSİTESİ
BİZANS, OSMANLI VE
MODERN YUNAN ÇALIŞMALARI

DİPNOTLAR

1 Latin dönemi Kıbrıs tarihi detaylı bilgi için bkz. P. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374* (Cambridge, 1991); *Cyprus: Society and Culture 1191-1374*, ed. Angel Nicolaou-Konnari ve Chris Shabel (Brill, 2005).

2 N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312* (Ashgate, 1997), s. 4.

3 C. Schabel, "Religion", *Cyprus: Society and Culture 1191-1374*, ed. Angel Nicolaou-Konnari ve Chris Shabel, (Brill, 2005), s. 200.

4 N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, s. 230-1 ve *The Latin Church in Cyprus, 1313-1378* (Cyprus Research Centre, 2010), s. 343.

5 Latin döneminde Mağusa'da üç yüzün üzerinde kilise bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu kiliselerden yaklaşık otuzu günümüze kadar korunabilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. C. Enlart, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, çev. D. Hunt (Londra, 1987); C. Otten-Froux, "Notes sur quelques monuments de Famagouste a la fin du Moyen-Age", *Mosaic: Festschrift for A.H.S. Megaw*, ed. J. Herrin, M. Mullett ve C. Otten-Froux (Londra: British School at Athens, 2001), s. 145–54.

6 Fransisken ve Dominiken tarikatlarının Lefkoşa ve Mağusa'nın yanı sıra Limasol ve Baf'ta da aktif olduğu bilinmektedir. Fakat yerli Ortodoks Rumlar haricinde Katolik grupların hiçbiri kırsal kesimde yaşamayı tercih etmemiştir. Toplamda kırsal kesimde Latin kilisesine ait sadece on iki şapel bulunduğu da göz önünde bulundurulduğunda Lefkoşa ve Mağusa'nın Latin kilisesi için ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Dini gruplar tarafından sadece bu iki şehrin tercih edilmesinin dini, politik ve ekonomik birçok sebebi vardır. Detaylı bilgi için bkz. N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus, 1313-1378*, s. 14-17; J. Richard, "Le diocèse de Limassol d'après le compte de Bernard Anselme (1367)", *Chypre sous les Lusignans: documents chypriotes des archives du Vatican (XIVe et XVe siècles)* (Paris, 1962), s. 73; J. Richard, "Le peuplement latin et syrien en Chypre au XIIIe siècle", *Croisés, missionnaires et voyageurs* (Londra, 1983), VII, s. 162.

7 C. Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus* (Cambridge, 1908), s. 17.

8 *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373* (Lefkoşa, 2001), Text [A] ve no. XX ve XXVI.

9 *Synodicum Nicosiense*, s. 193, G. IV. g.

10 *Excerpta Cypria*, s. 16, 24.

11 Bezant (*byzanteium album*) ortaçağda Kıbrıs'ta kullanılan en yaygın para birimiydi. Bizans *hyperpyron*'u gibi 24 karattı. Renginin soluk olmasından dolayı "beyaz bezant" olarak adlandırılmıştır. 3 ¼ karat altın, 4 ¼ karat bakır ve 14 karat gümüşten oluşmaktaydı. Rum kronik Leontios Makhairas'a göre 1 Bizans *hyperpyron*'u 2 Kıbrıs bezantına eşitti. Makhairas, Leontios. *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle'*, çev. R.M. Dawkins, c. 2 (Oxford, 1932), s. 46.

12 *Un notaire vénitien à Famagouste au XIVe siècle. Les actes de Simeone, prêtre de San Giacomo dell'orio (1362-1371)*, ed. C. Otten-Froux, Thesaurismata, 33, (Venedik, 2003), no 4.

13 *Age*, no 6.

14 N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, s. 378-9.

15 *Excerpta Cypria*, s. 41.

16 *Synodicum Nicosiense*, Text [A], no. XVI.

17 *Synodicum Nicosiense*, Text [B], no 14 [c].

18 *Synodicum Nicosiense*, Text [G] ve Text [M].

19 N. Coureas, "Taverns in Medieval Famagusta", ed. M. Walsh, P. Edbury ve N. Coureas, *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History* (Ashgate, 2012), s. 68. Belgenin aslı için bkz S. Blijnyuk, *Die Genueaen. auf Zypern ende 14. und im 15. Jahrhunderi, Studien and Texte zur Byzantinistik 6*, ed. P. Schreiner (Frankfurt, 2005), no 8.

20 *Synodicum Nicosiense*, Text [A], no. VIII; Text [H], no. XI; Text [I], no. XVI.

21 *Synodicum Nicosiense*, Text [G], no. IV (f, h).

22 O. Gherardo, "Venice and Papal Bans on Trade with the Levant: The Role of the Jurist", ed. Benjamin Arbel, *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean* (Londra, 1996), s. 242-258.

23 J. Richard, "Le royaume de Chypre et l'embargo sur le commerce avec l'Egypte (fin XIIe- debut XIVe siècle)", *Croisades et etats latins d'Orient* (Londra, 1992), s. 120-34.

24 *Synodicum Nicosiense*, Bölüm 1, Text [A], nos. V, VI, VIII ve Text [B], no. 19.b.

25 *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296-23 giugno 1299)*, ed. M. Balard, CSFS 39 (Genoa, 1983), no. 74 ve 83.

26 *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (Gennaio-Agosto 1301)*, ed. R. Pavoni, CSFS 49 (Genoa, 1987), no. 197.

27 *Commerzium*: Ticari vergilerin ödendiği ve ticari malların kontrolünün yapıldığı ofis. *Stacio*: Tüccarların kısa süreli konakladığı yerler. *Volta*: Tüccarların depo olarak kullandığı binalar.

28 *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 ottobre 1296-23 giugno 1299)* ed. M. Balard, CSFS 39 (Ceneviz, 1983), no. 104.

29 *Age*, no. 34.

30 *Age*, no. 13; *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (Gennaio-Agosto 1301)*, ed. R. Pavoni, CSFS 49 (Ceneviz, 1987), no. 239.

31 Ambargolara rağmen Mısır ve Suriye'den kaçak mal getiren tüccarlar arasında en bilineni Viviano Ginnembaldo'dur. Yetkili otoriteler tarafından yakalanıp Latin kilisesinden aforoz edilmesine rağmen 1301 yılında kilise tarafından tekrar affedilmiştir. *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 luglio-27 ottobre 1301)* ed. R. Pavoni, CSFS 32 (Ceneviz, 1982), no. 13.

LUSIGNAN VE VENEDİK DÖNEMLERİNDE KIBRIS'TA AVCILIK (1192-1570)

NİCHOLAS COUREAS

Bu makale Kıbrıs Adası'nda Lusignan ve Venedik dönemlerinde avcılık faaliyetlerini resmetmeyi ve tartışmayı amaçlamaktadır. Avcılık kaynakları yasa metinleri ve kroniklerden çömleklere kadar çeşitlilik göstermektedir. Her ne kadar bu kaynakların sunduğu bilgiler çoğunlukla Latin soyluları hakkındaysa da diğer sosyal sınıf ve etnik grupların da avcılık faaliyetlerine katıldığı sarihtir.

ÇEVİRİ: KAAN ÜÇSU

Venedik döneminde avcılık bir etkinlik olmanın dışında diplomaside de rol oynamıştır. Venedikliler memnun etmek veya en azından yatıştırmak istedikleri Hıristiyan ve Müslüman hükümdarlara hediye olarak verilmek üzere doğan yetiştirmiştir.

LUSIGNAN DÖNEMİ KIBRIS'INDA AVCILIK (1192-1473)

Avcılık Kıbrıs'ta Lusignan (Lüzinyan) ve Venedik dönemlerinde oldukça popüler bir meşgaleydi. Doğancılık mesleği cömertçe ödüllendiriliyordu; ancak avların peşinden koşmaları için Türkiye'den ithal edilen tazı ve Afrika'dan, Mısır üzerinden, getirilen çita gibi başka hayvanlar da kullanılıyordu. Kıbrıs'taki avcılık hakkında, ünlü bir edebiyatçı ve seçkin bir hukukçu olan asilzade Filippo da Novara tarafından 13. yüzyılda yazılmış bir kronikte kayda değer bir tanıklık yer almaktadır. 1228-1233 yılları arasında Kıbrıs'ı kasıp kavuran iç savaş üzerine yazılan bu kronikteki bir manzumede, doğanları Rumların eğittiği gibi eğiten Sir Isengrin adında tecrübeli ve bilgili bir doğancıdan bahsedilir.[1] Bu durum Frenk aristokrasisinin, Kıbrıslı Rumlar adanın 1191 yılında İngiltere kralı I. Richard tarafından ele geçirilmesini müteakip Frenk hükümranlığına tabi olsalar dahi, avcılığın bu türünde Rumların maharetini kabullenmekte beis görmediklerini açıklamaktadır. Hatta kroniğin ilk kısımlarında da Frenklerin avcılığa duyduğu büyük aşk karşımıza çıkmaktadır. Filippo, Ibelin hizbinin önemli üyelerinden biri olan Sir Balian'ın, Aziz Hilaryon'un (St. Hilarion) kuşatıldığı 1229-1230 kışında sadece birkaç şövalyeyle Lefkoşa'da (Nicosia) bulunduğunu belirtmektedir; zira asilzadelerin büyük çoğunluğu kış boyunca kendi yurtluklarında başka işler dışında doğanla avcılıkla meşgul olmaktaydı.[2]

Lusignan dönemi resmi kayıtları avcılıkla alakalı bir dizi bilgiyi barındırmaktadır. Feodal hukuk ve geleneğin zamanın seçkin hukukçusu Jean d'Ibelin tarafından derlenen büyük külliyatında, 1355 yılında Kıbrıs kralı IV. Hugues döneminde (1324-1359) ortaya konan metne yapılan ilavelerde avcılığa ait özel bir referans yer almaktadır. Dahası bu ilaveler daha önce Kral Hugues'ün selefi ve amcası olan Kral II. Henry (1310-1324) tarafından geçirilen benzer yasalara dayanmaktadır. Şahinleri, tazıları ve atları ilgilendiren söz konusu yasa, kayıp av kuşlarını bulanların bunları on beş gün içerisinde en yakın kasabaya göndermek zorunda olduğunu belirtir. Bahsedilen kuşlar arasında doğanlar, ulu doğanlar ve atmacalar yer almaktadır. Kuşlar asıl sahiplerine iade edilecek ve onlar da kayıp kuşlarını bulanlara sadece kuşların değerlerine göre ödül vermekle kalmayıp, aynı zamanda bu hayvanların beslenmesi ve diğer ihtiyaçları için harcadıkları parayı tazmin edecekti. Kayıp kuşları bulduklarını inkâr edenler ve doğruyu söylemedikleri sonradan anlaşılanlar, eğer şövalye ya da kralın vasalı iseler, hukuka aykırı şekilde ellerinde tuttukları kuşların değerlerine karşılık gelen cezaları ödemek zorundaydı. Yemin altındayken kuşları elinde tuttuğunu inkâr edenler, aksi ispat edildiği takdirde 1000 *bezant* cezaya ek olarak kuşların değerlerinin iki katını ödemek zorundaydı. Üstelik bu suçu işleyenler şövalye ya da vasal değilseler aynı miktarı ödemeye tabi olmakla beraber hırsızlıkla da suçlanmaktaydı.[3]

Kanunun hükümleri gösteriyor ki Kıbrıs'ta avcılık tazılar ve şahinlerle yapılıyor, farklı şahin türleri kullanılıyordu; bunların kayıplarına eşlik eden riskler, bulunmalarını müteakip asıl sahiplerine iadeleri için bir prosedür ve haksızca alıkoyulmalarının cezaları vardı. Şunu da belirtmek gerekir ki avcılık öncelikle aristokratların uğraşı olsa da sadece Frenk asilzadelerinin tekelinde bulunmuyordu. Rum doğancılara ait yukarıda bahsedilen referansın dışında daha sonra Bizans imparatoru II. Andronikos (1282-1328) döneminde Konstantinopolis (İstanbul) ekümenik patriği olacak Gregorios Kyprios'un 13. yüzyıla ait anlatımı mevcuttur.

Gregorios otobiyografisinde 1191 yılındaki Latin işgali sonrası toprak-

larını kaybeden Kıbrıs'taki Bizans asilzadelerinin çektiği sıkıntılardan bahseder; ancak bazılarının servetlerinin bir kısmı müsadere edilmesine rağmen kısmen varlıklı kaldıklarını gözlemlemiş, kendisinin de gençliğini sadece eğitimle değil avcılıkla da geçirdiğini vurgulamıştır.[4]

Cour des Bourgeois'da kullanılan ve *assizes* olarak adlandırılan yasalar asiller, şövalyeler, kasabalılar ve tüccarlar tarafından beslenen doğanların, atmacaların, kerkenezlerin ve diğer kuşların kaybıyla ilgili konuları muhtevidir. Bu kuşları bulanlar, av kuşlarının mutat olarak satıldığı yerlere getirip üç güne kadar sergilemek suretiyle asıl sahiplerine geri vermek zorundaydı. Kayıp kuşlarına kavuşanların onu bulan kişiye üstlendiği bütün masrafları ödemesi de gerekmekteydi. Kuşları sahiplerine vermek yerine üçüncü kişilere kanunsuz şekilde satanların bu durumu tespit edildiği takdirde asıl sahipler kuşlarını, kuşu satın alanlar da paralarını kendilerine kuşu satan kişiden geri alırdı. Satıcı aynı zamanda kuşun değeri kadar ceza öderdi. Ancak kuşun sahipleri üç günlük sergilenme süresinde kuşlarıyla ilgili hak iddia etmezse, kuşu bulan satma hakkını elde ederdi. Kuş satıldığı takdirde, sahibi ancak üç günlük yasal süreyi kuşunu aramakla geçirmişse iadesini isteyebilirdi. Bu durumda da kuşu bulana masraflarını ödemek zorundaydı. Kıbrıs'ta ruhban sınıfları da, yasak olmasına rağmen, avcılıkla uğraşmaktaydı. Lefkoşa'nın Latin başpiskoposu Ranulf, 1283 civarında Lefkoşa'da Rum ruhbanları eğitmek amacıyla gerçekleşen bir eyalet meclisi sırasında başkeşiş ve keşişleri sert bir dille kınadı; o günden itibaren ne manastırlarından avlanmak için çıkabilecek, ne de avda kullanmak amacıyla tazı ya da doğan edinebileceklerdi.[5]

1350 yılı civarında Kıbrıs'ı ziyaret eden Alman seyyah Ludolphus Suchensis, Kıbrıslı asilzadelerin av aşkından ve avcılık metotlarından bahseder. Asilzadelerin turnuvalar düzenlediğini, düellolarda çarpıştığını ve bilhassa günlük avlanmaya çıktıklarını söyleyen Ludolphus, bütün paralarını avcılığa harcadıklarını vurgulamaktadır. Seyyahın anlattığına göre, Kıbrıs muflonları avlanıp leoparlarla yakalanmaktaydı; ayrıca Yafa kontunun beş yüzün üzerinde köpeği vardı ve her iki köpeğe onları besleyecek ve temizleyecek bir bakıcı düşüyordu. Av için dağ ve ormana tazı ve doğanlarıyla giden asilzadeler yiyeceklerini ve gerekli malzemelerini deve ve diğer hayvanlarla taşıyor, bir aydan fazla bir süreyi çadırlarda uyuyarak geçiriyordu. Ludolphus'un tanıklığı gösteriyor ki Kıbrıslı asillerin avcılığı pahalı, zaman alan ve kolektif bir etkinlikti. Kıbrıs kralı IV. Hugues'ün kızı Eschiva ile evlenmek için Kıbrıs'a gelen Mayorka prensi Ferdinand da Yafa kontunun kuşları ve hayvanlarından bahsetmektedir. Kral Hugues, aralarında Eschiva'nın çeyizi üzerine bir tartışma yaşanınca, sadece Ferdinand'a değil, onun üvey babası olan Yafa kontu Jean d'Ibelin'e de kötü muamele etmeye başlamıştı. Kontu cezalandırmak için doğanları, tazıları, leoparları ve diğer hayvanlarını alıp, değerlerinin yarısına satıldıkları Limasol'a götürmüştü.[6]

Ortaçağ Kıbrıs kroniklerinden anlaşıldığı üzere Kıbrıs kralları ava bizzat çıkıyorlardı. Hem 15. yüzyıl kronikçisi Leontios Makhairas'ın kroniğinde, hem de muhtemelen 16. yüzyılın başlarında yazılan ve son sahibi sebebiyle "Amadi" olarak bilinen anonim kronikte Kıbrıs kralı II. Henry'nin 1306 yılında kardeşi Amaury tarafından devrilip Lefkoşa'nın güneyindeki Strovolos köyüne sürgüne gönderildiğinde vaktini "sabah ve akşam bir doğancıyla beraber avlanarak" geçirdiği bilgisi yer almaktadır. Kral 1310 yılında tahta geri döndükten sonra ölümüne kadar avlanmaya devam etmiştir. "Amadi", kralın 1324 yılı baharında doğancısıyla beraber avlanmak için gittiği Strovolos'taki yurtluğunda öldüğünü söylemektedir. Vârisi ve yeğeni olan Kral IV. Hugues de avcılığa düşkündü. 1344-1345 yıllarında Kıbrıs'ı ziyaret eden anonim bir İngiliz seyyah onun nasıl leoparları muflon avlamak için kullandığını ve atının sırtında oturttuğunu anlatmaktadır. Bu tanımlama daha önce bahsettiğimiz Ludolphus Suchensis'in anlatımındaki leoparların Kıbrıs'a nasıl geldiğini açıklamaz, ancak bunların Mısır'dan ithal edilmiş olma olasılığı yüksektir.[7]

Burada başka bir soru ortaya çıkar. Bu hayvan gerçekten leopar mıydı, yoksa 14. yüzyıl Latincesinde farklı bir ismi olmayan, leopara benzeyen ve bu sebeple leopar olarak adlandırılan bir hayvan mıydı? Ludolphus Suchensis'in betimlemesindeki "leoparlar"ın çita olduğu kesin gibidir. Diğer kara hayvanları arasında en hızlısı olan çitalar ortaçağ İslam dünyasında tanınıyor ve leoparlarla asla karıştırılmıyordu. Kahire'de vahşi hayvanların sergilendiği alanlarda karşılaşılması vaka-i adiyeden olan çitalar, Memlûk Mısır'ından Kıbrıs'a kolaylıkla ithal edilebilirdi. Ortaçağ Mısır ve Suriye'sinde avcılık için kullanılıyorlardı. 12. yüzyılda yazan Suriyeli yazar Usame bin Munkiz, kendi babasının bir çitayı avcılık için nasıl eğittiğini, tıpkı anonim İngiliz'in Kral IV. Hugues için söylediği gibi atının arkasına aldığını anlatır. Yakındoğu'dan Hindistan'a kadar olan bölgede doğanlarla beraber avcılıkta kullanılan çitalar, onları av ve gezintilerinde atlarının arkasında taşıyan sultan ve prensler için yol arkadaşı olarak ziyadesiyle değerliydi. Çitalarla leoparların birbirlerine karıştırılması Batılı ortaçağ

Ortaçağ soylularının çitalarla avlanması ve avcılık faaliyetleri.

Sir John Mandeville, http://www.medievalists.net/2011/04/24/sir-john-mandeville-and-the-rhizomatic-travel-book/

kaynaklarında rahatça görülebilmektedir. Gerçekten de 17. yüzyıla kadar Fransa'da çitalar basitçe leopar olarak adlandırılıyordu.[9] Dolayısıyla 14. yüzyılda Kıbrıs'taki leoparların çita olma ihtimali neredeyse kesindir.

Kıbrıs'ta yetenekli ve ünlü doğancılar vardı. Yaklaşık 1310 yılından itibaren Rodos'a dayandırılan Katolik Roma askeri tarikatı Hospitalier'in bir üyesi olan Fransız asilzadesi Jean de Francieres, 15. yüzyılın sonunda yazılan av günlüğünde Doğu Akdeniz'in en ünlü üç doğancısından ikisinin Kıbrıslı olduğunu kaydeder. Bunlardan ilki Kıbrıs kralının kardeşi olan Antakya prensinin doğancısı Sir Molopin, bir diğeri kariyeri boyunca Kıbrıs kralının doğancısı olan Sir Michelin'di. Üçüncüsü ise Rodos'taki tarikatçıların doğancılığını yapan Rodoslu Rum Sir Ayme Cassyen'di. Cassyen övgüye layıktı ve uzun süre hizmet vermişti; Francieres, doğanların tedavisi için birçok iyi ilaç geliştirerek kullandığına bizzat şahitlik etmiştir. Kıbrıslıların av ve özellikle doğancılık aşkını ortaya koyan çağdaş görsel malzemeler de bulunmaktadır; bunlar özellikle avcılar ve silah ve avda kullanılan diğer araçların çizimleri ile 14. ve 15. yüzyıl çömlekleri üzerinde yer alan doğan figürleridir.[9]

Kıbrıs kralı I. Pierre (1359-1369) de avcılığa hevesliydi ve bu hevesi suikasta uğramasına sebep olmuştu. Oğlu Pierre, Türkiye'den, Lefkoşa vikontu ve başkentteki Cour des Bourgeois başkanı asilzade Henry de Giblet'nin oğlu James'e ait bazı av köpeklerini istemişti. Henry'nin köpekleri vermeyi reddetmesi üzerine öfkelenen kral, onu vikontluktan men edip, daha sonra kale inşaatlarında çalışmak için zorladığı oğlu James'i de hapse attı. Ardından Henry'nin kızı Maria'yı da kendi sosyal statüsünün altında biriyle, terzi Camous ile evlenmeye zorladı. Maria önce Fransiskenlerin kadın kolu olan Sanctae Clarae evine, sonra da Benediktin tarikatının Notre Dame (Tortosa) Manastırı'na sığındı. Buna rağmen kral onu zorla manastırdan çıkarıp tutuklattı ve sonra da işkence etti. Geriye kalan öfkeli fakat kendilerinin de benzer bir muameleye maruz kalabileceğinden korkan asilzadeler 17 Haziran 1369'da kralı öldürdü. Henry de Giblet'nin, Türk av köpekleri dışında Galata'nın dağlık köyünde rahip George Nouzi tarafından bakılan şahinleri de vardı.[10]

Yaklaşık 1310 yılından itibaren Rodos'a dayandırılan Katolik Roma askeri tarikatı Hospitalier'in bir üyesi olan Fransız asilzadesi Jean de Francieres, 15. yüzyılın sonunda yazılan av günlüğünde Doğu Akdeniz'in en ünlü üç doğancısından ikisinin Kıbrıslı olduğunu kaydeder.

Kıbrıs'ın sonraki kralları da avcılığa eşit derecede tutkundu. 1394-1395 yıllarında Kıbrıs'ı ziyaret eden İtalyan seyyah ve hacı Nicola di Martoni, Kral I. James'in (1382-1398) yirmi dört leoparı, daha doğrusu yukarıda bahsedildiği gibi çitası ve bazılarını beraberinde günlük ava götürdüğü her türden üç yüz doğanı olduğunu gözlemlemişti. 1395-1396'da Kıbrıs'ı ziyaret eden Fransız seyyah Orient d'Ogier d'Anglure, tutkulu bir avcı olarak niteliediği bu kralın nasıl hediye olarak kendisi ve beraberindeki seyyahlara keklik, yaban tavşanı ve muflon gönderdiğini anlatır. 1398 yılında Kral James'in yerine geçen Kral Janus da (1398-1432) avla meşgul oluyordu ve Este markisi 1412 yılında Kıbrıs'tan geçerek kutsal mekânları ziyaret ettiğinde, kral ve karısı kendisine bir leopar (yani çita), küçük bir katır, doğanlar, küçük Kıbrıs kuşları, Suriye yayları ve Türk av köpeklerini de kapsayan pek çok benzer hediye bahşetti. Kıbrıs'ın sondan bir önceki kralı II. James de (1460-1473) hırslı bir avcıydı ve dönemine ait belgelerde, iktidarı süresince doğancılara verilen nakdin yanında, bunlara yapılan düzenli buğday, arpa ve şarap ödemelerini de kapsayan maaşlar görünmektedir. Kral II. James Temmuz 1473'te, Lefkoşa'dan maiyetiyle beraber Mağusa (Famagusta) yakınlarında çıktığı av gezisinden sonra bir dizanteri atağı sonucunda ölmüştür. Onun ölümünü müteakip adanın kendilerine katılmasına muhalefet etmeleri sebebiyle Venedikliler tarafından tutuklanan bir dizi asilzadenin müsadere edilen değerli malları arasında doğanlar da yer almaktadır.[11]

VENEDİK DÖNEMİ KIBRIS'INDA AVCILIK (1473-1570)

Kıbrıslıların genel olarak avcılık ve özelde doğancılık tutkuları Venedik döneminde de devam etti. Döneme ait belgeler Kıbrıs'ta doğan besleyiciliği hakkında bilgi ihtiva etmektedir. 24 Temmuz 1516 tarihli bir belgede "Consiglio dei dieci" tarafından Kıbrıs'taki Venedikli yöneticilere, üzerinde çok sayıda kuşun avlanabileceği arazilerin kullanım haklarının, otuz dişi gökdoğan ya da büyük Avrasya doğanını ilk getirenler arasında açık artırmaya çıkarılmasının emredildiği görülmektedir. Kıbrıslı asilzade Badin Flatro'nun birkaç yıl sonra Limasol bölgesindeki Pissouri köyünü satın almak için yaptığı başvuruda, köyün yakınında senelik 5 *bezant*'a kiralanan bir alanda doğanların yakalandığı görülmektedir. Bunlardan başka 1523 yılında düzenlenen bir Venedik raporunda Kıbrıs'ta karabaş, ötleğen, üveyik, şahin, ardıç kuşu, kumru ve başka birçok tür kuşun edinilmesinin mümkün olduğu söylenmektedir. Lusignan kraliyet ailesi üyesi ve Dominiken rahibi Stephen kendi yazdığı Kıbrıs tarihinde, doğan ve tazı kullanan asilzadelerin yanında Kıbrıslıların nasıl keklik, yaban tavşanı ve diğer hayvanları avladığını anlatmaktadır.[12]

Venedik hâkimiyeti döneminde Kıbrıs'ın doğan yetiştiriciliğindeki namı adanın dar sınırlarını aşarak komşu Osmanlıların ilgisini celbetti. 1507 yılında Karaman valisinin temsilcileri Venediklilerden biri *zentil* diğeri gökdoğan olmak üzere iki adet doğanı hediye olarak aldı ve bunları "av için ziyadesiyle güzel ve muhteşem kuşlar" olarak nitelendirdi. Osmanlı devlet adamları 1560'lı yıllardan itibaren Kıbrıs av kuşlarına ilgi göstermeye başladı. Haziran 1560'ta Karaman ve Kayseri paşası Kıbrıs'a efendisi için Kıbrıs doğanları talep eden ve altı tanesiyle dönen bir temsilci gönderdi. Onun ayrılışından kısa bir süre sonra Muhteşem Süleyman tarafından gönderilen sarayın doğancıbaşısı adaya vardı. Sultanın ve İstanbul'daki Venedik balyosunun mektupları göz önüne alındığında "aralarında gökdoğan ve büyük Avrasya doğanı türlerinin bulunduğu" yirmi dört doğan talep edildiği anlaşılmaktadır. O anki kıtlığa rağmen Kıbrıslı asillerin araya girmesiyle on dokuz iyi kalite doğan bulunarak elçiye teslim edildi. Kasım 1560'ta sultanın oğlu ve vârisi Selim tarafından gönderilen üçüncü bir Osmanlı askeri temsilci Kıbrıs'a vararak doğan ve şarap için bir talepte bulundu. Venedikliler aynı zamanda Avrupa monarşisine hediye etmek için de Kıbrıs'tan doğan aldı. Bu nedenledir ki doğanlar Venediklilerin uluslararası diplomasisinde önemli bir rol oynadı.[13]

Doğanlar Limasol bölgesinin Akrotiri ve Pissouri adlı iki köyünde yetiştiriliyordu. Doğancılar vergiden muaftı; 1559 tarihli bir vergi kaydında bu köylerdeki doğancı çiftliklerinin gelirleri görülebiliyor. Buna göre Akrotiri'deki gelir 1230, Pissouri'deki ise 830 *bezant*'tır. Akrotiri yarımadası aynı zamanda ada doğanı (*falco eleonorae*) için de yetiştirme alanıydı. Daha geniş bir bağlamda Kıbrıs'ın doğan yetiştiriciliğinin teşvik edildiği tek Venedik adası olmadığı görülmektedir. Güney Peloponez adası Kythera'ya (Çuha) ait 16. yüzyıl belgeleri, muhtemelen doğan bulundurma hakkı için ödenen *poste delli falconi* isimli bir verginin varlığından bahseder. 1553 yılında adanın valisi tarafından yazılan raporda, bu vergide yirmi yıllığına mutabakat sağlandığı belirtilmektedir. Kythera'da epey toprak sahibi olan Venedikli Venier ailesi, tıpkı Kıbrıs doğanlarında olduğu gibi, adadan Avrupalı hükümdar ve asilzadelere doğan ihraç etmektedir. 1495 yılının Ocak ayında Venedik Cumhuriyeti, Fransa ve İspanya krallarına Kythera'dan doğan temin etmeye öncelik verilmesi gerektiğine karar vermiştir. Buradan şu anlaşılmaktadır: Kıbrıs'ta olduğu gibi burada da Venedikliler doğan yetiştiriciliğini uluslararası diplomasideki maksatları için kullanmıştır.[14]

Avcılık ve doğan yetiştiriciliğinin Kıbrıs'ın ulusal güvenliği için tehlikeli görüldüğü zamanlar da olmuştur. 1561 yılında adadan ayrılan Venedikli vali Andrea Duodo, doğan yetiştiriciliğinden yıllık sadece 200 Venedik dukası gelir sağlanırken, doğan almak için Kıbrıs'a gelen Osmanlı temsilcilerini ağırlamanın 4000 dukaya mal olduğunu, üstelik bunların tümünün de casus olduğunu da öne sürüyordu. Bu nedenle adada doğancılığın durdurulmasını önerdi, ancak talebi reddedildi. Çek seyyah Kryštof Harant artık bir Osmanlı toprağı olan Kıbrıs'ı Ağustos 1598'de kutsal mekânlara seyahati sırasında ziyaret ettiğinde adanın kaybını Hıristiyanların, özellikle de askerler yerine avcılığa para harcayan Frenk asilzadelerin günahlarına bağladı; açık havada avlanırken metreslerini de yanlarına aldıkları için Tanrı'nın gazabını tetiklediklerini düşünüyordu. Onun yazdıkları, doğruysa, Kıbrıslı asillerin bir sporu diğeriyle birleştirdikleri ve avcılık tutkularının Osmanlı döneminde de revaçta olmayı sürdürdüğünü gösterir.[15]

DR. NİCHOLAS COUREAS
ARAŞTIRMACI
KIBRIS ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, LEFKOŞA

DİPNOTLAR

1 Filippo da Novara, *Guerra di Federico II in Oriente (1223-1242)*, ed. S. Melani, Naples 1994, s. 142-143.
2 *Age*, s. 124-125.
3 John of Ibelin, *Le Livre des Assises*, ed. P. Edbury (Leiden: 2003), s. 794-796.
4 Angel Nicolaou-Konnari, *Cyprus Society and Culture 1191-1374*, ed. A. Nicolaou-Konnari ve C. Schabel (Leiden, 2005), s. 44 ve bkz. dipnot 114.
5 *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*, çev. N. Coureas (Lefkoşa, 2002), Codex One, Ch. 244 ve Codex Two, Ch. 242; *The Synodicum Nicosiense and other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196-1373*, çev. C. Schabel (Lefkoşa, 2001), s. 138-139.
6 L. de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan* (Paris, 1852-1861), c. 2, s. 201 ve 215.
7 Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus, entitled "Chronicle"*, ed. R.M. Dawkins (Oxford, 1932), c. 1, Ch. 61; "Chronique d' Amadi", *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, ed. R. de Mas Latrie (Paris, 1891-1893), c. 1, s. 252-253, 401; Anonymous Englishman, *Supplementary Excerpts on Cyprus*, çev. Th. Mogabgab, 2 pts. (Lefkoşa, 1941-1943), pt. 2, s. 57.
8 T. Buquet, "Le guépard medieval, ou comment reconnoitre un animal sans nom", *Reinardus, Yearbook of the International Reynard Society*, 23 (2010-2011), s. 12-19; T. Buquet, "Animalia extranea et stupenda ad videndium. Describing and naming exotic beasts in the Cairo sultan's menagerie", *Animlas and Otherness in the Middle Ages: Perspectives across disciplines*, ed. F. de Ais Garcia Garcia, M. Ann Walker Vadillo ve M. Victoria Chico Picazza, BAR International Series 2500 (Oxford, 2013), s. 31.
9 J. Richard, "La fauconnerie de Jean de Francières et ses sources", *Les relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Age*, c. 23 (Aldershot, 1977), s. 898; D. Papanikola-Bakirtzi, "Yerakia kai yerakarides se kypriaka mesaionika emphyalomena angeia", *Proceedings of the Second International Cypriological Conference*, ed. Th. Papadopoullos ve B. Englezakis, c. 2 (1986) (Lefkoşa, 1985-1987), s. 567-575.
10 Makhairas, *Recital*, I, Ch. 238, s. 261-269 ve s. 277-281.
11 *Io notaio Nicola de Martoni, il pellegrinatio ai luoghi santi da Carolina a Gerusalemme 1394-1395*, ed. M. Piccirillo, Studium biblicum franciscanum Collectio Maior 42 (Custodia di Terra Santa, 2003), s. 114-115; *Excerpta Cypria, Materials for a History of Cyprus*, çev. C. Delaval-Cobham (Cambridge, 1908), s. 29; *Excerpta Cypria Nova I. Voyageurs occidentaux à Chypre au XVème siècle*, ed. G. Grivaud (Lefkoşa, 1990), s. 48; *Le livre des remembrances de la secrète du royaume de Chypre (1468-1469)*, ed. J. Richard (Lefkoşa, 1983), nos. 53, 74, 82 ve 90; G. Hill, *A History of Cyprus*, c. 3 (1948) (Cambridge, 1940-1952), s. 651; George Boustronios, *A Narrative of the Chronicle of Cyprus 1458-1489*, çev. N. Coureas (Lefkoşa, 2005), Ch. 185.
12 Aik. Aristeidou, "To kynegi me ta yerakia sten Kypro apo ten arkhaioteta mekhri ten Tourkokratia", *Epeteris kentrou Epistemonikon Ereunon*, XX (1993-1994), s. 153-154; *Anekdota Engrapha tes kypriakes historiaas apo to kratio arkheio tes Venetias*, ed. Aik. Aristeidou, c. 3 (1999) (Lefkoşa, 1990-2003), s. 176-177 ve 277; Stephen de Lusignan, *Chorgraffia et breve historia universale del' isola de Cipro principiando al tempo di Noe per in fino al 1572* (Bologna, 1573) (yeniden basım Lefkoşa, 2004), s. 85 [197]; Stephen de Lusignan, *Description de toute l'isle de Chypre* (Paris, 1580) (yeniden basım Lefkoşa, 2004), s. 221 [461].
13 Arbel, "Venetian Cyprus and the Muslim Levant, 1473-1570", *Cyprus and the Crusades*, ed. N. Coureas ve J. Riley-Smith (Lefkoşa, 1995), s. 165-166; Arbel, "Cypriot Wildlife in Renaissance Writings", *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, ed. B. Arbel, E. Chayes ve H. Hendrix (Turnhout, 2012), s. 324.
14 Arbel, "Venice and Kytherian Falcons: Ecological Aspects of renaissance Colonialism", *II' Diethnes Panionio Synedrio. Kythera 21-25 Martiou 2006* (Atina: Society of Kytherian Studies, 2009), c. 3, s. 39-40; Arbel, "Cypriot Wildlife", s. 323-324.
15 Arbel, "Venetian Cyprus and the Muslim Levant", s. 166; *Ta tsekhika odoiporika tes Anagenneses kai he Kypros*, çev. P. Florentzos (Lefkoşa, 1977), s. 46-47.

DOĞU AKDENİZ'DE ESARET:

ORTAÇAĞ KIBRIS'INDA UZUN MESAFELİ KÖLE TİCARETİ VE TÜRK KÖLELER

AHMET USTA

Ceneviz kayıtlarında Türk kölelerin ten renklerinin yanı sıra, Müslüman isimlerine sahip olmaları ve Anadolu'dan getirilme olasılıklıları belirgin ve ayırt edici özelliklerindendir. Öte yandan bu durum Cenevizlilerin 14. yüzyılda Akdeniz'deki Müslümanları Türk kabul ettiği algısını uyandırmamalıdır; çünkü noter belgelerinde Ortadoğu ve Afrika kökenli Müslüman köleler "Sarazen" olarak adlandırılmaktadır.

Ortaçağda Akdeniz.

http://web.princeton.edu/sites/ArtandArchaeology/crete/

Kazanç elde etmek amacıyla insanların alınıp satılması prensibine dayanan köle ticareti Akdeniz toplumları arasında gelişimini, dini otoriteler tarafından belirlenen birkaç istisnai durum dışında' legal ticari faaliyetlerin bir parçası olarak devam ettirmiştir. Ortaçağ Akdeniz'inde farklı inançlardan tüccar ve korsanlar tarafından yürütülen köle ticaretinin en önemli temsilcisi bölgede ticari üstünlük kuran Cenevizli, Venedikli ve Pisalı tüccarlardır.[2]

Akdeniz, ortaçağda köle ticaretinde oldukça hareketli bir bölgeydi. Farklı etnik kökenlerden birçok insan bu coğrafyadaki Hıristiyan ve Müslüman topraklara bu amaçla taşınmıştır. Karadeniz sahillerinden alınan Tatar, Kafkas, Türk, Ortodoks Rum, Bulgar, Gürcü, Ermeni ve Rus kökenli köleler İstanbul (Konstantinopolis) ve Ege Adaları yoluyla Antalya (Adalia)-Alanya (Kalonoros, Alaiye), Akka, Sicilya, Cenova, Venedik, Marsilya ve İskenderiye gibi Akdeniz'in önemli liman şehirlerine taşınarak pazarlanmıştır.[3] Akdeniz'de böyle hareketli bir pazar mevcutken özellikle geç ortaçağ döneminde bölgede ticari hayatın nabzını tutan Kıbrıs Adası ve doğusunda yer alan Mağusa (Famagusta) şehrini bu uzun mesafeli köle ticaretinin dışında bırakmak mümkün olmasa gerekir.

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan ve en doğusunda konumlanan Kıbrıs, ortaçağ tarihinin en görkemli dönemini 13. ile 14. yüzyılda Lusignan (Lüzinyan) hâkimiyeti altında yaşadı. 1291 yılında Ortadoğu'daki son Hıristiyan toprağı Akka'nın da Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından ada, özellikle de Mağusa şehri Doğu Akdeniz'de Latin siyasi ve ekonomik genişlemesinin yeni uç bölgesi konumuna yükseldi. Lusignan kralları I. Henry (1218-1253), II. Hugues (1253-1267) ve II. Henry'nin (1285-1324) Latin doğulu ve Batı Avrupalı tüccarlara vermiş olduğu ekonomik imtiyazlar doğu-batı ticaretinin Mağusa üzerinden sürdürülmesine katkıda bulundu. Önceleri Pisalı ve Cenevizli tüccarların, ardından da Venediklilerin toplu halde yerleşmeye başlaması Kıbrıs'ın ticari hacmini ve gelirlerini artırmasını sağladı.[4] Kısa ve uzun süreli olmak üzere ikiye ayırabileceğimiz bu yerleşmeler sadece ticaret erbabıyla sınırlı kalmayıp, dini gruplar ile askeri tarikatların da adaya yerleşmelerine vesile oldu.[5] Böylelikle Akka'nın yerini aldığı düşünülen Mağusa Hıristiyanların Doğu Akdeniz ticaretinde kullandığı önemli bir merkeze dönüştü. Şehrin bu yükselişinde şüphesiz Ortadoğu limanlarına yakınlığı ile adadaki coğrafi konumunun etkili olduğu söylenebilir.

Doğu Akdeniz'in İslam hâkimiyetine girmesi Akdeniz ticaretinde papalık ambargolarının artırılmasından başka, İtalyan şehir devletlerinin Müslümanlara savaş aletleri, demir, kereste, at ve köle gibi ürünlerin satışını yasaklamasına sebep oldu.[6] Tüm bu yasaklamalara rağmen köle ticareti Doğu Akdeniz ticaretinin ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürdü. Cenevizli ve Venedikli tüccarlar, Memlûkler ve Kıbrıs'ta yaşayan diğer Hıristiyanlar için farklı etnik kökenlerden köleler tedarik etmeye devam etti. Bu yolla birçok Türk, Arap, Rum, Ermeni, Moğol ve Çerkez kölenin[7] Mağusa'daki köle pazarında[8] satılmış olması ya da buradan Doğu Akdeniz'deki Müslüman ve Avrupa'daki Hıristiyan topraklarına taşınmış olması ihtimal dâhilindedir. Kölelerin genel olarak adanın başlıca iki büyük pazarının bulunduğu Mağusa ve başkent Lefkoşa'da[9] (Nicosia) satıldığı düşünülmektedir. 17. yüzyılda Osmanlı döneminde dahi Lefkoşa'da[10] bir köle pazarının bulunması kölelere olan ihtiyacın ve köle ticaretinin adada sonraki yüzyıllarda da devam ettiğini göstermektedir.

Mağusa Planı, Olfert Dapper'in Sieur De Courmenin'in planına dayanan çizimi, "Le voyage au Levant...", 1621. Paris 1624.

Nicos Efrem Koleksiyonu, Lefkoşa, Lordos.

UZUN MESAFE KÖLE TİCARETİ VE MAĞUSA

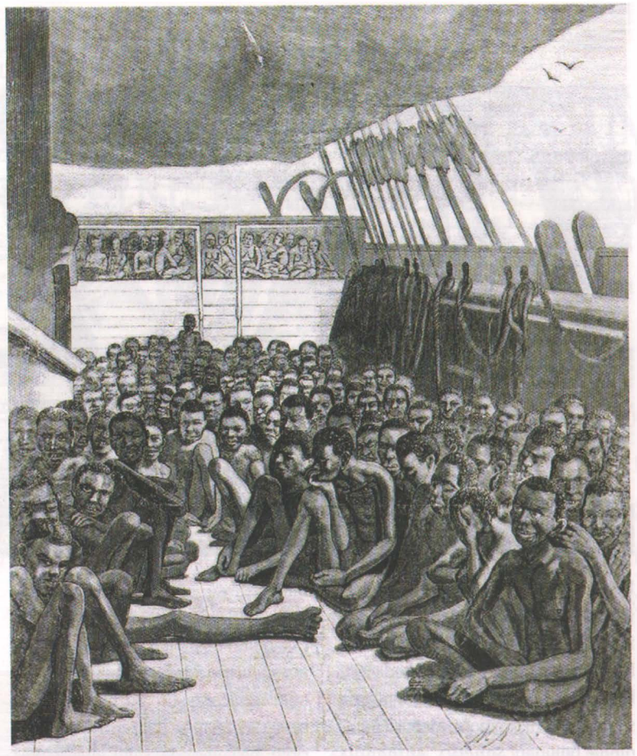
Kıbrıs'taki köle ticaretini Mağusa üzerinden yapılan uzun mesafeli ticaret ve başta Mağusa olmak üzere adada gerçekleştirilen dâhili ticaret olarak iki grupta inceleyebiliriz. Bu faaliyetlerin her ikisine de Cenevizli Noter Lamberto di Sambuceto'nun noter kayıtlarında rastlamak mümkündür.[11] Uzun mesafeli köle ticaretinde hâkim İtalyan tüccarlar kökenleri Karadeniz kıyıları, Ege adaları, Anadolu, Kuzey Afrika ve Avrupa gibi çeşitli bölgelere dayanan kölelerı Kıbrıs'a getirip, Mağusa'da ya da bu liman üzerinden naklettikleri başka yerlerde satmıştır. Örneğin Mağusa'da ikamet eden Iacobus de Leone de Tripoli isimli kişi, yaşı ve adı açıkça belirtilmeyen kadın kölesini satılması için Sicilya'ya göndermiştir. Bu köle Iacobus'un Sicilya'da yaşayan temsilcisi Oberto Manayra de Sagona tarafından Iohannes de Accon isimli şahsa Sicilya'da Trapani şehrinde 40 *bezant (bisancium album)* karşılığında satılmıştır. Ardından satış sözleşmesi Trapani'de imzalanarak, Oberto'nun aldığı para kölenin asıl sahibi olan Iacobus'a gönderilmiştir. 15 Eylül 1301 tarihli bir çeşit fatura niteliğindeki belgede Iacobus, Oberto'nun köle satışı sonrası kendisine gönderdiği parayı Mağusa'da aldığını belirterek imzalamıştır.[12] Bu belge uzun mesafeli köle ticaretinde, sahipleri satış işlemi sırasında fiziksel olarak orada bulunmamasına rağmen kölelerin aracılar vasıtasıyla satılabildiğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Uzun mesafe köle ticaretinin bir diğer örneği 23 Eylül 1301 tarihinde imzalanan bir çeşit gemi kiralama belgesinde (*nole*) görülmektedir. Bu belgeye göre gemi işletme hakkına sahip Guidetus Spinula, Mağusa limanında bulunan *Sanctus Anthonius* isimli gemiyle Lanfranchino adındaki köle taciri ve beraberindeki sayıları 12 ila 15 arasında değişen erkek ve kadın köleleri Mısır'ın iki önemli liman şehri Dimyat ve İskenderiye'ye taşımayı kabul etmiştir. Belgede, Lanfranchino'nun satamadığı köleler ve eşeğiyle beraber aynı gemiyle Mağusa'ya geri döneceğine de yer verilmiştir.[13]

Adı geçen noterin kayıtlarında tüccarların uzaklardan köle satın almak için Mağusa'ya geldiğine dair örnekler de bulunmaktadır. 27 Temmuz 1301 tarihli bir belgede, kardeşlerinin de resmi temsilcisi olduğunu beyan eden Palmerius de Preposito de Florenzola'nın 10 yaşında Ali isimli Cassaria (Kayseri) kökenli bir Türk köleyi Cenevizli Gandulfus de Staeria'dan, aynı gün imzalanan başka bir belgede de Guirardus de Duce de Piacenza'nın 14 yaşında Hosuffo (Yusuf) isminde bir Türk köleyi Cenevizli Facinus de Ceva'dan satın aldığı kaydedilmiştir.[14] Dikkatlice incelendiğinde, iki belgenin ortak şahitler tarafından karşılıklı olarak imzalandığı görülebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Palmerius'un belgesi hazırlanırken Guirardus şahit olarak bulunmuş, Guirardus'un belgesi imzalanırken de Palmerius şahitlik edip imza atmıştır. Bu bağlamda iki belgenin tarihleri, kişilerin birbirlerinin belgelerinde şahit olarak yer alması ve aynı bölgeden olmaları –İtalya'da Bolonya yakınlarındaki Placencia (Piacenza) ve Florenzola (modern Fiorenzuola)– ikisinin de büyük ihtimalle tüccar olduğunu, birbirlerini tanıdıklarını ve Mağusa'ya ticaret için geldiklerini düşündürmektedir. (Örneğin Mağusa'daki Ceneviz toplumundan köle satın almak amacıyla.) Ayrıca noter, Palmerius ve Guirardus'un işlemlerini gerçekleştirdiği belgelerde üçüncü bir şahit olarak bulunan Albertus Medicus Fisicus'un aksine onların Mağusa'da ikamet ettiklerine de değinmemiştir.[15] Bu örneğe göre, adı geçen iki kölenin satış işlemi tamamlandıktan sonra yeni sahipleriyle birlikte Mağusa'dan İtalya'ya götürülmüş olmaları muhtemeldir. Söz konusu belgeler ışığında Mağusa'nın uzun mesafeli köle ticaretindeki bağlantıları görülebilmektedir.[16] Açıkça Türk köleler de bu ticaretin bir parçası olmuştur.

TÜRK KÖLELER

Farklı bölge ve eyaletlerden Mağusa'ya getirilen kölelerin yaşları çeşitlilik göstermektedir. Erkeklerde

Satış amacıyla gemiye yüklenmiş köleler (temsili resim).

http://hitchcock.itc.virginia.edu/SlaveTrade/collection/large/E027.JPG

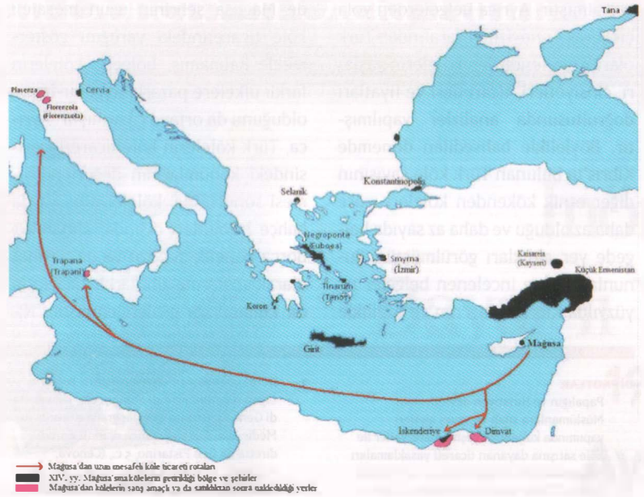
yaş aralığı 9 ila 50 arasında değişirken, kadınların yaşlarının 8 ila 60 arasında olduğu görülmektedir. İki grup ayrıntılarıyla incelendiğinde kölelerin büyük çoğunluğunun 25 yaşın altında olduğu anlaşılmaktadır.[17] Sambuceto'nun on iki belgesinde yer alan bilgilere göre, adada alınıp satılan veya azat edilen Türk köle sayısı on beştir. Bunların beşi kadın, yedisi erkektir. Kalan üç kölenin cinsiyetlerine değinilmemiştir. Genelde Türk olarak tanımlanan kölelerin yaşları ise 8 ila 30 arasında değişiklik göstermektedir. Bu kölelerde yaş aralığı erkekler için 10-30 arasındayken, kadınlarda 8-25'tir. Mevcut bilgiler ışığında 14. yüzyılda şehirde az sayıda Türk köle bulunduğunu ve bunların genç bireyler olduğundan söz etmek mümkündür. Sayıları az olmasına rağmen çeşitli yaşlardaki bu köleler farklı fiyatlara satılmıştır. Örneğin 1 Mart 1301 tarihli belgede 12 yaşındaki erkek Türk kölenin 60 bezanta, aynı tarihli başka bir belgede 25 yaşındaki Michali isimli erkek Türk kölenin de 31 bezanta satıldığı kaydedilmiştir. Aynı şekilde, 8 Mart tarihli bir belgede 12 yaşındaki erkek Türk kölenin 60 bezanta satıldığı, 28 Mart tarihli bir başka belgede Ballaba isimli 15 yaşındaki erkek Türk kölenin 75 bezanta satıldığı yazılmıştır. 11 Nisan'da ise yaşları 24 ve 30 olan farklı cinsiyetlerde iki köle 181 bezanta alıcı bulmuştur. Daha önce uzun mesafeli köle ticaretini anlatırken değinilen 27 Temmuz tarihli belgelerde yer alan 10 yaşındaki Ali ve 14 yaşındaki Hosuffo 60 ve 100 bezant gibi fiyatlardan satılmıştır. 2 Eylül 1301 tarihli bir belgede Axia isimli küçük yaştaki (8 yaşında) kız kölenin 50 bezanta alıcı bulduğu, 28 Eylül tarihli belgede Catonum adında 10 yaşındaki kız kölenin 40 *bezant*'a satıldığı aktarılır. 14 Mart 1302 tarihli bir başka belgeye göre ise çeşitli yaşlardaki üç Türk köle toplamda 280 bezanta el değiştirmiştir.[18]

Ortaçağ köle pazarı, Sergei İvanov'un tablosu.

Sambuceto'nun belgelerinde ticareti yapılan Türk kölelerin dışında azat edilenler ile bir ticari ilişki, anlaşma ya da alınan borca ödenen peşinatın karşılığında verilenlere de rastlanmaktadır. 8 Ağustos 1302 tarihli bir miras belgesinde Cenevizli Iacobus Porcus de Branducio ölmesi durumunda mallarının nasıl taksim edileceğini ayrıntılı olarak yazdırmıştır. Belgenin bir bölümünde Iacobus, Fatima isminde bir Türk kölesi bulunduğundan bahsetmekte ve onu azat ettiğini belirtmektedir.[19] 22 Mayıs 1301 tarihli bir belgede ise Mağusa'da ikamet eden Domine ismindeki Cenevizli bir satıcının (esnaf), Mağusa'da hekimlik de yapan Elia adındaki Yahudi bir tefeciden 100 *bezant* borç aldığı kaydedilir. Borcunu gelecek altı yıl içinde ödemeyi taahhüt eden Domine, aralarındaki antlaşmayı resmi ve güvenli kılmak için 25 yaşındaki Türk kölesi Fatima'yı Elie'ye bırakmıştır.[20] Söz konusu belge Kıbrıs'ta kölelerin alınan bir borca istinaden bir çeşit peşinat ya da depozit olarak kullanıldığını gösterir. Bu durum kölelerin çokyönlü kullanılmasına örnek olarak gösterilebilir.

Araştırmada kullanılan noter belgelerinde Türk kölelerin ne şekilde temin edilerek adaya getirildiğine dair açık ifadeler bulunmamasına rağmen, Anadolu'nun güneyinde yer alan ve köle ticaretinde etkin Satalia (Antalya) ve Candelore (Alanya) ile yine bölgede yer alan Kilikya Ermeni Krallığı üzerinden Kıbrıs'a taşınmış oldukları düşünülmektedir.[21] 14. yüzyılda Türklere ve Memlûklere karşı Ege ve Akdeniz'de Kıbrıs Krallığı'nın da katılımıyla gerçekleştirilen savaşları ve esir alınma olasılıklarını da hesaba katmakta yarar vardır.

Mağusa üzerinden gerçekleştirilen uzun mesafe köle ticareti haritası (Yazarın çizimi).

Noter belgelerinde kölelerin isimleri, yaşları, etnik kimlikleri, cinsiyetleri ve fiyatlarının yanı sıra bazen tenlerinin renkleri de belirtilmiştir. Bu durum Cenevizlilerin diğer etnik köken ve ırklara nasıl baktığını göstermesi açısından önemlidir. Tenlerinin rengine göre genel olarak beyaz, kahverengi ve siyah olarak üç gruba ayrılması mümkün olan kölelerden Araplar, Moğol ve Afrikalılarla birlikte çoğunlukla siyah ve kahverengi olarak tanımlanmışken, Anadolu ve Ege Adaları'ndan getirilen Türk ve Rum köleler beyaz olarak betimlenmişlerdir. Kayıtlardaki Türk kölelerin ten renklerinin yanı sıra, Müslüman isimlerine sahip olmaları ve Anadolu'dan getirilme olasılıkları belirgin ve ayırt edici özelliklerindendir. Öte yandan bu durum Cenevizlilerin 14. yüzyılda Akdeniz'deki Müslümanları Türk kabul ettiği algısını uyandırmamalıdır; çünkü noter belgelerinde Ortadoğu ve Afrika kökenli Müslüman köleler Sarazen olarak adlandırılmaktadır. Bu durum Cenevizlilerin Müslüman Araplara ve Türklere terimsel bir ayrımla köleler üzerinden farklı adlar verdiklerini ortaya koymaktadır.[22] Bundan başka köle ticareti belgeleri, 14. yüzyıl Kıbrıs'ında Cenevizlilerin Akdeniz ve Ege'deki insanları coğrafyaları, dinleri, etnik kökenleri ve fiziksel yapılarına göre Türk, Rum, Sarazen, Moğol olarak tasnif edecek kadar yakından tanıdıklarını göstermektedir.

Bu makalede 1296-1307 tarihleri arasında Kıbrıs'ta görev yapmış Cenevizli Noter Lamberto di Sambuceto'nun kayıtlarında yer alan bilgiler ışığında ortaçağ Kıbrıs'ının ve özellikle Mağusa şehrinin Akdeniz'de uzun mesafeli köle ticaretinin bir parçası olduğu örneklerle ortaya koyulmaya

Tarih	Satıcı	Alıcı	Köle Adı	Yaş	Cinsiyet	Renk	Fiyat
1 Mart 1301	Nicolaus de Castelano	Andriolus de Cucurno		12	Erkek		60
1 Mart 1301	Guillelmus de Aste	Iohani Regi de Vulturo	Michali	25	Erkek	Beyaz	31
8 Mart 1301	Criachus de Ancona	Bellotus de Barleto		12	Erkek		60
28 Mart 1301	Leonardus de Rivemar de Clavaro	Philipus de Osio	Ballaba	15	Erkek	Beyaz	75
11 Nisan 1301	Iohaninus Trabucus	Bernardus de Quiliano		24 30	Kadın Erkek	Beyaz	İki köle için toplam 181
27 Tem. 1301	Gandulfus de Staeria	Palmerius de Florenzola	Ali	10	Erkek	Beyaz	60
27 Tem. 1301	Facinus de Ceva	Guirardus de Duce de Placencia	Hosuffo (Yusuf)	14	Erkek	Beyaz	100
2 Eylül 1301	Giorginus de Casa Orlandi	Enricus Pisano	Axia	8	Kadın	Beyaz	50
28 Eylül 1301	Ansermus Guidonis	Manfredus Sonatori	Catonum	10	Kadın	Beyaz	40
14 Mart 1302	Ugolinus Rubei de Portovenere	Linardus de Raul de Beltrame					Üç köle için toplam 280
8 Ağust. 1302	Iacobus Porcus de Branducio		Fatima		Kadın		Azat edilmiştir.
22 Mayıs 1301	Domine	Elie	Fatima	25	Kadın	Beyaz	Bir borca istinaden verilmiştir.

Lamberto di Sambuceto'nun (1296-1307) Mağusa kayıtlarında geçen Türk kölelerin listesi.

çalışılmıştır. Ayrıca belgelerden yola çıkılarak Cenevizliler tarafından Türk olarak nitelendirilen kölelerin yaşları, cinsiyetleri, ticaretleri ve fiyatları doğrultusunda analizler yapılmıştır. Böylelikle bahsedilen dönemde Kıbrıs'ta bulunan Türk köle sayısının diğer etnik kökenden kölelere göre daha az olduğu ve daha az sayıda belgede yer aldıkları görülmüştür. Bununla birlikte incelenen belgeler 14. yüzyılda Kıbrıs Adası'nın ve özellikle de Mağusa şehrinin uzun mesafeli köle ticaretindeki varlığını göstermekle kalmamış, bölgede kölelerin farklı ülkelere pazarlandığı bir liman olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Türk kölelerin köle ticareti içerisindeki konumlarının değerlendirilmesi sonucunda, kölelerin ev ya da bahçe hizmetleri dışında, alınan bir borca yönelik depozit ya da peşinat olarak gösterme gibi farklı amaçlarla da kullanıldığı gözlemlenmiştir. Nihayetinde, Türk köle ticaretine dair kayıtların yer aldığı bu belgeler az sayıda da olsa Cenevizliler tarafından Türk olarak tanımlanan bir grubun adadaki varlığını, nüfusunu, yaş gruplarını ve toplumdaki yerlerini delilleriyle ortaya koymuştur.

AHMET USTA
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI;
İSAM, AYP ARAŞTIRMACI ADAYI

DİPNOTLAR

1 Papalığın ve Hıristiyan devletlerinin Müslümanlara silah ve savaş aletleri yapımında kullanılan çeşitli materyaller ile köle satışına dayanan ticareti yasaklamaları konusunda bkz. Phillips 1985, s. 103; Eliyahu Ashtor, "Observation on Venetian Trade in the Levant in the 14th Century", *East-West Trade in the Medieval Mediterranean* ed. Benjamin Z. Kedar, c. 6 (Londra: Variorum Reprints, 1986), s. 534, 538; W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, II (Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1967), s. 42, 44.

2 İtalyan tüccarlar Bizans şehirlerine, Anadolu'dan Mısır'a kadar uzanan Doğu Akdeniz pazarlarına, Sahra ötesinden gelen malların taşındığı Kuzey Afrika limanlarına seyahatler gerçekleştirerek köle ticaretinde bulunmuştur. (Phillips 1985, s. 97.)

3 Charles Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe Medievale* (Brugge: De Tempel, 1955), c. 1, s. 765-789; Phillips 1985, s. 98; David B. Davis, "Looking at Slavery from Broader Perspective", *The American Historical Review*, c. 1, sayı 2 (American Historical Association, 2000), s. 460.

4 David Jacoby, "The Rise of a New Emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century", *Studies on the Crusader States and Venetian Expansion*, c. 8 (Northampton: Variorum Reprints, 1989), s. 146; Peter Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 146; Ahmet Usta, *Slavery in Fourteenth Century Famagusta: The Evindence of the Geneose and Venetian Notarial Acts* (Lambert Academic Publishing, 2012), s. 49.

5 Memlüklerin Ortadoğu'da gerçekleştirdiği fetihler Tapınak şövalyeleri başta olmak üzere Hospitalier gibi askeri tarikatların, Arap Hıristiyanların ve Ermenilerin de adaya yerleşmelerine neden oldu. (Edbury 1994, s. 101-102.)

6 Akka şehrinin Memlükler tarafından fethedilmesinin ardından papalık, Müslümanlarla ticareti yasaklayan bir dizi bildiri yayınlayarak Müslümanları ekonomik açıdan zayıflatmayı amaçlamış, özellikle de savaş silahları edinmelerini engellemeye çalışmıştır. Papa VIII. Bonifatius ve XI. Benedictus'un yayınladığı bu bildiriler daha çok Müslümanlara savaş aletleri satışının yasaklanması olarak yorumlanmışken, Ceneviz ve Venedik devletlerinin tutumu savaş aletlerinin yanı sıra 1292 tarihinden itibaren Mısır'a köle satışının da yasaklanması yönünde olmuştur. (Eliyahu Ashtor, *Levant Trade in the Middle Ages* (New Jersey: Princeton University Press, 1983), s. 17; Nicholas Coureas, "Economy", *Cyprus: Society and Culture 1191-1374* ed. Angel Nicolaou-Konnari and Chris Schabel, (Netherlands: Brill, 2005), s. 156; Peter Edbury, "Cyprus and Genoa: the Origins of the War of 1373-4", *Kingdom of the Crusaders: From Jerusalem to Cyprus*, c. 9 (İngiltere: Ashgate Variorum, 1999), s. 116–119).

7 *Notai genovesi in oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto*, Universita di Genova, Istituto di Paleografia e Storia Medievale, Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 5 c., (Cenova, 1982), no. 31 (3 Luglio 1300-3 Agosto 1301), ed. Valeria Polonio, belge numarası 14; Cornelio Desimoni, ed., "Actes passés a Famagouste, de 1299 a 1301, par devant le notaire génois Lamberto di Sambuceto", *Archives de l'Orient Latin*, (1883), belge numarası 197; *Nicola de Boateriis. notaio a Famagosta e Venezia (1355-1365)*, ed. Antonino Lambardo, (Venedik, 1973), belge numaraları 48, 52, 76, 77, 78, 164, 167, 173; Coureas, agm, s. 145-146; Angel Nicolaou-Konnari, "Greeks," *Cyprus: Society and Culture 1191-1374*, ed. Angel Nicolaou-Konnari and Chris Schabel (Hollanda: Brill, 2005), s. 16.

8 Mağusa şehrinde 1300'lü yıllarda köle ticareti amacıyla da kullanılan bir halk pazarı (*publico rudagio Famaguste*) mevcuttur. (Lamberto di Sambuceto 1299-1301, 1883, no. 86.)

9 Coureas, agm, s. 184; Lamberto di Sambuceto 1299-1301, 1883, no. 86.

10 Ronald C. Jennings, "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 30, sayı 3, (Brill, 1987) s. 294.

11 Önceleri Karadeniz'in Kefe limanında görev yapan Sambuceto, takriben 1294 yılında Kıbrıs'a yerleşmiş ve 1307 yılına kadar burada yaşamıştır. 1296-1307 yılları arasında Mağusa'da Ceneviz toplumu için resmi olarak noterlik ve yazıcılık (kâtiplik) görevinde bulunmuştur. Bu süre zarfında şehirdeki ticarete ilgili 1635 belge kayda alan Sambuceto'nun sadece 77 belgesinde genel olarak kölelik, köleler ve köle ticaretiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Bunun yanı sıra 34 miras belgesinin de sadece 9'unda kölelerden söz edilmektedir.

12 *Notai genovesi in oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto*, Universita di Genova, Istituto di Paleografia e Storia Medievale, Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 5 c., (Genoa, 1987): no. 49, (January-August 1302), ed. Romeo Pavoni, belge numarası 122.

13 Mısır'a beraberinde satmak maksadıyla 12-15 arasında köle götürmesi Lanfranchino'nun köle taciri olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca imzalanan belgeye göre gerçekte gemi Guidetus Spinula'ya ait değildir. Bu gemiyi deniz aşırı ticaret yapmak amacıyla, diğer tüccarlara mal sevkiyatı için gemi kiralayan başka bir tüccar, Lombardus Sardena'dan kiralamıştır. Bu belgeden anlaşıldığı üzere aynı zamanda gemi kiralayan tüccarlar da (Guidetus Spinula) bu gemiyi kendilerinden daha da küçük tüccarlara ada dışında alım satım yapabilmeleri için kiralayabilmektedir. Bu bağlamda köle ticaretiyle ilgili bu belgeyi kullanarak Mağusa'da tüccarlar arasındaki ilişki ve farklı sınıflarda tüccarlar bulunabildiğini gözlemleyebilmekteyiz. Yani gemi sahibi tüccarlardan birisi gemisini bir başka tüccara kiralıyor, bu tüccarlar da kiraladığı gemiyle para kazanmak amacıyla başka tüccarların mallarını taşıyordu. Böylelikle üçüncü kişi bu gemiden bir yer kiralayarak kendi ticari faaliyetini gerçekleştirmek için adadan ayrılabiliyordu. Belgeye göre Guidetus Spinula, Lanfranchinus isimli tüccardan Kuzey Afrika şehirlerinde sattığı her bir köle için 4 bezant taşıma ücreti istemektedir. (Lamberto di Sambuceto, 6 Luglio-27 Ottobre 1301, 1982: no. 148).

14 *Age*, no. 20, 21.

15 "Testes vocati et rogati Gandulfus de Staeria, Palmerius de preposito de Florenzola et magister Albertus medicus, fisicus, habitator Famagoste", *age*, no. 21.

16 Mağusa ve Kıbrıs Adası üzerinden gerçekleştirilen uzun mesafe köle ticaretiyle ilgili daha fazla örnek için bkz. Usta 2012, s. 61-66.

17 Bu gruplandırma yapılırken, kölelerin yaşlarının yer almadığı birçok köle ticareti ile köle azat edilme belgesi değerlendirilmemiştir. (Lamberto di Sambuceto 1299-1301, 1883: no. 9; Lamberto di Sambuceto 6 Luglio-27 Ottobre 1301, 1982: no. 78, 117, 156; *Notai genovesi in oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto*, Universita di Genova, Istituto di Paleografia e Storia Medievale, Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 5 c., (Cenova, 1982): no. 43 (Lamberto di Sambuceto:31 Marzo 1304-19 Luglio 1305, 4: Gennaio-12 Luglio 1307; Giovanni de Rocha: 3 Agosto-14 Marzo 1310), ed. Michel Balard (Genoa, 1984), belge numarası (Sambuceto), 57).

18 Lamberto di Sambuceto 3 Luglio 1300-3 Agosto1301, 1982: no. 255, 256, 270, 293, 340; Lamberto di Sambuceto 6 Luglio-27 Ottobre 1301, 1982: no. 20, 21, 78, 168; *Notai genovesi in oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto*, Universita di Genova, Istituto di Paleografia e Storia Medievale, Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 5 c., (Genoa, 1987): no. 49, (January-August 1302), ed. Romeo Pavoni, belge numarası 122.

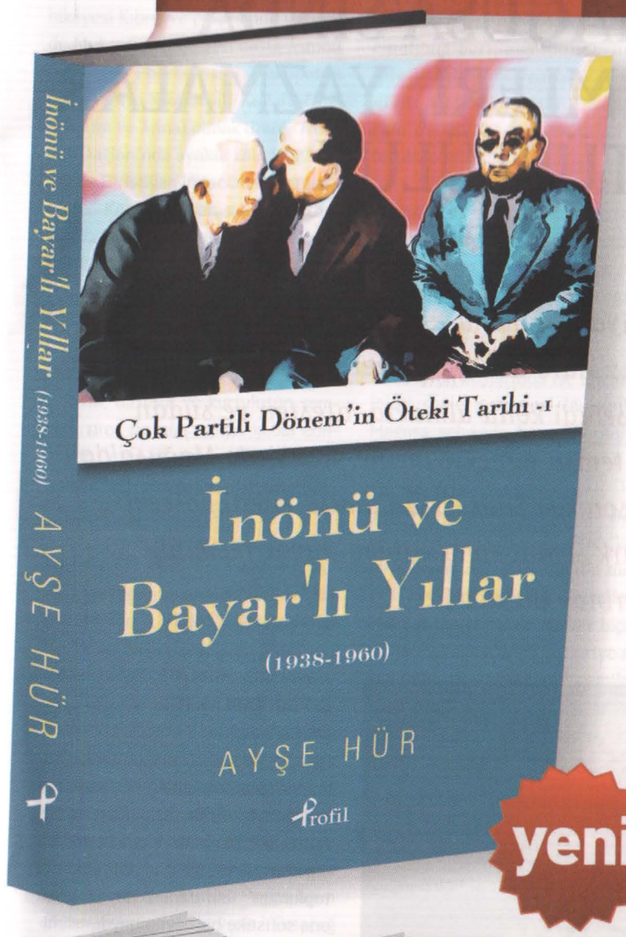
19 *Age*, no. 281.

20 Lamberto di Sambuceto, 3 Luglio 1300-3 Agosto1301, 1982: no. 380.

21 Benjamin Arbel, "Slave Trade and Slave Labour in Frankish Cyprus (1191-1571)", *Cyprus. Franks and Venice. 13th-16th Centuries*, c. 9 (Aldershot: Ashgate, 2000), s. 154.

22 Lamberto di Sambuceto 1299-1301, 1883: no. 86, 91, 95, 172; Lamberto di Sambuceto 6 Luglio-27 Ottobre 1301, 1982: no. 20, 21, 58, 78, 117, 172, 175, 224, 239; Lamberto di Sambuceto 31 Marzo 1304-19 Luglio 1305, 4 Gennaio-12 Luglio 1307, 1984: no. 156; Lamberto di Sambuceto 3 Luglio 1300-3 Agosto1301, 1982: no. 256, 293, 340, 380. Arap köleler yalnızca siyah ve kahverengi olarak betimlenmemiştir. Az miktarda da olsa belgelerde beyaz olarak tasvir edilenlere de rastlanmaktadır. (Lamberto di Sambuceto 1299-1301, 1883: no. 176; Lamberto di Sambuceto 6 Luglio-27 Ottobre 1301, 1982: no. 55).

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi -I-

İnönü ve Bayar'lı Yıllar
1938-1960
Ayşe Hür

Ankara...
10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından kısa süreli bir kaos yaşanır.
Yeni cumhurbaşkanı kim olacaktır?
Sorun şaşırtıcı biçimde çabuk çözülür.
Cumhurbaşkanlığının İsmet İnönü'ye,
ordunun ise Fevzi Çakmak'a emanet edildiği yeni bir dönem başlar.

Araştırmacı yazar Ayşe Hür, Demokrat Parti'nin iktidara gelişini,
Kıbrıs Meselesi'nin doğuşunu,
6-7 Eylül Olayları'nın içyüzünü,
Kımıl ve 49'lar Davası'nın perde arkasını,
Bir darbe ile Demokrat Parti Dönemi'nin sona erişiyle birlikte
kamuoyunu derinden sarsan Yassıada Yargılamaları'nı, intiharları ve idamları anlatıyor...

profil "biz kitaba inanıyoruz"
www.profilkitap.com
/profilkitap
/profilkitap

ORTAÇAĞ MAĞUSA'SINDA DUVAR RESİMLERİ, YAZMALAR VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

MICHAEL J.K. WALSH

Sebaste'nin Kırk Şehidi, MS 320'de Hıristiyan inancını terk etmektense Küçük Ermenistan'daki (bugünkü Sivas) donmuş Mars Gölü'nün üzerinde ölümlerini ayakta, çıplak bir şekilde karşılayan kırk kutsal şehidi konu almakta, ateşten ve sudan geçerek günahlardan arınma hikâyesini temsil etmektedir. Bu makalede Mağusa'da Aziz Peter ve Aziz Paul Kilisesi'nde (1571 sonrası Sina Paşa Camisi, şimdi halkevi) tesadüfen bir kısmı korunmuş olan ve kırk şehidi konu edinen duvar resminin ortaçağ Kıbrıs'ında neyi temsil ettiği üzerinde duracağız.

2012'deki restorasyon sonrasında "Sebaste'nin Kırk Şehidi".

ÇEVİRİ: CEM AKYOL

Ortaçağ Akdeniz uzmanları yakın zamanda restore edilen "Sebaste'nin Kırk Şehidi" duvar resminden ne öğrenebilir?[1] Bu resim ve ona benzeyen diğerleri "çokkültürlü ve çokdinli toplumun"[2] bir ifadesi miydi yoksa ona sofistike bir cevap mıydı; asimilasyon, kültürlerin karşı karşıya gelmesi ve ayrışmasının örneklerini ve bu ilişkinin Mağusa'da (Famagusta) kesişen kültürel alanlarını içeriyor muydu?[3] Benjamin Arbel'in sözleriyle "görünür ve görünmez bağların karmaşık sistemi"nin bir mikrokozmosu muydu?[4] Bu makale, bir ortaçağ şehri olan Mağusa'da (Famagusta) "kültürler" arasındaki uyumun ve uyumsuzluğun somut kanıtını sanatsal açıdan, aynı zamanda arşiv çalışması ve modern bilimle destekleyerek incelemeyi amaçlamaktadır.

Sebaste'nin Kırk Şehidi duvar resminden günümüze kalanlar, muazzam bir çalışmanın sadece bir kısmı: Tam repertuarın gücü kayboldu ve ardışık analizin etkisi yok oldu. Çalışmanın kimler tarafından yönetildiği, kimler tarafından yürütüldüğü ve kimlere hitap ettiği hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Resimde betimlenen "Kırk Şehit" hikâyesi Kıbrıs ve çevresinde yaygındı. Muhteşem örnekleri başta Asinou (Panaghia Phorbiotissa), Kakopetria (Çatının Aya Nikolaosu), Kaliana (Aziz Joachim ve Anna) olmak üzere, Troodos Dağları'nda ayakta kalmıştır.[5] MS 320'de Hıristiyan inancını terk etmektense Küçük Ermenistan'daki (bugünkü Sivas) donmuş Mars Gölü'nün üzerinde ölümlerini ayakta, çıplak bir şekilde karşılayan kırk kutsal şehidi konu almakta, ateşten ve sudan geçerek günahlardan arınma hikâyesini temsil etmektedir. Yaygın bir şekilde vaftizin, dirilişin ve kurtuluşun sembolü *dies natalis* olarak kabul edilmiştir: "Ateş ve suyun içinden geçtik / ama sen bizi özgürlüğe çıkardın." (Psalm 65 Ayetler 10-12)

Bu eseri "okuma" ve eserin oluşturulduğu toplumu anlama girişiminde bulunurken, öncelikle Mağusa'nın bir liman şehri olduğunu (hâlâ bir liman kentidir) kavramamız gerekiyor. Annemarie Weyl Carr böyle yerlerin, karakteristik olarak "çokdilli nüfusunu yoğun bir şekilde anakara göçmenlerinin oluşturduğuna ve kıyı şeridinde"[6] yer aldıklarına dikkat çekmektedir. Michel Balard limanların (özellikle Mağusa) toplumların kavşak noktası rolünü oynadığını söyleyerek ayrıntılar verir.[7] Ortaçağ seyyahlarının Mağusa ile ilgili anlatımlarına baktığımızda, bu iki gözlemin doğruluğundan kuşku duymak için hiçbir nedenimiz yok. Sir John Mandeville'in doğrulanmamış seyahatlerinin 15. yüzyıl Almanca yazma nüshasından şunu okuyoruz:

und die eine heißet Famegüst, die ist uff dem Mere und ist der obersten Porten eÿne in der Werlte zü allen kaüffmanschaze und dan komment auch Heiden und Cristen und von allen Landen Kaüfflüde.[8]

"Ve birine Mağusa deniyor, burası denizin üstünde ve her çeşit malın geldiği dünyadaki başlıca limanlardan biri ve buraya aynı zamanda paganlar, Hıristiyanlar ve her yerden tüccarlar geliyor."

1485 tarihli Latince nüshası da bunu destekliyor:

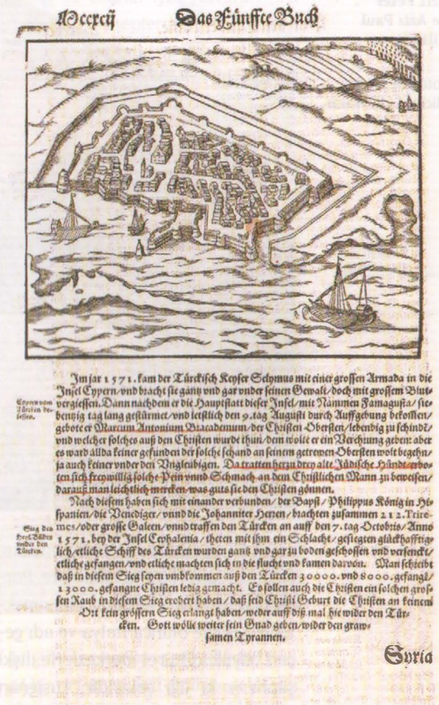
Illuc famosesta est unus de principalibus portubus mundi. In quo here omnium mercatores convenium nationum tam Christianorum quam Sarracenorum et multorum paganorum.[9]

"Bu Mağusa, dünyanın başlıca limanlarından biridir. Burada neredeyse her milletten Hıristiyan tüccar kadar Sarazan ve pek çok pagan tüccar vardır."

15. yüzyılın başlarında ise Emmanuel Piloti şöyle anlatıyor: "O günlerde Mağusa şehrinde batının bütün Hıristiyan milletlerinden ticaret malı ve tüccarlar bulunuyordu... Hatta bütün baharat kervanları Beyrut veya Trablus'ta (Suriye) deniz kıyısına gelir, oradan da o ülkenin tüccarları tarafından onların gemileriyle Mağusa'ya getirilirdi; benzer biçimde de kendi pamuklarını ve Suriye menşeli diğer ticari mallarını gemilerine yükler, surla çevrili bir şehir ve bir liman olan Mağusa'ya, denizin karşısına gönderirlerdi."[10]

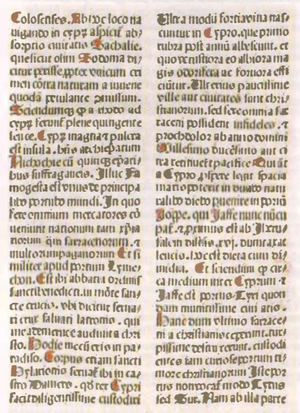
Bütün bu örnekler ve anlatıların ışığında Mağusa gibi yerlerde ideolojilerin, estetiğin ve pigmentlerin gezici olduğunu öğrenmek hiç şaşırtıcı olmamalı.

Artık bu liman şehrinin içerisine, Aziz Peter ve Aziz Paul Kilisesi'nin (1571 sonrası Sinan Paşa Camii, şimdi halkevi) hemen yanına, duvar resminin bulunduğu güney duvarının üst kısmına bakalım. Yapı muhtemelen 1358-1369 yılları arasında inşa edildi; Cenevizlilerin Mağusa'yı 1373-1464 yılları arasında hâkimiyetleri altında tuttuğu da hesaba katıldığında, resmin bu zaman diliminde İtalyan bir usta tarafından tamamlandığı çokça ileri sürülmüş olmasına rağmen hâlâ kanıtlanamamıştır. Belki bu fikir, yazmayı 1499 yılında bırakan Malipiero'nun kendi hayatı boyunca Aziz Peter ve Aziz Paul Kilisesi'nin tahıl ambarı olarak kullanıldığını belirttiği cümleleriyle desteklenebilir.[11] Bir tahıl ambarını herhangi birinin

böyle muhteşem bir resimle dekore etmesi olası olmadığından, bunu *terminus post quem* (tahmini en erken tarih) varsayabiliriz. Her durumda, Michel Balard'ın araştırması Cenevizlerin şehri ele geçirmesinden bile önce, birçok Batı Avrupalı grubun (Ankonalılar, Katalanlar, Pisalılar, Provanslılar, Venedikliler vb.) burada yaşadığını göstermekte, aynı zamanda Ceneviz belgeleri Po Vadisi'nden (Montferrat ve Piedmont) ve Ligurya'dan insanların geldiği konusunda belirgin işaretler vermektedir. Bazılarının da Sirakü-

Sebastian Münster, "Mağusa", *Cosmographia'dan*, Basel, 1578. Yazarın koleksiyonu.

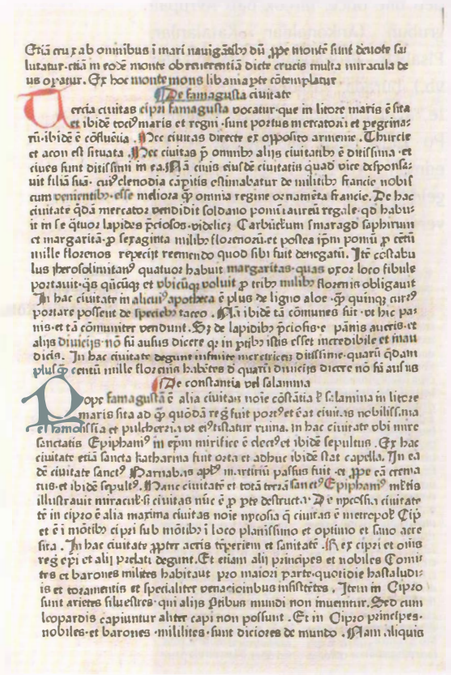
John Mandeville, *Itinerarius* Köln, 1485).

Aziz Peter ve Aziz Paul Kilisesi.

Fotoğraf: Michael J.K. Walsh

za, Sicilya, Taranto, Napoli, Andria, Selanik, Cübeyl (Al Jubail), Kefe, Portekiz ve Girit'ten geldikleri bilinmektedir.[12] Böyle olunca İtalya ve adı geçen büyük kültürel merkezlerle ilişki şüphesiz ki ilgi çekicidir. Lusignan (Lüzinyan) Kıbrıs'ının doğu kıyısında, zengin ve çokkültürlü bir şehirde bir İtalyan ressamın yerel pigmentleri kullanarak,[13] Suriyeli bir tüccar tarafından finanse edilen Fransız gotik stilli binanın duvarı üzerine resim yapmasını değerlendirmek için duraksadığımızda yapıtın kültürel karmaşıklığı daha da netleşiyor.

Ludolphus Suchensis, *De itinere ad terram sanctam* Strasburg, 1475-80.

Resmin ötesinde, dili halkın nabzını basitçe ölçmek için kullanarak, dikkatimizi Mağusa limanına 1336-1341 yılları arasına denk düşen bir dönemde gelen ve gördükleri karşısında hayrete düşen Vestfalyalı papaz Ludolphus Suchensis ve diğer ortaçağ seyyahlarının Mağusa anlatımlarına çevirelim.

Auch muessent alle bilgerin die uebermoer woellent in ciper kommen. Und alltag von aufgang dersunnen untz zur irem nidergang hoert man da neuwe mer. Man hat auch in besunderheit schuelen darinnen man alle sprachen leret.[14]

"Keza Haçlı devletlerine gitmek isteyen bütün hacılar Kıbrıs'a gelmeliler. Ve bütün gün, güneşin doğuşundan batımına kadar pek çok haber duyulur. Ayrıca özel okullarda bütün diller öğretilir."

Aynı anlatımı bir başka baskıdan okuduğumuzda, olay şu şekilde detaylandırılıyor:

Etiam omnes perigrinos de quibuscumque partibus mundi ad partes ultramarinas volentes in Ciprum venire oportet, et quotidie a solis ortu usque ad occasum, omnia audiuntur rumores et nova. Etiam in Cipro omnia totius mundi audiuntur et leguntur, et loquuntur et in specialibus scolis docentur omnia ydeomata cuncta.[15]

"Keza, dünyanın her yerinden Haçlı devletlerine ulaşmak isteyen (Hıristiyan) hacılar Kıbrıs'a gelmeli; burada gün doğuşundan batımına kadar her çeşit dedikodu ve haber duyulur. Keza Kıbrıs'ta bütün dünya (haberler) duyulur, okunur, bütün diller konuşulur ve özel okullarda öğretilir."

Veronalı keşiş James 1335 yılında, bahsettiğimiz duvar resminin yapımından önce, Cobham tarafından "Kıbrıs'taki bütün insanlar Yunanca konuşuyor: Müslüman ve Frank dillerini iyi bir biçimde anlıyorlar, ancak genellikle Yunancayı kullanıyorlar"[16] şeklinde çevrilen şu satırları not etmiştir: *quia omnes de Cypro loquuntur grecum, bene tamen sciunt saracenicum et linguam francigenam, sed plus utuntur lingua greca...*[17] Sebaste'nin Kırk Şehidi resmedildikten çok sonra, Etienne Lusignan Venedik Mağusa'sında Latince, İtalyanca, Yunanca (diyalekt), Ermeni, Kıpti, Yakubi ve Maruni dilleri, Süryanice, Hintçe, Arnavutça veya Makedonca ve Mısır dili dâhil olmak üzere kullanılan birçok dil saymıştır.[18]

Dillerden başka Veronalı keşiş şunu gözlemlemiştir:

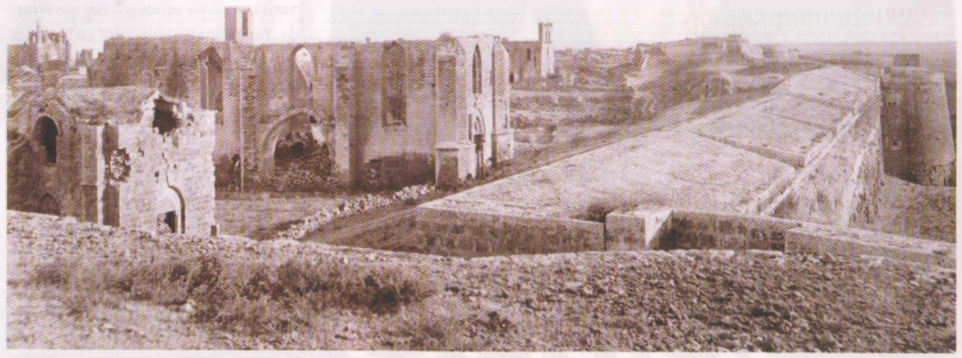
Item, in eadem civitate, sunt plures secte gencium facientes suum proprium officium et proprias ecclesias: in primis very cristiani, secundo Greci, qui conseerant non asimis, sed cum pane fermentato, non elevant corpus Cristi, non credunt spiritum Sanctum procedure a Filio. Item sunt ibi Jacobini, qui se circumcidunt et eciam baptizantur more Grecorum et faciunt officium eorum. Item sunt ibi Armenii et faciunt officium ut veri cristiani, dicunt tamen officium in lingua greca. Item sunt ibi Georgiani. Item sunt ibi Machonite; iste due secte baptizantur more cristianorum, sed faciunt officium Grecorum. Item sunt Nestoriani a perfido heretic Nestore dicti, qui dicunt Cristum solum purum hominem fuisse, et faciunt officium in Greco, sed non sequuntur Grecos, sed habent officium per se.[19]

"Aynı şehirde kendilerine has ibadetleri ve kiliseleri olan değişik mezhepler de var. İlk olarak, gerçek Hıristiyanlar, ikinci olarak Rumlar, mayasız ekmeği değil de mayalı ekmeği kutsal saydılar; ne İsa'nın bedenini göğe yükseltiyorlar, ne de ruhların Oğul'dan kaynaklandığına inanıyorlar. Sünnet edilen ve Rum ayiniyle vaftiz edilen Yakubiler bulunuyor. Ayrıca gerçek Hıristiyanlar gibi ibadet eden, ancak dini törenlerini Yunanca yapan Ermeniler var, Gürcüler ve Maruniler de ayinlerini Yunanca yapıyorlar. Bu iki mezhep Hıristiyanlar gibi vaftiz olurken, Rum dini törenlerini kullanıyorlar. Ayrıca İsa'nın sadece basit bir insan olduğunu söyleyen inançsız, heretik Nestor'dan isimlerini alan Nasturiler dini törenlerinde Yunanca kullanıyorlar ancak Rumları takip etmiyorlar ve kendilerine ait dini törenleri var."[20]

Aziz Peter ve Aziz Paul Kilisesi'nin inşasında ve belki de Sebaste'nin Kırk Şehidi resmi yapıldığı sırada, Philippe de Mézières (Kıbrıs kralı I. Peter'in şansölyesi ve 1360'larda adadaki papanın elçisi Peter Thomas'ın biyografisinin yazarı) Latinlerin (Katolikler) yanı sıra, Rumların (Ortodoks), Ermenilerin, Nasturilerin, Yakubilerin, Gürcülerin, Marunilerin, Nübyelilerin, Hindluların, Etiyopyalıların ve diğerlerinin bulunduğunu not etmiştir.

Modern bilim bu çokkültürlülük fikrini destekleme eğilimindedir; Peter Edbury açık bir biçimde "Mağusa kozmopolitti ve bütün Batılı milletlerden insanların serbestçe kaynaştıkları görülmektedir" diye belirtmektedir.[21] Uzun süreli arşiv çalışmaları neticesinde Nicholas Coureas da Mağusa'da yerleşik halkların düzenini yerleşimciler, mülteciler, tüccarlar, köleler, diplomatlar, şövalyeler, imtiyazlılar, ayakkabıcılar, yazarlar, esnaflar, zanaatkârlar, hükümlüler ve mülksüzler olarak tanımlıyor. Hükümlüler ve köleler olarak gösterdikleri genelde Ruslar, Moğollar, Kıpçaklar, Macarlar, Tatarlar ve Yahudilerdir.[22] Ayrıca şehirdeki dikkate değer Habeşistanlı (Etiyopya) ve Kıpti (Mısır) toplulukların varlığının da altını çizmektedir.[23] Ancak bunlar bileşenlerin parçalarının toplamından başka bir şey olarak karıştı, kaynaştı ve evrildi mi? Arşivler ve münferit tarihi olaylar herhangi bir zamanda farklı unsurlar barındıran bir nüfusun herhangi bir kent mekânını paylaştığını ortaya koysa da, bunlar uzun süreli, istikrarlı ve bütünleşmiş bir topluluğun varlığını ispatlayamamaktadır.

Bir yandan şehri 1411 yılında ziyaret eden ve burada Batı'daki bütün Hıristiyan milletleri temsil eden dokuz adet sıra kemerli uzun tüccar sokağının bulunduğunu, ticaretin ve inancın uyum içinde birlikte yaşadığını not eden Emmanuel Piloti'nin anlatımlarına,[24] bir yandan da Mağusa 1363'te vebayla sarsıldığında, papanın elçisinin bunun Tanrı'dan gelen bir mesaj olduğuna inanarak katedralde buluşmak üzere –hepsi yalın ayaklı ve cennet için yalvaran– Hıristiyan mezheplerden, Türklerden, Müslümanlardan ve Yahudilerden oluşan bir geçit töreni düzenlediği bilgisine sahibiz.[25] Arkeologlar ve tarihçiler, gezginler ve sanatkârlar hiçbir zaman Mağusa'da toplumlar arasında bölge ve duvarların var olduğundan (bugünkü Lefkoşa'da olduğu gibi) bahsetmemiştir. Bu da barışçıl bir ortak yaşamı akıllara getiriyor. Diğer yandan, burada ifade edilen duygularla uyumlu olan çok sayıda anlatıma, vasiyetnameye ve gözleme de başvurabiliriz:

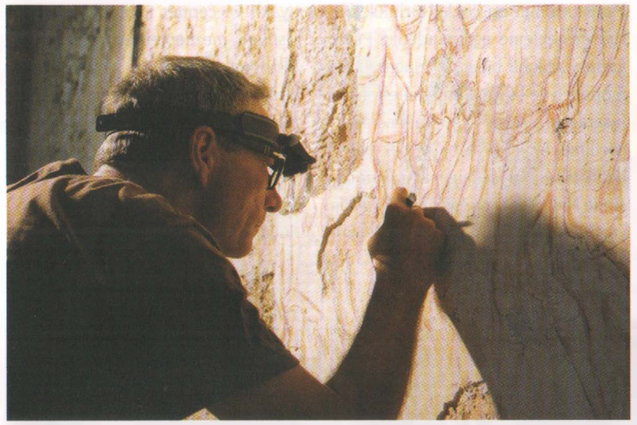
Harabeye dönmüş Mağusa.

Fotoğrafın kaynağı bilinmiyor.

J'ai vu ici une synagogue grande, belle, ornée par une communauté d'environ vingt-cinq familles, les unes du Levant, d'autres de la Sicile, d'autres do Portugal. La haine, la discord et la jalousie règnent au lilieu d'eux. Ils n'ont pas de pauvres devant recourir à l'aumône; mais s'il vient un nécessiteux du dehors, on ne s'occupera pas de lui, comme cela se pratique en Italie.[26]

Burada Levanten, Sicilyalı ve Portekizli yaklaşık yirmi beş aileden oluşan topluluk tarafından desteklenen büyük ve iyi durumda bir sinagog gördüm. Aralarında düşmanlık, anlaşmazlık ve kıskançlık hüküm sürüyor. Sadaka verilerek yardım edilecek fakirleri yok ve eğer dışarıdan yardıma muhtaç bir yabancı gelirse, İtalya'da olduğu gibi onu önemsemeyeceklerdir.[27]

Bir Rum *pour tout l'or du monde*[28] [dünyanın bütün altınları için] bir

"Sebaste'nin Kırk Şehidi" konservasyonu.

"Yahudinin dokunduğu hiçbir şeyi yemez, hatta aynı kap kacağı kullanmaz. Bu nedenle Mağusa bir İngilize göre "hazzın cenneti" olsa da, birçok kişi için hiç de öyle değildi.[29] Sakinlerinin birçoğu kente iradeleri dışında gelmişti; karmaşık talihlerin, arzuların, seçeneklerin ve kaderlerin insanlarıydı bunlar.[30] Gerçek birleştirici etnik, dini ve ya sosyal bağa sahip olmayan, emir altındaki asker ve görevliler, mülteciler ve kölelerdi."

20. yüzyılın başlarında harabeleri inceleyen, İngiliz yönetiminin Mağusa komiseri Sir Harry Luke (1918-1920), parçalanmış/parçalara ayrılmış kent mekânında gezinirken molozlarla kaplı sokakların çoktan yok olmuş kozmopolit doğasını sadece hayal edebilirdi. Gerçekten Mağusa o zamanlar Yakındoğu'daki bütün ırklardan kolonileri barındıran kozmopolit bir yerdi. Sokaklarında Farsçadan İskandinav diline, Gürcüceden Amharcaya kadar sayısız dil konuşuluyordu; Gregoryen, Yakubi ve Nasturi kilise ve mezarları, Katolik ve Ortodoks ayinleri yapılan binaların yanında yükseliyordu.[31]

Sir Harry Luke'un "ırkların sürekli karşılaşıp nadiren birbirlerine karıştıkları bir toprağa" baktığının farkına varması ilginçtir.[32] Yine de Eva Hoffman'ın bu kadar sınırlı bir alanda bulunan tamamen farklı insan yığınının kaçınılmaz olarak bir çeşit –bilerek veya bilmeyerek– aktarımda bulunacağı iddiasını görmezden gelmek zor görünüyor. Hoffman "Bu merkezlerin her birinde dindaşları arasında ticaret ortaklığı bağlantılarını bölge boyunca sadece malları değil, fikirleri ve metinleri de takas ederek sürdüren karışık Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan nüfus yaşıyordu" sonucuna varıyor.[33]

Acaba kökenini eklektik kültürel karmaşıklık ile gayri meşru ilişki arasında bir yerden alan hassas, eşsiz ve dokunaklı bir sanat eseri olan Sebaste'nin Kırk Şehidi ile ilgili olarak benzer şeyler söylenebilir mi?

DOÇ. DR. MICHAEL J.K. WALSH
NANYANG TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
SANAT, TASARIM VE MEDYA BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

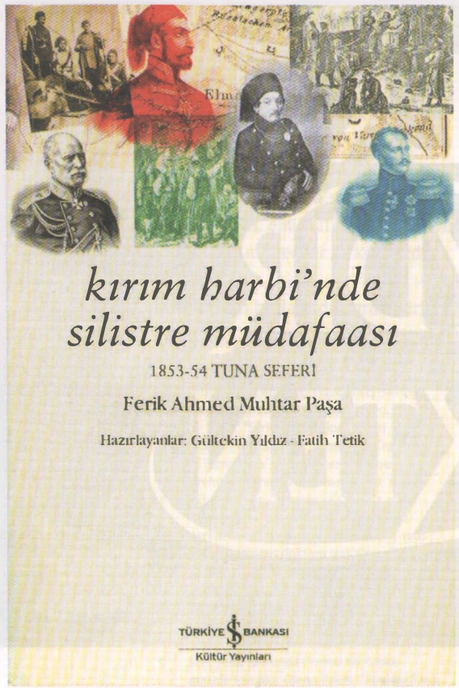
1 http://www.wmf.org/video/forty-saving-forgotten-frescos-famagusta [12.09.2014].
2 M. Bacci, "Syrian, Palaiologan, and Gothic Murals in the 'Nestorian' Church of Famagusta", *Deltion tes christianikes archaiologikes Hetaireias* (2006), s. 209.
3 J.G. Schryver, "Spheres of Contact and Instances of Interaction in the Art and Archaeology of Frankish Cyprus, 1191-1359", yayımlanmamış doktora tezi, Cornell University, 2005), s. 178-9.
4 Benjamin Arbel, *Intercultural contacts in the Medieval Mediterranean: Studies in Honour of David Jacoby* (Routledge, 1996), s. ii.
5 Kırk Şehit hakkında önemli bir başka makale için bkz. Glenn Peers, "Finding Faith Underground", ed. C. Hourihane, *Looking Beyond: Visions, Dreams, and Insights in Medieval Art & History* (Penn State University Press, 2010), s. 85-106. Ayrıca bkz. Michael Walsh, "The Re-Emergence of the Forty Martyrs of Sebaste", *Journal of Cultural Heritage* (2007) ve "A Spectacle to the World, Both to Angels and to Men: Multiculturalism in Medieval Famagusta, Cyprus as seen through the The Forty Martyrs of Sebaste Mural", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage* (2013).
6 Annemarie Weyl Carr, "Iconography and Identity: Syrian Elements in the Art of Crusader Cyprus", *Church History and Religious Culture*, c. 89, sayı 1-3 (2009), s. 136.
7 Michel Balard, "Famagouste au debut du XIV siècle", Jacques Heers, *Fortifications. Portes de Villes. Places Publiques dans le monde Mediterranéen*. s. 294.
8 Jean de Mandeville, Reisen dt. Heidelburg MS, bkz. Ms. s. 171 (pdf s. 34). http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg138/0007
9 John Mandeville, *Itinerarius* (Köln, 1485).
10 Emmanuel Piloti, *De modo, progressu, ordine ac diligeni providential habendis in passagio Christianorum pro conquest Terre Sancte* (1420, Fransızca çevirisi 1441), ed. Baron de Reiffenberg, *Chroniques Belges: Docum. Relat. Aux Croisades* (Brüksel, 1846), s. 312.
11 George Hill, *History of Cyprus*, c. 2 (Cambridge University Press, 1948), s. 369.
12 M. Balard, "La popolazione di Famagosta all'inizio del XIV secolo", *Le storia dei Genovesi*, c. 4 (Genoa, 1984), s. 37.
13 Örneğin duvar resminde baskın olan yoğun mavi, Kıbrıs'ta doğal olarak bulunan bir mineral olan ve hâlâ İtalyanlar tarafından *Vetriolo di Cipro* olarak bilinen sulandırılmış bakır sülfattandır.
14 Ludolphus Suchensis, *Eyn Register Über das Buch von dem Weg zu dem Heiligen Grab oder Gelobten Land und Wundern hei mit begriffen* (Augsburg, 1477), s. 40.
15 Ludolphus Suchensis, *De itinere ad terram sanctam* (Strasburg, 1475-80), sayfa numarası yok.
16 M. Eeinhold Eoehricht, "Liber Peregrinationis Fratis Jacobi de Verona," *Revue de l'Orient Latin* (1895), s. 178.
17 Jacobus of Verona, *Excerpta Cypria* ed. C.D. Cobham, (Cambridge, 1908), s. 17.
18 Alıntılanan Gianni Perbellini, "La città -fortificata di Famagusta" (2011), s. 35.
19 M. Eeinhold Eoehricht, "Liber Peregrinationis Fratis Jacobi de Verona," *Revue de l'Orient Latin* (1895), s. 178.
20 Jacobus of Verona, *Excerpta Cypria* ed. C.D. Cobham, (Cambridge, 1908), s. 17.
21 Peter W. Edbury, "Famagusta in 1300," *Kingdoms of the Crusaders: From Jerusalem to Cyprus* (Ashgate / Variorum, 1999), s. 337-353.
22 Bkz.: Ahmet Usta, *Slavery in Fourteenth Century Famagusta: The Evidence of the Genoese and Venetian Notarial Acts* (Lambert Academic Publishing, 2012).
23 Nicholas Coureas, *The Place to Be: Migrations to Lusignan and Venetian Cyprus* ΚΥΠΙΑΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ, 2004.
24 Anna. G. Marangou, *The Harbours and ports of Cyprus* (Laiki Group Cultural Centre, 2002), s. 101.
25 Rita Severis, *Monuments and Memories: Famagusta: The Emporium of the East* (Hellenic Bank, 2005), s. 63.
26 Elias of Pesaro. "Voyage Ethnographique de Venise a Chypre: Lettre d'Elie de Pesaro date de Famagouste, 18 Octobre 1563", çev. M. Moise Schwab, *Revue de Giographie*, 8, Paris, Eylül 1879.
27 Pesaro, *Excerpta Cypria* ed. C.D. Cobham, (Cambridge, 1908), s. 74.
28 Pesaro, "Voyage Ethnographique de Venise a Chypre...", s. 225.
29 Rita Severis, *Monuments and Memories: Famagusta: The Emporium of the East* (Hellenic Bank, 2005), s. 61.
30 Mağusa'da kölelik konusu üzerine önemli bir kaynak için bkz. Ahmet Usta, *Slavery in Fourteenth Century Famagusta: The Evidence of the Genoese and Venetian Notarial Acts* (Lambert Academic Publishing, 2012).
31 Sir Harry Luke, *Cyprus: A Portrait and an Appreciation* (Rustem and Co., 1957), s. 120.
32 *Age*, s. 17.
33 Eva R. Hoffman, "Re-mapping the Art of the Mediterrancan", *Late antiquity and Medieval Art of the Mediterranean World* (Blackwell, 2007), s. 3.

YENİ
§
BİRİNCİ BASKI 100.000 ADET
AHMET ALTAN
ÖLMEK KOLAYDIR SEVMEKTEN
ROMAN
SANA BÜYÜK BİR SIR VERECEĞİM...
Parçalanan bir imparatorluk, savaşla kuşatılmış bir şehir, kanlı bir darbeyle değişen hayatlar, affedememenin acısını çeken bir âşık, bencil bir adama tutunarak hayata dönmeye çalışan bir kadın...
EVEREST
www.everestyayinlari.com f/everestyayinlari t/everestkitap

KIRIM HARBİ'NDE SİLİSTRE

CANDAN BADEM

Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası'nda benim için en hoş sürpriz Kırım Savaşı'na katılmış ve madalya almış bir asker olan ve Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre'*sinde adı geçen Abdullah Çavuş'un fotoğrafını görmek oldu. Meğer bizim çavuş II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelip Askeri Müze'de kendini tanıtmış, belgelerini göstermiş ve o sırada fotoğrafını çekmişler.*

Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası. 1853-54 Tuna Seferi*, haz. Gültekin Yıldız, Fatih Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, 259 s.

Gültekin Yıldız ve Fatih Tetik, Türk askeri tarihçiliğinin öncüsü Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın Kırım Savaşı sırasındaki Silistre kuşatması ve savunmasını anlatan 1922 tarihli eserini (*Kırım Sefer-i Meşhuru Evailindeki 1270 Osmanlı Rus Tuna Seferi*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1922) ilk kez Latin harfleriyle ve dilini sadeleştirerek yayıma hazırlamış ve askeri tarihçiliğimize önemli bir katkıda bulunmuşlar. Günümüz Türkçesine uyarlanması eserin daha anlaşılır olmasını sağlıyorsa da, üsluba ve dönemin ruhuna ilişkin bir miktar eksiklik hissi yaşanıyor, tarihe meraklı ve biraz Osmanlıca bilen okurun tadı biraz kaçıyor gibi. Fakat çoğunlukla tutulan yol bu ve bu konuda benim gibi düşünenler sanırım azınlıkta kalıyor. İsim benzerliğinden dolayı bazen 93 Harbi kahramanı Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile karıştırılan Ahmed Muhtar Paşa, Kırım Harbi'nin Tuna cephesi hakkındaki bu eserine o sırada Osmanlı'nın müttefiki olan İngiltere'den Binbaşı Butler'ın İngilizce kuşatma günlüğünü, İngiliz yazar A. Woods'un, Fransız Gustave Marchal'ın ve Rus mühendis Yevgeni Kovalevski'nin savaş hakkındaki eserlerini de kısmen çevirerek eklemiş. Yayıma hazırlayanlar kitabın bu yeni basımına yazdıkları önsözde hem paşayı tanıtıyor hem de Türkiye'de modern askeri tarihçiliğin tarihi hakkında bilgiler veriyor.

1853-1856 yılları arasında Tuna boyunda, Kırım'da, Kafkasya'da, Karadeniz'de, Baltık Denizi'nde ve başka yerlerde cereyan etmiş olan Kırım Harbi üzerine yazılmış Osmanlıca kaynakların sayısı pek azdır. Ayrıca 1853 yılında Tuna boyunda Rusya ve Osmanlı arasında başlayan savaş daha sonra esas olarak Kırım'da ve Kafkasya'da İngiltere ve Fransa'nın da Osmanlı devletinin müttefiki olarak katılımıyla devam etmiş olduğu için bu savaşın Tuna cephesi Avrupa'da olduğu gibi bizde de daha çok unutulmuştur. Esasen birçok Avrupalı tarih kitabında savaş 1854'ten yani Kırım'a asker çıkarılmasından itibaren başlatılmaktadır. Silistre muhasarası ve muharebeleri Kırım Savaşı olarak bilinen savaşın Tuna cephesinin önemli bir kısmını teşkil eder. Ahmed Muhtar Paşa'nın kitabı Türkçede bu hususta az sayıdaki kaynaktan biridir. Bu vesileyle belirteyim ki İbrahim Köremezli'nin Tuna cephesi üzerine yazmış olduğu 2014 tarihli İngilizce doktora tezinin de bir an önce Türkçe yayımlanması yararlı olacaktır.

Ahmed Muhtar Paşa'nın kitabında mülazım (teğmen) rütbesinde gösterdiği İngiliz subayı James Armer Butler, Silistre'ye geldiğinde yüzbaşı (*captain*) rütbesindeydi. Muhasaradan sonra da binbaşılığa terfi etti fakat ölmüş olduğu için bu rütbeyi alamadı. İşin garibi metinde birçok yerde paşa Butler'dan teğmen diye söz ederken ara başlıkta "İngiliz binbaşı" ifadesi geçiyor. Yayıma hazırlayanların da Butler'dan teğmen diye söz etmesi daha da garip. Paşa, Butler'a hem tenzil-i rütbe uygulamış hem de onun muhasarada "şehit" olduğundan habersiz görünüyor veya meseleyi hatırlamak istemiyor. Paşanın Batılı tarihçiler ve Butler'ın günlüğüne karşı cansiperane Osmanlı'yı savunma çabaları, yayıma hazırlayanların da belirttiği üzere, "naif bir milliyetçi hissiyat"ın tezahürü. Kuşkusuz, burada paşa bağımsız bir tarihçi birey olarak değil, devletin memuru ağzıyla yazmaktadır. Bu haliyle 1970'lerin sonunda Genelkurmay tarafından yazılmış Kırım Savaşı tarihinin üslubunun prototipidir.

Kitapta benim için en hoş sürpriz Kırım Savaşı'na katılmış ve madalya almış bir asker olan ve Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'sinde adı geçen Abdullah Çavuş'un fotoğrafını görmek oldu. Meğer bizim çavuş II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelip Askeri Müze'de kendini tanıtmış, belgelerini göstermiş ve o sırada fotoğrafını çekmişler.

Son olarak bazı ufak tefek imla hatalarına değinelim. Diğer birçok tarihçi gibi Ahmed Muhtar Paşa da Rus büyükelçisinin adını Mençikof şeklinde yanlış telaffuz etmektedir. Doğrusu Menşikov'dur. Ne yazık ki Menşikov'un adı bu şekilde tarihçiliğimizde bir galat-ı meşhur halini almış bulunuyor. Kitapta görebildiğim kadarıyla sadece bir adet önemli transkripsiyon hatası var: Yazarın dipnotunda geçen Rus başkomutanı Meraşal Paskeviç'in unvanını "Nerivan Kontu" olarak yanlış aktarmışlar; doğrusu tabii ki Erivan kontu olacak (s. 187). Ayrıca Kovalevski'nin Rusça eserinin adının transkripsiyonu *Voina s Turtsiei i razryv s zapadami derzhavami v 1853; 1854 gg* şeklinde verilmiş. Doğrusu bence şöyle olmalıdır: *Voyna s Turtsiey i razriv s zapadnimi derjavami v 1853. 1854 gg.* Burada yayıma hazırlayanlar Avrupa dillerine göre transkripsiyon yapmayı tercih etmiş, ben ise Türk okuru için yapılan bir transkripsiyonda Latin alfabesinin İngilizce versiyonu yerine doğrudan Türk alfabesini esas almak gerektiği kanısındayım; çünkü Avrupa dillerinde olmayan veya iki harfle yazılan ı, ç, ş ve j gibi sesler Rusçada ve Türkçede tek bir harfle ifade edilmektedir. Bununla birlikte Rusçanın transkripsiyonu konusunda tarih yazımı literatürümüzde henüz oturmuş bir sistem olmadığını da itirafa mecburuz.

Abdullah Çavuş.

DOÇ. DR. CANDAN BADEM
TUNCELİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

HARBİYELİ BİR OSMANLI ERMENİSİ

MÜLÂZIM-I SÂNÎ SÜRMENYAN'IN SAVAŞ VE TEHCİR ANILARI

"1912 haziranında üç, temmuzunda beş Ermeni okulu bitirdik ve mülâzım-ı sânî [teğmen] rütbesiyle Osmanlı ordusunun hizmetine ilk Ermeni subaylar olarak girdik. O yılki mezunlarımız ordulara kurayla dağıtıldılar. Ben şanslıydım, 4. Ordu'yu, Erzincan'ı çektim. 1912 yazında, belime takılı kılıcım, parlayan düğmelerim ve apoletlerimle gururlu ve mutlu, memleketimde idim..."

Kalusd Sürmenyan, II. Meşrutiyet döneminde Harbiye'den mezun olup Osmanlı Ordusu'nda muvazzaf subay olarak görev yapan Ermenilerden biriydi ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar orduya hizmet etti. Savaş sırasında geri hizmete alındıktan sonra katliamların yaşandığı Sansa Vadisi'nde görev yaptı. Tehcir sırasında görevini terk edip ailesini kurtarmak için kervanların peşinden yollara düştü, Ermeni halkının yaşadığı trajediye bizzat tanıklık etti.

Sürmenyan'ın anılarını Ermeniceden çeviren ve yayına hazırlayan Yaşar Tolga Cora, anı türü eserlerin tarihî "hakikati" ortaya çıkarmasındaki zorlukları dikkate alarak, Osmanlı Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı trajedinin ayrıcalıklı bir Ermeninin hayatını dahi nasıl etkilediğini inceliyor. Bu kısa anı kitabı, geleceğine ve kariyerine dair hayalleri 1915'te kaybolan bir Harbiyeli Osmanlı Ermenisinin hikâyesini ve onun gözünden halkının yaşadıklarını okuyucuya sunuyor.

ISBN 978-975-333-324-5
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ZERRİN İREN BOYNUDELİK
EMİNE ÖNEL KURT

GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE YEME İÇME

MUTFAK SAHNELERİ, YEMEK HAZIRLIKLARI

Bu yazı dizisine, "Konusu gündelik hayata dair olan resimler çoğu zaman yapıldıkları dönemin belirgin eğilimlerini ve düşünsel yapısını da yansıtır" cümlesiyle başlamıştık. Bu çerçevede ekonomik, dinsel ve toplumsal özellikleri açığa çıkaran göstergeler arasında yiyecek ve içeceklerin ele alındığı resimler de, araştırmacılara en az yazılı belgeler kadar önemli bir kaynak sunar. 19. yüzyılın ünlü Fransız gastronomu Brillat-Savarin "Bana ne yediğini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim" derken konuyu en iyi şekilde özetler.

Joachim Wtewael, *Mutfak*, 1605, tuval üzerine yağlıboya, 65 x 98 cm, Staatliche Museen, Berlin.

Yapıldıkları zamana tanıklık eden yeme içme konulu resimlere dair örnekler Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarına kadar uzanır. O dönemden itibaren yiyecek ve içecekler, kimi zaman salt o toplumda tüketiliyor olmaları nedeniyle, kimi zaman da sembolik anlamları göz önünde bulundurularak dini ya da din dışı bağlamda sayısız kez resmedilmiştir. Antik uygarlıklarda günlük hayata ilişkin sahnelerde ya da Roma'da olduğu gibi natürmortlarda ve mitoloji konulu resimlerde görülen yiyecek ve içecek betimlemeleri, yegâne konusu Hıristiyanlık olan ortaçağ resminde ancak ele alınan Kutsal Kitap sahnesinde yeri varsa görülebilmiştir. Örneğin "Son Akşam Yemeği", "Emmaus'ta Yemek", "Kana'da Düğün", "Hirodes'in Ziyafeti", "Belşassar'ın Ziyafeti" gibi Kutsal Kitap sahnelerinde yemek masaları ve yiyecek betimlemeleri de sahneye eklenmiştir. Ortaçağın geç dönemlerinde kitap resimlemelerinde, örneğin "Saatler Kitabı" olarak adlandırılan ve inananların günlük ibadetlerini düzenleyen kitaplarda da yine betimlenen sahnenin içeriği gereği yer almışlardır. 15. yüzyılda, Rönesans döneminde doğaya ve doğanın betimlenmesine verilen önem, yiyecek ve içeceklerin de resimlenmeye başlamasına vesile olmuştur. Ayrıca Rönesans boyunca ağırlıklı olarak antik mitolojiye ait öykülerde simgesel anlamları nedeniyle de yiyecek ve içeceklerin kullanıldığını görürüz. 16. yüzyılın sonundan itibaren natürmort resimlerinde de görülen yiyecek ve içecekler, özellikle günlük hayata ilişkin resimlerin yaygınlaşmasıyla birlikte yemek masalarında olduğu gibi pazar yeri ve mutfak sahnelerinde de yer alır.

Kimi zaman bu örnekler Pieter Aertsen'in (1508-1575) *Kasap Tezgâhı ve Mısır'a Kaçış* (1551) adlı resmindeki gibi iki ayrı konuya da vurgu yapan bir anlatıma sahiptir. Meyve, sebze, et ürünleri, hamur işleri gibi her türden yiyecekle doldurulmuş bir pazar tezgâhı dünyevi bir hayatın sıradanlığını yansıtırken, İncil'de anlatılan "Mısır'a Kaçış" öyküsünün tasviriyle dinsel bir içerik de kazanan resim, yedi günah arasında sayılan oburluğa bir göndermede de bulunur.[1]

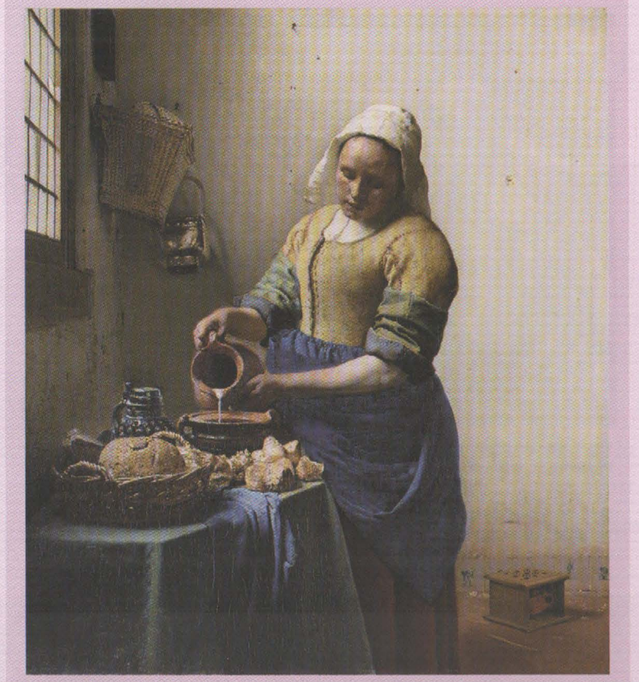

Vincenzo Campi, *Mutfak*, 1580, Pinacoteca di Brera, Milano.

Maniyerist üslupta resimler yapan Vincenzo Campi (1530-1591) İtalya'nın Cremona kentinde yaşamış sanatçı bir ailedendir. Aziz betimlemeleri ve portrelerin yanı sıra İtalyan resminde pek sık görülmeyen günlük hayat sahneleri resmetmiştir. Pieter Aertsen'den etkilendiği bilinen sanatçının pazar ve mutfak sahneleri natürmort resimleri anımsatır. Bir mutfaktaki yemek hazırlıklarını gösteren bu resimde, çalışanlar yaptıkları işten memnun görünmektedir. Solda kasaplar bir hayvanı parçalara ayırır; kesilen hayvanın büyüklüğü yemeğin düğün benzeri büyük bir kutlama için hazırlanıyor olabileceğini düşündürür. Masada hamur açan hizmetçiler yanlarındaki kaplardan anlaşıldığı kadarıyla tart hazırlamaktadır. Masanın üzerinde görülen yumurta, tereyağı ve şeker, tatlı bir hamur işi yapılacağını gösterir. Antik dönemlerden itibaren düğün gibi büyük kutlamalarda mutlaka tüketilen şekerli yiyecekler, Rönesans döneminde de özellikle aristokratların yemeklerinde eksik olmamıştır. Masanın önünde yerde oturan yaşlı bir hizmetçi büyük boyutlu bir havanda baharatları öğütmektedir. Yanında ayakta duran hizmetçi de peynir rendelerken görülür. Kümes hayvanları şişlere dizilerek pişirilmeye hazırlanmaktadır. Mutfak sahnelerinde sık rastlandığı gibi yerde bir çocuk oturur. Gene bu sahnelerde yaygın olan evcil hayvanlardan kedi de ele geçirdiği bir hayvanın iç organlarını köpek kapmasın diye mücadele verirken görülür. Arkada dikdörtgen ziyafet masası yemek için düzenlenmektedir. Yiyecek çeşitliliği varlıklı bir aile için çalışıldığını belli eder; mutfaktan ayrı bir yemek odasının oluşu da büyük bir evde olunduğunu gösterir.

Yiyeceklerin hazırlık aşamalarının da görüldüğü mutfak sahneleri günlük hayat resimlemelerinin çok popüler olduğu 17. yüzyıl Flaman resminde ağırlık kazanmıştır. Mutfak sahnelerinde de pazar yeri sahnelerinde olduğu gibi dinsel öykülerin eşlik ettiği örnekler vardır. Örneğin İncil'de bahsi geçen "İsa, Marta ve Meryem'in Evinde" öyküsü resim sanatında genellikle bir mutfak içinde gösterilir.[2]

Benzer şekilde, görünenin ardında başka bir anlatım da içeren resimlerin bir örneğini de Joachim Wtewael (1566-1638) yapmıştır. Utrecht kentinde doğan ve çalışan Wtewael, Hollanda Maniyerist resim geleneği içinde yetişmiştir. Önceleri babası gibi cam ressamlığı yapmış, İtalya ve Fransa'ya ziyaretlerde bulunmuş, 1592'de Utrecht'in başressamı unvanına sahip olmuş, 1611 yılında Utrecht ressamlar loncasının oluşumunda yer almıştır. Wtewael'in 1605 yılında resmettiği mutfak sahnesi, ilk bakıldığında hareketli bir yemek hazırlığı görüntüsü verir. Sahnenin arka planında İncil'de bahsi geçen "Şölen Benzetmesi"ne[3] gönderme vardır. İsa davetli olduğu bir yemekte, büyük bir ziyafet hazırlatıp birçok konuk çağıran zengin bir adamın öyküsünü anlatır. Öyküye göre adam şölen saati gelince davetlilere her şeyin hazır olduğunu haber vermek üzere kölesini gönderir. Ne var ki hepsi birer mazeret bulup yemeğe kimse gelmeyince ev sahibi öfkelenerek kölesine, sokaklardaki tüm yoksul ve kötürümleri çağırmasını ve ilk davet edilenlerin bir daha asla onun yemeğini yeme şansı olmayacağını söyler. Bu sahnede de aynen öyküde anlatılana benzer bir ziyafet hazırlığı görülmektedir. Resmin ön planında kargaşanın hâkim olduğu bir mutfak vardır. Ziyafet için yemek hazırlıkları büyük bir hızla sürmekte gibidir. Figürlerin duruşları ve mutfak araç gereçleriyle yiyeceklerin kompozisyonu sahneye teatral bir hava vermiştir. Yiyecekler, taze ya da kurutulmuş, sıcak ya da soğuk yenecek etlerden sebzelere zengin bir çeşitlilik sunar. İlk bakışta fark edilen çeşitli kümes ve av hayvanlarıyla balıklar pişirilmek üzere hazırlanmaktadır. Soldaki figür balıklarla ilgilenirken ortada adeta poz vermiş gibi duran hizmetçi, yaygın bir pişirme yöntemi olarak tavukları şişe geçirmektedir. Sol tarafta gene bir av hayvanı olan tavşan asılıdır. Av hayvanları genellikle aristokratik bir ortamı simgeler; zengin birinin evindeki yemek hazırlığının işaretidir. Ancak bu sahneler, arka planında

Johannes Vermeer, *Sütçü Kız*, 1660, tuval üzerine yağlıboya, 45.5 x 41 cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

Delftli ressam Johannes Vermeer (1632-1675) portrelerin yanı sıra çoğunlukla iç mekân resimleri yapmıştır. Hollanda günlük yaşamına ilişkin bilgiler içeren örneklerden biri olan bu resminde de, işine konsantre olmuş bir hizmetçi görülür. Kadın elinde tuttuğu seramik kaptan bir kâseye süt boşaltmaktadır. Tipik bir Hollanda evinde günde en az iki öğün genellikle tereyağı veya peynirle birlikte ekmek tüketildiği bilinir. Gelir durumuna göre ekmeğin yapımında kullanılan unlar da çeşitlik gösterir. Burada hizmetçi, seramik kap içine doğrayıp yumurtayla karıştırdığı, muhtemelen bayat olan ekmeklerin üzerine süt dökmektedir. Kapağı kapatılınca bir tür fırın işlevi görecek kapta (ki bu tür toprak kaplara Hollanda fırını adı verilmiştir) bu karışım pişirilerek ekmek pudingi yapılacaktır. Ekmek sepetinin arkasında Westerwald'da üretilen mavi renkli seramik bir bira sürahisi vardır. Duvarda asılı sepet muhtemelen ekmekleri muhafaza etmek için kullanılmaktadır. Yanında da bakırdan bir kova vardır. Bu tür kovalara pek çok Hollanda ev içi resminde rastlanabilir. Sağda yerde duran nesne sert kışlar yaşayan Hollanda evlerinde çok kullanılan ayak sobasıdır. Bu tür sobaların sevgilinin arzusunu sürekli tutmakla ilişkilendirilen simgesel bir anlamı da vardır. Sobanın arkasındaki geleneksel Delft çinilerindeki Eros (*Cupido*) betimlemesi cinsellikle ilişkilendirilen bu anlamı güçlendirir.

ve aynı zamanda kırsalı simgeler. Soldaki duvarda bir sarımsak demeti vardır. Rahatsız edici kokusundan dolayı günahı simgeleyen sarımsak hem kuru kalması için faydalı bir yöntem olduğundan hem de şeytana karşı koruyucu olduğuna inanıldığından genellikle mutfaklarda asılı olarak muhafaza edilir. Özellikle Pieter Aertsen'in resimlerinden takip edildiği kadarıyla Flaman ülkelerinde 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan turuncu havuçlar (önceleri yaban havucu ile sarı, mor ve beyaz havuç türlerinin tüketildiği bilinir) yaygın kullanıma işaret ettiği gibi, bu tür bol malzemeli mutfak ve pazar sahnelerinde iyi görüntü veren biçim ve renklerinden dolayı da tercih edilmişlerdir. Masanın arkasında duran, geri planda kalmış bir hizmetçi, havanla muhtemelen baharat öğütmektedir. Avrupa'da yaygınlaşan baharat kullanımının bir göstergesi olmasının yanı sıra havan ve dibeğin sağlığı simgelediğine inanılır. En sağda görülen kadın ve erkek kaçamak bir ilişki içinde gibidir. Elindeki sepetten muhtemelen evin yiyecek tedarikçilerinden biri olduğu anlaşılan adam, ocağın önünde hizmetçiye sarılmaya çalışmakta, hizmetçi de onu iterek kendinden uzaklaştırmaktadır. Yerde oturan çocuğun önündeki kedi ve köpek, aralarında duran balığa bakmaktadır, ancak muhtemelen bu kadar çok yiyeceğin olduğu bir mutfakta aç kalmaları mümkün olmadığından pek de hamle yapacak gibi durmazlar. Resmin görünen içeriğinin arkasındaki dini meseli ifade eden figürler sağda görülen yemek odasına doğru yönlenmiştir. Aynen bu resimle ilişkilendirilen İncil'deki "Şölen Benzetmesi" öyküsünde anlatıldığı gibi bir ayağı olmayan bir figür başka birinin yardımıyla odaya girmektedir. Resmin arka planında, solda, yuvarlak kemerli açıklıktan hareketli bir kent meydanı görülür.

övgüden çok eleştirel bir yaklaşım olduğu için de tercih edilir. Refah, bereket ve kurban edilmenin de simgesi olan av hayvanlarının etleri aynı zamanda İsa'nın bedenini simgeler. Sahnedeki balıklar da doğrudan kurtarıcı İsa'yı sembolize eder. Et ve türevleri dışında havuç, enginar, lahana ve soğan, yere saçılmış olarak ya da sepet içinde resmedilmiştir. Sembolik olarak sebzeler doğayı, mevsimleri, sağlığı ve ilahi takdiri ifade eder. Enginar afrodizyak olarak kabul edilirken, soğan tövbe etmeyi

KAYNAKLAR

Bendiner, Kenneth, *Food in Painting: From the Renaissance to the Present* (Londra: Reaktion Books, 2004).

Bloch-Nano, Evelyne, *Sebzelerin Efsanevi Tarihi* (İstanbul: Ruhun Gıdası Kitaplar, 2015).

Bober, Phyllis Pray, *Antik ve Ortaçağda Yemek Kültürü: Sanat, Kültür ve Mutfak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003).

Malaguzzi, Silvia, *Food and Feasting in Art* (Los Angeles: Getty Publications, 2008).

Meagher, Jennifer, "Food and Drink in European Painting, 1400-1800", *Heilbronn Timeline of Art History*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/hd/food/hd_food.htm (May 2009)

http://www.essentialvermeer.com/catalogue/milkmaid.html#.VQOKeklXu_M

DİPNOTLAR

1 Bu resim hakkında bkz. "Avrupa Resminde Pazar Yerleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 251, Kasım 2014, s. 90-93.

2 Bu öyküde Marta, yemek hazırlarken kardeşi Meryem İsa'yı dinlediği ve kendisine yardım etmediği için yakınmaktadır.

Jean Baptiste Siméon Chardin, *Şalgam Soyan Kadın*, 1740, tuval üzerine yağlıboya, 46 x 37 cm, Alte Pinakothek, Münih.

Fransız sanatçı Jean Baptiste Siméon Chardin (1699-1779) Paris Akademisi'nde hayvan ve meyve ressamı olarak çalışmıştır. Dört farklı versiyonunu yaptığı bu resimde üzgün ve yorgun görünen bir mutfak hizmetçisi, sürdürmekte olduğu işi bir anlığına bırakmış, dalgın dalgın bir şeyler düşünürken görülür. Kadının yanındaki yuvarlak ahşap tezgâha büyük bir satır saplanmıştır. Ahşabın üzerinde kalan izlerden bir süre önce orada yemek hazırlıkları için et parçalandığı anlaşılır. Yerde duran şalgamların yanındaki soyulmayı bekleyen balkabağı ve beyaz büyük turplar olasılıkla şalgamlarla birlikte çorba yapımında kullanılacaktır. Suyla dolu bir tasın yanındaki tencere ve tava, resmin yapıldığı dönemde mutfaklarda kullanılan pişirme kapları hakkında bilgi verir. Chardin bu resimdekilere benzer mutfak eşyalarının yer aldığı pek çok natürmort da çizmiş, bir anlamda dönemin *Ansiklopedi* yazarlarının çizgisinden giderek mutfak eşyaları hakkında resimli ve sınıflamalı bir külliyat oluşturmuştur.

Diego Rodriguez de Silva y Velázquez, *Yumurta Pişiren Yaşlı Kadın*, 1618, tuval üzerine yağlıboya, 101 x 120 cm, National Gallery of Scotland, Edinburgh.

İspanyol sanatçı Diego Velázquez (1599-1660), *bodegones* denen mutfak sahnelerini resmetmeye gençlik yıllarında başlamış, saray ressamı oluncaya kadar da buna benzer günlük hayat sahnelerini çokça resmetmiştir. Arka planı ayrıntıların zor görülebileceği kadar karanlık bir mutfakta, yumurta pişiren bir kadın ve bir çocuk betimlenmiştir. Yaşlı kadının hemen arkasında sağ tarafta metal kepçeler, solda da içinde beyaz bir bez olan sepet asılıdır. Kadının yanındaki masa ya da tezgâh üzerindeyse biri seramik diğeri cam iki sürahi bulunur. Onların hemen yanında pirinç bir havan ve yine seramik bir kapla bir baş soğan vardır. Sol tarafta, resimden dışarıya doğru bakan çocuk bir elinde salam diğer elinde bir şişe tutmaktadır. Bu muhtemelen zeytinyağı şişesidir ancak şarap karafı da olabilir. İçinde yumurta pişen tavanın bulunduğu ocağın hemen altında parlak bir bakır kap ocağa dayalı olarak durmaktadır. Yumurtaların piştiği sahanın içinde zeytinyağı oldukça belirgin bir biçimde gösterilmiştir. Sahneye genel olarak bir sükûnet hâkimdir. Sol taraftaki çocuk da muhtemelen yumurtayı elindeki diğer yiyeceklerle birlikte sahnede görünmeyen başka bir mekândaki, yemek bekleyen müşterilere götürecektir.

Marta'ya İsa'nın verdiği "Meryem iyi olanı seçti ve bu kendisinden alınmayacak" yanıtı dünyevi olanla ruhani olan arasındaki karşıtlığı vurgular (Luka, 10:39-41). Bu sahnenin en bilinen örneklerinden biri olan, Diego Velázquez'in (1599-1660) resmettiği *İsa, Marta ve Meryem'in Evinde* (1620) resmi Londra National Gallery'dedir.

3 Luka, 14:12-24'te yer alan bölüm, İsa'nın kendisini yemeğe çağıran adama söylediği "Bir öğlen ya da akşam yemeği verdiğin zaman dostlarını, kardeşlerini, akrabalarını ve zengin komşularını çağırma. Yoksa onlar da seni çağırarak karşılık verirler. Ama ziyafet verdiğin zaman yoksulları, kötürümleri, sakatları, körleri çağır. Böylece mutlu olursun. Çünkü bunlar sana karşılık verecek durumda değildirler. Karşılığı sana, doğru kişiler dirildiği zaman verilecektir" sözleriyle başlar.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİ GÜÇLENDİRME VAKFI

Avrasya Buluşması

IDEF'15

12'nci Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı

5 - 8 Mayıs 2015

BÜYÜKÇEKMECE - İSTANBUL - TÜRKİYE

www.idef15.com

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği
Onaylı Fuar

KOSGEB Destekleyen Kuruluşlar | ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği | Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği | TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ | K-G TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.

Fotoğraflar: © SAVUNMA VE HAVACILIK Dergisi
www.mook.com.tr

Dergi
İnsert
Katalog
Davetiye
Ekstre
Fatura
Broşür
Takvim
Kart
Bülten
Poliçe
Ajanda

İster Adresli teslim, İster Adressiz!
Bölgesel dağıtım veya Sektörel dağıtım!

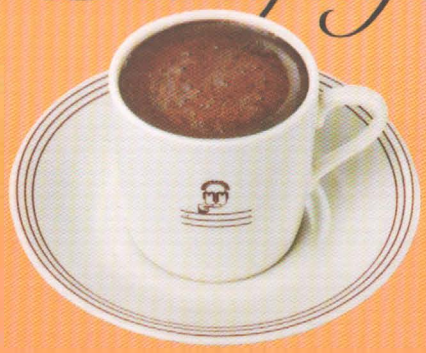
100 adet üzeri dağıtmak istediğiniz herşey... **Milyon** adetlere kadar...
Paketleme, zarflama, **QR Code**'lu Etiketleme... Tek tek **Fotoğraflı** Teslim Garantisi...
GPS'ler ile **Harita** üzerinde dağıtımı takip edebilme... Anında **Online** raporlar...

"Dağıtımda Son Teknoloji"

ajanspress kurye
Bir Ajans Press Group Kuruluşudur.

Profilo AVM 5. Yol Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL | T: 0212 356 11 51 | F: 0212 356 11 61 | info@ajanspresskurye.com.tr | www.ajanspresskurye.com.tr

Türklerin Dünyaya Hediyesi:

1637...
Türk tüccarlar kahveyi İngilizlere tanıttı.

Kahve,
Avusturya, Macaristan,
Hollanda ve
Almanya'da çok sevildi.

1543...
Yemen Valisi Özdemir Paşa
kahveyi İstanbul'a getirerek
Kanuni Sultan Süleyman'a
sundu.

1669...
Osmanlı Elçisi
Süleyman Ağa,
Paris'i kahveyle
tanıştırdı.

1554...
Kahve, İstanbul'da
bir sokağa adını verdi:
Tahmis
(kahve kavrulan yer)
Sokak.

1644...
Kahve,
Türkler
aracılığıyla
Marsilya'ya
ulaştı.

1615...
Venedikli tacirler,
İstanbul'dan
aldıkları kahveyi
ülkelerine
götürdü.

Kurukahveci Mehmet Efendi,
1871'de kahveyi ilk kez kavurup öğüterek toplu üretimi gerçekleştirdi.

Dünyaya hediyemiz Nefis Türk Kahvesi, Kurukahveci Mehmet Efendi sayesinde
144 yıldır aynı kaliteyle üretiliyor ve ülke sınırlarını aşıyor.

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ

HASIRCILAR CADDESİ 7/1
EMİNÖNÜ 34116 İSTANBUL
TEL: (0212) 511 71 75
FAKS: (0212) 511 13 11
www.mehmetefendi.com